

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל
Technion – Israel Institute of Technology

ספריות הטכניון
The Technion Libraries

בית הספר ללימודי מוסמכים ע"ש ארווין וג'ואן ג'ייקובס
Irwin and Joan Jacobs Graduate School

©

All rights reserved

*This work, in whole or in part, may not be copied (in any media), printed, translated, stored in a retrieval system, transmitted via the internet or other electronic means, except for "fair use" of brief quotations for academic instruction, criticism, or research purposes only.
Commercial use of this material is completely prohibited.*

©

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק (במדיה כלשהי), להדפיס, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, להפיץ באינטרנט, חיבור זה או כל חלק ממנו, למעט "שימוש הוגן" בקטעים קצרים מן החיבור למטרות לימוד, הוראה, ביקורת או מחקר. שימוש מסחרי בחומר הכלול בחיבור זה אסור בהחלט.

הון חברתי

בהקשרים של תכנון עירוני וקליטת עלייה

עינת אמויאל

הון חברתי

בהקשרים של תכנון עירוני וקליטת עלייה

חיבור על מחקר

לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת התואר דוקטור לפילוסופיה

עינת אמויאל

הוגש לסנט הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל

המחקר מוקדש לזכרו של אבי

ד"ר יהודה ינון

1935-2008

המחקר נערך בהנחיית פרופסור נעמי כרמון, בכפולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, במסלול לתכנון ערים ואזורים.

תודות

תודה מקרב לב לפרופ' נעמי כרמון, על הנחייה מסורה, מפרה ומלמדת, על הזמן הרב שהשקיעה ואורך רוח שגילתה לאורך תקופת המחקר. תודה על שהשכלת בחכמתך למקד, לחדד ותמיד לדרוש ממני מקצועיות גבוהה ואת המיטב. תודה על האמון שנתת בי במשך שנים ארוכות ועל כך שפתחת בפניי דרכי מחשבה חדשות ומאתגרות.

תודה לפרופ' רחל קלוש על נכונותה ויכולת הקשבתה לשמוע חוויות והתלבטויות ולייעץ בנקודות צומת חשובות.

אני מודה לקרן מפעל הפיס ע"ש פנחס ספיר ולקרן "הקדש שלמה גלס ופני בלבן" על התמיכה הכספית הנדיבה בהשתלמותי.

תודה לבית הספר ללימודי מוסמכים על התמיכה הכספית הנדיבה לאורך שנות השתלמותי.

תודה למזכירות הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, ובמיוחד לטוביה סקורי, ולבית הספר ללימודי מוסמכים בטכניון שטיפלו בענייני האקדמיים במסירות ובהתמדה.

תודה ליסמין אלקלעי ולטניה קולובוב על הסיוע המקצועי ביעוץ הסטטיסטי.

תודה לכל אלה שליוו אותי לאורך תקופת המחקר, שמעו, עודדו ובעיקר תמכו. ליוכי וויקטור, שתמיד אפשרו לי להסתכל על הדברים בפרופורציות הנכונות; לאיריס ברנר ונורית הדר, חברות הנפש שלי, שתמיד היו שם להקשיב ולהרים את רוחי; לאבי ואינה חיים ששימשו עוגן ובית חם בהרבה שבתות של לימודים עבור רני והבנות; לתמי גבריאל, צילי בר יוסף וכל חברי היחידה לתכנון אסטרגטי בעיריית תל-אביב – יפו, שאפשרו לי לעשות את השילוב הלא פשוט של התנסות מקצועית בפרקטיקת התכנון יחד עם מחקר דוקטורט וקיבלו את הכל בהרבה הבנה ופרגון.

אינסוף תודות ואהבה לבני משפחתי.

להוריי, יהודה ינון (ז"ל) וברכה ינון שעודדו, תמכו ולא חסכו כל מאמץ על מנת להקל עלי ולאפשר לי להתמיד ולהמשיך במחקר. לצערי, אבי לא זכה לראות את רגע הסיום, אך האמון שהוא נטע בי לאורך כל השנים, היווה השראה וכוח לסיום המחקר.

תודה לאחיי, משה ויואב ינון, שידעו לאזן, לכוון ולייעץ בכל שאלה או בקשה.

עיקר תודתי, הערכתי ואהבתי לשותפיי לחיים, בעלי רני ובנותיי יעל ונעם.

לרני, שתמד, עודד, עורר, ולא מעט ויתר – תודה על הכל, במידה רבה מחקר זה הוא תוצר של שותפות מלאה בינינו והרבה פירגון. תודה לבנותי המקסימות, יעלי ונעם, שנולדו לתוך מציאות של לימודים ומשימות שכמעט ואינן מסתיימות, אך מהר מאוד הבינו את המשמעויות וגילו לאורך כל הדרך סבלנות וסובלנות. רני, יעל ונעם – תודה לכם על הכוח, העוצמה ושמחת החיים שהענקתם לי בעצם היותכם משפחתי האהובה.

תוכן העניינים

1	תקציר
4	חלק ראשון: הבסיס התיאורטי והאמפירי למחקר
4	פרק 1: מבוא
6	פרק 2: הון חברתי
6	2.1 הגדרות וסיווגים
6	2.1.1 המושג הון ומשמעויותיו המגוונות
7	2.1.2 מושג ההון החברתי בהשוואה לסוגי הון אחרים
9	2.1.3 הגדרות של הון חברתי
15	2.1.4 הון חברתי כמוצר פרטי ומוצר ציבורי
17	2.1.5 סוגים שונים של הון חברתי ותוצאותיהם הדיפרנציאליות
19	2.2 שיטות מדידה של הון חברתי
19	2.2.1 משתנים למדידת הון חברתי
21	2.2.2 הון חברתי - רמת המדידה
21	2.2.3 הון חברתי - מקורות לנתונים
22	2.2.4 מדידת הון חברתי - מורכבויות מרכזיות
24	2.3 גורמים התומכים בהיווצרות הון חברתי
24	2.3.1 היסטוריה ותרבות משותפת
24	2.3.2 חברה אזרחית
25	2.3.3 קשרים חברתיים
26	2.3.4 משפחה וחינוך
27	2.3.5 תכנון ועיצוב עירוני
28	2.4 השפעות של הון חברתי
28	2.4.1 השפעות על היבטים כלכליים
29	2.4.2 השפעות על היבטים פוליטיים
30	2.4.3 השפעות על היבטים חברתיים
34	2.5 קשרים בין תכנון עירוני לבין הון חברתי
35	2.5.1 מדוע חשוב למתכננים להכיר את המושג הון חברתי בהקשריו השונים?
39	2.5.2 מה יכולים לעשות מתכננים על מנת להרבות הון חברתי?
44	פרק 3: דיור מעורב מבחינה חברתית
44	3.1 התפתחות רעיון "הדיור המעורב"
44	3.1.1 סגרגציה של קבוצות חברתיות במרחב העירוני

46	3.1.2 תגובת מתכנני דיור לדילמת הסרגציה
49	3.2 בחינה מחקרית של תוצאותיו של דיור מעורב
49	3.2.1 המטרות המגוונות של דיור מעורב ובדיקת מימושן
53	3.2.2 ניהול מדיניות של דיור מעורב ולקחיה
56	3.3 דיור מעורב – סוגיות מרכזיות
58	פרק 4: עולים מחבר המדינות בישראל
58	4.1 קהילת עולי חבר המדינות (שנות ה-90) – מאפיינים מרכזיים
58	4.1.1 מבוא
59	4.1.2 מאפיינים דמוגרפיים-חברתיים
60	4.2 מדיניות הממשלה בנוגע לקליטת עולים בשנות ה-90
61	4.3 מאפיינים מרכזיים בקליטה בתחום הדיור
62	4.4 המפגש עם הוותיקים
64	חלק שני: המחקר האמפירי
64	פרק 5: המחקר האמפירי, שאלותיו ונוהליו
64	5.1 מטרות המחקר האמפירי ושאלותיו
65	5.2 אוכלוסיית המחקר ומדגם הנחקרים
66	5.3 משתני המחקר והגדרותיהם התפעוליות
66	5.3.1 הון חברתי ומשתנים נלווים
70	5.3.2 השתלבות בחברה הישראלית
71	5.3.3 משתנים תכנוניים
73	5.3.4 משתנים דמוגרפיים-חברתיים
74	5.4 נוהלי המחקר האמפירי
74	5.4.1 מקורות המידע
75	5.4.2 ביצוע הראיונות ובקרתם
76	5.5 עיבוד הנתונים
76	5.6 חקר יחסי סיבה ומסובב
78	פרק 6: העיר אשדוד ואפיון רבעי המחקר
78	6.1 העיר אשדוד
78	6.1.1 אשדוד - רקע כללי
78	6.1.2 אוכלוסיית העיר
79	6.1.3 המבנה האורבני של העיר
84	6.2 רבעי המחקר

84	6.2.1 רובע ט'
88	6.2.2 רובע י'
92	6.2.3 רובע י"ג
96	6.2.4 רובע הקריה - הסיטי
100	פרק 7: ממצאי המחקר
100	7.1 אוכלוסיית הנחקרים ומאפייניה
102	7.2 הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר
102	7.2.1 רמות הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר בקרב המרואיינים
104	7.2.2 הון חברתי ופעילות בארגונים ובמועדונים
105	7.2.3 הון חברתי וקשריו למשתנים דמוגרפיים-חברתיים
107	7.2.4 הון חברתי וקשריו למשתנים תכנוניים
110	7.2.5 הון חברתי ומשתנים שעשויים להיות קשורים בו
114	7.2.6 הון חברתי כמשתנה תלוי – ניתוח רגרסיה מרובה
117	7.3 השתלבות והשתרשות בישראל
117	7.3.1 השתלבות בהיבט של מגורים
118	7.3.1.1 דירת המגורים
123	7.3.1.2 שירותים חברתיים וציבוריים בסביבת הדיור ושביעות רצון מהרובע
125	7.3.2 השתלבות תרבותית
125	7.3.2.1 שליטה בעברית ושימוש בה
127	7.3.2.2 שימוש בעברית והקשר שלה עם עירוב חברתי של חברים ושל שכנים לרובע
129	7.3.2.3 שימוש במוסדות תרבות
130	7.3.3 השתלבות תעסוקתית
130	7.3.3.1 שיעור מועסקים
131	7.3.3.2 עבודה דומה / לא דומה לתעסוקה בארץ המוצא
132	7.3.3.3 תמהיל חברתי במקום העבודה
133	7.3.3.4 רמת הכנסה
134	7.3.3.5 שביעות רצון מן התעסוקה
134	7.3.4 השתלבות חברתית
136	7.3.5 השתרשות בישראל
138	7.3.5.1 השתרשות בישראל כמשתנה תלוי – ניתוח רגרסיה מרובה

141	חלק שלישי: סיכום, דיון ומסקנות
141	פרק 8: סיכום ודיון בממצאי המחקר ותרומותיו
141	8.1 חקר המושג הון חברתי
141	8.1.1 משמעותו של הון חברתי, הגדרתו ומדידתו
144	8.1.2 על הקשר בין הון חברתי מחבר להון חברתי מגשר
145	8.1.3 השפעתו של תכנון עירוני על הון חברתי
148	8.2 חקר השתלבות עולים מחבר המדינות בחברה הישראלית
148	8.2.1 חקר תהליכי הגירה וקליטה ומקומו של מחקרנו בתחום זה
149	8.2.2 רמת ההשתלבות בישראל של עולים מחבר המדינות ומדידתה
154	8.2.3 הגורמים המשפיעים על רמת "ההשתרשות בישראל" וחלקם של משתנים תכנוניים ביניהם
155	8.3 תרומת המחקר לידע המדעי והמקצועי
163	נספחים
164	נספח מס. 1: שאלון המחקר והתפלגויות תשובות המרואיינים
176	נספח מס. 2: טבלת ריכוזי עולים בערים השונות
181	נספח מס. 3: ממצאים נוספים מן המחקר האמפירי
184	רשימת מקורות

טבלאות, תרשימים, צילומים ומפות

טבלאות:

61	טבלה מס. 4.2 א': הערים שבהן נקלטו רוב המהגרים, 1989 – 2004
99	טבלה מס. 6.2 א' – הבדלים בין הרבעים
101	טבלה מס. 7.1: מאפייני האוכלוסייה הנחקרת ברבעים השונים (אחוזים)
102	טבלה מס. 7.2.1 א': הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר – התפלגות שכיחויות
103	טבלה מס. 7.2.1 ב': הון חברתי מחבר, לפי הון חברתי מגשר
103	טבלה מס. 7.2.1 ג': הון חברתי מגשר, לפי רבעים
104	טבלה מס. 7.2.2 א': התנדבות בארגונים התנדבותיים – שכיחויות
105	טבלה מס. 7.2.2 ב': הון חברתי מגשר, לפי השתתפות בארגונים התנדבותיים
105	טבלה מס. 7.2.2 ג': קורלציות בין ה"ח מחבר, ה"ח מגשר והשתתפות בפעילות התנדבותית
106	טבלה מס. 7.2.3 א': מיפוי קורלציות בין ה"ח מחבר, ה"ח מגשר ומשתנים דמוגרפיים-חברתיים
108	טבלה מס. 7.2.4 א': ה"ח מחבר, לפי מספר קומות בבניין
108	טבלה מס. 7.2.4 ב': ה"ח מגשר, לפי מספר קומות בבניין
109	טבלה מס. 7.2.4 ג': ה"ח מגשר, לפי תמהיל חברתי במקום העבודה
109	טבלה מס. 7.2.4 ד': ה"ח מחבר, לפי תמהיל חברתי במקום העבודה
110	טבלה מס. 7.2.5 א': אמון כללי באנשים – התפלגויות
110	טבלה מס. 7.2.5 ב': אמון במשפחה ובאנשים אחרים – התפלגויות
110	טבלה מס. 7.2.5 ג': אמון במוסדות ציבור – התפלגויות
111	טבלה מס. 7.2.5 ד': קורלציות בין ה"ח מחבר, ה"ח מגשר ומשתנים שעשויים להיות תלויים בו
112	טבלה מס. 7.2.5 ה': תחושת בדידות, לפי הון חברתי מחבר
112	טבלה מס. 7.2.5 ו': תחושת בדידות, לפי הון חברתי מגשר
113	טבלה מס. 7.2.5 ז': מציאת מקום עבודה, לפי ה"ח מחבר
113	טבלה מס. 7.2.5 ח': מציאת מקום עבודה, לפי ה"ח מגשר
114	טבלה מס. 7.2.5 ט': ה"ח מגשר, לפי שימוש בה"ח לקבלת המלצה על ביה"ס
115	טבלה מס. 7.2.6 א': "הון חברתי מחבר" – תוצאות רגרסיה מרובה
116	טבלה מס. 7.2.6 ב': "הון חברתי מגשר" – תוצאות רגרסיה מרובה
118	טבלה מס. 7.3.1.1 א': אופי החזקה על דירת המגורים, לפי וותק בישראל
118	טבלה מס. 7.3.1.1 ב': אופי החזקה על דירת המגורים, לפי הכנסה
119	טבלה מס. 7.3.1.1 ג': אופי החזקה על דירת המגורים, לפי גודל משק בית
119	טבלה מס. 7.3.1.1 ד': גודל הדירה, לפי גודל משק בית
120	טבלה מס. 7.3.1.1 ה': גודל הדירה, לפי הכנסה
120	טבלה מס. 7.3.1.1 ו': גודל הדירה, לפי השכלה
121	טבלה מס. 7.3.1.1 ז': שביעות רצון מדירת המגורים, לפי גודל דירה
121	טבלה מס. 7.3.1.1 ח': שביעות רצון מדירת המגורים, לפי אופי החזקה על הדירה
121	טבלה מס. 7.3.1.1 ט': שביעות רצון מדירת המגורים, לפי מספר קומות בבניין
122	טבלה מס. 7.3.1.1 י': שביעות רצון מדירת המגורים, לפי רבעים

122	טבלה מס. 7.3.1.1 י"א : מספר קומות בבניין, לפי רבעים
122	טבלה מס. 7.3.1.1 י"ב : רמת תחזוקה של חדר המדרגות, לפי מספר קומות בבניין
123	טבלה מס. 7.3.1.2 א' : שימוש בגינות השכונתיות, לפי גיל
123	טבלה מס. 7.3.1.2 ב' : תמהיל משתמשים בגינות השכונתיות, לפי רבעים
124	טבלה מס. 7.3.1.2 ג' : שביעות רצון מן הרובע, לפי רבעים
124	טבלה מס. 7.3.1.2 ד' : שביעות רצון מן העיר, לפי רבעים
125	טבלה מס. 7.3.2.1 א' : שליטה בשפה העברית, לפי משתנה הגיל
125	טבלה מס. 7.3.2.1 ב' : שליטה בשפה העברית, לפי שנות וותק בארץ
126	טבלה מס. 7.3.2.1 ג' : שפת הדיבור בבית, לפי שנות וותק בארץ
127	טבלה מס. 7.3.2.1 ד' : שפת הדיבור בבית, לפי רמת שליטה בעברית
127	טבלה מס. 7.3.2.2 א' : שפת דיבור בבית, לפי מספר קומות בבניין
128	טבלה מס. 7.3.2.2 ב' : שפת דיבור בבית, לפי מגורים ברבעים שונים
128	טבלה מס. 7.3.2.2 ג' : שפת דיבור בבית, לפי הומוגניות/הטרוגניות נתפסת ברובע המגורים
129	טבלה מס. 7.3.2.2 ד' : שליטה בשפה העברית, לפי תמהיל החברים
129	טבלה מס. 7.3.2.2 ה' : שפת דיבור בבית, לפי תמהיל החברים
130	טבלה מס. 7.3.3.1 א' : תעסוקה (מרואיין), לפי גיל
131	טבלה מס. 7.3.3.1 ב' : תעסוקה (מרואיין), לפי ארץ מוצא
131	טבלה מס. 7.3.3.1 ג' : תעסוקה (מרואיין), לפי מיגדר
131	טבלה מס. 7.3.3.2 א' : עבודה דומה/לא דומה לתעסוקה בארץ המוצא, לפי מוצא
132	טבלה מס. 7.3.3.2 ב' : עבודה דומה/לא דומה לתעסוקה בארץ המוצא, לפי שליטה בעברית
132	טבלה מס. 7.3.3.3 א' : תמהיל חברתי במקום העבודה, לפי מוצא
133	טבלה מס. 7.3.3.3 ב' : תמהיל חברתי במקום העבודה, לפי שליטה בעברית
133	טבלה מס. 7.3.3.4 א' : רמת הכנסה, לפי השכלה
133	טבלה מס. 7.3.3.4 ב' : רמת הכנסה, לפי שליטה בעברית
134	טבלה מס. 7.3.3.5 א' : שביעות רצון ממקום העבודה, לפי השכלה
134	טבלה מס. 7.3.3.5 ב' : שביעות רצון ממקום העבודה, לפי מוצא
136	טבלה מס. 7.3.5 א' : תחושת שייכות לחברה הישראלית ובטחון לגבי המשך מגורים בישראל
	טבלה מס. 7.3.5 ב' : תחושת שייכות לחברה הישראלית וכוונה להמשך מגורים בישראל –
137	קורלציות עם משתנים מרכזיים במחקר
139	טבלה מס. 7.3.5.1 א' : "השתרשות בחברה הישראלית" – תוצאות רגרסיה מרובה

תרשימים וצילומים

67	תרשים מס. 5.3 א': מודל להצגת משתני המחקר והקשרים ביניהם
86	צילום 6.2.1 א': פריסת מוסדות הציבור ומבנה אורבני - רובע ט'
87	צילום 6.2.1 ב': תמונות מייצגות של רובע ט'
90	צילום 6.2.2 א': פריסת מוסדות הציבור ומבנה אורבני - רובע י'
91	צילום 6.2.2 ב': תמונות מייצגות של רובע י'
94	צילום 6.2.3 א': פריסת מוסדות הציבור ומבנה אורבני - רובע י"ג
95	צילום 6.2.3 ב': תמונות מייצגות של רובע י"ג
97	צילום 6.2.4 א': פריסת מוסדות הציבור ומבנה אורבני - רובע הסיטי
98	צילום 6.2.4 ב': תמונות מייצגות של רובע הסיטי

מפות

81	מפה מס. 6.1.3 א' – רבעים לפי שנת הקמה
83	מפה מס. 6.1.3 ב' – שימושי הקרקע באשדוד, 2006

תקציר

המחקר עוסק בבחינת המושג הון חברתי ובהקשריו לתחומי התכנון העירוני ולקליטת עלייה. המחקר נועד לתרום תרומה תיאורטית לחקר המושג בשני הקשרים אלה וגם לחשוף את הרלוונטיות והמועילות הפוטנציאלית של הון חברתי לקבלת החלטות באותם תחומים.

הון חברתי מורכב מקשרים בין אנשים במשפחה, בקהילה ובחברה, קשרים שמתמשים במשאבים, אשר מאפשרים לפרט ולקבוצה לקדם את מטרותיהם. המושג פותח כמשלים למושגים הון כלכלי והון אנושי, על בסיס הטענה כי פעילותם של אנשים מעוצבת לא רק על-ידי משאביהם האנושיים והפינאנסיים, אלא גם על-ידי קשריהם החברתיים. המושג הון חברתי נחשב ליצוא הפופולארי ביותר של התיאוריה הסוציולוגית, שיש לו ביטוי בלשון היום-יום של אקדמאים ומקצוענים בתחומים מגוונים, של מקבלי החלטות ועיתונאים. רבים מקדמים בברכה את השיח על צורת הון שאיננה כספית, אשר יש לה השפעות רבות ומשמעותיות על היבטי חיים מגוונים, מבריאות אישית וביטחון אישי ועד דמוקרטיה תוססת וכלכלה משגשגת.

אלפי מחקרים בחנו בעשרים השנים האחרונות היבטים מגוונים של הון חברתי, אך כמעט כולם עסקו בהון חברתי קהילתי. תרומה חשובה של מחקרנו מתבטאת בהפנייה מחודשת של הזרקור אל הון חברתי כמשאב אישי, בניגוד להון חברתי קולקטיבי, ובטענה שיש להגדיר ולמדוד הון חברתי אישי באופן שונה מהון חברתי קהילתי. בהתאם לכך, עוצבה ההגדרה הבאה: הון חברתי הינו משאב אישי, המורכב מקשרים חברתיים של האדם, אשר בפועל הוא השתמש בו או בפוטנציה הוא יכול להשתמש בו כדי לקדם את ענייניו ו/או להתגבר על קשיים העומדים בפניו.

בעשור האחרון נוספה לחקר ההון החברתי ההבחנה בין הון חברתי מחבר (Bonding Social Capital) לבין הון חברתי מגשר (Bridging Social Capital). ה"ח מחבר הינו הצורה החזקה ביותר של הון חברתי, המקובלת בתוך משפחה רחבה ובין חברי אותה קבוצה אתנית, הון חברתי הבנוי על זהות משותפת; ה"ח מגשר מתייחס לקשרים בין אנשים מקבוצות שונות מבחינת גזע, ו/או מוצא אתני ו/או סטטוס חברתי-כלכלי. נהוג לטעון, כי שני סוגי ההון החברתי סותרים זה את זה מעצם טבעם, שה"ח מחבר, שהינו הון מדייר (exclusive), אינו יכול לחיות בכפיפה אחת עם ה"ח מגשר, שהינו הון מכליל (inclusive). מימצאי מחקר זה סותרים טענה מקובלת זו. בקרב האוכלוסייה הנחקרת נמצאה הלימה ביניהם; בעלי ה"ח מחבר גבוה נטו להיות גם בעלי ה"ח מגשר גבוה.

מודל המחקר מציג את משתני המחקר והקשרים ביניהם. במרכזו מוצב ההון החברתי, המשמש הן כמשתנה תלוי, העשוי להיות מושפע משורה של משתנים דמוגרפיים-חברתיים ותכנוניים, והן כמשתנה בלתי תלוי, שעשוי להצטרף לקודמיו ולהשפיע על השתלבותם של עולים בחברה הישראלית. מערך המחקר מאפשר להסיק מסקנות לא רק על קשרים בין משתנים אלא גם על קשרים סיבתיים (השפעה), עקב הקפדתנו על שלושה החיוניים כללים בסיסיים של ניתוח סיבתי: ידע סביר על סדר הזמנים של התופעות הרלבנטיות, מתאם מובהק בין התופעות הנבדקות, ובידודם של משתנים אחרים שהיו יכולים להשפיע על התוצאה.

מודל זה נבחן במחקר אמפירי שנערך בקרב עולים לישראל מחבר המדינות, המתגוררים באשדוד, העיר שתוכננה עבור קליטת עלייה ומנהיגיה השקיעו מאמצים מכוונים במשיכת עולים לעיר ובקליטתם. על

מנת להתמקד בבחינת מודל המחקר ולהקטין את מספר המשתתפים המתערבים, נכללו במדגם עולים בגילאי העבודה (30-60) רק מן המדינות האירופיות של בריה"מ לשעבר (כמעט רק רוסיה ואוקראינה), שהגיעו לישראל בשנים 1996-2004 ומתגוררים בארבעה רבעים של העיר. הרבעים נבדלים זה מזה במאפיינים תכנוניים אחדים ובשיעור העולים הגרים בהם: ברבעים "ו-י"ג העולים מהווים כשני שלישים מן התושבים, ואילו ברובע ט' וברובע הסיטי כשליש מכלל התושבים הינם עולים. המדגם כלל 269 נשים וגברים שרואיינו בדירותיהם בראשית 2008. פיתוח השאלון הצריך מחקר מקדים, אשר התבסס על גישה איכותנית, ושימש לחשיפת הרקע התרבותי והמקומי ולניסוח שאלות מתאימות; המחקר המקדים כלל ראיונות פתוחים עם בעלי תפקידים ואנשי מקצוע בעירייה ובשירותים חברתיים אחדים ברבעים שנבחרו למחקר.

קבוצת ממצאים בולטת מצביעה על קליטה תפקודית (אינסטרומנטלית) מהירה וגבוהה של הנחקרים באשדוד: 88% מהם העידו על עצמם ששליטתם בעברית טובה-טובה מאד; 98% מהם מועסקים, רובם בעבודות דומות לאלה שהיו מועסקים בן בחו"ל; תנאי המגורים, מגודל הדירה ועד שירותים בקרבתה, טובים מאד בדרך כלל ורוב המרואיינים שבעי רצון מהם. מימצאים אלה גבוהים, יחסית למה שנמצא במחקרים קודמים של עולים לישראל בשנות התשעים. חלק חשוב מן ההבדל לטובה סביר לייחס לפעילות המכוונת של הרשות המקומית בתחומים של תכנון ופיתוח שירותים מקומיים מכווני-קליטה, מאולפנים לעברית ועד גינות שכונתיות, ושל משיכת מקומות עבודה מתאימים לעיר.

הקליטה האינסטרומנטלית מהירה, ובכל זאת, הקליטה הנפשית חלקית. למרות ידיעה טובה של השפה העברית, שלושה רבעים מדברים רק או בעיקר רוסית בבית. רמת האמון שנותנים הנחקרים בבני משפחתם גבוהה, אך במוסדות המדינה, כמו המשטרה והממשלה – נמוכה מאד. תחושת ההשתייכות לחברה הישראלית בינונית בקרב 40%, אם כי 87% בטוחים לגמרי או כמעט בטוחים שישארו בארץ.

רוב המחקרים בנושאי קליטת מהגרים, בעיקר מחקרים בינלאומיים, ממעיטים להתייחס לקליטה חברתית. במחקר זה היא זוכה למקום מרכזי ונמדדת בעיקר באמצעות הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר, ששניהם נמצאו גבוהים בקרב שני שלישים עד שלושה רבעים מן הנחקרים. המימצאים תומכים בתבנית המוצגת במודל המחקר: ההון החברתי מושפע מגורמי רקע, שחלקם דמוגרפיים-חברתיים ואחרים תכנוניים, ובנוסף לכך ההון החברתי הינו גם אחד הגורמים המשפיעים השפעה מובהקת על השתרשות העולים בישראל.

ניתוח מימצאים שעסקו בהשפעותיהם של משתתפים "תכנוניים", כאלה שלמתכנן עירוני יש סיכוי להשפיע על מהלכם, מאפשר לדון בהשלכות המחקר על קבלת החלטות בתחומי קליטת עלייה ותכנון עירוני. ניתן לדון בהשלכות אלה תוך התייחסות למושגים "דיוור נאות" ו"דיוור מכיל", שני מושגים שמוצאים דרכם לאחרונה אל התודעה הישראלית, באמצעות המחאה החברתית הסוחפת של קיץ 2011.

המחקר מורה על משמעותו הרבה של "דיוור נאות" בקידום תהליכים של קליטת עלייה. אינה משמעותו של דיוור נאות כוללת לא רק את תנאי המגורים בתוך הדירות, אלא גם את מכלול השירותים בסביבת המגורים, מתעסוקה ובית ספר ברמה טובה ועד מתנ"ס ושטחים ציבוריים פתוחים. דיוור נאות הוא גם דיוור שמתמרץ התפתחותו של הון חברתי, ומימצאינו מלמדים שהון חברתי נוצר בסביבה של צפיפות עירונית בינונית-גבוהה (בניינים בני 5-12 קומות) יותר מאשר בבנייה נמוכה של בניינים עד 4 קומות או בבנייה גבוהה של בניינים בני 13 קומות ויותר.

"דיור מכיל" הינו סביבת דיור שמאכלסת יחד בני קבוצות שונות. המתכננים חלוקים ביניהם לגבי דגם העירוב החברתי הרצוי. לפי מימצאינו, המתחברים עם מסקנות ותיקות של כרמון (1975; 2005), מומלצת יחידה הטרוגנית גדולה, כמו הרובע העירוני באשדוד, היכולה להכיל מספר גיבושים הומוגניים, שכל אחד מהם אינו קטן. במערך כזה הדיירים יכולים לקיים/לפתח הן הון חברתי מחבר עם הדומים להם והן הון חברתי מגשר עם בני אדם מקבוצות שונות משלהם. יתר על כן, כשמתכננים הטרוגניות במובן חשוב אחד או שניים, רצוי שמרכיב חשוב אחר ישמש כמכנה משותף; במקרה של אשדוד, הסטטוס החברתי-כלכלי הדומה של הגרים ברבעים של המעמד הבינוני שימש כמכנה משותף בין הקבוצות השונות זו מזו מבחינת מוצא עדתי וותק בארץ.

מסקנותיו של מחקר זה זקוקות לאישוש ממחקרי המשך.

חלק ראשון – הבסיס התיאורטי והאמפירי למחקר

פרק 1: מבוא

במרכזו של המחקר המדווח בחיבור זה עומד המושג הון חברתי. על פניו, ניתן לשאול: מה בין מחקר על מושג במדעי החברה לבין עבודה שנערכת במסגרת מחלקה לתכנון ערים ואזורים? התשובה מורכבת משלושה טיעונים. הטיעון הראשון בנוי על ההיגד שבמושג הון חברתי טמון סיכוי לגשר על פני הפערים העמוקים בין חוקרים, אנשי מקצוע ומקבלי החלטות, כפי שמסבירים וולקוק ונאראיאן במאמר שזכה לתהודה אקדמית רבה (Woolcock and Narayan 2000; 1,500 ציטוטים על-פי Google Scholar); היגד זה עומד ברקע ההחלטה להציב את ההון החברתי במרכזו של מחקר זה, אשר נועד לתרום לידע הבינלאומי, וגם להועיל למקבלי החלטות ומקצוענים בתחום התכנון העירוני. הטיעון השני הוא שהון חברתי נחוץ בכדי לקדם צמיחה ופיתוח בחברה בכלל ובערים בפרט; דרושים, כמובן, קרקע, עבודה והשקעות פיננסיות, אולם ההון החברתי הוא שגורם לכל סוגי ההון האחרים לפעול היטב; הוא מתפקד כשמן על גלגלי הפיתוח (Briggs 1997). למרות ההכרה הגוברת בדברים אלה, רק מעטים מבין אלפי המחקרים בנושאי הון חברתי, אשר פורסמו בשלושים השנים האחרונות, קישרו בינו לבין סוגיות עירוניות; לפיכך, חסרון ידע ביחס לקשרים בין הון חברתי לסוגיות של עיר ותכנון עיר שימש כמניע למחקר הנוכחי. הטיעון השלישי הוא שהון חברתי שימושי במיוחד בערים שאינן הומוגניות מבחינה חברתית, טיעון שבולט בכתביו של חביאר בריגס, פרופ' ב-MIT ויועץ בכיר לנשיא אובמה (Briggs 1997, 2004). כל הערים הגדולות במדינות המפותחות וכמעט כל הערים בישראל – גדולות כקטנות – הינן ערים מעורבות מבחינה חברתית; משום כך, חשוב לחוקרי ערים בכלל ולחוקרי ערים ישראליות בפרט לעסוק בתפקידו ותיפקודו של ההון החברתי בערים.

קיימת הסכמה לגבי ההגדרה הבסיסית של הון חברתי, אשר - על-פי הסוציולוג בורדייה - הוא מורכב מן המשאבים שניתן לגייסם בפועל או בפוטנציה בעזרת קשרים חברתיים (Bourdieu 1985). אולם, עם ההתפתחות הרבה של המחקר בנושאי ההון החברתי בסוף המאה העשרים, כאשר הודגשו ההבחנות בין הון חברתי אישי להון חברתי קהילתי, ובמיוחד עם תפוצת מחקריו של רוברט פטנס איש מדעי המדינה, התרחבו והסתבכו ההגדרות של המושג עד להתעוררותה של ביקורת נוקבת על תקפותו, בעיקר על אי הבחנה בין סיבה לתוצאה: האם אמון באחרים הוא חלק מהגדרת הון חברתי או שהוא ביטוי שכוח, אך לא הכרחי, של הון חברתי? האם השתתפות בארגוני החברה האזרחית אמורה להיכלל בהגדרה או שהשתתפות אזרחית היא פועל יוצא של הון חברתי? מורכבות נוספת נוצרה עם תפוצת ההבחנה בין הון חברתי מחבר (bonding), קשרים חברתיים בין אנשים בעלי זהות משותפת, משפחתית או אתנית או אחרת, לבין הון חברתי מגשר (bridging), קשרים חברתיים בין בני קבוצות שונות מבחינה אתנית או סוציו-כלכלית או אחרת. סוגיה חשובה שנשארה פתוחה היא

האם שני סוגי הון אלה עולים בקנה אחד או שהם סותרים זה את זה, כי הראשון מדיר את האחרים בעוד שהשני מכיל אותם? האם מי שיש לו הון חברתי מחבר גבוה אינו יכול להיות בעל הון חברתי מגשר גבוה, כמו שהשתמע מכתובתו של פטנס וממצאיו (Putman 2000; 2007)? אל סוגיות פתוחות אלה בחקר ההון החברתי כוון המחקר המוצג בחיבור זה.

כאמור לעיל, להון חברתי יש חשיבות מיוחדת בערים הטרוגניות מבחינה חברתית. להטרוגניות חברתית יש מימדים רבים ושונים, ובמחקר זה הוחלט להתרכז בהטרוגניות תרבותית-אתנית שהיא תוצאה של הגירה, ובמונחים של מדינת ישראל – עלייה לארץ. ההגירה פוגעת לעיתים קרובות בהון החברתי של המהגר, המוותר לפחות על חלק מקשריו החברתיים וחייב לקשור קשרים חברתיים חדשים בארץ היעד. סביבתם של מהגרים/עולים מהווה, איפוא, מעבדה מתאימה לחקר התהוותו של הון חברתי ושל גורמים המשפיעים עליו. במחקר זה הוחלט למקד את העבודה האמפירית באשדוד, עיר אשר תוכננה לאורך שנותיה לקליטת גלי עלייה ואשר קלטה את המספר הגבוה ביותר של עולים לישראל מגל העלייה האחרון, שהחל עם נפילת האימפריה של ברית המועצות. הוחלט לחקור עולים חדשים, כאלה שנמצאים בארץ שלוש שנים לפחות, כך שכנראה כבר החלו לצבור הון חברתי במקומם החדש, אך לא יותר מתריסר שנים עברו מאז עלייתם, כך שחויית ההגירה וההשתלבות עדיין טריות עבורם.

ההון החברתי במחקר זה הינו מושא לחקירה בפני עצמו וגם כמשתנה תלוי, העשוי להיות מושפע משורה של גורמים שיזוהו במחקר. בנוסף לכך, ההון החברתי מוצב במחקר כמשתנה בלתי תלוי, כזה שעשוי להימנות בין המשפיעים על רמת השתלבותו של העולה הנחקר במקומו החדש בישראל. מבחינה זו, למחקר יש ייחוד בין מחקרים של השתלבות מהגרים/עולים במקום שהגיעו אליו, מחקרים ששמים דגש בדרך כלל על השתלבות תפקודית, המתבטאת בעיקר בלימוד השפה ובהשגת תעסוקה מתאימה, ונוטים להזניח את הגורמים החברתיים, הממלאים תפקיד בהשתלבות חברתית של העולה/המהגר בחברה הקולטת.

המחקר תוכנן לבחון באופן מיוחד את תפקידם של "משתנים תכנוניים" ביצירת הון חברתי ובקידום תהליכי השתלבות והשתרשות על עולים. משתנים תכנוניים הינם כאלה שלמתכנן העירוני יש סיכוי להשפיע על מהלכם. בהתאם לכל האמור לעיל, נקבעו שלוש מטרות למחקר:

- א. קידום הידע בדבר המושג "הון חברתי", הגדרתו, מרכיביו וקשריו עם משתנים שמשפיעים עליו ושהוא משפיע עליהם. המחקר מתמקד בבדיקת הון חברתי אישי.
- ב. קידום הידע בדבר תהליכי השתלבות של יוצאי חבר המדינות בחברה הישראלית.
- ג. קידום הידע בדבר קשרים בין משתנים תכנוניים (הניתנים לשליטה חלקית על-ידי מתכנני ערים) לבין הון חברתי ובינם לבין השתלבות מהגרים בחברה הקולטת.

פרק 2: הון חברתי

2.1 הגדרות וסיווגים

2.1.1 המושג הון ומשמעויותיו המגוונות

הון הוא משאב שאפשר לנצלו למטרות תכליתיות. בכלכלה נהוג להגדירו כגורם ייצור המגדיל את התפוקה. אחד מגדולי התיאורטיקנים של מושג ההון הוא קרל מרכס (1933 אצל: Lin, 2001). לפי תפיסתו, הון מייצג שני אלמנטים הקשורים זה בזה, אך גם שונים זה מזה. מצד אחד הון מייצג השקעה ומצד שני הוא מייצג את הרווח מן ההשקעה. הגדרת המושג הון, כפי שהיא מקובלת בדרך-כלל על כלכלנים, מתייחסת אליו כמעשה ידי אדם, שניתן כתשומה להגברת הייצור העתידי, כפי ש - Smithson מטיב להגדיר זאת:

"Capital is a commodity itself used in the production of other goods and services. It is a human-made input, such as plant or equipment, created to permit increased production in the future" (Smithson, 1982, p. 111 in: Robison et al., 2002).

בהגדרתו את המושג הון, Castle (1998) מדגיש שני מרכיבים: האחד - הון מגדיל את יכולת הייצור של אדם; השני - שימוש בהון מסוג אחד כרוך בשימוש בסוגי הון נוספים:

"Capital in any form qualifies a capital only if it makes humans more productive when they use it in combination with other forms of capital" (Castle, 1998, p. 625).

בעבר השתמשו במושג הון, בעיקר עבור הון פיסי והון כלכלי, אך כיום מדובר בסוגי הון נוספים: הון אנושי, הון טבעי, הון תרבותי, הון ארגוני, ובשנים האחרונות הצטרף לרשימה זו גם המושג הון חברתי. להלן נמנה את סוגי ההון השונים ונגדירים:

- הון כלכלי - כספים, השקעות כספיות במבנים, בכלים ובציוד, המשמשים לייצור, וגם הרווח הכספי המופק מכל אלה. הון כלכלי מתייחס להכנסות כספיות ומשאבים אחרים שהביטוי הממוסד הוא זכויות בעלות (Bourdieu, 1985; Jackman, 2001).
- הון פיסי - מלאי של משאבים חומריים, שניתן להשתמש בהם לייצור, ממבנים ועד חומרי גלם וציוד לתעשייה (Jackman, 2001).
- הון טבעי - מרכיבים של הסביבה הטבעית שהינם בעלי ערך גבוה והינם חיוניים לבריאות האדם או לתפקודן היעיל של מערכות תומכות חיים. זו התייחסות לסביבה ולמשאביה הטבעיים כצורה של הון. למשל, בהקשר העירוני, משאבים המסייעים בשמירה על איכות אוויר תקינה, (כמו, ריאה ירוקה), ייחשבו כהון טבעי (Chiesura & De Groot, 2003).
- הון אנושי - בריאות, ידע וכישורים של אנשים, היכולים להיות מופעלים ליצירת מוצרים ושירותים למיניהם (Jackman, 2001). לפי תיאורית ההון האנושי (Johnson, 1960; Schultz,)

1961 אצל: Lin, 2001) עובדים משקיעים ברכישת ידע ובכישורים טכניים על מנת להשיג עבודה מספקת בתנאים טובים ובשכר גבוה ככל האפשר (Becker, 1964 אצל: Robison et. al., 2002).

- הון תרבותי - על-פי Bourdieu (1985), קבוצות של סמלים ומשמעויות, אשר מזוהים ומופנמים על-ידי קבוצות חברתיות מסוימות כשייכים להם. בורדייה מבחין בשלוש צורות של הון תרבותי: (1) עמדות והרגלים הנרכשים בתהליך החיברות; (2) נכסים תרבותיים (יצירות אומנות לסוגיהן); (3) השכלה ומיומנות. ההשקעה לפי תיאוריה זו היא בפעולות פדגוגיות, שמטרתן ללמד קבוצות חברתיות להפנים את הערכים והמשמעויות של סמליהן ומשמעויותיהם.
- הון ארגוני - הון תרבותי הנוצר ומתנהל במסגרת ארגון מסוים ועבור מטרות פנימיות של הארגון. יצירת נורמות ייחודיות לארגון מסוים מאפשרות התנהגות אמינה של חברי הארגון, הן אחד כלפי השני והן כלפי הארגון ומטרותיו (Robison et. al., 2002).

חוקרים רבים, והבולט ביניהם הוא Coleman (1988), טוענים כי בכדי להסביר פעילות אנושית, המושגים הון פינאנסי והון אנושי זקוקים להשלמה על-ידי המושג הון חברתי, כיוון שפעילותם של אנשים מעוצבת לא רק על-ידי משאבים אנושיים ופינאנסיים אלא גם על-ידי ההקשר החברתי (Teachman et. al., 1997; Field et. al., 2000). דברים אלה מלמדים, כי הצטרפות המושג הון חברתי לדיון בסוגי ההון האחרים אינה ברורה מאליה ומחייבת הגדרה ברורה, על מנת לבסס את מעמדו ולהצדיק את אימוץ מטאפורת ההון. הגדרה מסוג זה תכלול תשובה לגבי מהותו של הון חברתי ומרכיביו.

2.1.2 מושג ההון החברתי, בהשוואה לסוגי הון אחרים

"הון חברתי" הינו מושג חדש, יחסית. אמנם, כבר בשנות ה-20 של המאה הקודמת הוזכר המושג, אך הכרה בחשיבותו ועיסוק מדעי אינטנסיבי בו שכיחים רק מאמצע שנות ה-80 (Aldridge et al., 2002). מנחם ולהט (2006) מאמצות את טענתם של Foley & Edwards (1999) אשר סבורים כי העניין הרב שעורר מושג ההון החברתי, בשנים האחרונות, הוא חלק מהחיפוש אחר פרדיגמות חדשות להסברת התמורות המתחוללות בחברות השונות, בעידן הנוכחי.

המושג פותח כמשלים למושגים "הון כלכלי" ו"הון אנושי". אימוץ מטאפורת ההון, עבור ניתוח יחסים חברתיים, הינה סוגיה השנויה במחלוקת. חוקרים המבקרים את אימוץ המושג הון עבור "הון חברתי" טוענים שאי אפשר להציג עלות עבור הון חברתי ושאין אפשר לייצר בעזרת הון חברתי שירותים פרודוקטיביים בעתיד (Solow, 2000; Baron & Hannon, 1994). כנגד זאת טוען Woolcock (1998), כי ניתן להשיג הון חברתי באופן מכוון, ועל כן יש לו עלויות שכרוכות במאמצים להעלות את מצבורי ההון החברתי.

Robinson et al. (2002) בחנו תכונות של הון בהקשר של הון חברתי, כדלהלן:

- **יכולת שינוי צורה** – יצירת מוצרים על-ידי שינוי תשומות לתפוקות, כאשר המוצר עצמו אינו בהכרח משתנה. כך למשל, ניתן לשלב הון חברתי עם תשומות נוספות עבור יצירת שירותים ציבוריים, כלכליים צרכים אישיים ועוד.

- **עמידות (Durability)** – היכולת של סוג ההון לשמור על זהותו גם במהלך ולאחר תהליך אספקת השירותים. הון חברתי מציג רמות שונות של עמידות. כך למשל, הון חברתי הנגזר מקשרי משפחה קרובים הינו בעל עמידות גבוהה, לעומת הון חברתי הנובע מיחסים עם חברים ממעגלים שונים (לימודים, עבודה וכו') העלול להיות בעל עמידות מוגבלת.
- **גמישות** – טווח ומספר השירותים שזמינים ממקור הון מסוים: ישנן צורות הון שמעוצבות עבור שימוש מסוים ואינן ניתנות ליישום עבור שימושים אחרים, בעוד שאחרות גמישות ומתאימות לשימושים שונים. הון חברתי עשוי גם להיות גמיש ולהתאים עצמו לשימוש הנדרש, ולעיתים הוא אינו גמיש ומתאים רק לשימוש מסוים.
- **אפשרות החלפה** – היכולת להמיר מרכיב אחד במרכיב שני ועדיין לספק את השירות הנדרש. כך למשל, ניתן לעיתים להחליף בין טרקטור לחיות בכדי לבצע עבודות חקלאיות מסוימות. באופן דומה, יחסי סימפטיה יכולים להיות מוחלפים בתחושת מחויבות הדדית ולשרת את אותה מטרה.
- **התנוונות** – יכולת מתן השירות פוחתת. התנוונות של הון חברתי קשורה לעיתים קרובות לחוסר השקעה בקשרים חברתיים. מידת ההתנוונות תלויה, בין היתר, בסוגי הקשרים שיש לשמר ולטפח.
- **אמינות** – הציפייה שיינתן השירות הנדרש באמצעות אחד מסוגי ההון. כך למשל, קיימת אמינות גבוהה לגבי הון חברתי המושקע בקרובי משפחה מן המעלה הראשונה, וההנחה הסבירה היא שהוא יעמוד בציפיות ויספק את השירות הנדרש כמעט בכל מצב. זאת לעומת צורות אחרות של הון, שעשויות לספק את השירות רק בחלק מן המקרים.
- **יכולת ליצור סוגי הון שונים** – תוספת הון חברתי עשויה לחזק רמות הון חברתי קיימות ו/או ליצור צורות חדשות של הון חברתי. כמו כן, שימוש בהון חברתי עשוי להוביל ליצירת סוגי הון אחרים.
- **אפשרויות להשקעה ויכולת העברת בעלות (Alienability)** – הון חברתי נוצר באמצעות השקעה בערוצים שונים, כגון: אינטראקציה ספונטאנית בין אנשים, השקעה בקשרים חברתיים ועוד. כמו כן, ניתן לעיתים להעביר הון חברתי. אדם יכול לרשת הון חברתי, שנוצר על-ידי משפחתו או על-ידי חבריו.

מסקנתם של (2002) Robinson et al. מן הניתוח הנ"ל היא כי המושג הון חברתי מקיים את התכונות שנותחו, ועל כן סביר לאמץ את מטאפורת ההון עבור ניתוח יחסים חברתיים. בכל צורות ההון הדיון הוא בתהליך שיוצר שינוי ומאפשר פעולה אחרת ו/או נוספת, כך למשל הון פיזי נוצר באמצעות שינוי בחומר, היוצר כלים שמאפשרים לשפר את הייצור; הון אנושי נוצר באמצעות שינוי באנשים, המוסיף להם ידע, מיומנויות ויכולות המאפשר להם לפעול בדרכים חדשות; הון חברתי נוצר באמצעות שינויים ביחסים בין אנשים המאפשרים שיתופי פעולה ביניהם (Coleman, 1988). למעשה, כל צורות ההון הנעשות על-ידי אדם נוצרות באמצעות השקעת זמן ומאמצים בפעילויות שגורמות לשינוי צורה ו/או לבניית כלים או נכסים או דרכים חדשות לפעולה (Ostrom, 1994).

חוקרים העוסקים במושג הון חברתי מצביעים על מספר הבדלים בינו לבין סוגי הון אחרים. ראשית, הון חברתי - בניגוד להון כלכלי ולהון אנושי אינו יכול להיווצר ע"י יחיד ואינו רכוש של אדם יחיד; הוא נוצר תוך אינטראקציה חברתית והשימוש בו הוא במצבים של אינטראקציה חברתית. שנית,

בניגוד להון כלכלי, הוא אינו כפוף למחסור חומרי; אי אפשר לגנוב אותו; שימוש חוזר בו אינו מפחית מן המלאי, אך אי שימוש בו עלול לגרום להפחתתו ואף להיעלמותו (Ostrom, 1994). שלישית, אי אפשר ליצור הון חברתי באופן מיידי; לעיתים קרובות דרוש זמן רב לפיתוח הון חברתי (Flora & Flora, 1997).

Coleman משווה בין הון חברתי לבין הון פיסי והון אנושי, ומדגיש את היותו של הראשון בלתי מוחשי, בהשוואה לאחרים:

"If physical capital is wholly tangible, being embodied in observable form, and human capital is less tangible, being embodied in the skills and knowledge acquired by an individual, social capital is less tangible yet, for it exists in the relations among persons" (Coleman, 1997, p. 83).

ההבחנה בין המושגים "הון אנושי" ו"הון חברתי" חשובה במיוחד. ההבדל המרכזי ביניהם קשור למושג ההתמקדות. הון אנושי מתמקד באנשים עצמם, ואילו הון חברתי מתמקד ביחסים שבין האנשים והרשתות שנבנות ביניהם. גישות של הון אנושי מציעות מודלים לינאריים – השקעה נעשית בזמן ו/או בכסף (לרכישת השכלה וניסיון מקצועי) והכנסות כלכליות באות בעקבות ההשקעה, באופן ישיר. גישות של הון חברתי הן הרבה פחות לינאריות; הקישור בין הון חברתי ותשואות ממשיות ומדידות מורכב ואינו תמיד חד-משמעי. הבדל נוסף, המתקשר לסוג המודלים, קשור למדדים המשמשים לאמידת כל אחד מהמושגים. הון אנושי נמדד על-ידי משך זמן של השכלה ו/או על-די רמת כישורים שהושגה. המדדים של הון חברתי מורכבים ומופשטים יותר וכוללים רמות אמון בין אנשים, רמות של השתתפות פעילה בארגונים התנדבותיים, השתתפות ברשתות חברתיות ועוד (Field et al., 2000).

2.1.3 הגדרות של הון חברתי

Hanifan (1916, אצל: Putnam, 2000) היה הראשון שהתייחס למושג הון חברתי. הגדרתו מתייחסת לקשר החברתי בין בני אדם כמשאב, הנותן לפרט כוח שהוא הרבה מעבר לכוחו כיחיד. הוא מתייחס בעיקר לקשרים ראשוניים בין בני משפחה ושכנים:

"Social capital refers to those tangible substances that count for most in the daily lives of people: namely good will, fellowship, sympathy and social intercourse among the individuals and families who make up a social unit...The individual is helpless socially, if left to himself...If he comes into contact with his neighbor, and with other neighbors, there will be an accumulation of social capital, which may immediately satisfy his social needs and which may bear a social potentially sufficient to the substantial improvement of living condition in the whole community" (Hanifan, 1916 in: Putnam, 2000, 19)

שבעים שנה מאוחר יותר היה Bourdieu (1985) מן הראשונים, שהחיו את המושג הון חברתי. על-פי גרסתו, הון חברתי הינו מצבור המשאבים (הממשיים או הפוטנציאליים), הקשורים להשתייכות ארוכת טווח לרשת חברתית. על-פי גישה זו, הון חברתי מורכב מן המשאבים שניתן לגייסם באמצעות ההשתייכות לרשתות חברתיות.

"The aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance or recognition" (Bourdieu 1985, p. 248).

Bourdieu מרחיב את הגדרתו וטוען כי נפחו ועוצמתו של ההון החברתי, של פרט מסוים, תלויים בהיקף רשת "הקשרים" שאותו פרט יכול לגייס וכמות ההון (הכלכלי, התרבותי והחברתי) שעומדת לרשות כל אחד מן המקושרים שלו. בורדייה מבחין בשלושה מרכיבים מרכזיים של הון חברתי: (1) מספר האנשים שמוכנים להבטיח תמיכה; (2) הסוג והעוצמה של המשאבים המסופקים באופן עקיף זה; (3) מידת הנכונות של אנשים לעזור לפרט (Bourdieu, 1986).

Coleman (1990) היה הראשון שפיתח תיאוריה מקיפה, שבמרכזה המושג הון חברתי. לדעתו, כל סוג של יחסים חברתיים, אשר מהווים משאב עבור אדם מסוים, ראוי להגדרה כהון חברתי. Coleman (1988) הבחין בשלושה מרכיבים של הון חברתי: (א) מחויבויות וציפיות, בין פרטים בחברה, כמתואר במשפט הבא:

"If A does something for B and trusts B to reciprocate in the future, this establishes an expectation in A and an obligation on the part of B. This obligation can be conceived of as a credit slip held by A for performance by B" (Coleman, 1988, 102).

מחויבות מסוג זה מהווה הון חברתי וקיימת בסביבה חברתית של אמון; הפרט מאמין שהציפייה למחויבות אכן תתממש.

(ב) ערוצי אינפורמציה בין פרטים בחברה כדי להעביר X אינפורמציה מדויקת, היכולה לשמש בסיס לפעולה. גם כאן דרושה סביבה של אמון בין הפרטים.

(ג) נורמות חברתיות של אמון, המוכללות בקבוצה תחומה ("closure"), מגבירות את רווחת היחידים.

על-פי הגדרתו של קולמן, הון חברתי הינו חלק טבעי ובלתי נפרד של מבנה מערכת היחסים בין האנשים והוא יכול לבוא לידי ביטוי במספר צורות, שהמרכזיות בהן הן: מחויבות, פתיחת אפיקי מידע ונורמות של אמון והדדיות. קשרים חברתיים עשויים לאפשר נגישות למידע, לזרז את השגתו או לצמצם את העלויות הכרוכות בכך. פעולות הגומלין בין הפרטים יוצרות מחויבויות הדדיות בנייהן, שהן כעין כתב אשראי המעורר ציפייה להחזר בעתיד. סוג זה של הון תלוי במידת האמון השורר בסביבה החברתית (Coleman, 1988; 1990).

אחת הביקורות על קולמן היא הדגש הרב מדי שהוא שם על יחסים ראשוניים, כגון קירבה משפחתית כמקור להון חברתי, והתעלמות מקשרים שניוניים, כגון רשתות חברתיות ומחויבות אזרחית (Field et. Al., 2000).

Leenders & Gabbay,) Robert Putnam, המוביל כיום את פיתוח התיאוריה של "הון חברתי" (1999), הגדיר הון חברתי, בתחילת עבודתו המחקרית בנושא, כתכונות של התארגנות חברתית, כולל אמון, נורמות חברתיות ורשתות חברתיות, אשר יכולות לשפר את יעילות החברה, בכך שהן מאפשרות תיאום פעולות:

"Social Capital refers to features of social organization, such as trust, norms, and networks that can improve the efficiency of society by facilitating coordinated actions"(Putnam 1993b, p.167)

לפי גישתו של Putnam, הון חברתי מתייחס לקשר בין אנשים, היינו: לרשתות חברתיות ולנורמות של אמון ויחסי גומלין הנובעות מקשרי הרשת; במובן זה, לדעת Putnam, הון חברתי מתייחס למה שנהוג לכנות "המידה האזרחית". (Putnam, 2000)

"Social capital refers to connection among individuals - social networks and the norms of reciprocity and trustworthiness that arise from them. In that sense social capital is closely related to what some have called "civic virtue"(Putnam, 2000, p. 19).

Putnam מתבסס על תפיסתו של de Tocqueville ביחס לחברה האזרחית בארה"ב. לפי תפיסה זו, אחד המרכיבים אשר מגדירים את הדמוקרטיה באמריקה היא נטייתם של אמריקאים ליצור ולתפקד בארגונים התנדבותיים (DeFilippis, 2001). Putnam טוען, בעקבות de Tocqueville, כי קיומה של "מידה טובה אזרחית" (civic virtue) מסביר את איכות הדמוקרטיה (תלמוד ובראט, 2003).

Putnam (1993b) מגדיר הון חברתי כמאפיין מפתח של כלל המערכת החברתית, תהיה זו קהילה או מדינה. הון חברתי מתייחס לתכונות של הקהילה, כגון אמון, נורמות ורשתות חברתיות, אשר יכולות לשפר את יעילות החברה בכך שהן מקלות על תיאום פעולותיהם של חבריה. פטנס מציע שתי רמות של סיווגים ביחס למרכיבים של הון חברתי. סיווג ראשון מתייחס למרכיב האמון ועל פיו יש להבחין בין אמון אישי לבין אמון חברתי שאיננו ממוקד בפרט זה או אחר. טענתו הינה שבמערכות המודרניות המורכבות, אמון חברתי יכול לנבוע משני מקורות הקשורים ביניהם: נורמות חברתיות ורשתות של מחויבות אזרחית (civic networks). סיווג שני מתייחס לאחת מאותן נורמות המחזקות את האמון החברתי והכוונה למרכיב ההדדיות. בהקשר זה ניתן להבחין בין שני סוגי הדדיות: הדדיות ספציפית, המתייחסת לחליפין מאוזנים בערכם, שהם לעיתים בו-זמניים ולעיתים חד-פעמיים והדדיות מוכללת (generalized reciprocity) הכוללת קשרי חליפין מתמשכים, לא מאוזנים בנקודת זמן מסוימת, שיש בהם ציפייה להדדיות התועלת בעתיד לא מוגדר, לעיתים על-ידי מישהו אחר מתוך הקהילה. הנורמה של הדדיות מוכללת מהוה מרכיב חשוב של הון חברתי כי היא מתאמת בין האינטרס העצמי של הפרטים, לבין האינטרס הציבורי ומעודדת סולידריות בקבוצה.

תפיסתו של Putnam ביחס למושג הון חברתי עוררה ביקורות מכיווני מחקר שונים. Whiteley (1999) טוען כי המודל של Tocqueville הינו אטרקטיבי, כיוון שהוא מראה כיצד ארגונים התנדבותיים יכולים לתמוך ביצירת הון חברתי ולשמור על שיתוף הפעולה בין החברים בארגון. עם זאת, הבעייתיות במודל קשורה לכך שהוא אינו מסביר כיצד הון חברתי נוצר ממצב שלא היה בו שיתוף

פעולה בנקודת ההתחלה. Whiteley מוסיף וטוען כי המודל אומר מעט מאוד לגבי תפקידם של נורמות ומוסר ביצירת הון חברתי.

ביקורת אחרת נשמעת מכיוונו של DeFilippis (2001), המבקר את תפיסתו של Putnam בשלושה מישורים: (א) המעבר לרמת הקהילה בבחינת המושג הון חברתי - הוא טוען כי Putnam בוחן את המושג הון חברתי ברמת הקהילה, תוך התעלמות ממערך מורכב של יחסי כוחות, הן פנימיים בקהילה והן חיצוניים לה (העיר), שמשפיעים גם כן על היווצרות הון חברתי. בנוסף, הוא טוען, כי Putnam אמנם מבצע את המעבר מרמת הפרט לרמת הקהילה, בהקשר של הון חברתי, אך הוא מודד הון חברתי בעזרת מתודולוגיה המתמקדת בפרט (Skocpol, 1996); (ב) מיזוג המושגים הון חברתי וחברה אזרחית יוצר ניתוק של הון חברתי ממושג "ההון", בהקשר הכלכלי; (ג) שימת דגש רב מדי על צדדיו החיוביים של המושג. חיזוק לכך מתקבל מהגדרה נוספת של פטנס המדגישה את השפעותיו החיוביות של הון חברתי:

"Social Capital – the community connections of trust and reciprocity that help make our schools work better, our neighborhoods safer, our residents happier and healthier, our economies more productive, and our public institutions of government more responsive" (Putnam, 2000, p. 100).

בעשור האחרון התפתח דיון אקדמי נרחב ביחס להגדרת המושג הון חברתי. ביקורות שונות ביחס להגדרות שהוצגו להלן יצרו מצבור חדש של הגדרות למושג הון חברתי ומדידתו. ההצעות החדשות מרחיבות את המושג ודנות בהשפעותיו על החברה, היכולות להיות מזיקות ולא רק חיוביות.

Leenders & Gabbay (1999), מתייחסים למושג הון חברתי תאגידי (Corporate Social Capital) ומגדירים אותו כמשאבים, מוחשים או וירטואליים, אשר זמינים באמצעות קשרים ויחסים חברתיים. לא כל הקשרים החברתיים מתורגמים להון חברתי, אלא רק אלה שמסייעים להשיג מטרות מסוימות. התיאוריה שלהם מבחינה בין שני מושגים בסיסיים: הון חברתי ומבנה חברתי. לפי תיאוריה זו כאשר התוצאות הן חיוביות ומסייעות בהשגת מטרות ניתן לומר כי המבנה החברתי איפשר יצירת הון חברתי. אך כאשר המבנה החברתי חוסם פעילות ליצירת הון חברתי ניתן לומר כי הוא יוצר "נטל חברתי" (Social Liability).

במובנו הרחב מוגדר הון חברתי כמערך של יחסים שתפניים בין שחקנים בחברה אשר מקל על מציאת פתרונות לבעיות של פעולה קולקטיבית (Requena, 2003 אצל: פויין, 2007). יש גם המציינים שהון חברתי מתייחס לעקיבות (coherence) הפנימית של החברה בתחום החברתי והתרבותי, לנורמות ולערכים המווסתים את פעולות הגומלין בין האנשים ולמוסדות שבהם משובצות פעולות גומלין אלה. הון חברתי הוא הדבק המחזיק את החברות ובלעדיו לא תיתכן צמיחה כלכלית או רווחה אנושית (Serageldin, 1998 אצל: פויין, 2007).

לפי הגדרת הבנק העולמי "הון חברתי" מתייחס למוסדות, יחסים ונורמות, המעצבים את האיכות ואת הכמות של אינטראקציות חברתיות בחברה (Aldridge et al., 2002). לפי השקפת הבנק העולמי, הון חברתי הינו אותו "קישור חסר" ("missing link") עבור מדיניות פיתוח במדינות העולם השלישי.

לפיכך, יש לבחון את המושג הון חברתי בהקשר של פיתוח בר-קיימא ולנתח את תרומתו לפיתוח מסוג זה. בעבר, פיתוח בר-קיימא התייחס להון טבעי, פיסי ואנושי, כתנאי לצמיחתן הכלכלית של מדינות. כיום, הבנק ממליץ לכלול את המושג הון חברתי כמרכיב נוסף, המשפיע על צמיחתן הכלכלית של מדינות (Hibbitt et. al., 2001).

Kreuter (1997) מגדיר הון חברתי כאותם תהליכים ותנאים, המתקיימים בין אנשים ובין ארגונים, המאפשרים להם להשיג תועלת חברתית הדדית. תהליכים אלו מתאפשרים באמצעות ארבעה מרכיבים של הון חברתי: אמון, מחויבות חברתית, השתתפות אזרחית והדדיות. באופן דומה, Sirianni & Friedland (1998) מגדירים הון חברתי כמבוסס על שלושה מרכיבים: אמון חברתי, נורמות ורשתות חברתיות המאפשרים לאנשים לפתור בעיות משותפות.

Foley & Edwards (1999) טוענים כי אמון ורשתות חברתיות אינם מספיקים לבדם ליצירת הון חברתי. לטענתם, מצב בו מספר אנשים מקימים ארגון חברתי או מתנדבים לארגון קהילתי כלשהו אינו מהווה ביטוי להון חברתי, אלא כאשר ישנה השפעה של מעשיהם על אנשים נוספים באותה חברה או בחברות אחרות. לדעתם יש לחקור את המושג הון חברתי מתוך הסתכלות רחבה, המשלבת הון חברתי עם הון פוליטי והון תרבותי.

פוין (2007) מאמץ את ההגדרה שהוצעה בכנס חוקרים (SCIG, 2000) אשר הגדיר הון חברתי ברמת הקהילה כאהדה או תחושה של מחויבות של פרט או קבוצה כלפי פרט או קבוצה אחרת, אשר יכולים ליצור תועלת, יתרון וטיפול או יחס מועדף כלפיהם, מעבר למה שניתן לצפות ביחסי חליפין אנוכיים.

הגדרות אלו ממחישות באופן בולט יותר בעייתיות נוספת שמופיעה גם בהגדרותיהם של ראשוני החוקרים אשר עסקו במושג הון חברתי. בעייתיות זו קשורה לאי הבהירות שקיימת בהגדרות, ביחס להבחנה בין המקורות להון חברתי לבין תוצאותיו. כפי שניתן לראות בהגדרות שהוצגו להלן, לעיתים קרובות התוצאות של הון חברתי נכללות כחלק מהגדרתו. Schuller et. Al (2000) מטיבים להסביר בעייתיות זו בטענה כי הון חברתי כמכשיר לניתוח תופעות חברתיות לוקה בחוסר בהירות מושגית: קיימים מספר מונחים המשמשים להגדרת המושג, אך הפיכתם למדדים היא כל-כך מגוונת עד כי מתעורר ספק אם מדובר ברעיון אחד, או שמא מדובר ב"מטרייה" המכסה כמה תופעות חברתיות. מחקרים רבים מיישמים את המושג לאירועים כה שונים בהקשרם עד כי יש חשש לאובדן משמעות; לעיתים לא ברור אם הון חברתי הוא אפיון של חברה פורחת או מכשיר להשגתה.

כנגד ביקורת זו יש הטוענים, שהניסיון להגדיר את המימד המעגלי של התיאוריה כפגם מהותי מתעלם מן האופי המורכב של תופעות חברתיות. בתופעות חברתיות רבות קיים מרכיב של היזון חוזר. לפיכך ייתכן בהחלט שהון חברתי משפר את תפוקות הממשל, ותפוקות אלה מחזקות את אמון התושבים בממשל (Schuurman, 2003) אצל: מנחם ולהט, (2006).

Newton (1997, 1999) בביקורתו ביחס למושג מבחין בין שלוש תפיסות ביחס למהות ההון החברתי המופיעות לעיתים קרובות בערבוביה:

(א) הון חברתי כמערכת הערכים והעמדות של האזרחים, הנוגעים בעיקר לאמון, להדדיות ולשיתוף פעולה ביניהם. לפי תפיסה זו הון חברתי הוא תופעה סובייקטיבית של תרבות חברתית ופוליטית,

המתייחסת לעמדות הקולקטיביות של בני אדם כלפי בני אדם אחרים, ולכן משפיעים על היחסים ביניהם.

(ב) **הון חברתי כרשתות חברתיות.** לפי תפיסה זו הסיכויים להתפתחות נורמה אפקטיבית של הדדיות מוכללת קשורים בקיומן של רשתות הדוקות של חליפין חברתיים. הגדרה זו מעוררת את שאלת "הביצה והתרנגולת": האם הרשתות החברתיות הפורמאליות והבלתי פורמאליות יוצרות או מחדירות בהדרגה יכולת אמון והדדיות, או שמא, הכיוון הוא הפוך, ובלי היכולת להאמין בזולת וביכולתו להחזיר טובה תחת טובה, אין סיכוי ליצירת רשתות חברתיות.

(ג) **הון חברתי כתוצאה.** לפי גישה זו הון חברתי אינו מוגדר במונחים של סדר נורמטיבי או רשתות חברתיות, אלא כאחת מתוצאותיהם.

אבחנה חשובה נוספת, בהבנת המושג הון חברתי, הינה האבחנה בין רמות ההתייחסות בניתוח המושג. ברמת הפרט הון חברתי מוגדר כמשאב או כקבוצה של משאבים הזמינים לפרט עקב פעילויות הגומלין שלו עם פרטים אחרים, כלומר השתייכותו לרשת חברתית. ברמת הקבוצה, שהיא רמת הביניים, המושג "יחסים" מתאר את אופי הקשרים בין האנשים בקבוצה ומתייחס בדרך-כלל ללכידותה, לרוח הצוות, לגאווה היחידה וכד'. הון חברתי מוגדר על-פי יכולתה של הקבוצה, התומכת בחבריה, "לגייס" אותם לפעולות משותפות ועל-פי נכונותם להתגייס זה עבור זה. ברמת הקהילה או החברה מדובר ביחס מיוחד או מועדף כלפי האחרים באופן מוכלל (גם כלפי מי שאין עימו קירבה או קשר אישי) או כלפי הקהילה בכלל. ברמת המאקרו הון חברתי מתייחס לתכונות של הקהילה, הקובעים את אופייה וליחסים בין הרשתות הקיימות (פוין, 2007).

מבחינת ההגדרות השונות ניתן להצביע על מספר מרכיבים של הון חברתי, ביניהם: רשתות חברתיות, נורמות חברתיות, אמון, יחסי גומלין הדדיים והשתתפות אזרחית. ההגדרות הבאות מדגישות במיוחד את מרכיב הרשתות החברתיות, כמרכזי בהגדרת המושג הון חברתי.

Lin (2001) מדגיש נקודה זו וטוען גם כן כי שורשיו של הון חברתי טמונים במושגים רשתות חברתיות ויחסים חברתיים, ועל כן יש לאמוד אותו בהקשרים אלו. הוא מגדיר הון חברתי כמשאבים המשובצים במבנה החברתי אשר הפרט יכול לגייס לצורך פעילות, המכוונת למטרה מוגדרת. בהתאם להגדרתו, הון חברתי כולל שלושה מרכיבים הקשורים זה בזה:

"Social capital can be defined as resources embedded in a social structure, which are accessed and/or mobilized in purposive actions. By this definition, the notion of social capital contains three ingredients: resources embedded in a social structure; accessibility to such social resources by individuals; and use or mobilization of such social resources by individuals in purposive actions" (Lin, 2001, 12).

בהמשך דבריו מסביר Lin (2001) מדוע משאבים, הטמונים ברשתות חברתיות, מאפשרים הפקת תועלות עבור הפרט ועבור הקבוצה החברתית שיש ברשותם הון זה: (א) משאבים אלו מאפשרים זרימת אינפורמציה, שעשויה להיות מועילה למימוש הזדמנויות; (ב) כי קשרים חברתיים אלו מאפשרים הפעלת השפעה במקרים של קבלת החלטות; (ג) כי לעיתים קרובות, הקשרים החברתיים של פרט מסוים נתפסים כהמלצות חברתיות לגביו ומשקפים את מידת הנגישות שלו למשאבים

מסוימים, בזכות אותם קשרים חברתיים; (ד) כי קשרים חברתיים והשתייכות לרשתות חברתיות מסוימות מחזקות את הזהות העצמית של הפרט.

Burt (1992) מגדיר הון חברתי כתופעה מבנית בלבד, הנגזרת מתורת הרשתות. הון חברתי, לפי הגדרתו, הוא נכס אינדיווידואלי, הבא על חשבון הזולת ושחקן רציונאלי ינצל את יתרונו המבני לקבלת תמלוגים מרביים, גם אם זה כרוך בניצול של האחר. בהמשך לתפיסה זו, מגדירים תלמוד ובארט (2003) את המושג הון חברתי כ"כל יתרון הנובע באופן שיטתי מהמבנה החברתי".

Portes (1995) מגדיר הון חברתי כיכולת של פרטים לנצל משאבים הנובעים מחברות ברשתות חברתיות או במבנים רחבים. Nahapiet & Ghoshal (1998) מאמצים גישה זו ומגדירים הון חברתי כסך-הכל המשאבים הקיימים והפוטנציאליים אשר נגזרים מרשתות חברתיות של פרטים ושל יחידות חברתיות.

על מנת, להבהיר את ייחודו של המושג הון חברתי, חשובה מאוד ההבחנה בין הון חברתי ורשתות חברתיות. המושג רשתות חברתיות מתייחס לתבניות אינטראקציה בחברה ומודד מי בא עם מי באינטראקציה (Marsden & Lin, 1982 אצל: Rohe, 2004), לעומת זאת הון חברתי הוא מושג רחב יותר וכולל גם את מאפייני האינטראקציה.

מיגוון ההגדרות להון חברתי, הן עדות למורכבות ולקושי באימוץ הגדרה אחת, שאכן תתייחס למהותו ולמרכיביו המרכזיים של הון חברתי. ביקורת מרכזית שעולה מסקירת הגדרות אלו היא היעדר הבחנה ברורה בין שני היבטים של הון: (א) ההשקעה – המקורות להון חברתי; (ב) הפירות – תוצאות ההון החברתי.

נקודה חשובה נוספת, העולה מסקירת ההגדרות, מעלה את החשיבות בתפיסת המושג הון חברתי כמשאב בפוטנציה. שימוש במשאב מסוג זה, בדומה לסוגי הון אחרים, יכול לתרום למטרות מועילות לחברה בכללה או מזיקות לה.

2.1.4 הון חברתי כמוצר פרטי ומוצר ציבורי

נקודה מרכזית בדיון על המושג הון חברתי קשורה להבחנה בין תפיסתו כ"מוצר פרטי" לבין תפיסתו כ"מוצר ציבורי" או כשילוב של שניהם. פוין (2007) ניתח את שלוש הגישות של בורדייה, פטנס וקולמן. הוא טוען שבורדייה מתייחס למושג הון חברתי כנכס השייך לפרט (אף כי הפרט תלוי באחרים), בעוד שלפי פטנס, הון חברתי שייך לכלל הקהילה; פטנס מפנה את הדיון מרמת המיקרו אל רובד המזו (הקהילה) והמקרו (המדינה). קולמן תופס מקום ביניים ומגדיר הון חברתי כמוצר ציבורי (פתוח לכל האזרחים), אך הפרטים הם הנהנים הישירים ממנו ותרומתו לחברה הינה באופן עקיף. השוואה זו של פוין, בין שלוש הגישות המרכזיות להגדרת הון חברתי מחדדת החבנה חשובה ביחס למושג הון חברתי, וזו ההבחנה בין תפיסתו "כמוצר פרטי" לבין תפיסתו כ"מוצר ציבורי" או כשילוב של שניהם.

Briggs (2004), מדגיש במחקרו את ההבחנה בין הון חברתי כמוצר פרטי לעומת הון חברתי כמוצר ציבורי. הון חברתי כמוצר פרטי מתקשר לחיי היום-יום שלנו, משאב שעוזר לנו לפתור בעיות

יומימיות, תוך התבססות על נורמות של אמון והדדיות וקשרים חברתיים. הון חברתי כמוצר ציבורי מסייע לפתרון בעיות ברמה המערכתית ויוצר תועלת לכלל הקהילה, ולא רק תועלת אישית לאדם שהינו בעל רמות גבוהות של הון חברתי. התוצאות המתקבלות משימוש בהון חברתי הן הקבועות את אופיו, אם כמוצר ציבורי ואם כמוצר פרטי. כך למשל, מציאת מקום עבודה היא דוגמה להון חברתי כמוצר פרטי בעוד שהפחתת רמת הפשע הינה דוגמה לשימוש בהון חברתי כמוצר ציבורי.

הפן הפרטי והפן הציבורי בהון חברתי באים לידי ביטוי, הן בצד ההשקעה בו והן בצד התוצאות הנובעות משימוש בו. בשלבים ראשונים פרטים יוצרים קשרים חברתיים ומשקיעים בהם מתוך אינטרסים אישיים ולעיתים קרובות התועלות הנגזרות מקשרים אלו באות לידי ביטוי ברמת הפרט, אם זה במציאת מקום עבודה או האפשרות לקבל עזרה ותמיכה בהקשרים שונים. עם זאת, להון חברתי יכולות להיות השפעות "חיצוניות" על הקהילה הרחבה, כך שלא כל העלויות והתועלות של קשרים חברתיים מתרחשות עבור הפרט שיצר קשרים אלה (Putnam, 2000). Putnam (2000) מטיב להמחיש זאת באמצעות הדוגמה הבאה:

"If the crime rate in my neighborhood is lowered by neighbors keeping an eye on one another's home, I benefit even if I personally spend most of my time on the road and never even nod to another resident on the street" (Putnam, 2000, 20).

Portes (1998) מחדד נקודה זו וטוען כי לפעמים קיימת התאמה בין אפיוני ההון החברתי הממוקד בפרט ובין זה הממוקד בקהילה, אך לעיתים הם סותרים ואף נוגדים זה את זה. למעשה מדובר בתפוקות של הפרט לעומת תפוקות של הקבוצה ונשארה פתוחה השאלה כיצד מתחלקות התפוקות של הכלל. לעומת הצורות המקובלות של הון, שהן בדרך-כלל טובין פרטיים, הון חברתי מכווון הן ליצירת "מוצרים ציבוריים" (public goods) והן לחלוקה צודקת יותר של מוצרים פרטיים בצורה המרחיבה את רווחת הכלל.

מרבית החוקרים מסכימים, כי הון חברתי הוא גם מוצר פרטי וגם מוצר ציבורי (Lin, 2001). Coleman (1988) ו-Putnam (2000) טוענים, כי הון חברתי הוא גם מוצר פרטי וגם מוצר ציבורי, בניגוד להון פינננסי והון אנושי שהם רק מוצר פרטי. Coleman (1988) מאתר בהון חברתי דפוסים קהילתיים, המסייעים ליחידים, וטוען כי הון חברתי הוא מעין "מוצר ציבורי" השייך לכולם, אך היחיד נהנה ממנו, מכיוון שהוא מפחית את העלויות או את אי הוודאות בחליפין. Putnam (1993b) גרס לתפנית מושגית בדיון, בכך שמיקד את החשיבה ביחס אליו ברמה של קהילות, ערים ומדינות יותר מאשר ברמת הפרט. אי לכך הפרשנות שלו למושג, לעיתים קרובות, התייחסה ל"מוצר ציבורי" של שכונות וקהילות. כאמור, Putnam מגדיר הון חברתי, הן כמוצר ציבורי והן כמוצר פרטי:

"Social capital can thus be simultaneous a "private good" and a "public good". Some of the benefit from an investment in social capital goes by-standers, while some of the benefit redounds to the immediate interest of the person making the investment" (Putnam, 2000, 20).

2.1.5 סוגים שונים של הון חברתי ותוצאותיהם הדיפרנציאליות

חידוש בתחום חקר ההון החברתי הינו ההבחנה בין הון חברתי מחבר (Bonding Social Capital), הון חברתי מגשר (Bridging Social Capital) והון חברתי מקשר (Linking Social Capital). הון חברתי מחבר הינו הצורה החזקה ביותר של הון חברתי, המקובלת בתוך משפחה רחבה ובין חברי אותה קבוצה אתנית, הון חברתי הבנוי מרשתות חברתיות הבנויות על זהות משותפת. הון חברתי מחבר מתייחס לקשרים של אנשים בעלי שייכות משותפת, למשפחה, לקבוצה אתנית, לקהילה דתית וכו'; הון חברתי מגשר (Bridging Social Capital) – מתייחס לנומרות משותפות וקשרים בין אנשים מקבוצות שונות מבחינת גזע, ו/או מוצא אתני ו/או סטטוס חברתי-כלכלי; זהו הון חברתי המכיל רשתות, שחברים בן אנשים בעלי רקע מגוון, שעשויים להיות להם אינטרסים שונים. הון חברתי מגשר יכול לתרום ליצירת זהות משותפת עבור קבוצה גדולה יותר; והון חברתי מקשר (Linking Social Capital) – הדפוס היותר חלש, אך חשוב, של הון חברתי, הקושר קבוצות שונות זו מזו אשר מרכיבות ישות רחבה, כמו אומה. סוג זה של הון חברתי מופעל, למשל, כאשר ממשלות משתפות פעולה עם רשתות קהילתיות וארגונים בכדי להשיג מטרה משותפת. הון חברתי מקשר מתייחס לאותם קשרים החוצים גבולות או שמתקיימים בין קבוצות ריבודיות שונות. במושג ההון החברתי המקשר יש תפקיד מרכזי יותר לרשתות המקשרות בין שחקני החברה האזרחית לשחקני המדינה (מנחם ולהט, 2006). סוגים שונים של הון חברתי רלבנטיים לתוצאות חברתיות וכלכליות שונות. כמו כן, במהלך חייו של אדם, סוגים שונים של הון חברתי עשויים להיות חשובים בנקודות זמן שונות (Aldridge et. Al., 2002; Putnam, 2000; Woolcock, 1998).

מקורה של הבחנה זו קשור במחקרו של Granovetter (1973), אשר עסק ברשתות חברתיות והבחין בין קשרים חלשים ("weak ties") לבין קשרים חזקים ("strong ties"). לפי הבחנה זו קשרים חלשים מקשרים את הפרט למעגלי היכרות מרוחקים יותר, בעוד שקשרים חזקים באים לידי ביטוי בעיקר עם קרובי משפחה וחברים מאוד קרובים. Granovetter מוסיף ומציין כי קשרים חלשים חיוניים יותר עבור חיפוש עבודה או בהקשרים פוליטיים שונים. Burt (1992) מפתח הבחנה זו ומציג שימוש במינוח "חורים מבניים" ("structural holes") לניתוח מיקומם של פרטים ברשתות חברתיות. לפי Burt, ניתן באמצעות ניתוח מסוג זה לזהות את מידת המרחק של אדם מסוים ממיקום אסטרטגי, כגון "גשר", המאפשר גישה למיגוון רחב יותר של קשרים. לפי גישה זו מיקום הפרט ברשת החברתית הוא אלמנט מפתח בזיהוי ההון החברתי.

Woolcock (1998) מדגיש את החשיבות בהבחנה בין הסוגים השונים של הון חברתי, וטוען כי תוצאות מסוימות קשורות בסוגים שונים של הון חברתי:

"...there are different types, levels or dimensions of social capital, different performance outcomes associated with different combinations of these dimensions, and different sets of conditions that support or weaken favorable combinations" (Woolcock, 1998, p. 159).

Putnam (2000) מתייחס גם כן לאבחנה בין סוגי ההון החברתי וטוען כי יש שני סוגים מרכזיים אליהם יש להתייחס בחקר המושג הון חברתי: הון חברתי מחבר ומדיר (Bonding or Exclusive),

והון חברתי מגשר ומכליל (Bridging or Inclusive). הון חברתי מחבר נפוץ ברשתות חברתיות צפופות המתאפיינות בהומוגניות של חברי הרשת, דוגמת משפחות, חברים קרובים, מובלעות של קבוצות מיעוט אתני, של מהגרים ומועדונים חברתיים אקסקלוסיביים. לעומתו, הון חברתי מגשר ניתן למצוא ברשתות מבוזרות המתאפיינות בהטרוגניות של חברי הרשת ובקשרים חברתיים חלשים יחסית. בשל השונות בין החברים, המשאבים הזמינים לחברי הרשת הם מגוונים הרבה יותר ביחס לאלו שמזמן ההון החברתי המהיר. טווח המידע הוא רחב והפרט עשוי ללמוד על הזדמנויות אודותיהן לא היה למד מקשרים חברתיים עם פרטים הדומים לו. Putnam (2000) מוסיף וטוען כי האבחנה בין הון חברתי מחבר ומגשר אינה דיכוטומית ובפועל רשתות חברתיות מתאפיינות בשני המימדים, במינונים שונים.

בעקבות הבחנה חשובה זו, מתחזקת היום המגמה לקדם מחקרים הבודקים את השפעותיהם השונות של שלושת הסוגים של הון חברתי ואת הגורמים המקדמים או המעכבים את היווצרותם.

Briggs (2004) מדגיש את חשיבותו של הון חברתי מגשר בעיקר עבור קבוצות חלשות, המנסות לצאת ממעגל העוני. קבוצות אלו עשויות להתאפיין בהון חברתי מלכד גבוה אשר משמש כתמיכה בחיי היום יום ("to get by"), אך אותם שכנים ו/או קרובים שגם הם מצויים במעגל העוני, יכולים לעזור רק באופן חלקי להיחלץ מן המצוקה. על מנת שיווצרו הזדמנויות חדשות ("to get ahead"), יש לפתח ולקדם הון חברתי מגשר, המספק מנוף חברתי חשוב לאותן קבוצות חלשות. Briggs מבסס גישה זו על מחקר שנערך בשכונה מעורבת (הן מבחינת הכנסה והן מבחינה אתנית) ב - Minneapolis. המחקר התבסס על העברת שאלונים לתושבי השכונה ועבודת שדה אתנוגרפית. השכונה כללה שתי תת-קבוצות שהוגדרו על-ידי סוג בעלות הדיור, גזע, הכנסה. במסגרת המחקר נבחנו תהליך ההשתלטות של קבוצת הלבנים, בעלי הכנסה בינונית, על הנהלת הארגון הקהילתי של השכונה, ללא ייצוגיות לקבוצת השחורים, בעלי הכנסה נמוכה. שתי הקבוצות חיו בנפרד ללא הרבה קשרים ביניהן. כל אחת משתי הקבוצות הללו התאפיינה ברמות גבוהות של הון חברתי מחבר, אך מעט מאוד הון חברתי מגשר ביניהן.

מחקרם של Fernandez & Nichols (2002) בוחן את ההשערה כי קשרים מחברים מונעים התפתחות של קשרים מגשרים. המחקר יושם לגבי שלוש קבוצות אתניות, בעמק הסיליקון שבצפון קליפורניה: אמריקאים ממוצא אסיאתי, אמריקאים ממוצא אפריקני והיספאנים. המחקר בדק את השוני בין שלוש הקבוצות מבחינת רמת ההון החברתי המחבר והמגשר, ומבחינת הקשרים בין שני סוגי ההון החברתי. מוצא אתני שימש כמימד המבחין, כאשר הון חברתי מחבר בנוי על קשרים בתוך הקבוצה האתנית והון חברתי מגשר על קשרים עם פרטים מחוץ לקבוצה האתנית ועל קשרים שאינם בעלי תוכן אתני מוגדר. קשרים אתניים מחברים הוגדרו כמשתנה הבלתי תלוי, וקשרים מגשרים בין קבוצות אתניות שונות הוגדרו כמשתנה התלוי. ממצאי המחקר הצביעו על כך שהון חברתי מחבר אינו מגביל את היקף ורמת ההון החברתי המגשר. כלומר, אנשים בעלי רמה גבוהה של הון חברתי מחבר המתבטא במעורבות בפעילויות פורמאליות ולא פורמאליות עם אנשים בעלי מוצא אתני זהה, נוטים גם להיות בעלי קשרים מגשרים.

Putnam (2007) מציג עדות אמפירית ראשונה לאמירה משמעותית בהקשר הגירה, של הטרוגניות אתנית והון חברתי מחבר ומגשר. לטענתו, בטווח הקצר הטרוגניות אתנית מפחיתה סולידאריות

חברתית והיווצרות של הון חברתי, הן מחבר והן מגשר. ע"פ הממצאים המוצגים נראה כי בשכונות מעורבות (מבחינה אתנית) יש נטייה של התושבים להסתגרות עם עצמם אשר באה לידי ביטוי ברמות נמוכות של אמון (אפילו אחד בשני, בקבוצות הומוגניות) ושיתופי פעולה קהילתיים הינם נדירים. עם זאת, נראה כי בטווח הארוך המגמה של אותם מהגרים הינה ליצור קשרים חדשים, צורות חדשות של סולידאריות חברתית ובניית זהות כללית. נראה כי טיעון זה מחייב ביסוס אמפירי נוסף, בקרב קבוצות מהגרים שונות ובהקשרים מקומיים ומדיניים שונים.

2.2 שיטות מדידה של הון חברתי

2.2.1 משתנים למדידת הון חברתי

הדיון בהגדרת המושג הון חברתי מובילה אותנו ישירות לדיון חשוב נוסף במתודולוגיות למדידת הון חברתי. למעשה, קיים איזשהו חוסר איזון בעיסוק סביב המושג הון חברתי בהיבט של דיון נרחב ומעמיק בכל הקשור לתיאוריות שבבסיס המושג, אך מעט התעסקות במדידה ופיתוח שיטות מדידה. נראה כי בשנים האחרונות, נושא זה החל לצבור מודעות גבוהה יותר בקרב חוקרים העוסקים במושג הון חברתי וניתן להצביע על מספר כיוונים בהקשר למתודולוגיות מדידה של הון חברתי.

מודעות גוברת זו באה לידי ביטוי במאמצים מעשיים של הבנק העולמי לקדם מחקר בתחום של מדידת הון חברתי ושל הממשל האמריקאי לפתח כלים פרקטיים למדידת הון חברתי במסגרת סקרים לאומיים, כדוגמת The Roper Survey או ה-CPS – Current Population Survey, שאפרט עליהם בהמשך. למעשה, היום אין שיטת מדידה אחת המקובלת ומוסכמת. בכל מחקר מאמצים שיטה מתאימה, בהתאם לסוג ההגדרה שאומצה על-ידי החוקרים. אין ספק שמיגוון ההגדרות למושג הון חברתי יצר מיגוון של שיטות מדידה, שאת חלקן נתאר ונציג בפרק זה.

תחילה נסקור בקצרה מספר מחקרים ונתמקד במשתנים שנבחרו לאמידת הון חברתי ובהגדרות התפעוליות שלהם, שהובילו לפיתוח מדדים אופרטיביים. Putnam (2000) מתבסס במחקרו על שלושה משתנים עיקריים למדידת הון חברתי:

1. מעורבות פוליטית וציבורית – כפי שבאה לידי ביטוי בהשתתפותם של תושבים בארגונים קהילתיים, דוגמת כנסיות, וועדי שכונה ומועדוני ספורט, בהצטרפות ליוזמות פוליטיות אקטיביות, חתימה על עצומות וכו'. ההנחה היא כי קיומם של מנגנונים חברתיים ממוסדים, דוגמת אלו, תורמים ליצירתן של רשתות חברתיות הדוקות בקהילה וכתוצאה מכך להתפתחותן של נורמות של הדדיות ואמון המאפשרים שיתופי פעולה נוספים. Putnam (1993) פיתח משתנה זה כבר במחקרו שניתח הבדלים ביעילות הממסדית והשפעתם על התפתחות הכלכלית בין צפון ודרום איטליה. מדד בסיסי זה ויחסית זמין ונגיש, היווה נקודת מוצא לחלק ניכר מניתוחי ההון החברתי בהמשך. למעשה, כמעט תמיד משתנה זה נכלל כאחד המשתנים לאמידת הון חברתי.

2. קשרים חברתיים לא פורמאליים – כפי שבאים לידי ביטוי במספר הפעמים בהם אמריקאי ממוצע מארח חברים בביתו, בהשתתפותו בפעילויות פנאי קבוצתיות המחייבות פעילות עם אחרים (דוגמת משחקי כדורת, מקהלות ותזמורות וכו') וגם בילוי עם חברים במקומות שונים.

3. סובלנות לאחר ואמון בזולת – כפי שבאים לידי ביטוי בסקרי עמדות שבחנו אמון ויושר אישי, אך גם בעליית הזדמנויות התעסוקה לשוטרים, מאבטחים ועורכי דין – העוסקים בהסדרת יחסים חברתיים בהיעדר אמון וסובלנות.

Putnam (2000) השתמש במדדים רבים, המבוססים בחלקם הגדול על מדדים משניים אודות היקפן של פעילויות חברתיות, מקצועיות, פוליטיות ופעילויות פנאי שונות בארה"ב. בין המדדים השונים ניתן לציין: חברות בארגונים מקצועיים, הצבעה בבחירות, השתתפות פעילה בפעילות פוליטית, חברות בקבוצת ספורט, ביקור אצל חברים. מחקרו של Putnam, שבדק את רמת ההון החברתי בקרב החברה האמריקאית, היווה נקודת מוצא חשובה למחקרים נוספים שאימצו שיטה זו לאמידת הון חברתי ביניהם לבנון, (2004); (2002); Wellman et. Al., (2001); Kavanaugh & Patterson,

Narayan & Pritchett (1999) מדדו הון חברתי ברמת המיקרו וברמת המזו בטנזניה, כשמטרתם העיקרית הינה לבחון את הקשר בין הון חברתי ותוצאות כלכליות ברמת הכפר. לשם כך, נבנה מדד משולב של הון חברתי שהתבסס על שני משתנים עיקריים: חברות בארגונים התנדבותיים ואמון. בדומה להם, גם Krishna & Uphoff (1999) הרכיבו מדד משולב למדידת הון חברתי המתבסס על אמון מוכלל וצפיפות הארגונים ההתנדבותיים. אינדקס הון חברתי התבסס על שישה משתנים הקשורים לשני מרכיבים אלו.

Rose (2000) מגדיר הון חברתי כמלאי של רשתות חברתיות פורמאליות ולא פורמאליות, שפרטים משתמשים כדי לייצר או להקצות מוצרים ושירותים ברמת המיקרו. ע"פ הגדרה זו Rose מתמקד במדידה בזיהוי הרשתות החברתיות הפורמאליות והלא פורמאליות ובודק גם את האינטראקציה בין סוגי רשתות אלו.

Bjornskov & Svendsen (2005) מציגים שיטות מדידה שונות להון חברתי, מתוך מחקרים קודמים, ומגיעים למסקנה שיש לפתח מדד משולב לאמידת הון חברתי המתבסס על שני מימדים עיקריים: (1) כנות ואמון הן באנשים והן במוסדות; (2) השתתפות אזרחית.

ניתן לסכם ולומר כי יש מיגוון של משתנים המקובלים למדידת הון חברתי ולמעשה כל מחקר יוצר את שילוב המשתנים, התואם להגדרה שאומצה על-ידו למושג הון חברתי. להלן פירוט המשתנים העיקריים למדידת הון חברתי (Putnam, 2000; Putnam, 2001; Healy, 2003; Inkeles, 2000,) (Coleman, 1997): (1) חברות פורמאליות בארגונים התנדבותיים; (2) השתתפות ברשתות חברתיות לא פורמאליות; (3) אמון; (4) מעורבות פוליטית; (5) הדדיות; (6) אמון במוסדות; (7) עזרה לזולת; (8) תבניות תרבותיות; (9) תחושת שייכות לקהילה

המשותף למחקרים השונים שסקרנו הוא שאין הסתמכות על משתנה אחד כאינדיקטור להון חברתי, אלא שילוב של מספר משתנים. עד היום למעשה לא פותח מדד אחד של הון חברתי ברמה בינלאומית,

אשר כולל בתוכו את כל ההיבטים הרלוונטיים (משתנים שונים) וגם לא הציבו את מיגוון המדדים באיזושהו מבנה אחיד ו/או באיזושהי טכניקה לאיסוף הנתונים.

2.2.2 הון חברתי - רמת המדידה

נושא חשוב ומרכזי בהקשר למדידת הון חברתי קשור לקנה מידה שאליו מתייחסים בבדיקת רמת ההון החברתי. ישנן למעשה שלוש אפשרויות: רמת המיקרו (רמת הפרט), רמת המזו (רמת הקהילה), רמת המקרו (המדינה). ברמת המיקרו הון חברתי מורכב מרשתות חברתיות ונורמות אשר מנחות את האינטראקציות בקרב פרטים, משקי בית. ברמת הביניים וברמת המקרו, הקהילה, תפקוד המוסדות, החוק והממשל יוצרים הון חברתי. כל שלושת הרמות מושפעות ברמה כזו או אחרת ממדיניות ציבורית (Bjornskov & Svendsen, 2005). מרבית המחקרים מבצעים את מדידת ההון החברתי ברמת המיקרו ולעיתים קרובות מסיקים מכך לגבי רמת הביניים ו/או רמת המקרו. ישנה סכנה מסוימת בתהליך זה שכן, חברה יכולה להיות מורכבת מהרבה תת אוכלוסיות עם הון חברתי גבוה וללא הון חברתי מגשר היוצר חיבורים בין הקבוצות השונות ועל כן סיכום ההון החברתי ברמת הפרט מאבד חלק ממשמעותו. עם זאת, לעיתים קרובות הון חברתי ברמת הפרט משפיע על רמת ההון החברתי ברמת הקהילה ולהיפך ועל כן קשה ליצור את ההפרדה הברורה בין רמות המדידה השונות.

2.2.3 הון חברתי – מקורות לנתונים

בשנים האחרונות בעקבות המודעות הגוברת בצורך בכלי מדידה עדכניים למושג הון חברתי נעשים מאמצים ליצור את תשתית הנתונים המתאימה. ארה"ב בולטת במיוחד במאמציה לקדם מיגוון סקרים המשלבים שאלות הבודקות משתנים של הון חברתי. להלן נפרט בקצרה חלק מהדוגמאות:

SCCBS = Social Capital Community Benchmark – סקר טלפוני של 26 דקות שהורץ לראשונה בשנת 2000, הן למדגם לאומי של 3,000 משיבים והן למדגמים מייצגים ב-41 קהילות ברחבי ארצות הברית (Hudson & Chapman, 2002). דוגמאות לשאלות ששולבו בשאלון זה, שמטרתן לאמוד את רמת ההון החברתי בהקשר למשתנים שונים. השאלה הראשונה מתייחסת גם למימד של פגישות במסגרת ארגונים פורמאליים אך גם לחברויות והכרויות שלא במסגרות פורמאליות: "היינו מעוניינים לדעת על פעילותך/מעורבותך בקהילתך? עבור כל פעילות שתפורט בהמשך היינו רוצים לדעת האם עשית אותה במהלך 12 החודשים האחרונים ואם כן באיזו תדירות?" פירוט הפעילויות:

השתתפת בפגישה ציבורית שבה היה דיון על בית הספר המקומי.

השתתפת בפגישה של ארגון התנדבותי.

אירחת חברים בביתך.

יצאת עם חברים מהעבודה לאחר שעות העבודה

ביקרת בבית של חבר שהינו ממוצא אחר או שאירחת אותו בביתך

ביקרת בבית של מישהו שגר בשכונה אחרת או שאירחת אותו בביתך

השתתפת בפגישה פוליטית או במחאה/הפגנה

עבדת על פרויקט קהילתי

דוגמה לשאלה שמתייחסת יותר לנושא של חברויות לא פורמאליות: "תחשוב בבקשה על 10/20 משקי בית שגרים קרוב אלייך. באיזו תדירות אתה מדבר או נפגש עם השכנים המיידיים האלו?

דוגמה לשאלה שמתייחסת למרכיב האמון: "מהי מידת האמון שהיית נותן בכל אחת מהקבוצות הבאות: (רבה, סבירה, מועטה, בכלל לא)

אנשים בשכונה שלך
 המשטרה בקהילה המקומית
 אנשים שעובדים בחנויות שאתה קונה בהן
 אנשים לבנים
 אנשים ממוצא אפריקאי – אמריקאי
 אנשים שאתה עובד איתם או הולך איתם לבית הספר
 אנשים זרים

מערך נתונים נוסף ברמה ארצית שנעשה זמין בארה"ב הוא מחקרי השווקים של DDB, חברת שיווק בשיקגו. סקר זה הורץ בקרב 3,000-4,000 משתתפים וכלל שאלות על "סגנון חיים" דוגמאות לשאלות מתוך הסקר:

כמה פעמים בשנה האחרונה השתתפת בפגישת מועדון כלשהו?

כמה פעמים בשנה האחרונה אירחת חברים בביתך?

כמה פעמים בשנה האחרונה התנדבת?

כמה פעמים בשנה האחרונה יצאת לפיקניק?

אחד הממצאים המעניינים בסקר זה עוסק בשכיחות שבה אנשים מתכנסים לארוחות ערב עם בני משפחתם. מתברר כי התדירות שבה אנשים אוכלים ארוחת ערב עם בני משפחתם ירדה כמעט בשליש מאז אמצע שנות ה-70. ממצאים נוספים שעלו מתוך סקר זה: מעורבות אזרחית גבוהה באה לידי ביטוי חזק יותר בקרב האוכלוסייה המבוגרת, חל גידול משמעותי בשעות העבודה, נוצר פיזור רב יותר בין מקום המגורים ומקום העבודה.

מערך נתונים אחר שהינו ברמה בינלאומי הוא סקר הערכים העולמי World Values Survey המנוהל על-ידי רשת בינלאומית של מדענים חברתיים. הסקר מתקיים ב-65 מדינות, גודל המדגם בכל מדינה נע בין 1,000 – 2,000 משתתפים. השאלות בסקר שרלוונטיות להון חברתי מתייחסות בעיקר לאמון בין אנשים ואמון במוסדות (Healy, 2003).

2.2.4 מדידת הון חברתי – מורכבויות מרכזיות

ניתן להצביע על שלוש בעיות מרכזיות בתהליך ובשיטות המדידה של הון חברתי:

1. כיוון ההשפעה – היכולת לקבוע את כיוון ההשפעה בהקשר של מדדי הון חברתי ותוצאות חברתיות ו/או כלכליות בדרך כלל מוגבלת ולעיתים אף בלתי אפשרית. יש לנסות ולפתח כלים ו/או תנאים מקדימים שיאפשרו לנו להגדיר את גורם ההשפעה ואת התוצאה, בהקשר של הון חברתי (Inkeles, 2000).

2. הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר – יצירת הבחנה בכלי המדידה (בשאלות שמנוסחות ומשולבות בסקרים השונים) בין הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר. באופן כללי, שאלות על הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר מתייחסות להקיף שפרטים מתייחסים לאחרים, שהינם בעלי תכונות שונות על-פי המימדים הבאים: שכונה, דת, מין, גיל, רקע חברתי-כלכלי, השכלה, קבוצה אתנית, השקפת עולם פוליטית ועוד. במקרים מסוימים שאלות על סובלנות (בין קבוצות אתניות שונות) יכולות לשמש כמדד חיזוי להון חברתי מגשר. לעיתים השילוב של שאלות המנסות לאמוד הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר יוצרים שאלון ארוך ומסורבל (Healy, 2003). הבנק העולמי מקדם מחקר רב בהקשר של מדידה וזיהוי תבניות של הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר, באמצעות שאלות על הרכב הקבוצה, הארגון, הרשת החברתית מבחינת מוצא אתני, מיגדר, השכלה, עיסוק או רקע דתי. נושא זה נמצא עדיין בתחילת דרכו ויש צורך בפיתוח אלטרנטיבות נוספות למדידת הון חברתי מגשר (Healy, 2003).

3. זמינות הנתונים - שלושת מקורות הנתונים שהוצגו קודם הינם בקנה מידה לאומי ואף בינלאומי. למעשה, כאשר מתקיים מחקר, שאינו בארצות הברית, ומקורות נתונים מסוג זה אינם בהישג יד, יש צורך בפיתוח שאלונים המיועדים לבדוק את שאלות המחקר המרכזיות ולעיתים הדבר כרוך בעלויות גבוהות ועל כן לעיתים מסתפקים בשילוב שאלה אחת או שתיים בסקר ארצי ו/או מקומי קיים ובכך מאבדים חלק ניכר מהמידע הנדרש בכדי לאמוד את רמת ההון החברתי.

4. כימות רמת ההון החברתי – לא ברור מהו המינימום של הון חברתי הנחוץ לחברה כדי להתקיים או כדי לשמור על היחסים החברתיים בתוכה. עם זאת ברור, כי מידה כלשהי של הדדיות, זהות משותפת ושיתוף פעולה לתועלת הדדית נחוצים בחברה. פווין (2007) מציע הגדרה של ארבעה מצבים של מלאי ההון החברתי:

א. הון חברתי מינימלי – ובמקרה הקיצוני היעדר הון חברתי בכלל. הפרטים לא מתעניינים ברווחת האחרים ומשתדלים למקסם את רווחיהם. תועלת הכלל אינה נחשבת.

ב. הון חברתי בסיסי – הפרטים מתעניינים רק בעצמם אך ישתפו פעולה אם ירוויחו מכך. הדגשת תועלת הפרט מובילה למיקוח למען שיפור תנאי החליפין.

ג. הון חברתי איתן – קיימת מחויבות למפעל משותף ואסטרטגיה של שיתוף פעולה. התועלת ההדדית ממוסדת והדיון מתמקד בדרכים לשפר או להגדיל את התוצר הכללי.

ד. הון חברתי מרבי – יש מיזוג אינטרסים בין הפרטים והתמזגות בכלל. ההתנהגות הבסיסית היא נאמנות, כלומר נשאים בקבוצה בכל מקרה.

יש צורך בפיתוח סולם מדידה לרמות שונות של הון חברתי, על מנת שניתן יהיה לקדם מחקרים השוואתיים, בין מקומות ו/או קבוצות חברתיות שונות, הנבדלות ברמת ההון החברתי.

2.3 גורמים התומכים בהיווצרות הון חברתי

בעוד שמחקרים רבים בעשור האחרון עסקו בניתוח המושג הון חברתי ובבדיקת השפעותיו, מועטה יחסית העבודה, ובמיוחד העבודה האמפירית, שהוקדשה לחקר הגורמים היוצרים אותו. בהתבסס על מחקרם של Aldridge et al. (2002), אשר בוחן את המושג הון חברתי מנקודות מבט שונות, ניתן לזהות חמישה תחומים בעלי השפעה על יצירת הון חברתי: (א) היסטוריה ותרבות משותפת; (ב) חברה אזרחית; (ג) קשרים חברתיים (ד) משפחה וחינוך; (ה) תכנון ועיצוב עירוני.

2.3.1 היסטוריה ותרבות משותפת

רוב החוקרים שעסקו בנושא מייחסים את התפתחות ההון החברתי לגורמים של מבנה תרבותי-חברתי, המתפתח במשך ההיסטוריה במקומות השונים. בגישה זו נקט Putnam (1993b), שניתח את ההבדלים בין האזורים הצפוניים והאזורים הדרומיים באיטליה. פטנס התמקד באפיון ההתארגנות האזרחית בכל אחד מהאזורים ומצא הבדלים משמעותיים. כך למשל, אזור טוסקנה התאפיין באזרחים בעלי מחויבות אזרחית גבוהה לנושאים ציבוריים, לעומת אזורים כמו סיציליה בה נמצאה מחויבות אזרחית מועטה וכתוצאה יכולת נמוכה לקדם התארגנות קהילתית פעילה. פוקוימה (1999) השתמש במאפיינים תרבותיים-חברתיים-היסטוריים, כדי להסביר את התפתחות ההון החברתי שגרם לצמיחה מהירה של כלכלות מזרח אסיה, בשונה מן ההתפתחות האיטית במדינות דרום אמריקה ואפריקה. צמיחתה האדירה של סין בעשור האחרון היתה מבוססת פחות על מוסדות פורמאליים ויותר על קשרים אישיים ורמות אמון גבוהות במעגלים המשפחתיים. פוקוימה מגדיר תרבות כמורשת של הרגלים מוסריים, ולמעשה, היכולת לשתף פעולה במישור החברתי תלויה באותם הרגלי תרבות, במסורות ובנורמות מושרשות. מתוך אותן מערכות של ערכים משותפים ונורמות צומח האמון, שהינו שונה במאפייניו ובעוצמתו ממדינה למדינה. גם Bourdieu (1985) מדגיש את המרכיב התרבותי ומגדיר את המושג הון תרבותי כידע תרבותי גבוה, התורם להתקדמות חברתית-כלכלית של חברות.

2.3.2 חברה אזרחית

חברה אזרחית מורכבת מקבוצות ומארגונים התנדבותיים, הפועלים באופן עצמאי מהמדינה ומהשוק הכלכלי. Putnam (1993a, 2000) טוען כי ארגונים מסוג זה משחקים תפקיד מפתח בצבירת הון חברתי. ההתאגדות יוצרת רשתות ונורמות חברתיות, אשר תורמות ליצירת אמון חברתי ומעורבות חברתית. Kent & Berry (1997) מחזקים טענה זו וממקדים את מחקרם בארגונים שכונתיים על בסיס הגישה כי ארגונים אלו מהווים מקור חשוב להון חברתי, כיוון שהם מציעים הזדמנות לדון בבעיות קהילתיות עם שכנים אחרים, מקדמים שיתוף פעולה, מעודדים התנדבות ומגבירים את הרגשות הקהילתיים. כנגד גישה זו, טוען Newton (1997) כי המגזר ההתנדבותי הינו רק מקור אחד להון חברתי בנוסף למקורות כגון: משפחה, עבודה, שכונה והשכלה. מחקרו בוחן את תפקידם של ארגונים שכונתיים עבור פיתוח הון חברתי והמסקנה המרכזית שעולה מהממצאים היא שחשיבותם הוגזמה. אי לכך, הוא כולל בקבוצת הגורמים להיווצרות הון חברתי רשתות חברתיות אמורפיות של פרטים, הנפגשים על בסיס לא קבוע, כגון, קבוצות משחק קלפים, קבוצות תמיכה ועוד. ההבחנה בין השפעתם של קבוצות התארגנות פורמאליות לבין קבוצות לא פורמאליות הינה מרכזית בחקר המושג

הון חברתי. מחקרם של Parry et al. (1992, אצל: Newton, 1999), אשר בחן את השפעותיהן של קבוצות פורמאליות וקבוצות לא פורמאליות על מידת ההשתתפות הפוליטית, מצא כי שני סוגי הקבוצות חיוניים ליצירת הון חברתי. טענה חשובה נוספת, שעולה ממצאי מחקרו של Newton (1997) הינה כי הון חברתי איננו תופעה הצומחת אך ורק מלמטה, מיוזמות מקומיות (Bottom Up), אלא גם מיוזמות ומתהליכים המתרחשים מלמעלה למטה (Top Down). Woolcock (1998) ו-Levi (1996) תומכים בגישה זו וטוענים כי למדינה יש תפקיד חשוב בקידום התנאים בהם הון חברתי נוצר.

חברה אזרחית מורכבת מקבוצות ומארגונים התנדבותיים, הפועלים באופן עצמאי מהמדינה ומהשוק הכלכלי. Putnam (1993a, 2000) טוען כי ארגונים מסוג זה משחקים תפקיד מפתח בצבירת הון חברתי. ההתאגדות יוצרת רשתות ונורמות חברתיות, אשר תורמות ליצירת אמון חברתי ומעורבות חברתית. Portney & Berry (1997) מחזקים טענה זו וממקדים את מחקרם בארגונים שכונתיים על בסיס הגישה שארגונים אלו מהווים מקור חשוב להון חברתי, כיוון שהם מציעים הזדמנות לדון בבעיות קהילתיות עם שכנים אחרים, מקדמים שיתוף פעולה, מעודדים התנדבות ומגבירים את הרגשות הקהילתיים.

המרכיב שחוזר על עצמו בכל האבחנות והסיווגים, של גורמים היוצרים הון חברתי, הוא המרכיב של קשרים חברתיים. נשאלה השאלה האם כל קשר חברתי מוביל ליצירת הון חברתי?, והרי ישנם קשרים חברתיים המתאפיינים בתחרותיות ו/או יוצרים הפרדה בין קבוצות אוכלוסיה מסוימות ואז ניתן לטעון כי הם דווקא מפחיתים או פוגעים ברמת ההון החברתי.

Uslaner & Conley (2003) מצאו במחקרם על קבוצת מהגרים סינים בדרום קליפורניה, כי לא כל הקשרים החברתיים תורמים להון חברתי. בבסיס מחקר זה עמדה ההבחנה בין בעלי אמון כללי ("generalized trusters") – בעלי קשרים גם עם אנשים שאינם דומים להם, בעלי יכולת לתת אמון בזרים לבין בעלי אמון ספציפי ("particularized trusters") – אנשים בעלי קשרים קרובים בעיקר עם המעגלים הקרובים להם. המחקר בחן את צורות ההשתתפות והמעורבות בתחומים שונים, בקרב כל אחת מהקבוצות הללו. ממצאי המחקר מלמדים כי אנשים עם זהות אתנית חזקה, אשר נמצאים בקשר עם אנשים בעלי רקע תרבותי, הדומה להם, יימנעו מהשתתפות אזרחית או לחילופין ישתייכו לארגונים המזוהים עם הרקע התרבותי שלהם. אנשים עם קשרים חלשים יותר לקבוצת המוצא הינם בעלי סבירות גבוהה יותר לקחת חלק פעיל בארגונים המשתייכים לכלל החברה. מכאן, כי זהות האנשים איתם מצויים בקשר מהווה גם היא מרכיב חשוב בתהליך יצירת הון חברתי ובקביעת סוג ההון החברתי שצובר האדם.

2.3.3 קשרים חברתיים

מרכיב שחוזר על עצמו בכל האבחנות והסיווגים, של גורמים היוצרים הון חברתי, הוא המרכיב של קשרים חברתיים. נשאלה השאלה האם כל קשר חברתי מוביל ליצירת הון חברתי?, והרי ישנם קשרים חברתיים המתאפיינים בתחרותיות ו/או יוצרים הפרדה בין קבוצות אוכלוסיה מסוימות ואז ניתן לטעון כי הם דווקא מפחיתים או פוגעים ברמת ההון החברתי.

גישתו של Coleman (1990) הינה מרכזית בהקשר של קשרים חברתיים המקדמים היווצרות של הון חברתי, שכן לפי קולמן כל סוג של יחסים חברתיים, אשר מהווים משאב עבור אדם מסוים, ראוי להגדרה הון חברתי. למעשה, הון חברתי הינו חלק טבעי ובלתי נפרד של מבנה מערכת היחסים בין האנשים והוא יכול לבוא לידי ביטוי במספר צורות, שהמרכזיות בהן הן: מחויבות, פתיחת אפיקי מידע ונורמות של אמון והזדיות. קשרים חברתיים עשויים לאפשר נגישות למידע, לזרז את השגתו או לצמצם את העלויות הכרוכות בכך. פעולות הגומלין בין האנשים יוצרות מחויבות הדדיות ביניהן, שהן ככתב אשראי המעורר ציפייה להחזר בעתיד. Newton (1997) מחזק גישה זו וטוען כי המגזר ההתנדבותי הינו רק מקור אחד להון חברתי בנוסף למקורות כגון: משפחה, עבודה ושכונה – שבכולם המרכיב המרכזי, לטענתו, הם אותם קשרים חברתיים לא פורמאליים. מחקרו בוחן את תפקידם של ארגונים שכונתיים עבור פיתוח הון חברתי, והמסקנה שלו היא שהגזימו בחשיבותם, ולמעשה, רשתות חברתיות בלתי פורמליות כגון: אנשים הנפגשים על בסיס לא קבוע הינו מרכזי יותר בפיתוח הון חברתי. Lin (2001) מחזק את גישתו של קולמן וטוען כי שורשיו של הון חברתי טמונים במושגים רשתות חברתיות ויחסים חברתיים. לטענתו, אותן רשתות חברתיות מכילות משאבים, המאפשרים להפיק תועלות לאדם הבודד ו/או לקבוצה החברתית. Woolcock (2004) מסכם גישות אלו וטוען כי החוקרים המובילים בתחום הון חברתי מסכימים היום שהגדרה ממוקדת למושג צריכה להתרכז קודם כל במרכיב של רשתות חברתיות כגורם מרכזי המוביל להיווצרות הון חברתי.

Whiteley (1999) בחן מודל המורכב משלושה הסברים עיקריים להיווצרות הון חברתי: (1) הון חברתי נוצר על-ידי מאפיינים אישיים של פרטים, הנוצרים בעיקר על-ידי תהליכים חברתיים בתוך המשפחה, אך מושפעים גם מאינטראקציות חיצוניות למשפחה, במסגרת ארגונים התנדבותיים; (2) הון חברתי נוצר על-ידי אמונות נורמטיביות של פרטים וקודים מוסריים, שגם כן מושפעים מפעילות התנדבותית מחוץ למשפחה, אך בעיקרם אלו ערכים הנרכשים בשלבים מוקדמים של החיים במסגרת המשפחתית; (3) הון חברתי נוצר על-ידי חברות ב"קהילות דמוניות", כלומר קהילות שהפרט מזדהה איתן, אך לא מתקיימים בהן מפגשי פנים מול פנים. בחינת המודל של Whiteley העלתה כי שביעות רצון מהחיים היומיומיים של הפרטים הינו המשתנה בעל הקשר החזק ביותר עם היווצרות הון חברתי, בעוד שהמשתנה של פעילות התנדבותית הינו בעל הקשר החלש ביותר עם היווצרות הון חברתי, מבין כל המשתנים שנבחנו.

Hampton et al. (2002) מרחיבים את הנושא של חברות ב"קהילות דמוניות" ובחנו כיצד השימוש באינטרנט משפיע על הון חברתי. ממצאי המחקר הראו כי שימוש יום יומי באינטרנט מגדיל הון חברתי ומחויבות אזרחית ומפתח תחושת שייכות לקהילת האינטרנט.

2.3.4 משפחה וחינוך

מחקרים אחדים הראו, כי חינוך קשור עם רמות של הון חברתי (Putnam, 2000; Hall, 1999). Hanifan (1920), שהיה הראשון שהתייחס למושג הון חברתי, הקדיש בספרו פרק שלם לדרכים שיש לאמץ על מנת לפתח הון חברתי והתמקד בתחום החינוך. הוא הציג דרכים שונות בהן בתי ספר מקומיים מסייעים במינוף וחיזוק של הון חברתי, על מנת לשפר את התנאים הכלכליים, החינוכיים

והתרבותיים ברמת הקהילה. מחקרו של Coleman (1988), שתואר בפרקים הקודמים, מרכזי בהקשר זה ומדגיש את חשיבותם של המשפחה ובית הספר בפיתוח הון חברתי. מחקר נוסף, המחזק את הטענה כי באמצעות מדיניות בתחום החינוך ניתן להשפיע על היווצרות של הון חברתי, הוא מחקרם של Schneider et al. (1997), אשר מצביע על קשר בין התערבות בתחום החינוך לבין הון חברתי. מחקרם הראה כי הסדרים מוסדיים של מערכת החינוך, בעיקר בנושא בחירה חופשית של בתי-ספר ע"י הורי התלמידים, העלו את רמת השתתפות ההורים בחיי ביה"ס ואת רמת ההון החברתי. Fukuyama (1999) מחזק ממצא זה וטוען כי התחום המרכזי בו יש לממשל יכולת השפעה על יצירת הון חברתי הוא תחום החינוך.

Coleman (1988) מייחס חשיבות רבה לתפקיד בית הספר המקומי בקידום חיים קהילתיים ועידוד אינטראקציות חברתיות. Fukuyama (1999) מרחיב את עמדתו של קולמן וטוען כי מוסדות ממשלתיים וארגונים שאינם למטרות רווח הינם בעלי אמצעים מוגבלים להעצמת הון חברתי. התחום המרכזי בו יש לממשל ולארגונים מסוג זה יכולת השפעה על יצירת הון חברתי הוא תחום החינוך, באמצעות מוסדות החינוך אשר יטמיעו ערכים ונורמות, המקדמים אמון בין אנשים.

2.3.5 תכנון ועיצוב עירוני

התחום האחרון שנזכר כאן הוא התחום של תכנון ועיצוב עירוני. חוקרים טוענים כי תכנון ועיצוב עירוני עשויים להשפיע על הצטברות הון חברתי, על-ידי יצירת הזדמנויות טבעיות לאינטראקציה חברתית במרחבים ציבוריים, על-ידי יצירת שותפויות מקומיות לקידום אינטרסים תכנוניים, על-ידי תכנון פרויקטים של דיור מעורב ועוד. נדון בהרחבה על נושאים אלו בפרק 2.5.

ניתן לסכם, כי המחקר ביחס לגורמים התומכים בהיווצרותו של הון חברתי מצומצם יחסית ומקשה על הסקת מסקנות. חשוב לבחון את ההשפעה של מגוון גורמים אלו בהקשרים חברתיים-תרבותיים שונים, שעשויים להציג תמונה שונה מבחינת הגורמים המרכזיים התומכים בהיווצרות של הון חברתי. נקודה מרכזית שעולה מסקירה זו הוא הצורך בהתייחסות לגורמים פורמאליים ובלתי פורמאליים בתהליך יצירת הון חברתי. רק מחקר המתבסס על שני היבטים אלו יאפשר לקבל תמונה מלאה, ביחס לתהליך היווצרות הון חברתי ואמידתו.

2.4 השפעות של הון חברתי

הגורם העיקרי להתעניינות גוברת במושג הון חברתי קשור להשפעותיו המגוונות. בדרך-כלל מייחסים לו השפעות חיוביות משמעותיות, מתמיכה בפיתוח כלכלי ועד תרומה לתפקודה של דמוקרטיה, אך אין לשכוח שיכולות להיות לו גם השפעות שליליות, כפי שיפורט להלן. ניתן להצביע על שלושה תחומים עיקריים בהם ניכרת השפעה של הון חברתי בצורות שונות: השפעות כלכליות, השפעות פוליטיות והשפעות חברתיות. כמו כן, ניתן לסווג את ההשפעות, בכל אחד מהתחומים הללו, לפי שלוש רמות עיקריות: רמת המקרו, רמת המזו ורמת המיקרו.

2.4.1 השפעות על היבטים כלכליים

קיים ביסוס תיאורטי ואמפירי לכך שהון חברתי משפיע על צורת הכלכלה ורמת הצמיחה שלה. חלק ניכר מההתעניינות הגוברת במושג קשורה להשפעות הכלכליות החיוביות שלו והשאיפה של קובעי מדיניות להביא לצמיחה כלכלית באמצעות הון חברתי. עם זאת, נראה כי מושם דגש רב על ההשפעות החיוביות, בהקשר הכלכלי, לעומת מיעוט מחקרים אמפיריים ביחס להשפעותיו השליליות.

טיעון רווח הוא שעסקות כלכליות וחתימת חוזים הינם יעילים יותר, כאשר הם נעשים בתוך קבוצות שיש להן הון חברתי משותף. הון חברתי מפחית את העלויות הנלוות למנגנונים עסקיים; ניתן להשיג שיתוף פעולה עסקי ללא צורך במנגנונים יקרים לביצוע משא ומתן, בקרה ואכיפה של הסכמים; הון חברתי מסייע בהעברת מידע יקר ערך ומקטין את אי הוודאות במצבי סיכון. השפעות אלו ניתנות למימוש בשלוש רמות הפעולה: המקרו, המזו והמיקרו. עם זאת, בהקשר הכלכלי, מחקרים רבים מתמקדים בהשפעת ההון החברתי ברמת המקרו ומדגישים, בהקשר זה, את השפעותיו החיוביות. כך למשל, לפי פוקוימה (1999), חברה בעלת דרגת אמון גבוהה בין חבריה מסוגלת לארגן את מקום העבודה על בסיס גמיש יותר, כאשר אחריות רבה מואצלת לדרגים הנמוכים יותר בארגון. בניגוד לכך, חברות שבהן דרגת האמון נמוכה, חייבות להקים חיץ ולבודד את עובדיהן באמצעות שורה של תקנות בירוקרטיות, המקטינות את היעילות הכלכלית. מחקרים רבים מסבירים את צמיחתן המהירה של כלכלות מזרח אסיה בהקשר להימצאותן של רשתות חברתיות מסורתיות, המבוססות היטב. זאת לעומת, מדינות דרום אמריקה או אפריקה, שהינן בעלות הון חברתי שונה ומכאן גם התפתחותן הכלכלית שונה מזו של מדינות מזרח אסיה (Putnam, 1993a; Fukuyama, 1999).

בהמשך להשפעותיו הכלכליות של הון חברתי ברמת המקרו, Knack & Keefer (1997) מראים במחקרם, כי רמות גבוהות של אמון בין הממשל והציבור הכללי עשויות לשפר את יעילות הממשלה ולהביא לגידול בהיקף ההשקעות בממשל. מחקרם בוחן את הקשר בין הון חברתי לביצועים כלכליים, תוך שימוש באינדקסאטורים של אמון ונורמות אזרחיות, כפי שנמדדו ב-29 מדינות באמצעות הסקר – WVS – World Values Survey. טענתם המרכזית הינה שאמון ונורמות של אזרחות טובה יכולים להשפיע על הפעילות הכלכלית, הן בהשפעות ישירות והן בהשפעות עקיפות. ההשפעות הישירות מתבטאות בעלויות נמוכות בהקשר של חתימת חוזים, וגם בפחות צורך במוסדות פורמאליים, שיבטיחו את קיום ההסכמים הנחתמים. השפעות עקיפות עוברות דרך אפיקים פוליטיים ומשפיעות על התפוקות הכלכליות. הן יכולות לשפר את ביצועי הממשל ואת איכות המדיניות הכלכלית באמצעות השפעה על רמת המעורבות הפוליטית של אזרחים ועל אופייה.

ברמת המזו, השפעותיו של הון חברתי מתייחסות להיבטים ארגוניים של חברות וארגונים עסקיים. Aldridge et. al (2002) מציינים את חשיבות ההון החברתי כאמצעי להעברת מידע בין חברות עסקיות והפחתת עלויות עסקה בין חברות וארגונים. Burt ותלמוד (1992, 1994) אצל: תלמוד ובראט, (2003) הראו שענפים כלכליים בעלי הון חברתי, אשר נמצאים במערכת יחסים עם שותפי הסחר ושאינם מקושרים בינם לבין עצמם, מרוויחים יותר. ליתרון זה השלכות נוספות: ענפים חזקים אלה מקבלים תמיכה גדולה יותר מהמדינה והפירמות העסקיות בהם נוטות לשרוד יותר (תלמוד ובראט, 2003). Tsai & Ghoshal (1998, אצל: תלמוד ובראט, 2003) מצאו כי קיים קשר חיובי בין רמת ההון החברתי הארגוני לבין חדשנות בת קיימא, המעניקה לפירמה יתרון תחרותי לטווח ארוך.

חלק מן החוקרים, מצאו גם השפעות שליליות של הון חברתי ברמת המזו. Leenders & Gabbay (1999) טוענים, כי קשרים חזקים וארוכי טווח עם לקוחות קבועים יכולים להקשות על החברה, על-ידי מונופוליזציה של נתח נכבד מהמשאבים, המונעת מהחברה ליצור יחסים חדשים עם לקוחות פוטנציאליים. Hansen (1998, אצל: תלמוד ובראט, 2003) מצא כי בתהליך של קבלת החלטות, קשרים חזקים פוגעים ביכולתה של קבוצת המנהלים להגיע לפתרון יצירתי ומהיר. Gargiuls & Benassi (1999, אצל: תלמוד ובראט, 2003) מצאו כי קשרים חזקים בין מנהלים מונעים את גמישותם. תלמוד ובראט מציגים את ממצאי המחקרים של Stack (1974), Wothnow (1997) ו- Bourgois (1991), אשר הראו כי רשתות מלוכדות בקרב קהילות מיעוטים עלולים להוות נטל על השחקנים ולהגביל את פעילותם הכלכלית.

ברמת המיקרו, מתייחסות ההשפעות החיוביות בתחום הכלכלי ליעול תפקודם של שווקי עבודה. על-פי תפיסה זו, הון חברתי יכול לספק מנגנון יעיל לחיפוש עבודה. רשתות חברתיות נרחבות ומפוזרות מתקשרות לתעסוקה רחבה יותר, קידום מהיר ושכר גבוה יותר (Aldridge et al., 2002). Orr (1990), אצל: תלמוד ובראט, (2003) הראה כיצד בילוי זמן משותף מהווה דפוס חברתי, שבאמצעותו מועברים סוגי מידע, הנחוצים להתקדמות בקריירה (רכילויות, הזדמנויות עבודה וכו').

כפי שהוצג לעיל, קיים ביסוס תיאורטי ואמפירי לכך שהון חברתי משפיע על צורת הכלכלה ורמת הצמיחה שלה. חלק ניכר מההתעניינות הגוברת במושג קשורה להשפעות הכלכליות החיוביות שלו והשאיפה של קובעי מדיניות להביא לצמיחה כלכלית באמצעות הון חברתי. עם זאת, נראה כי מושם דגש רב על ההשפעות החיוביות, בהקשר הכלכלי, לעומת מיעוט מחקרים אמפיריים ביחס להשפעותיו השליליות.

2.4.2 השפעות על היבטים פוליטיים

השפעותיו של הון חברתי על היבטים פוליטיים נחלקות לשתי קבוצות: (1) השפעות על תפקודה של החברה האזרחית ושל החברה הדמוקרטית; (2) השפעות על איכות הממשל ותוצאות פעולתו. בקבוצת ההשפעות הראשונה ניתן לכלול את גישתו של Fukuyama (1999, 2001), הגורס כי מלאי של הון חברתי הינו תנאי ליצירת חברה אזרחית, המהווה בסיס לדמוקרטיה ליברלית מודרנית. בהיעדר חברה אזרחית, המדינה עצמה פועלת לארגון אזרחיה, שאינם מסוגלים להתארגן באופן עצמאי. בהמשך לרעיון של קשרים בין הון חברתי ודמוקרטיה. פוקויימה מדגיש את מרכיב האמון כיסוד

העיקרי של הון חברתי ומגדיר הון חברתי כמימוש של נורמה בלתי פורמאלית המקדמת שיתוף פעולה בין פרטים. Inglehart (1997) מוסיף וטוען כי חברות בארגונים התנדבותיים ורמות מסוימות של אמון מהוות הסבר לדמוקרטיה יציבה.

מספר חוקרים בחנו את הקשר בין רמות של הון חברתי למעורבות פוליטית. כך למשל, נטען כי התרופפות קשרים חברתיים ורשתות חברתיות מובילה לאחוז מצביעים קטן בבחירות ולמעורבות נמוכה של אזרחים במפלגות (Putnam, 2000). השתתפות בארגונים תורמת לחיזוק הדמוקרטיה משום שהיא מייצרת הון חברתי, הכולל ערכים כמו אמון ושיתוף פעולה, החיוניים לקיומו של משטר דמוקרטי. בניגוד לגישתו של פטנס, הממעיט בערכן של התארגנויות פוליטיות, כמו תנועות חברתיות המעודדות השתתפות אזרחית ומחזקות את הדמוקרטיה, Smith (1998) טוען כי הון חברתי יכול להיווצר גם כתוצאה מהשתתפות בהתאגדויות שאינן בהכרח פנים אל פנים, דוגמת תנועות חברתיות בינלאומיות.

בקבוצת ההשפעות השנייה, ניתן לכלול את מחקרו של Putnam (1993b) אשר הראה, כיצד מחוזות ממשל באיטליה, עם רמות גבוהות של אמון ומחויבות אזרחית, נוטים להיות בעלי ממשל איכותי יותר, בהקשר של יישום מדיניות ויעילות כלכלית, תוצאה שחזרה על עצמה בגרמניה (Cusack, 1999), בהונגריה (Schafft & Brown, 2000) וברוסיה (Petro, 2001). ההסבר לטענה זו טמון במספר מרכיבים עיקריים: (א) הון חברתי מקדם מוסריות גבוהה יותר בקרב האזרחים וכתוצאה מכך, קל יותר ליישם מדיניות; (ב) הון חברתי גורם לתושבים לנהוג כ"צרכנים חכמים" של פוליטיקה ולהפעיל שיקול דעת ביקורתי; (ג) הון חברתי מקדם התנהגות של שיתוף פעולה בקרב העוסקים בפוליטיקה (Aldridge et al., 2002). חיזוק לכך מתקבל גם ממחקרם של Knack & Keefer (1997) לפיו רמות גבוהות של אמון עשויות לשפר את יעילות הממשלה. Brehm & Rahn (1997) מחזקים טענה זו ומראים במחקרם כי רמות גבוהות של אמון בין אנשים מובילות לביטחון ואמון גבוה יותר במוסדות הממשל.

מחקרם של Hedge & Johnson (2000) בוחן כיצד היקף המאגר של הון חברתי, במדינה ו/או בקהילה משפיע על בחירת ועיצוב מדיניות ציבורית בתחום הרווחה וגם על מידת הצלחתה ויעילותה של אותה מדיניות נבחרת. ממצאי המחקר הצביעו על כך, שמדינות בהן רמת ההון החברתי גבוהה יותר אימצו מדיניות רווחה, המשלבת תמריצים חיוביים ופחות הישענות על סנקציות ועל תקנות זכאות נוקשות. כמו כן, נמצא כי מדינות בעלות מאגר גדול יותר של הון חברתי נהנות מירידות גדולות יותר במספר נתמכי הרווחה שלהן.

2.4.3 השפעות על היבטים חברתיים

מנקודת מבט סוציולוגית, הון חברתי נתפס בדרך-כלל כבעל השפעות חיוביות ומגוונות ברמת המיקרו, המזו והמקרו, תוך שימת דגש על שתי הרמות הראשונות. (Aldridge et al., 2002; Portes, 1998).

Briggs (1997) מתייחס להשפעותיו של הון חברתי ברמת המיקרו ומציין שני כיווני השפעה עיקריים: הון חברתי, המסייע להסתדר ביום יום ("to get by"), החל מפנצ'ר בגלגל ועד להתמודדות עם מצב של גירויים במשפחה; הון חברתי אשר מאפשר לשנות ו/או לשפר את נסיבות החיים או לחילופין את היצע ההזדמנויות אשר עומדות בפנינו ("to get ahead") למשל, כאשר מבקשים מחבר לומר "מילה טובה" עלינו במקום עבודה מסוים, כדי להתקבל לעבודה או כדי להתקדם מבחינה מקצועית. Briggs (2004) מדגיש את חשיבותו של הון חברתי מגשר בעיקר עבור קבוצות חלשות המנסות לצאת ממעגל העוני. קבוצות אלו עשויות להתאפיין בהון חברתי מחבר גבוה אשר משמש כתמיכה בחיי היום-יום ("to get by"), אך אותם שכנים ו/או קרובים שגם הם מצויים במעגל העוני יכולים לעזור רק באופן חלקי להיחלץ מן המצוקה. על מנת שיווצרו הזדמנויות חדשות ("to get ahead") יש לפתח ולקדם הון חברתי מגשר, המספק מנוף חברתי חשוב לאותן קבוצות חלשות.

גם Newton (1999), מתייחס להשפעות ברמת המיקרו וטוען כי הון חברתי בא לידי ביטוי בהתנהגות הפרט, אשר מביעה רצון טוב והבנה ועל-ידי כך מאפשרת לפתור קונפליקטים באופן שליו, ללא פנייה לאלמות.

Lin (2001) בוחן את ההשפעות של הון חברתי ברמת המיקרו, ברמת הפרט ומציע ארבעה כיווני השפעה עיקריים הנגזרים מאותן רשתות חברתיות:

- (א) משאבים הנובעים מרשתות חברתיות מקלים על זרימת המידע.
 - (ב) קשרים חברתיים יכולים להשפיע על בעלי תפקידים מסוימים ואלה עשויים לרבוע את גיוסו של הפרט או את קידומו.
 - (ג) הקשרים החברתיים המוכרים בציבור יכולים לשמש כעין "מכתב המלצה" המשקף "מי עומד מאחוריו".
 - (ד) קשרים חברתיים מחזקים את ההכרה הציבורית לגבי "ערכו" של הפרט, הערכה זו החשובה בפני עצמה, משמשת גם לחיזוק הזכאות למשאבי הקבוצה.
- בכנס חוקרים, אשר הגדירו הון חברתי ברמת הקהילה, קיבצו את מיגוון ההשפעות האפשריות של הון חברתי ברמת הקהילה (SCIG, 2000): הון חברתי משנה את תנאי החליפין; מגביר את התחשבותו של הפרט בתוצאות פעילותו עבור אחרים; מקל על השקעות בטובין ציבוריים כאשר הציבור מהווה רשת חברתית מקושרת באחריות הדדית; מקל על קליטת מהגרים; מגביר ומעלה את רמת הישגי ההשכלה; מספק תמיכה במצבי משבר; מכוון לחלוקה שוויונית של משאבים; מגביר את הביטחון של הפרטים.

ברמת המזו, טוען פויין (2007) כי מצב הקהילה ברגע נתון הוא במידה לא מבוטלת תוצר של ההון החברתי הקיים בה. עם זאת, יש לזכור שמצב הקהילה תלוי גם, ולעיתים בעיקר, בגורמים (קרי: משאבים) אחרים העומדים לרשותה, חלקם פנימיים וחלקם חיצוניים, שההון החברתי משמש מאיץ להפעלתם ומכפיל את יעילותם. אף כי הון חברתי משלים משאבים אחרים ולא אמור להיות מחליפם, כאשר מערכות אחרות אינן פועלות, ההון החברתי של הקהילה יכול לעזור לחבריה לשרוד במצבים קשים. התוצאה של הפעולה המשותפת והתנהגות אזרחית נאותה מתבטאת במצב הקהילה: רמת הפיתוח, רמת הסולידריות בין חבריה וכד'.

מתוך מיגוון ההשפעות האפשריות אשר מיוחסות להון חברתי, ניתן למצוא השפעות רבות של הון חברתי ביחס לתחומי חיים שונים, ביניהם: חינוך, פשע ובריאות.

מחקרים מצביעים על תרומתו של הון חברתי למניעת פשע, הן ברמת המזו והן ברמת המקרו, באמצעות תמיכה בערכים ונורמות המתנגדות להתנהגות עבריינית ופשע (Putnam, 2000; Saegert et al., 2002). מחקרם של Sampson et al. (1997) הראה כי היכרות בין שכנים והכוננות להתערב למען שכן בעת אירוע של פשע, הובילו לרמות נמוכות יותר של פשע בשכונה. Whiteley (2000) מחזק זאת וטוען, כי בחברה בעלת אמון הדדי גבוה הנטייה להשתמט ממילוי חובות נמוכה, וכנגזרת מכך פוחתת רמת הפשע וההונאה בקהילה ובכך מפחית את הצורך בהשקעה בהבטחה ובשיטור.

בתחום הבריאות מושם דגש רב על רמת המיקרו, והממצא המרכזי, אשר מוביל להתעניינות הגוברת בקשרים שבין בריאות והון חברתי הראה, כי הון חברתי יכול לגרום לבריאות משופרת, באמצעות תמיכה ועזרה ממשית של בני משפחה וחברים קרובים (Lomas, 1998). Berkman & Glass (2000) מביאים עדות אמפירית לכך, שאנשים מבודדים מבחינה חברתית הינם בעלי סיכון גבוה יותר למות מסיבות שונות, וזאת בשל היעדר תמיכה של משפחה וחברים. Aldridge et al. (2002) ממחישים את השפעת ההון החברתי בתחום הבריאות ברמת המזו, באמצעות הצגת חקר האירוע של הקהילה האיטלקית בפנסילבניה. חקר אירוע זה מציג בשלב הראשון קהילה בעלת שיעורי תמותה מהתקפי לב מאוד נמוכים, וזאת למרות הדיאטה הלא מאוזנת שאפיינה את תושביה. שיעורים נמוכים אלו מיוחסים לרשתות חברתיות אינטנסיביות, שבתוך הקהילה. לעומת זאת, בשנות ה-70, עם התרופפות חיי הקהילה, שיעורי התמותה שנגרמו כתוצאה מהתקפי לב עלו והשתוו לממוצע הארצי. ברמת המקרו, Kawachi et al. (1997) הראו כי ברחבי ארה"ב קיים קשר חזק בין שיעורי תמותה והון חברתי. נמצא כי אנשים נוטים למות צעירים יותר, במצב של רמות נמוכות של הון חברתי. המחקרים בתחום הבריאות מעידים על מעורבות של הון חברתי בעיקר ברמת המיקרו, תוך שימת דגש על חשיבות הון חברתי מחבר עבור תוצאות חיוביות יותר בתחום זה.

בתחום החינוך, התפיסה הנפוצה היא כי הון חברתי עשוי לקדם הישגים חינוכיים. ברמת המיקרו, הדגש הוא על הון חברתי ברמת המשפחה והקשר בין הורים וילדים, התורם להישגיהם בבית הספר. ברמת המזו והמקרו הדגש הוא על סוגי בתי הספר, והקשרים בין מורים, תלמידים והורים. Coleman (1988) מתייחס להשפעות של הון חברתי, הן ברמת המיקרו והן ברמת המזו. ברמת המיקרו, הון חברתי במשפחה, אשר מתייחס לקשרים שבין הילדים וההורים, מאפשר לילד גישה להון האנושי של המבוגרים. הון חברתי מסוג זה תלוי בנוכחות הפיסית של ההורים ובמידת תשומת הלב שמוקדשת לילד, מצד ההורים. ברמת המזו, ערך Coleman (1988) מחקר אורך, בין השנים 1982-1980, על תלמידי תיכון בבתי הספר בארה"ב, והדגים את ההשפעה של יחסי אמון בין מורים ותלמידים וציפיות עקביות מהתלמידים, על הישגים בלימודים בקרב הקהילה הקתולית. ממצאי המחקר הצביעו על הישגים גבוהים יותר של תלמידים בבתי ספר של הקהילה הקתולית לעומת תלמידים מבתי ספר ציבוריים. בהמשך לתפיסתו של Coleman ובחינת השפעתו של הון חברתי ברמת המיקרו, מראים Techman et al. (1997) כי השילוב בין הון פינננסי, הון אנושי והון חברתי יוצרים הון אנושי בדור הבא. המחקר בחן את ההשפעה של שלושת סוגי ההון על שיעורי נשירה מבתי ספר ומצא כי למרבית המדדים של הון חברתי היתה השפעה על שיעורי נשירה נמוכים.

Portes (1998) מבחין בשלוש השפעות עיקריות של הון חברתי, בהקשר של משפחה וחינוך: האחת - הון חברתי כמקור לשליטה חברתית ברמת הקהילה - הון חברתי שנוצר על-ידי רשתות קהילתיות הדוקות יעיל עבור הורים, מורים ורשויות החוק, אשר מעוניינים לשמור על משמעת והיענות מצד אלו הכפופים לאחריותם; השנייה - הון חברתי כמקור לתמיכה חברתית, הן ברמת הפרט והן ברמת הקהילה - הכוונה היא להון חברתי במשפחה, בין הורים וילדים, אשר מהווה בסיס חשוב לתמיכה חברתית, הן בתוך המשפחה והן מחוצה לה. לדוגמה, McLanahan & Sandefur (1994), אצל: Portes, 1998) מצאו כי רמת ההון החברתי בקרב ילדים במשפחות חד-הוריות נמוכה יותר מאשר אצל ילדים במשפחות עם זוג הורים. ממצא זה בצירוף עם גורמים נוספים שנבדקו באותו מחקר נחשבו כגורמים להישגים נמוכים יותר בלימודים.

רוב המחקרים שעסקו בהשפעות חברתיות בדקו ומצאו השפעות חיוביות. הכיוון החיובי החזק בולט במיוחד, או כפי שפטנס מטיב לתאר זאת:

Social-capital deficit threatens educational performance, safe neighborhoods, equitable tax collection, democratic responsiveness, everyday honesty, and even our health and happiness (The Saguaro Seminar Report, 2000, www.bettertogether.org).

אולם חלק מן החוקרים מודעים לכך שהון חברתי עלול להיות בעל השלכות שליליות. הון חברתי רב בתוך קבוצה עלול לגרום לסגירותה בפני אחרים, וכתוצאה מכך, נפגעת הסולידריות הכלל-חברתית. דוגמה לכך, היא ההפרדה הנוקשה באירלנד בין ארגונים קתולים לארגונים פרוטסטנטיים, אשר התאפיינו כל אחד מהם בהון חברתי מחבר גבוה, אך היעדר הון חברתי מגשר בין שתי הקבוצות יצר קונפליקטים ועימותים מתמשכים ביניהן (Portes, 1998; Aldridge et al., 2002). השפעה שלילית נוספת מתקשרת לארגוני פשע, המתאפיינים לעיתים קרובות ברמות גבוהות של הון חברתי, המאפשרות להם לממש פעולות פשע שונות, למשל כנופיות וארגוני מאפיה (Putnam, 2000).

השפעות שליליות נוספות של הון חברתי מתקשרות להבדלים במידת הנגישות להון חברתי, בין מעמדות חברתיים שונים, אשר עשויים לגרום לניעות חברתית מוגבלת ולחיזוק אי שוויון חברתי. בנוסף, חוקרים שונים מציינים כי הון חברתי מחבר, אשר בא לידי ביטוי בקשרים חזקים ובנורמות נוקשות בתוך החברה, עלול להגביל את חופש הפרט. דוגמה לכך הוא מחקרו של Boissevain (1974), אצל: Portes, 1998) באי מלטה, שהראה כי רשתות חברתיות הדוקות יצרו חיי קהילה מאוד אינטנסיביים וכפייה של נורמות מקומיות; כתוצאה מכך, חופש הפרט היה מוגבל.

Putnam (2007), מציג עדות אמפירית ראשונה לאמירה משמעותית בהקשר הגירה, הטרוגניות אתנית, הון חברתי מחבר ומגשר. לטענתו, בטווח הקצר הטרוגניות אתנית מפחיתה סולידריות חברתית והיווצרות של הון חברתי, הן מחבר והן מגשר. ע"פ הממצאים המוצגים נראה כי בשכונות מעורבות (מבחינה אתנית) יש נטייה של התושבים להסתגרות עם עצמם אשר באה לידי ביטוי ברמות נמוכות של אמון (אפילו אחד בשני, בקבוצות ההומוגניות) ושיתופי פעולה קהילתיים הינם נדירים. עם זאת, נראה כי בטווח הארוך המגמה של אותם מהגרים הינה ליצור קשרים חדשים, צורות חדשות של

סולידריות חברתית ובניית זהות כללית. נראה כי טיעון זה מחייב ביסוס אמפירי נוסף, בקרב קבוצות מהגרים שונות ובהקשרים מקומיים ומדיניים שונים.

לסיכום, ניתן לראות כי הרוב המכריע של המחקרים מצביע על השפעות חיוביות ומתעלם מהשפעות שליליות רווחות של הון חברתי. נסכם בקצרה חלק מאותן השפעות שליליות העלולות לנבוע מקיומו של הון חברתי: קבוצות מאפיה המצטיינות בהון חברתי רב וגורמות לפשיעה רבה וחמורה; הון חברתי רב בתוך מעמדות חברתיים-כלכליים עשוי לגרום לניעות חברתית מוגבלת ולהגדלת אי השוויון הכלכלי; הון חברתי עלול ליצור פגיעה בסולידריות החברתית; רמות גבוהות במיוחד של הון חברתי מחבר עלולות לעיתים לפגוע בחופש הפרט ועוד. ביקורת נוספת מעלה את הנטייה של חלק ניכר מהמחקרים להתעלם מנושאים של מגדר, של קבוצות אתניות ושל פערים בין קבוצות חברתיות-תרבותיות. מסקנתנו היא שדרושה תשומת לב רבה יותר להשפעות ההון החברתי על מקומן ותפקודן של קבוצות חלשות בחברה. יש לחקור היבטים חיוביים ושליליים של השפעות ההון החברתי ולבדוק אותן באוכלוסיות שונות ובהקשרים תרבותיים שונים.

2.5 קשרים בין תכנון עירוני לבין הון חברתי

"אמון ברחוב העירוני נוצר במשך הזמן מתוך מגעים קטנים ורבים המתקיימים במדרכה הציבורית. הוא צומח מכך שאנשים עוצרים בבר לשתות כוס בירה, מבקשים עצה מהחנווני בחנות המכולת ומשיאים עצה לבעל דוכן העיתונים, מחליפים דעות עם לקוחות אחרים במאפייה ומהנהנים לשלום לשני הבחורים ששותים משקה תוסס על מדרגות הכניסה, מביטים בנערות בשעה שהם ממתנינים להיקרא הביתה לארוחת ערב, נוזפים בילדים, שומעים על משרה פנויה מפי המוכר בחנות לכלי עבודה ולווים דולר מהרוקח, מתפעלים מתינוקות שזה עתה נולדו ומביעים השתתפות בצער על המעיל שדהה. המנהגים משתנים ממקום למקום: בשכונות מסוימות אנשים מחליפים דעות על הכלבים; באחרות על בעלי הבתים.

למראית עין רוב המגעים חסרי ערך במהותם, אבל לא כן בסך הכל. סך כל המגע הציבורי המזדמן ברמה המקומית – רובו אקראי, רובו קשור לסידורים ועל כולו חולש האדם הנוגע בדבר – בונה את תחושת הזהות הציבורית ויוצר רשת של כבוד ציבורי ואמון, ועם חלוף הזמן נעשה למשאב של צורך אישי או שכונתי"

(מתוך ספרה של ג'יין ג'ייקובס, 1961 "מותן וחייהן של ערים אמריקאיות גדולות", שתורגם לעברית ע"י מרים טליתמן, 2008, עמ' 84).

בראשית שנות ה-60, Jane Jacobs (1961) השתמשה באופן מרומז במושג "הון חברתי" וראתה בו משתנה מתווך בין עיצוב פיסי לבין התנהגות חברתית מונעת פשיעה. Jacobs חשבה על הון חברתי כתוצר "ספונטאני" של קהילות מגורים. Jacobs תמכה בגישה של עיצוב קומפקטי על מנת ליצור הזדמנויות לאינטראקציות חברתיות. היא קישרה אינטראקציות אלו למרכיב האמון, כמרכיב חיוני

בחיי העיר. בקטע שצוטט לעיל, המושג הון חברתי אינו מוזכר מפורשות, אך אם נקרא היטב בין השורות המצוטטות, הרי שכל מה שמתואר מתחבר ומתקשר להון חברתי.

בעזרת סקירה של פרסומים בתחום התכנון, המתייחסת למושג הון חברתי, אבקש להשיב כאן לשתי שאלות מרכזיות: (א) מדוע חשוב למתכננים להכיר את המושג הון חברתי בהקשרים שכונתיים / עירוניים / ארציים? ; (ב) בהנחה שהון חברתי עשוי לשרת מטרות של תכנון נשאל: מה יכולים לעשות מתכננים על מנת להרבות הון חברתי? הדיון שלהלן מבקש להשיב על שתי שאלות אלה.

2.5.1 מדוע חשוב למתכננים להכיר את המושג הון חברתי בהקשריו השונים?

חוקרים מצאו, כי הון חברתי מעורב בהיבטים תכנוניים ברמות תכנון אחדות, ומכאן החשיבות בהכרת המושג ובהטמעתו כחלק מתהליכי התכנון. על בסיס סקירת מחקרים, מוצע סיווג להקשרים התכנוניים בהם נמצאה חשיבות ו/או השפעה של הון חברתי. סיווג זה כולל ארבעה תחומים עיקריים:

1. הון חברתי כאינדיקטור לאפיון שכונות, לקראת תכנון.
2. הון חברתי כבסיס לקידום תכניות פיתוח עירוני והתחדשות עירונית.
3. הון חברתי כמרכיב מרכזי בפרקטיקת התכנון הקהילתי.
4. הון חברתי כמרכיב המסייע לשמור על יציבותן של שכונות לאורך זמן.

הון חברתי כאינדיקטור לאפיון שכונות, לקראת תכנון

Butler & Robson (2001) בחנו תהליכי ג'נטריפיקציה בשלושה אזורים שונים בדרום לונדון, בניסיון לבסס את הטענה כי תהליך הג'נטריפיקציה איננו אחיד והומוגני. החוקרים מסבירים את השונות בתהליך הג'נטריפיקציה באמצעות ניתוח רמות ההון החברתי, ההון התרבותי וההון הכלכלי, בכל אחד מהאזורים שנבדקו. במסגרת המחקר התקיימו 25 ראיונות עומק בכל אחד מהאזורים, שה"כ 75 ראיונות עומק. על-פי ממצאי המחקר בכל אחד מהאזורים התקיים תהליך שונה של ג'נטריפיקציה שניתן לאפיין אותו באמצעות מערך יחסים שונה בין שלושת סוגי ההון:

אזור 1 (Telegraph hill) – הון חברתי מאוד חזק, הון תרבותי חזק, הון כלכלי מספיק חזק.

אזור 2 (Brixton) – הון חברתי מאוד חלש, הון תרבותי מספיק, הון כלכלי מספיק.

אזור 3 (Battersea) – הון חברתי מצוי בפוטנציה, אך לא ממומש, הון תרבותי חזק והון כלכלי מאוד חזק.

Schnur (2005) בודק במחקרו כיצד רמות שונות של הון חברתי, בשכונות שונות בברלין, משמשות כאינדיקטור מוקדם לסיכויי הצלחתה של מדיניות לשיקום השכונה. טענתו המרכזית הינה, שמדיניות לשיקום שכונה צריכה לבחון את רמת ההון החברתי בשכונה, כשלב מקדים לגיבוש המדיניות.

המחקר עסק בארבע שכונות, הנבדלות זו מזו בהרכב חברתי ובמעמד הכלכלי, ושילב שיטות איכותניות וכמותיות על מנת לאמוד את רמת ההון החברתי בהן. המחקר התבסס על מדגם של 740 מרואיינים בארבע שכונות:

שכונה 1 (Stephakiez) – הטרוגנית מבחינת הרכב האוכלוסייה, ללא גבולות פיסיים ברורים.
 שכונה 2 (Beusselkiez) – שכונה קשה מאוד, הן בהיבט חברתי והן בהיבט הפיסי.
 שכונה 3 (Westflisches Viertel) – מבין ארבע השכונות זו השכונה בעלת המעמד הכלכלי הגבוה ביותר ויחסית לשכונות האחרות, יש בה פחות בעיות מורכבות.
 שכונה 4 (The Lehrter Kiez) – שכונה עם היסטוריה של חוסר השקעה ומעמד חברתי – כלכלי נמוך, בעיקר קבוצות של מהגרים ומובטלים.

המשתנים שנבדקו: אמון, רשתות חברתיות (אינטנסיביות היחסים החברתיים ברמה המקומית), נורמות חברתיות (הדדיות וסנקציות כנגד מי שמפר את הנורמות המקובלות), משאבים ארגוניים ופעילות התנדבותית. בעזרת ארבעת המשתנים הללו נבנה אינדקס "הון חברתי מקומי" שנבדק בכל אחת מהשכונות. ממצאי המחקר חיזקו את הטענה שמצב התחלתי קשה של שכונה, הכולל רמות נמוכות של הון חברתי, מקשה על היכולת להתגבר על המצב המדורדר בשכונה, באמצעות תכנית מדיניות כזו או אחרת. מחקר זה מדגים תהליך שבו ניתוח רמות ההון החברתי מהווה כלי לניתוח, המאפשר קבלת החלטות ביחס לתכניות החברתיות – תכנוניות שמייעדים לשכונה. מסקנתו המרכזית של Schnur הינה, שלגישת ההון החברתי תרומה אנליטית חשובה בהצגת איכויות חברתיות – מרחביות, כבסיס לקבלת החלטות לגבי מדיניות שיקום שכונות.

הון חברתי כבסיס לקידום תכניות פיתוח עירוני, התחדשות עירונית ויוזמות סביבתיות

Hibbitt et. al. (2001) טוענים כי הון חברתי הינו מרכיב מרכזי בתהליך הקמתן של יוזמות מקומיות להתחדשות עירונית. המחקר בחן את תפקידו של הון חברתי במסגרת יוזמה מקומית להתחדשות עירונית ב – Merseyside, שבצפון מערב אנגליה. נמצא, כי תפקידו המרכזי של הון חברתי בתהליך התחדשות עירונית הוא במעבר מיחסי אי אמון ליחסי אמון בין המשתתפים בתהליך התכנון. חקר האירוע הראה כי יצירת שותפויות – בין תושבים וארגונים מקומיים הובילה לרמות גבוהות של שיתוף פעולה בין תושבים מקומיים. כמו כן, עולה הטענה כי אין להסתפק בשותפויות שכונתיות, אלא יש ליצור קשרים בין שכונות שונות ובין השכונות למבני כוח רחבים יותר. הגישה של שותפויות כבסיס לבניית הון חברתי נמצאה יעילה במיוחד עבור בניית יחסי אמון בין תושבים מקומיים לקובעי מדיניות. הגישה של שותפויות כבסיס לבניית הון חברתי נמצאה יעילה במיוחד עבור בניית יחסי אמון בין תושבים מקומיים לקובעי מדיניות.

באופן דומה, אך עם דגשים שונים, Purdue (2001) בוחן הון חברתי, הכולל יחסי אמון בין הקהילה למנהיגיה, כגורם התורם ליעילותן של שותפויות עבור התחדשות שכונתית. אחת המסקנות המרכזיות במחקר היא שרמת ההון החברתי אשר מצטברת בשכונה משפיעה על דרך המנהיגות ורציפותה, בעת פיתוח השותפות. המחקר מבחין בין שני סוגים של הון חברתי, שמנהיגים קהילתיים מחויבים לקיים: (1) הון חברתי קהילתי (communal social capital) – מתייחס ליחסים של מנהיגים קהילתיים עם תושבים מקומיים; (2) הון חברתי שתפני (collaborative social capital) – מתייחס ליחסים של

מנהיגים קהילתיים עם שותפים אחרים (עירייה, יזמי שוק פרטי) השותפים לתהליכי התחדשות עירונית.

בשונה משני המחקרים שהוצגו לעיל, מחקרם של Carpenter et. Al. (2004) מדגיש את בחינת הקשר בין רמת ההון החברתי לבין היכולת לקדם יוזמה מקומית מתוך הקהילה עצמה, ולא בהקשר של שותפות עם גורמים חיצוניים לקהילה. המחקר מתמקד בבחינת הקשר בין הימצאות של הון חברתי בקהילה לבין יכולת הקהילה לקדם יוזמות לשמירה על איכות הסביבה בעלי יתרונות ותועלות לקהילה, כגון: אספקת מים משותפת. הון חברתי מוגדר במחקר על-ידי המדדים הבאים: תפקוד יעיל של רשתות חברתיות, רמת האמון, הדדיות ושיתוף פעולה בתוך הקהילה ומחוצה לה. המחקר נעשה בשתי ערים: בנגקוק וסייגון. בשתי הערים נמצאו רמות גבוהות של אמון ושיתוף פעולה, שהובילו ליוזמות של פרויקטים בהקשרים סביבתיים. ההבדלים בין שתי הערים נקשרו למרכיב המיגדר: בסייגון נמצא כי הנשים הינן בעלות רמות גבוהות יותר של אמון לעומת גברים, בעוד שבנגקוק רמות האמון בקרב נשים נמוכות יותר בהשוואה לגברים ונטייתן לשתף פעולה גם היא נמצאה נמוכה יותר בהשוואה לזו של הגברים.

הון חברתי כמרכיב מרכזי בפרקטיקה של תכנון להיחלצות מעוני

חוקרים שונים ניסו לבחון ולאפיין את הקשרים בין הון חברתי ותכנון קהילתי (Rohe, 2004; Briggles, 2004; Vidal, 2004). תכנון ופיתוח קהילתי מתייחסים לתהליך בניית נכסים, אשר משפרים את איכות החיים של התושבים. הנכסים יכולים להיות בצורות שונות: פיסי, אנושי, פיננסי פוליטי ועוד. בהקשר של הון חברתי ההתייחסות היא אל פיתוח נכסים חברתיים, היוצרים תועלות מגוונות לאורך זמן. Vidal (2004) מדגישה את חשיבותו של הון חברתי מגשר בהקשר לתכנון קהילתי, המאפשר בניית קשרים חדשים בין קבוצות חלשות לבין קבוצות אחרות בעלות משאבים רבים יותר, ובכך יוצרת פוטנציאל להגדלת מעגל ההזדמנויות עבור אותן קבוצות חלשות. טענתה המרכזית הינה שיש לאמץ את תהליך בניית הון חברתי כחלק מהפרקטיקה של תכנון קהילתי.

Light (2004) מעלה טיעון בסיסי וחשוב למתכננים המבקשים לעבוד עם קהילות של עניים ומעוטי משאבים אחרים. הוא אומר, כי בניגוד להון פיסי ולהון אנושי שאינם נגישים ו/או זמינים לאנשים מעוטי משאבים, הרי שהון חברתי זמין ונגיש גם לקבוצות אלו. לפחות בפוטנציה, זהו יתרון יחסי בודד של קבוצות מעוטות אמצעים. על כן, יש להעמיק את ההבנה שהון חברתי הינו משאב חשוב ביותר עבור כלל האנשים, אך בפרט עבור אלו שהינם מעוטי משאבים ויכולים באמצעות השימוש בהון החברתי לשפר את תנאי חייהם ולהגדיל את נגישותם לסוגי הון אחרים.

Briggs (2004) שותף לעמדתו של לייט ומדגיש את חשיבותו של הון חברתי מגשר כאותו משאב שעשוי לספק מנוף חברתי לאנשים מעוטי משאבים. הוא מבסס טענה זו באמצעות מחקרו ב-South Bronx – בשנים 1992-1999. Briggs בחן את השפעתם של שישה ארגונים לפיתוח קהילתי (CDC's) בשש שכונות שונות, אשר קידמו תהליכי תכנון בשיתוף פעולה עם תושבים מקומיים, סוחרים ובעלי עניין נוספים. תהליכי התכנון אפשרו ליצור תחושות של אמון בין כלל השחקנים ולקדם שיתופי פעולה שהובילו לקשרים חברתיים פורמאליים ולא פורמאליים. אותם קשרים היוו ערוצים למרחב הזדמנויות גדול יותר עבור תושבי השכונות.

חיזוק נוסף לגישתו של לייט מגיע ממחקרם של Saegert & Winkel (1998) המגדירים את המושג הון חברתי כמשתנה בלתי תלוי ובוחנים כיצד הון חברתי יכול לסייע לתכניות דיור עבור אוכלוסיה ממעמד נמוך. המחקר משווה בין חמישה פרויקטים בניו יורק שאיכלסו את עניי העיר. הממצאים מצביעים על כך שבמידה מסוימת, הון חברתי עשוי לפצות על היעדר הון פיננסי, בהקשר של תחזוקת הבניין וטיפול בנושאי בטיחות.

הון חברתי כמרכיב המסייע לשמור על יציבותן של שכונות לאורך זמן

מחקרם של Temkin & Rohe (1998), בוחן את השפעתו של הון חברתי על יציבותן של שכונות אורבניות לאורך זמן בפייטסבורג, בין השנים 1980-1990. לצורך כך נבנה מודל אשר בחן שני מרכיבים עיקריים של הון חברתי: (1) קשרים חברתיים והזדמנויות לפעילויות חברתיות בסביבת המגורים הנחקרת. כמו כן, נבדקה בהקשר זה תחושת השייכות לשכונה. (2) תשתית מוסדית – מרכיב המתייחס לקיומם / היעדרם של ארגונים שכונתיים והיכולת הממשית של ארגונים אלו לפעול למען תושבי השכונה. את המשתנה של יציבות שכונתית מדדו באמצעות ערך הנכסים השכונתיים, ביחס לעיר כולה. ממצאי המחקר הראו כי הון חברתי הינו בעל תפקיד חשוב בדינאמיקה השכונתית. תפקיד זה בא לידי ביטוי בכך ששכונות בעלות רמות גבוהות יותר של הון חברתי הן בעלות סבירות גבוהה יותר להישאר יציבות לאורך זמן.

מחקר נוסף שבדק השפעה של הון חברתי על יציבות שכונתית הוא מחקרם של Dawkins (2006) אשר בדק את השפעתם של יחסים חברתיים בתוך השכונה על המוביליות של משפחות עם ילדים בין שכונות שונות. המשאבים שמסופקים באמצעות רשתות חברתיות מוגדרים כ"הון מקומי – ספציפי" (Location Specific Capital), משאב שקשור ישירות למקום המגורים וקשה ל"שכפל" אותו כאשר מבצעים מעבר מגורים. נתוני המחקר מבוססים על מדגם לאומי של ה- CDS : Child Development Supplement וכלל מדגם של 1500 משקי בית. השערת המחקר המרכזית הינה שהזמן הדרוש ליצירת קשרים חברתיים חדשים, בעקבות מעבר מגורים, הוא הכוח שעשוי לקשור אנשים לשכונותיהם ולהפחית מוביליות בין שכונות. ממצאי המחקר מצביעים על כך שקשרים חברתיים מקומיים מספקים משאבים מעבר לעזרה מיידית ותמיכה רגשית. כמו כן, נמצא כי קשרי חברויות בין ילדים מרתיעים מוביליות, בזמן שאצל מבוגרים דחיפות החברויות איננה מובהקת סטטיסטית.

אלו הן רק חלק מהשפעותיו הפוטנציאליות של הון חברתי בהקשר התכנוני. סביר להניח שככל שיתרחב ויעמיק המחקר בנושא הון חברתי ותכנון עירוני, נוכל לאתר קשרים והשפעות נוספות. סקירה קצרה זו מאפשרת לנו לבסס את הטענה כי המושג הון חברתי הינו בעל חשיבות תיאורטית ויישומית עבור מתכנני ערים.

2.5.2 מה יכולים לעשות מתכננים על מנת להרבות הון חברתי?

בצד ריבוי מחקרים על חשיבותו של הון חברתי לפיתוח אורבני, בעיקר בשכונות של מעוטי משאבים, מעטים המחקרים שעוסקים בתרומתו האפשרית של תכנון עירוני לפיתוחו ולחיזוקו של הון חברתי. בפרק זה יוצגו מחקרים מרכזיים המצביעים על משתנים שמתכננים יכולים להשפיע עליהם ועל-ידי כך להגדיל ו/או להפחית את רמת ההון החברתי.

עיצוב ארכיטקטוני כמקדם הון חברתי

Bothwell et. al. (1998) חושפים את הקשר ש – Jacobs הצביעה עליו בצורה מפורשת יותר, הקשר בין העיצוב הפיסי של הסביבה האורבנית לבין יצירת הזדמנויות לאינטראקציות חברתיות ולקידומו של הון חברתי. מחקרם מציג חקר אירוע של עיצוב מחדש עבור פרויקט דיור ציבורי ב – Diggs Town – Norfolk. המחקר ממחיש את הקשר בין תיאוריות של עיצוב פיסי, המתוארות בספרות של אקולוגיה חברתית, לבין המושג הון חברתי. לפי הגישה של אקולוגיה חברתית, עיצוב פיסי הינו משתנה בלתי תלוי המשפיע על המבנה החברתי. ממצאי המחקר מצביעים על עקרונות עיצוב מרכזיים, המאפשרים יצירת תנאים מתאימים לקידום הון חברתי, ביניהם: הבחנה בין טריטוריה פרטית לציבורית באמצעות מבנה של חלקות, גושים ורחובות; אימוץ סגנון ארכיטקטוני המתבסס על מסורת אזונית ומקומית, בכדי לאפשר השתלבות של תושבי השכונה בכלל האזור; שיקום ושיחזור של מרחבים ציבוריים. מסקנתם המרכזית הינה כי אינטראקציה חברתית, אשר נתמכת על-ידי עיצוב על-פי עקרונות הניו אורבניזם, מקדמת יצירת הון חברתי. שיטת עיצוב זו זוכה במאמר לכינוי "ארכיטקטורה של מעורבות" (Architecture of engagement), שעיקרה בניית המרחב מתוך כוונה להשיג אינטראקציה חברתית.

עירוב חברתי במגורים כמקדם הון חברתי

Briggs (1997) בדק את ההשפעות של תכנית לעידוד מוביליות בדיור (Moving to Opportunity) על ההון החברתי של התושבים שעברו דירה. התכנית עודדה משקי בית עניים ממוצא אפריקני או לטיני לעבור להתגורר בשכונות שיש בן רוב של משקי בית מבוססים. המחקר נערך בניו יורק. בריגס הבחין בין שני מימדי מפתח במושג הון חברתי: הון מחבר שמספק תמיכה חברתית – משאבים חברתיים שעוזרים לנו להסתדר ביום יום (social support) והון מגשר שיוצר מינוף חברתי – משאבים שמסייעים לנו להשיג משהו בעל ערך, נדיר, על מנת להרחיב את מרחב ההזדמנויות שלנו (social leverage). הצעירים שנחקרו העידו כי, מרכיב התמיכה החברתית שסיפקו להם הקשרים החברתיים עם בני שכונתם הקודמת המשיך להתקיים גם לאחר המעבר, ובמקביל התגלו סימנים ראשוניים לקשר חברתי משמעותי עם משפחות לבנות ממעמד הביניים בשכונת המגורים החדשה. ממצאים אלה מדגימים את חשיבותה של קרבה פיסית במגורים היוצרת הזדמנויות לקשרים חברתיים העשויים להיות בסיס למינוף חברתי, או במלים אחרות עשויים לאפשר יצירתו של הון חברתי מגשר.

במחקר מאוחר יותר של Briggs (2003) הוא מנסה להמשיך ולבסס אמפירית את הטענה כי סגרגציה במגורים עלולה לעכב היווצרות הון חברתי מגשר, היינו: עלולה לפגוע באפשרות ליצור קשרים חברתיים עם אנשים מקבוצות שונות, קשרים שהאדם יכול להשתמש בהם עבור מוביליות חברתית וכלכלית. ייחודיות מחקר זה בכך שאינו מתמקד בעיר אחת או באזור מסוים, אלא הוא מתפרס על

פני אזורים שונים וכולל 29 קהילות במספר ערים ברחבי ארצות הברית, שה"כ 23,028 מרואיינים. הנחת המחקר, שמבוססת על מחקרים קודמים של Gans (1967), Greenbaum & Greenbaum (1985), הינה שסגרגציות מגורים על בסיס של הבדלי גזע מעודדת היווצרות של הון חברתי מחבר (Bonding Social Capital) יותר מאשר היווצרות של הון חברתי מגשר (Bridging Social Capital). מקור הנתונים למחקר התבסס על ה- SCCBS – Social Capital Community Benchmark – Survey, אשר כולל נתונים ביחס לקשרים חברתיים, מעורבות בארגונים, השתתפות פוליטית והתחברויות לא פורמאליות בקהילות שונות. ממצאי המחקר הצביעו על כך שלהטרוגניות גזעית של השכונה המיידית וגם של האזור המטרופולינים יש קשר חיובי לכך שהמרואיין יעיד על חברויות בין-גזעיות. אולם כאשר מבודדים משתנים של השכלה ומעורבות חברתית, התועלת ברמה של קשרים חברתיים מגשרים בשכונות מעורבות אינה גבוהה במיוחד.

בישראל בוצעו רק מעט מחקרים אמפיריים שבחנו קשרים בין סוגים שונים של הון חברתי לבין דיור מעורב. בעיר אור יהודה הושג עירוב חברתי במגורים באמצעות בניית שכונה גדולה חדשה לבני המעמד הבינוני בליבה של עיירה קטנה שרוב תושביה היו מעוטי משאבים\ כאשר שירותים מסחריים ושירותים חברתיים חשובים כמו בתי ספר (מעל לגיל ביי"ס יסודי), מרכז קהילתי, ספרייה ובריכה מסופקים יחד לתושבים הוותיקים והחדשים (זיפליגר, 2005). במחקר נמצאו הון חברתי מחבר הן בין התושבים הוותיקים לבין עצמם והן בין התושבים החדשים לבין עצמם. אולם, בניגוד למשה שנטען בעבר, ההון המחבר לא הפריע להיווצרותו של הון חברתי מגשר, של מפגשים וחברויות בין הוותיקים לחדשים, על רקע צריכה משותפת של שירותים ופעילויות פוליטיות משותפות במסגרות מקומיות.

בעלות על דיור כמקדמת הון חברתי

Rohe & Stewart (1996) בוחנים את הקשר בין בעלות על דיור לבין אינטרסים המקומיים, מתוך הנחה כי לבעלי בתים ישנם אינטרסים כלכליים ביחס לרכושם. מסקנתם המרכזית היא כי בעלי בתים הינם בעלי סבירות גבוהה יותר להשתתף בארגונים קהילתיים, שמטרתם להגן על אינטרסים מקומיים ובעלי סבירות גבוהה יותר להכיר את שכניהם ולפתח תחושת קהילתיות. גם DiPasquale & Glaeser (1999) מתמקדים במרכיב הבעלות על הדיור וטוענים כי ברחבי ארה"ב ניכרת השפעה חיובית של מרכיב הבעלות על יצירת הון חברתי. זאת מכיוון שבעלות מהווה תמריץ לפעול למען שיפור הקהילה וליצירת מחסומים מפני מוביליות. השפעה דומה של בעלות על דיור על משתני הון חברתי נמצאה בגרמניה.

Reingold, et. al. (2001), בחנו את הקשר בין דיור ציבורי לבין הון חברתי וכוח העבודה של דיירי הדיור הציבורי. מדגם המחקר התבסס על 262 משקי בית המתגוררים בדיור ציבורי בעיר בוסטון ובמספר ערים, הסמוכות לה, ו- 465 משקי בית המתגוררים בשוק הדיור הפרטי. הון חברתי נמדד באמצעות ארבעה משתנים: (1) מספר האנשים עימם המרואיין משוחח על נושאים חשובים; (2) מספר האנשים ברשת החברתית של המרואיין, בעלי עבודה קבועה; (3) מספר האנשים ברשת החברתית של המראיין בעלי השכלה אקדמית; (4) מספר הקבוצות/הארגונים האזרחיים שהמרואיין השתתף בהם במהלך השנה האחרונה. ממצאי המחקר מעידים על קשר חזק בין דיור ציבורי ושכונות מקופחות ("neighborhood disadvantage"), אך על קשר חלש, בין דיור ציבורי ורמות של הון חברתי. בניגוד

לכך, מאפיינים של שכונות מדורדרות/מקופחות נמצאו כבעלי השפעה ישירה ומשמעותית, הן על הון חברתי והן על פעילות כוח העבודה.

התארגנות ציבורית ושיתוף ציבור בתכנון כמקדמים היווצרות של הון חברתי

Rohe (2004) ממחיש במחקרו תהליך תכנוני אשר הביא להיווצרותו של הון חברתי מגשר בעיר Durham שבצפון קרוליינה. בשכונה התרחש תהליך של התארגנות תושבים שמטרתו היתה להתנגד לסלילת כביש בסמוך לשכונה. מראיונות עם תושבים שהיו מעורבים בתהליך עולה כי בעקבות ההתארגנות נוצרו קשרים בין הקהילה המקומית לבין קהילות חיצוניות שחברו אליהם על מנת לקדם יחד את ההתנגדות לסלילת כביש הסמוך לשכונה. ממצאי המחקר מצביעים על רמות אמון גבוהות יותר בין הקהילות השונות, בעקבות האינטראקציות שנוצרו ביניהן. עם זאת Rohe מציין שלא ניתן להסיק באופן מכליל שכל התארגנות משותפת תביא לרמות אמון גבוהות יותר ועל כן יש לבחון כל מקרה לגופו.

Gress (2004) בוחנת את השפעתה של תכנית בקליפורניה (COPC – Community Outreach Partnership Centers), שמטרתה לקדם בניית שותפות בין האוניברסיטה המקומית לאנשי הקהילה המקומית שב – Warwick Square. מטרת השותפות לקדם פיתוח קהילתי, אשר יבוא לידי ביטוי בהקמת מוסדות קהילתיים והגדלת הנגישות של התושבים למשאבים חיצוניים לקהילה. המחקר בדק את השפעתה של השותפות על בניית קשרים מחברים בין חברי הקהילה – התושבים המקומיים וקשרים מגשרים בין חברי הקהילה לבין נציגי התכנית (ה – COPC) והארגונים הנלווים אליה. אחת ממסקנות המחקר המרכזיות הינה שקשה מאוד לבנות הון חברתי מגשר, כאשר ישנה הבחנה ברורה במעמד ובכוח של השחקנים המעורבים, במקרה זה – תושבי Warwick Square נטולי הכוח לעומת אנשי אוניברסיטת קליפורניה בעלי המעמד והכוח. עם זאת, נמצא שתקשורת ישירה ושיתופי פעולה שנוצרו בעקבות שותפות זו הגדילו את הפוטנציאל לתועלת הדדית בין השחקנים המעורבים בשותפות. מסקנה חשובה נוספת הינה שאותם קשרים מחברים שנוצרו בין חברי הקהילה המקומית היוו בסיס חשוב לניסיון ליצור הון חברתי מגשר עם האוניברסיטה המקומית. גם אם רמת ההון החברתי המגשר לא היתה בהתאם לצפייות, הקשרים המחברים חיזקו את הקהילה המקומית ואפשרו לה נגישות גבוהה יותר לשותפה, אוניברסיטת קליפורניה. ועל כן, המסקנה המרכזית הינה ששני סוגי ההון החברתי (מחבר ומגשר) חשובים והתפקוד של אחד תומך בתפקוד של השני.

מרכיב נוסף בהקשר של שיתוף ציבור בעל פוטנציאל משמעותי ליצירת הון חברתי הוא המרכיב של בניית שותפויות על מנת לקדם מטרות עירוניות ו/או מקומיות. בספר: Social Capital in the City: Community and Civic Life in Philadelphia מובאים מספר מאמרים, שברובם מוצגים חקרי אירוע של שותפויות שונות שקודמו על מנת להשיג מטרות קהילתיות. אחד התוצרים הנלווים של שותפויות אלו הוא הון חברתי. כך לדוגמה, במאמרה של Ferman (2006) מוצג תהליך של בניית שותפות, באמצעות תכנית חינוכית שקודמה בפילדלפיה בין האוניברסיטה (Temple University) לבין קבוצות צעירים (מקבוצות מיעוטים אתניים). מטרת השותפות הינה להכשיר את אותם צעירים לפעול למען קהילתם ולקדם מטרות קהילתיות. ניסיון נוסף, מוצג במאמרה של Smallacomb (2006)

שבו קודמה שותפות מקומית דומה, גם כן עם האוניברסיטה, שמטרתה ליצור שיתופי פעולה בין סטודנטים לבין בתי ספר מקומיים על מנת לבחון מהם הצרכים הקהילתיים ואלו נושאים מעוניינים התושבים לקדם. תהליך זה קידם היווצרות של הון חברתי מגשר בין תושבים, נציגי האוניברסיטה המקומית וסטודנטים שאינם בהכרח תושבי המקום.

Skidmore et al. (2006) מסייגים את התמיכה המוחלטת בעידוד מעורבות תושבים בתהליכי קבלת החלטות כאמצעי ליצירת הון חברתי. הנחת הבסיס במחקרם הינה שקידום מעורבות קהילתית ברמה הממשל יוצרת הון חברתי בקרב חברי הקהילה. ממצאי המחקר מצביעים על כך שתבניות קיימות של הון חברתי מקשר (Linking Social Capital) – קשרים בין קבוצות אזרחיים לממשל, מתחזקות וכמעט שלא נוצרות תבניות חדשות. משמע, אלו שמקושרים לדרגות הגבוהות בממשל נהיים מקושרים בדרכים חזקות יותר ולמעשה לא ניתן להצביע על תועלות ישירות להיווצרות הון חברתי מקשר בקרב הקהילה הרחבה יותר.

לסיכום,

ממצאיהם של המחקרים שהוצגו בפרק זה מורים, כי ניתן למצוא קשרים משמעותיים בין המושג הון חברתי לבין תכנון עירוני. קשרים אלו באים לידי ביטוי הן בהשפעות חיוביות ו/או שליליות של הון חברתי על תכנון עירוני והן בהיבט של אמצעים תכנוניים המקדמים או מעכבים היווצרות הון חברתי. אין ספק שהמושג הון חברתי, ובפרט סוגיו השונים, רלוונטי לתחום התכנון ועל כן מחייב התייחסות רחבה יותר בתחום התכנון העירוני והשכונתי.

המחקרים שהוצגו בפרק זה מבססים את הטענה כי הון חברתי הינו משתנה שמשרת את תהליך התכנון ותוצאותיו: מסייע באפיון שכונות, משמש בסיס לקידום תכניות של פיתוח והתחדשות עירונית, מרכיב מרכזי בהיחלצות מעוני ומרכיב המסייע לשמור על יציבות שכונות לאורך זמן. באמצעות עיצוב עירוני, ערוב חברתי בשכונות מגורים וקידומו של שיתוף ציבור, יכולים מתכננים לתרום להעלאת רמתו של ההון החברתי, לתועלתם של פרטים וקבוצות חברתיות ולקידומו של מטרות תכנוניות

חקר המושג "הון חברתי", בהקשר התכנוני, נמצא עדיין בתחילת דרכו ויש מקום להרחבה ולהעמקת המחקר בכמה כיוונים עיקריים. ראשית, נראה כי קיים צורך במחקרים אמפיריים נוספים לביסוס הגדרה מקובלת של הון חברתי ופיתוח דרכים למדידתו בקנה המידה העירוני והשכונתי. מוצע לפתח כלים מתודולוגיים שיאפשרו מדידת הון חברתי, הן ברמת הפרט והן ברמת הקהילה. בנוסף, ההבחנה בין סוגים שונים של הון חברתי: מחבר, מגשר ומקשר באה לידי ביטוי בעיקר במחקרים העוסקים בהון חברתי, תכנון קהילתי והעצמת קבוצות חלשות. חסרה התייחסות לנושאים של מיגדר, אתניות, סביבות תרבותיות שונות והיחסים של קבוצות אלו להון חברתי, בהקשר תכנוני מסוים. ניתן לראות, כי מרבית המחקרים מתמקדים בבחינת ההון החברתי בקרב אוכלוסיות חלשות ובשכונות מצוקה. יש מקום לפתח את המחקר בהקשר להון חברתי ביחס לסוגים נוספים של שכונות ואוכלוסיות.

כמתכננים, המעוניינים לקדם שינוי על מנת ליצור השפעות חיוביות, הן בהיבטים מרחביים והן בהיבטים כלכליים-חברתיים, עלינו למצוא דרכים יצירתיות לעודד הון חברתי, כמשאב מועיל לפרט ולקהילה, ולעיתים להשתמש בו להכנת תכניות מושכלות ולקידומו. כפי שהוצג לעיל השימוש בו יכול לבוא לידי ביטוי בשלבים המקדימים לתכנון, של ניתוח מצב קיים ואפיון האזור ו/או השכונות, תוך

התייחסות לרמת ההון חברתי המאפיינת אזור מסוים, וגם בשלבים מתקדמים, כולל הערכת תכניות לאחר ביצוען, כשמרכיב ההון חברתי משמש קריטריון להערכתן בדומה לקריטריונים כלכליים, פיסיים ואחרים. שילוב המושג הון חברתי בפרקטיקת התכנון תאפשר קידום תכניות פיתוח עירוני, התחדשות עירונית ויוזמות סביבתיות, צמצום פערים חברתיים בין שכונות ואזורים שונים ועוד. טענתנו היא כי המושג הון חברתי הינו משאב העשוי לשרת הן את החברה והן את עבודתם של מתכננים, אם תתחזק המודעות לקיומו ולהשפעתו.

פרק 3: דיור מעורב מבחינה חברתית

מבוא

דיור מעורב מבחינה חברתית הוא אזור מגורים שדייריו משתייכים לקבוצות חברתיות שונות, מבחינת מוצאם הגזעי/האתני, ו/או דתם, ו/או מבחינת הכנסותיהם ו/או כל בחינה אחרת, שיש לה השפעה חשובה על תרבותם ואורח החיים שלהם. שלושת המשתנים השכיחים ביותר בדיון על דיור מעורב הם מוצא, רמת הכנסה ובעלות על דיור (בעלים לעומת שוכרים), אשר במציאות החברתית – לעיתים קרובות – יש מתאם ביניהם; בני מיעוטים בדרך – כלל עניים יותר מבני קבוצת הרוב ורבים מהם אינם יכולים להרשות לעצמם לרכוש דירה. משתנים אחרים שיש להם משמעות בקביעת אורח החיים הם גיל ושלב במחזור החיים, מידת דתיות, וותק בארץ. כל אלה וגם אחרים הם חלק מן הדיון בדיור מעורב.

דיור מעורב נוצר בעיר באופן ספונטני (כפי שיפורט להלן), אך לעיתים קרובות הוא תוצאה של מדיניות חברתית ושל תכנון, הפועלים כנגד סגרגציה חברתית – מרחבית, הנפוצה מאוד בערים. פרק זה יתחיל מהתייחסות לסגרגציה וימשיך במענה התכנוני לה.

3.1 התפתחות רעיון "הדיור המעורב"

3.1.1 סגרגציה של קבוצות חברתיות במרחב העירוני

תופעת הסגרגציה המרחבית מתייחסת להפרדה בין אזורים מגורים של קבוצות שונות, שונות מבחינת ההשתייכות הגזעית / אתנית / דתית שלהן ו/או מעמדן הכלכלי, במסגרת אוכלוסיה רחבה יותר. סגרגציה קיימת כאשר באזורים מסוימים יש ייצוג-יתר בולט של קבוצה מסוימת (Peach, 1998, אצל: חאגי יחיא, 2003). הסגרגציה המרחבית היא תוצאה של מערך מורכב של גורמים היסטוריים, כלכליים וחברתיים. גורם חשוב נוסף, בעיצוב תהליכי סגרגציה קשור למאפייני מערכת הדיור, הן מבחינת מבנה הביקוש והן מבחינת מדיניות ציבורית מכוונת, המעוניינת להשפיע על שוק הדיור (Van Kempen & Van Weesep, 1998).

השינויים שהתרחשו לאחר מלחמת העולם השנייה הרחיבו את תופעת הסגרגציה. אוכלוסיה מרובת משאבים ומרכזי תעסוקה יצאו ממרכזי הערים לפריפריה. הגירה זו השאירה בגרעין העיר את האוכלוסיה מעוטת המשאבים והקשתה על אותה אוכלוסיה מעוטת אמצעים וכישורים להגיע למקומות העבודה החדשים (Carter, Schill and Wachter, 1998, אצל: חאגי יחיא, 2003). מודל הסגרגציה באוכלוסיה העירונית מציג דינאמיקה של שינוי במפת התפוצה של קבוצות האוכלוסיה בעיר בדרך של "חדירה והורשה" (Invasion and Succession). תהליכי החדירה וההורשה הם תהליכים תחרותיים, וככאלה הם מעוררים בדרך – כלל קונפליקטים בין הקבוצות המתחרות על המרחב: הקבוצה החדרת אליו והקבוצה השלטת בו. תוצאת הקונפליקטים הללו עשויה להיות מצב

(בדרך כלל זמני) של שווי-משקל וחיים משותפים בין שתי הקבוצות, או מצב של "הורשה" בו האוכלוסיה המקורית מסולקת כליל מן המרחב (Johnston, 1971. אצל: שלהב ופרידמן, 1989).

תופעת הסגרגציה המרחבית מתרחשת לעיתים קרובות כשלב ראשוני של דיור עבור קבוצות מיעוטים שהיגרו לארץ חדשה. המהגרים נוטים להתיישב בחילה במקומות של דיור זול, המצויים בדרך - כלל במרכזי ערים. במחקרים על דפוסי מגורים של קבוצות מיעוט נמצא, כי לאורך זמן מתרחשת יציאת יחידים מן הדור הראשון או השני של המהגרים, מן השכונות הנוטות להומוגניות של קבוצות המיעוט לעבר שכונות המגורים של קבוצת הרוב. היציאה מתרחשת בעקבות עליית רמת החיים של המהגרים, המתערים בחברה החדשה, או בשל תהליכי פיתוח ובניה, המאלצים את קבוצת המיעוט להעתיק את מקום מגוריה. כאשר המיעוט האתני מעוניין לעיתים להמשיך ולשמור על היתרונות שהעניקה לו ההתקבצות בריכוז משלו, הוא מחפש פתרונות דיור בשולי הריכוז הקיים, אם כי לעיתים מתהווה ריכוז אתני חדש ללא רציפות גיאוגרפית לריכוז האתני הוותיק. במשך הזמן, בדור השני או השלישי, ממשיך תהליך הפיזור של המהגרים, העוברים לאזורי הפרברים. לעיתים, יציאתה של קבוצת המיעוט מריכוז המגורים מתבטאת בהתפזרות על כל המרחב העירוני. השאיפה להתפזר במרחב נובעת מייחוס ערך גבוה יותר לשיפור תנאי הדיור והסטטוס חברתי-כלכלי, לעומת קירבה פיסית לקהילה האתנית. התפזרות זו מתאפשרת, כאשר נפסקת או מצטמצמת מאוד האפליה מצד קבוצת הרוב (Boal, 1981, Peach, 2000).

אופן הפיזור או הריכוזיות של קבוצה אתנית חדשה, תלוי במידה רבה בשוני שקיים בינה לבין הקבוצה המארחת: כאשר השוני בין הקבוצות קטן, התוצאה היא שהקבוצה החדשה נטמעת ומתפזרת בעיר. לעומת זאת, כאשר ההבדלים התרבותיים ו/או הסוציו - כלכליים בין הקבוצה האתנית והחברה המארחת גדולים, התוצאה היא ריכוז מרחבי (חאגי יחיא, 2003).

בכל מדינות ההגירה ניתן למצוא מידה מסוימת של סגרגציה על בסיס מוצא אתני. ארצות הברית המורכבת ממהגרים היא דוגמה בולטת ביותר להמחשת תהליכי סגרגציה ברמות שונות, בה ניתן למצוא גם הפרדה מוחלטת בין לבנים לשחורים ובין לבנים לאסייתים והיספנים. חוקי התכנון העירוני בארצות הברית עזרו להגברת ההתבדלות על בסיס גזעי ואתני, ובמיוחד חוקי האיזור (Zoning), שנחקקו בתחילת המאה ה - 20. חוקרים רבים הראו, שהפרדה על בסיס אתני/גזעי היא במידה רבה תוצאה של חוקי האיזור ושימושי קרקע מפלה. התקנה הראשונה בתכנון אורבני שהתבססה על איזור גזעי יושמה בבולטימור (1910), ולאחר מכן יושמה בחלק מערי קליפורניה. לפי תקנה זאת, נקבעו אזורי מגורים בעיר מופרדים לפי גזע, שכונות או בניינים ללבנים בלבד, ושכונות או בניינים לשחורים בלבד (Silver, 1985). מאוחר יותר בוטלה האפליה הגזעית, אך חוקי האיזור קבעו גדלי מגרש ובתים שלא אפשרו לאוכלוסיות עניות לחדור לפרברים של המעמד הבינוני האמריקני.

מחקרים מלמדים, שסגרגציה של קבוצות אוכלוסיה מסוימות, ובעיקר של בני מיעוטים אתניים ותרבותיים, מתרחשת הן כתוצאה של אפליה מבחון, והן כתוצאה של רצון הקבוצה להיבדל מקבוצת הרוב, לעיתים קרובות מתוך שאיפה ליצור "דומיננטיות תרבותית" במרחב מוגדר או לחילופין מתוך שאיפה להימנע מטמיעה של הקבוצה באוכלוסיה הסובבת (חאגי יחיא, 2003; שלהב ופרידמן, 1989).

מנקודת ראות של המתבדלים, הסגרגציה והריכוזיות מאפשרות להם לשמר ערכים תרבותיים, לחזק רשתות חברתיות בתוך הקבוצה, המספקות רשת תמיכה חברתית לחברי הקבוצה ומאפשרות

לוותיקים לקלוט מהגרים חדשים, לספק להם מקום מגורים, עבודה ומידע כללי. בנוסף, ריכוז של קבוצה אתנית במרחב אורבני מוגדר מהווה לעיתים קרובות סף קריטי לתמיכה בקיומם של מוסדות ציבור שונים (Kempen & Ozuekren, 1998; אצל: חאגי יחיא, 2003; Peach, 2000). מנקודת ראות של קבוצת הרוב, החברה בכללה, הסגרגציה מאפשרת לשמר קבוצות אתניות מקופחות מחוץ לאזורי המגורים של הקבוצה הדומיננטית. לעיתים קרובות סגרגציה מרחבית נתפסת כהליך המעורר מחלוקת וכמוקד של קונפליקט עם קבוצות אחרות, כמונע הבנה הדדית, כמפחית אינטראקציה חברתית בין קבוצות ופרטים וכדבר העלול להוביל לדעות קדומות ולחוסר אמון בין קבוצות חברתיות שונות (Peach, 2000; Castles & miller, 1998).

סגרגציה מרחבית עשויה להיווצר מרצון או לחילופין כצורך קיומי של מהגרים להתמודד עם סביבת חיים חדשה, או שמדובר בתוצאה של אפליה ורצון להפריד אוכלוסיות מסוימות מאוכלוסיית הרוב. בספרות המחקר הושם דגש רב על השפעות שליליות של סגרגציה מרחבית, בעיקר כאשר מימדיה קיצוניים. הרצון ליצור שיוויון הזדמנויות לכלל קבוצות האוכלוסיה בעיר, דחף חוקרים ומקבלי החלטות לחיפוש אחר פתרונות אפשריים לצמצום תופעת הסגרגציה.

3.1.2 תגובת מתכנני דיור לדילמת הסגרגציה

אחד הגילויים המוקדמים בהקשר לבחינת השפעות שכונתיות, על התנהגותם של אנשים ועל הזדמנויות חברתיות היה הדיון על "עירוב חברתי" (Social Mix) במגורים, של קבוצות אוכלוסיה, המשתייכות למעמדות שונים ו/או מוצא אתני/גזעי שונה (Gans, 1961; Sarkissian, 1976). הרעיון של תכנון אזורי מגורים מעורבים אינו חדש. אחד מביטוייו הראשונים נמצא ברבע האחרון של המאה ה-19, כאשר התעשיין, George Cadbury, ייסד בשנת 1879 בנייתו של אזור מגורים מעורב ב-Bournville, שבאנגליה. שאיפתו של Cadbury היתה לשפר את רמת הבריאות של העובדים וליצור קהילה מעורבת (Sarkissian, 1976). הפרויקט ב-Bournville – השפיע באופן משמעותי על תבנית עיר הגנים (The Garden City), שפותחה על-ידי Ebenezer Howard.

המודל של עיר הגנים צמח על רקע הבעיות הקשות, שאפיינו את הערים התעשייתיות הגדולות במאה ה-19. באה בו לידי ביטוי השאיפה להשגת אידיאלים חברתיים, שבמרכזם ריפוי תחלואיה של העיר התעשייתית והבטחת תנאי רווחה לכל תושביה. על-פי המודל המוצע, השכונה הינה תא עירוני בסיסי, המכיל בתוכו את כל אפיוני העיר. עיר הגנים של Howard היתה באופן ברור מופרדת לפי מעמד והכנסה, ברמת המיקרו. אולם, ברמת המקרו, עיר הגנים כללה קבוצות שונות של החברה. Howard ביקש לבנות זן חדש של סביבה אורבנית, הזן שישלב את יתרונותיה של העיר (מקצועות מודרניים ושירותים מגוונים) עם יתרונותיו של הכפר (קשרים חברתיים מקומיים) (קלוש, 1991). רעיונותיו של Howard השפיעו רבות על אופיין של הערים החדשות, אשר צמחו במהלך המאה העשרים בבריטניה ובמקומות נוספים בעולם, אם כי אף אחת מהערים ומהשכונות שיישמו את המלצותיו הפיסיות לא מימשו את חזונו החברתי, שחתר לשינוי הסדר החברתי (Carmon, 2000).

חלק ניכר מהתומכים ברעיון עיר הגנים תמכו במקביל בסגרגציית מגורים לפי מעמד (Sennett, 1905, אצל :Sarkissian, 1976). לעומת זאת, W.A. Harvey (אצל :Sarkissian, 1976) הגן ותמך בעירוב מגורים אמיתי, כחלק מהמודל של עיר הגנים, תוך התבססות על שלוש סיבות מרכזיות לעירוב: סיבה אסתטית, סיבה חברתית וסיבה פונקציונלית.

מעבר לאוקיינוס, פיתח Clarence Perry (1929) את מודל "יחידת השכנות" (The Neighborhood Unit), מעין תכנית אב שכונתית שיטתית. תכנית זו הכתיבה הפרדה בין שימושי קרקע שונים בשכונה, ושאפה לפתח חיים קהילתיים סביב בית הספר השכונתי (Perry, 1929). מרכיב מרכזי ברעיון "יחידת השכנות" היה דגש על הומוגניות פיסית וחברתית. Perry טען כי שכונות בעלות צפיפות גבוהה והטרונגניות מבחינה חברתית הן מקור להתנהגות פתולוגית ואינן מאפשרות ליצור תנופת פיתוח וחיזוק של השכונה. מסקנתו היתה שדרושה הומוגניות אנושית בשכונה כדי להבטיח יחסי שכנות ערים והדוקים ואיכות חיים טובה.

ההנחה שאנשים מעוניינים לגור בקהילות מוגדרות עם גבולות ברורים ושאותה קבוצת אנשים תגביל את פעילותה בתוך אותו מרחב מוגדר הובילה לביקורת רבה ביחס למודל "יחידת השכנות" (The Dictionary of Human Geography, 2000) Isaacs (1948) היה בין אלו שהטיחו ביקורת כנגד מודל "יחידת השכנות". לטענתו, הניסיון ליצור קשרים חברתיים לפי נוסחה קבועה עם כללים המוגדרים מראש, מציג צורה אורבנית לא טבעית, הנידונה לכישלון מראש. Isaacs מיקד את ביקורתו בכך ש"יחידת השכנות" הינה כלי ליצירת סגרגציה אתנית וכלכלית, שכן ההומוגניות הארכיטקטונית מגדירה הומוגניות חברתית, אשר מעודדת אפליה חברתית. בנוסף, היחידה השכונתית תומכת בעיקר במשפחות בשלב גידול הילדים ואינה תומכת במשפחות במצב שונה, למשל קשישים ורווקים.

למרות שלא כל המתכננים הסכימו עם גישתו של פרי, מודל השכונה שלו הפך ליחידת בסיס עבור קהילות רבות והיתה לו השפעה רבה מאוד על התפתחות הפרברים, במאה העשרים, בעיקר בארצות הברית.

אחד התומכים המרכזיים בעירוב היה Lewis Mumford (1954) מי שפיתח את הרעיון של "שכונה מאוזנת" (The Balanced Neighborhood). תרומתו לרעיון של עירוב חברתי, טמונה בכך שהוא תירגם את הטרונגניות העיר לקנה המידה השכונתי. השכונה מזוהה תמיד כחלק מהמערך הכלל עירוני, אך בה בעת היא מערכת כשלעצמה, תא עירוני בסיסי המכיל בתוכו את אפיוני העיר (Sarkissian, 1976).

באמצע המאה ה-20 בלט בתחום המגורים ההמוניים היישום של גישתו של הארכיטקט Le Corbusier, אשר פיתח את הסגנון הבינלאומי אשר כלל שלושה עקרונות מרכזיים: מינימליזם (תכנון בית על-פי הצרכים המינימאליים של בריאות ונוחיות התושבים); סטנדרטיזציה (התעלמות מהבדלי תרבות) והפרדה בין שימושי קרקע. הושפעו מעקרונות אלה אלפי שכונות (שיכונים); housing estates) שנבנו, לאחר מלחמת העולם השנייה, בעיקר באירופה אך גם בארצות הברית. הבעייתיות בגישה זו התעוררה כאשר התברר שאנשים אינם אוהבים את הסגנון המינימליסטי והסטנדרטי, ועל כן כאשר התאפשר הדבר מבחינה כלכלית, רבים ממשקי הבית שהתגוררו בשיכוני הסגנון הבינלאומי

עזבו לאזורים אחרים. כך, נוצר תהליך של הידרדרות חברתית ופיסית בשכונות שנבנו בסגנון זה, הידרדרות שהובילה באזורי מגורים אלו לסגרגציה חברתית של עניים ומעוטי יכולת בשיכונים המודרניים שנבנו בסגנון הבינלאומי (Carmon, 2000).

האמונה שהנחתה את שלוש הגישות שהוצגו לעיל (עיר הגנים של הווארד, יחידת השכונות של פרי והשיכון המודרני של לה-קורבזיה) היא שניתן להשיג מטרות חברתיות באמצעות תכנון פיסי. על-פי אמונה זו, לתכנון ארכיטקטוני יש השפעה ישירה ודטרמיניסטית על התנהגותם של אנשים. הסביבה הפיסית היא המשתנה הבלתי תלוי וההתנהגות החברתית היא המשתנה התלוי. משמעות גישה זו הינה כי הארכיטקט שולט, הן בסביבה הפיסית והן בסביבה החברתית. הנחה זו לא גובתה במחקר חברתי שיטתי.

בשנות השישים למאה העשרים עוברת הפרופסיה של תכנון עירוני שינויים משמעותיים שנושאים אותם אנשי מדעי החברה ומשפטנים, המלמדים בבתי הספר המתחדשים והחדשים לתכנון עירוני, בעיקר בארצות הברית. טענה מרכזית שמעלים מדעני החברה היא שהעיצוב האדריכלי של בניינים וערים הוא רק אחד מגורמים רבים, המשפיעים על התנהגות בני האדם בעיר, ושאדריכלים נוטים להגזים בייחסם לגורם זה חשיבות רבה ביותר.

Gans (1961), שהיה בין הראשונים שאימצו את גישת התכנון החברתי, טען כי יש לשים דגש רב יותר על מטרות חברתיות, המתייחסות לקבוצות האוכלוסיה, עבורן נעשה התכנון ולא על איזושהי נוסחה פיסית לארגון השכונה. אחת מהשקפותיו המרכזיות של Gans היא שיש לעודד "קהילה מאוזנת" (The Balanced Community), משמע להימנע מצורות קיצוניות של הטרוגניות חברתית בשכונה או לחילופין הומוגניות חברתית, שלשתיהן השפעות שליליות. השקפה זו מבוססת על הטענה כי מידה גבוהה של הטרוגניות חברתית אינה בהכרח מעודדת קשרים חברתיים בין קבוצות אוכלוסיה שונות. Gans (1961) מצביע על שלושה תנאים שחשוב שיתקיימו על מנת ליצור "קהילה מאוזנת": (א) מספיק קונצנזוס בין השכנים בכדי למנוע קופליקט; (ב) קשרים חיוביים, אם כי לא בהכרח אינטנסיביים, בין שכנים; (ג) אפשרות להיווצרות חברות הדדית בין שכנים. Gans מציע שערכים, סגנונות חיים ומחזור חיים של משפחה הינם המימדים החשובים ביותר בעירוב חברתי בשכונה. התייחסות למימדים אלו יכולה להתבצע הן במסגרת מדיניות ציבורית מכוונת והן כחלק מתהליך טבעי של קבלת החלטות בקרב משקי בית שונים ביחס לנושא הדיור.

בשנות השמונים למאה העשרים מתפתחת בארצות הברית "תנועה" חדשה של אדריכלים, המשלבים עיסוק ברמות הבניין, המבנן, השכונה, העיר והאזור במסגרת שזכתה לשם האורבניזם החדש (New Urbanism). גישה זו, במידה חלקית, מסמלת חזרה לגישה הארכיטקטונית שהאמינה, כי באמצעות עיצוב נכון של הסביבה הפיסית ניתן יהיה ליצור עולם חברתי טוב יותר (Carmon, 2000). מתכננים עירוניים וסביבתיים רואים באורבניזם החדש את הבסיס להחייאת תחושת השייכות של האדם למקום מגוריו. המרכיבים ליצירת תחושת השייכות קשורים לאיכות חיים גבוהה, סביבת מגורים נעימה וחזרה לדפוס האורבני הקלאסי של העיר (Katz, 1994). גישה זו כוללת מספר רב של עקרונות, כאשר הרלוונטיים למחקרנו מתייחסים לתכנון ברמת השכונה, באופן הבא (<http://www.cnu.org>): (א) השכונה צריכה להיות מעוצבת באופן קומפקטי, באופן ידידותי להולכי רגל וליצור עירוב שימושי

קרקע בתחומה; (ב) יש לעודד בתחום השכונה מיגוון סוגי דיור ומיגוון במחירי הדיור, על מנת לעודד כניסה של קבוצות אוכלוסיה השונות זו מזו בגיל, מוצא ובהכנסה, מתוך הנחה שמגורים משותפים יעודדו אינטראקציה חברתית בין הקבוצות השונות; (ג) מיגוון של שטחים ציבוריים פתוחים, החל מגינות שכונתיות ועד לפארקים נרחבים המחברים בין שכונות שונות.

גישות התכנון שהוצגו להלן ניסו להתמודד עם בעיות אורבניות וחברתיות שונות, שחלקן נבעו מתופעת הסגרגציה. בכל הגישות שהוצגו ישנה התייחסות לצורך בעידוד אינטראקציה בין קבוצות אוכלוסיה שונות. לאור, הדגש על מרכיב זה החלו באותן שנים בפיתוח תכניות רחבות היקף לעידוד אינטגרציה בין קבוצות אוכלוסיה שונות, כשאחת מהן היתה המדיניות לעידוד דיור מעורב מבחינה חברתית. תכניות כאלה בלטו מאוד במדיניות העירונית של "הלייבור החדש" בבריטניה (1997-2010), ולאחרונה, במסע הבחירות של הנשיא האמריקני ברק אובמה (2007).

3.2 בחינה מחקרית של תוצאותיו של דיור מעורב

3.2.1 המטרות המגוונות של דיור מעורב ובדיקת מימושן

בעקבות Sarkissian (1976) ומקורות אחרים, מוצע כאן להבחין בין שלוש קבוצות של מטרות שאותן אמור דיור מעורב לשרת: שינוי עמדות והתנהגויות של הפרט, תועלות לקבוצה החלשה וקידום השיוויון בינה לבין החברה הסובבת, ותועלות אורבניות וכלל חברתיות. נציג להלן כל קבוצה, יחד עם מחקרים אמפיריים אחדים שבחנו אותה ואת מימושה.

(א) **שינוי עמדות והתנהגויות של הפרט** – מגורים משותפים אמורים לשנות עמדות של הפרט בהנחה שהיכרות תגרום להפחתת דעות קדומות, בעיקר מצד קבוצת הרוב כלפי קבוצת המיעוט. מגורים משותפים אמורים גם לשנות התנהגויות של הפרט ולגרום לקשרים חברתיים רבים יותר וטובים יותר בין פרטים מקבוצות שונות.

מחקרים רבים למדי מציגים עדויות אמפיריות לתרומת הדיור המעורב למיתון עמדות שליליות בין אתניות. ביניהם ניתן לכלול מחקרים אשר דיווחו על כך שלבנים, שחיו בדיור מעורב מבחינה גזעית, היו פחות בעלי דיעה קדומה כלפי שחורים ביחס לאלו שלא היה להם כלל ניסיון של מגורים משותפים (Mear & Freedman, 1966; Deutsch & Collins, 1951; Amir, 1976; Merton et. Al., 1949 אצל: Carmon, 1976). Yiftachel & Carmon (1997) בחנו את ההשפעה של מגורים מעורבים בין יהודים וערבים, על עמדות אתניות. המחקר נערך ביישובים קהילתיים, שהוקמו בשנות השבעים והשמונים בגליל המרכזי. ממצאי המחקר מלמדים, ששילוב מרחבי גרם למיתון עמדותיהם של יהודים כלפי ערבים. עם זאת, עמדותיהם של המתישבים מצביעות על סובלנות ביחס לפעילות משותפת של יהודים וערבים בתחום הציבורי ובמיוחד בפעילות כלכלית, עם נטייה להפרדה כאשר מדובר במגורים משותפים. על-פי מסקנות המחקר, מידת ההצלחה של עירוב מרחבי ביחס לשינוי עמדות של הפרט תלויה במאפייני האוכלוסיות המעורבות, במאפייני הסביבה בה מתרחש העירוב ובדינאמיקה של תהליך העירוב.

תוצאות שונות מציגים Van Kempen & Van Weesep (1998), אשר בחנו מגמות בתבניות המגורים של מיעוטים אתניים בהולנד והתמקדו בשתי קבוצות של מיעוטים אתניים: תורכים ומרוקאיים. המחקר בוחן ומשווה את פריסתם המרחבית של קבוצות אלו בערים Hag ו - Rotterdam לעומת שתי הערים: Amsterdam ו - Utrecht. ממצאי המחקר מתייחסים לשתי השפעות שליליות, מרכזיות, של דיור מעורב על תבניות אינטראקציה בין קבוצות אוכלוסיה שונות: (א) היווצרות מתחים בין קבוצות שונות; כאשר שכונה עוברת שינוי הכולל כניסת מהגרים, המהווים קבוצה חברתית שונה לגמרי מהוותיקים, צצים לעיתים קרובות קונפליקטים בין התושבים החדשים לבין הוותיקים. שינוי המאיים על הסטאטוס-קוו הינו הגורם המרכזי להופעת מתח בין הקבוצות. המתחים קשורים בחשש כי התושבים החדשים יתחרו על עמדות נוספות, בנוסף למרכיב הדיור. (ב) לעיתים קרובות שכונות מעורבות מתאפיינות בחוסר יציבות ונוצרים תהליכים של תחלופה גבוהה, המקשה על בניית קשרים חברתיים יציבים לאורך זמן. לעיתים משקי הבית בעלי הכנסה גבוהה יותר עוזבים, משיקולים של רצון להשיג דיור איכותי יותר ושל אי שביעות רצון מסביבת המגורים. כמו כן, ייתכן מצב של דחיקת האוכלוסיה הוותיקה מן האזור, עד להחלפתה, ולמעשה מתקבל במשך הזמן אזור הומוגני ולא הטרוגני. השפעות חיוביות יותר באות לידי ביטוי בהשגת המטרה השנייה של דיור מעורב, כפי שמוצגת להלן.

(ב) **תועלות לקבוצה החלשה וקידום השוויון בינה לבין החברה הסובבת** – רבים רואים בדיור מעורב אסטרטגיה לקידום הצדק החברתי, צדק בצורת יותר שוויון בין קבוצות שונות; דיור מעורב אמור לחלץ את החלשים והעניים, ובמיוחד את ילדיהם, מתוך מעגל העוני ולאפשר להם להצטרף אל הזרם המרכזי (main stream) בחברה (Schwartz & Tajbakhsh, 1997).

Van Kempen & Van Weesep (1998) מחזקים טענות אלו באמרם, כי אזור המאוכלס הן במשקי בית עניים והן במשקי בית אמידים יותר מאופיין בקשרים כלכליים בין הקבוצות השונות. Gastelaars & Van Engelsdorp (1986 אצל: Van Kempen & Van Weesep, 1998) ממחישים דוגמה זו במחקר שהראה, כי משקי בית שבהם שני בני הזוג עובדים מגייסים כוח אדם עבור מטלות הבית שלהם מבין משקי בית בעלי הכנסה נמוכה יותר. הטענה המקובלת, אף שלא נבחנה מספיק במחקרים אמפיריים, היא שקהילה מעורבת מהווה בסיס טוב יותר ליצירת איזון חיובי, אם כי ניתן לטעון גם ששכונות מעורבות יותר יעוררו יותר קונפליקטים ומתחים (Cole & Goodchild, 2001).

Andrews (1986) בחן את השפעותיו של עירוב חברתי על אופיין של רשתות חברתיות ופעילויות נופש, בקרב מדגם של 212 מתבגרים, המתגוררים בדיור ציבורי. לשם יישום המחקר נבחרו שבעה פרויקטים של דיור ציבורי בשכונות שונות, במטרופולין טורנטו. קבוצה אחת כללה שכונות הטרוגניות מבחינה חברתית בעוד שהקבוצה השנייה כללה שכונות הומוגניות יותר. בניית האינדקס של עירוב חברתי התבססה על שמונה משתנים, ביניהם: הכנסה ממוצעת למשק בית; אחוז התושבים בעלי השכלה אוניברסיטאית; אחוז המועסקים במקצועות הצווארון הלבן ועוד. המחקר בחן האם קיימים הבדלים בין שתי הקבוצות בהקשר של מאפייני הרשתות החברתיות ופעילויות נופש ופנאי, והאם ניתן לקשור הבדלים אלו לרמות השונות של עירוב חברתי במגורים או שגורמים אחרים, הם שהשפיעו על שני המשתנים הללו. ממצאי המחקר מצביעים על כך

שגורמים שונים, שביניהם עיצוב הדיור, מין המרואיין ומעמד המיעוט, משפיעים באופן עצמאי או באופן משולב יחד עם רמת העירוב על מאפייני הרשתות החברתיות של ילדים ועל תבניות פעילויות הפנאי ונופש. אי לכך חשוב להתייחס לגורמים אלו בתהליך עיצוב מחקר, הבוחן השפעות של עירוב חברתי. ממצא חשוב נוסף, הראה כי עירוב חברתי ברמת השכונה הינו בעל השפעה חשובה על חיי הילדים בפרויקטים השונים ומשחק תפקיד מרכזי בעיצוב הרשתות החברתיות של אותם מרואיינים. מצד שני, אופן עיצוב סביבת הדיור קשור בצורה חזקה יותר מאשר רמת העירוב עם המשתנה של תבניות פעילות פנאי ונופש.

ישנם חוקרים המטילים ספק בהשפעותיו החיוביות של דיור מעורב ביחס לקידום תבניות אינטראקציה בין קבוצות אוכלוסיה שונות. כך למשל, Ferguson (אצל: Schwarts & Tajbakhsh, 1997) טוען, כי נוכחותם של תושבים בעלי הכנסה בינונית, המופרדים חברתית ומזוהים עם אינטרסים שונים, יוצרת בהכרח השפעה חיובית על מבני רשתות והון חברתי, שעשויים להיות בעלי תועלת לשכניהם בעלי הכנסה נמוכה. בהיעדר המשאבים של אמון ושיתוף פעולה בין שתי הקבוצות, ספק אם מגורים מעורבים מביאים תועלת לאותם משקי בית עניים.

Cole & Goodchild (2001) בוחנים את הנושא של עירוב בעלויות (מגורים בשכירות לעומת בעלות פרטית על דירת המגורים) כאמצעי לקידום היווצרותן של קהילות חברתיות מעורבות ולמימוש המדיניות של יצירת איזון חברתי בבריטניה. מחקרם מתבסס על סקירה רחבה של מחקרים שעסקו בנושא זה (Japp, 1999; Atkinson & Kintrea, 2000). טענתם המרכזית היא כי עירוב סוגי בעלויות אינו מבטיח יצירת הון חברתי מגשר (הון חברתי המכיל רשתות שחברים בן אנשים בעלי רקע מגוון) בתוך הקהילה, אך ייתכן והוא מסייע בבניית קשרים חיצוניים, בסביבת המגורים הרחבה יותר.

בהולנד נעשה ניסיון לקדם מדיניות עירוב חברתי על בסיס איכות הדיור (Housing Quality Mixing), היינו: עירוב בין מגורים בעלות גבוהה למגורים בעלות נמוכה. במקרים של בניית פרויקטים הדבר נעשה על-ידי עירוב סוגי בעלויות ורמות מחירים שונות באותו פרויקט. המטרה המרכזית היא ליצור שכונות מעורבות. Ostendorf et. Al. (2001) העריכו באופן אמפירי יישום מדיניות זו בעיר אמסטרדם, על-ידי השוואה בין שכונות בעלות מלאי דיור מעורב לבין שכונות הומגניות מבחינת מלאי הדיור בהן. המחקר בחן האם מדיניות זו תרמה להפחתת שיעורי העוני בשכונות הנבדקות. מסקנתם המרכזית היא כי עירוב מלאי הדיור אינו מביא לירידה חדה באחוז טיעוני הטיפול ואינו מהווה פתרון לבעיות החברתיות, הנלוות לאזורים בעלי ריכוזי עוני גבוהים.

(ג) **תועלות אורבניות וכלל חברתיות** – מגורים יחד של בני קבוצות שונות אמורים לשפר תפקודם של אנשים בעיר, לעודד הפריה תרבותית הדדית ומגוון אסתטי, שיעלה את הרמה האסתטית הכוללת של העיר; מגורים מעורבים מבחינה חברתית אמורים להיות כלי מרכזי לעצירת הידרדרות שכונות ולהתחדשות שכונות עירוניות, לאחר שהוכח שריכוזי עניים הינם מתכון בטוח להידרדרות חברתית ופיסית.

Schwarts & Tajbakhsh (1997) בחנו 15 פרויקטים של דיור מעורב על בסיס הכנסה בערים ניו-יורק, שיקגו, בוסטון וקליפורניה. ממצאי המחקר מצביעים על כך שיחסים אישיים בין קבוצות

אוכלוסיה שונות מבוססים על קירבה פיזית, חברויות בין ילדים, אינטרסים משותפים ומשיכה הדדית. כמו כן, בהתבסס על הפרוייקטים שנסקרו טענו החוקרים כי היכולת להסתדר אחד עם השני קשורה יותר באישיות מאשר ברמת ההכנסה של אותו אדם. ממצאי המחקר מלמדים כי דיור מעורב, כשלעצמו, איננו הפתרון להתמודדות עם בעיית העוני. לטענתם יש להפחית את הציפיות מדיור מעורב ככלי למדיניות חברתית.

לעומתם, Brophy & Smith (1997) מסכמים את התוצאות החיוביות, הצפויות לנבוע מדיור מעורב, בהקשר של ניעות חברתית. הם מתבססים על ניתוח של שבעה פרויקטים של דיור מעורב, ברחבי ארה"ב (בוסטון – 2 פרויקטים, סאן-פרנסיסקו, קליפורניה, מרילנד, מיזורי, וקונטיקט). החוקרים ביקרו בכל אחד מהפרוייקטים וראיינו את יזם הפרוייקט, מנהל הפרוייקט, תושבים ושותפים נוספים הקשורים לפרוייקט.

- תבניות התנהגות של חלק מהתושבים בעלי הכנסה נמוכה ישתנו מתוך רצון להשתוות לשכניהם בעלי הכנסה גבוהה.
- דיור מעורב מקדם אפשרויות למציאת עבודה עבור בעלי הכנסה הנמוכה, הן בגלל נורמות חברתיות של סביבתם החדשה והן כתוצאה מרשת חברתית לא פורמאלית שעשויה לסייע במציאת מקום עבודה.
- ירידה בשיעורי הפשע, שכן ככל שישנם יותר דיירים בעלי הכנסה גבוהה קיימת דרישה לאכיפה קפדנית יותר של החוקים.
- משקי בית בעלי הכנסה נמוכה נהנים משירותים ציבוריים טובים יותר.

באופן שונה ממרבית המחקרים שעוסקים בדיור מעורב, אשר מתמקדים במרכיב הדיור בלבד, Dansereau et. Al. (1997) בחנו את אופן השימוש של דיירים במרחבים ציבוריים וציבוריים למחצה, באזורים מתוכננים ופחות מתוכננים של עירוב חברתי, בעיר מונטריאול. מבחינה של שני חקרי אירוע הם הגיעו למספר המלצות ביחס להשגת עירוב חברתי מוצלח, שיאפשר קידום אינטראקציה בין קבוצות אוכלוסיה שונות: (1) קנה המידה הרצוי לביצוע העירוב הוא רמת השכונה או פרויקט דיור גדול; (2) קיימת חשיבות לקביעת הירארכיה של מרחבים – מרחב פרטי, פרטי למחצה, ציבורי, ציבורי למחצה. פארקים ציבוריים ורחובות עם חנויות מייצגים את הרמה המתאימה ביותר לאינטראקציה בין קבוצות אוכלוסיה שונות בשכונה; (3) אינטראקציה חברתית אינה צריכה להיכפות על-ידי עיצוב פיסי. ניתן להקל וליצור אפשרויות נוחות יותר לאינטראקציה, אך לא ניתן לכפות אותה; (4) שיתוף התושבים אינו יכול להיתפס כפתרון הקסם ליצירת יחסים הרמוניים בין שכנים.

Rosenbaum et. Al. (1998) התמקדו בבחינת פרויקט של דיור מעורב ב – Lake Parc Place, שבשיקגו, מציגים ממצאים התומכים במדיניות של דיור מעורב. במסגרת מחקרם נבדק עד כמה שלוש המטרות הבאות הושגו באמצעות דיור מעורב: (1) העלאת האינטגרציה החברתית בין המעמד הנמוך למעמד הבינוני; (2) שמירה ופיתוח השכונה על-ידי פעילות התנדבותית של שתי הקבוצות; (3) העלאת שיעור ההשתתפות של בעלי המעמד הנמוך בכוח העבודה. ממצאי המחקר אפשרו לחוקרים

להסיק כי באמצעות מגורים מעורבים הושגה בעיקר המטרה השנייה, וגם כי כניסתם של בעלי הכנסה בינונית הביאה לשיפור הביטחון בפרויקט ובסביבתו.

המחקרים השונים, שהוצגו לעיל מתמקדים בדיוור מעורב, המושג באמצעות מדיניות ציבורית. נציין כי דיוור מעורב עשוי להיווצר גם כתוצאה מתהליכים ספונטאניים, ללא שום הכוונה. ניתן להצביע על שלושה מצבים אפשריים בהם מתרחש תהליך ספונטאני של עירוב (Yiftachel & Carmon, 1997):

1. אזור הטרונגי מראשיתו – לעיתים קורה שתושבים נכנסים לאזור שהוא הטרונגי מתחילתו, תופעה שכיחה למדי במרכזים של חלק מן הערים. מצב זה, מהווה נקודת פתיחה חיובית ליחסים בין הקבוצות השונות, כיוון שאין שום איום של הופעה לא צפויה של שכנים מקבוצה שונה ולא רצויה.

2. חדירת קבוצה חלשה לשכונה/אזור של מעמד בינוני – כניסה של מהגרים, ו/או בני מיעוטים, ו/או משקי בית עניים לשכונה של מעמד בינוני מפחיתה את ערך הנכסים של האוכלוסיה הוותיקה; תוצאה זו, או תוצאה בפורטנצייה זו, יוצרת ומחזקת דעות קדומות של החזקים כנגד החלשים.

3. כניסה של קבוצה חזקה לשכונה/אזור של קבוצות חלשות – מקביל במידה רבה למושג ג'נטריפיקציה, המתאר סוג מסוים של תהליך ספונטאני או מכוון, המוביל לדיוור מעורב מבחינה חברתית, לפחות באופן זמני. ג'נטריפיקציה ושדרוג נכסים כרוכים בתהליך שבו משקי בית בעלי הכנסה גבוהה יותר עוברים לשכונה של בעלי הכנסה נמוכה. בטווח הארוך, תהליך הג'נטריפיקציה מוביל לעיתים קרובות להחלפה של האוכלוסיה המקורית בשכונה, זאת לעומת מדיניות של דיוור מעורב, שמטרתה לשמור על עירוב לאורך זמן (Cole & Bridge, 1990; אצל: Cole & Goodchild, 2001).

באופן בולט הספרות המחקרית מתמקדת יותר בדיוור המעורב "המתוכנן" וניתן להניח ששתי סיבות עיקריות הובילו לכך: (1) הרצון לבחון ולהעריך את מידת הצלחתן של תכניות ציבוריות; (2) מבחינה אמפירית קל יותר לבחון מדיניות מסוימת המבוססת על מטרות ומציגה דרך פעולה ברורה, לעומת תהליך ספונטאני שלעיתים אף קשה להבחין בו, בעיקר בשלביו הראשונים. הפרק הבא בוחן סוגים שונים של מדיניות להשגת דיוור מעורב.

3.2.2 ניהול מדיניות של דיוור מעורב ולקחיה

במדינות רבות, ממשלים ומקבלי החלטות ברמות הממשל השונות רואים במדיניות של דיוור מעורב מפתח במלחמה הלאומית נגד עוני וריכוזי בערים. השערת היסוד שעומדת בבסיס התמיכה במדיניות של דיוור מעורב היא כי קרבת מגורים תיצור אינטראקציה רבה יותר של משקי בית בעלי הכנסה נמוכה (ובעיקר של ילדיהם), עם משקי בית בעלי הכנסה גבוהה יותר וזו תשפיע על המטרות, התפיסות והאפשרויות של משקי בית בעלי הכנסה נמוכה (Schwartz & Tajbakhsh, 1997). בעקבות פופולאריות הקונספט החלו בגיבוש מדיניות ותכניות של דיוור מעורב.

תכניות אלו נבדלות זו מזו במספר מאפיינים: (1) הגדרת קבוצות האוכלוסיה שביניהן מעוניינים ליצור עירוב; (2) קנה המידה בו יבוצע העירוב (שכונה, רחוב, בניין); (3) איכות הדיוור והאם מדובר

בעיצוב זה לקבוצות האוכלוסיה השונות; (4) דרכי מימון; (5) סוג הבעלות על הדיור; (6) הדרך בה יבוצע העירוב – פיזור של אוכלוסיה או משיכת אוכלוסיה לאזור מסוים שבו מעוניינים ליצור עירוב.

(1) **הגדרת קבוצות האוכלוסיה השונות** – כפי שנאמר לעיל, דיור יכול להיות מעורב מבחינות מגוונות: רמת הכנסה, מאפייני הדיירים, מוצא אתני ועוד. חלק ניכר מהספרות המחקרית העכשווית מציגה תכניות המתמקדות בעירוב בין משקי בית בעלי הכנסה נמוכה למשקי בית בעלי הכנסה בינונית וגבוהה, ומכאן המושג: עירוב על בסיס כלכלי. במקרים רבים עירוב המתבסס על רמת הכנסה יוצר עירוב גם במאפיינים אחרים, כולל: מוצא אתני, גודל משק הבית, גיל, בעלות על דיור ועוד.

(2) **הרמה התכנונית בה יבוצע העירוב** – אפשר ליצור עירוב ברמת בניין המגורים, ברמת המבן (מקבץ בניינים, פרויקט), ברמת השכונה – קטנה או גדולה, או ברמת היישוב כולו. בתהליך בניית שכונה מעורבת מומלץ לתת משקל רב לתכנון המרחב הציבורי והציבורי למחצה, כמקומות פוטנציאליים לאינטראקציה בין התושבים (Dansereau et. Al., 1997).

(3) **סוג הסיוע הפיננסי הציבורי** – שתי אסטרטגיות אפשריות, או שילוב ביניהן: האחת – תמיכה בצד ההיצע, כמו מתן מענק לזום הפרויקט, עבור התחייבותו לספק אחוז מסוים מהדירות לבעלי הכנסות נמוכות; השניה – תמיכה בצד הביקוש, בעיקר בצורת מימון ישיר לשוכרים, מטעם הרשויות הציבוריות.

(4) **החזקה בדיור** – ההבחנה היא בין בעלות לשכירות. לעיתים מדובר בעירוב חברתי בפרויקט מגורים בבעלות, לעיתים קרובות יותר בפרויקט של חזקה בשכירות, ולפעמים גם בפרויקטים שיש בהם תערובת של בעלות ושכירות.

ניתן להצביע על שתי גישות מרכזיות לניהול מדיניות של דיור מעורב: האחת – משיכת אוכלוסייה חזקה לפרויקטים בסביבה חלשה, והשניה – פיזור אוכלוסייה חלשה בתוך פרויקטים של המעמד הבינוני – "אסטרטגיית הפיזור" (Dispersal Strategy).

לגישה של משיכת אוכלוסייה חזקה לפרויקטים בסביבה חלשה הוא הפרויקט של Lake Parc Place בשיקגו. Rosenbaum et. Al. (1998) בחנו פרויקט זה, המייצג ניסיון ליצור דיור מעורב על בסיס הכנסה בבניינים שחודשו, לאחר שבמקורם היו מאוכלסים על-ידי דיירים בעלי הכנסה נמוכה. מאפיינים ייחודיים של הפרויקט: (1) ניהול הפרויקט נעשה על-ידי שתי חברות מקרקעין פרטיות; (2) הוספו תוספות שלא היו קיימות בפרויקטים אחרים של דיור מעורב (חדר כביסה בכל בניין, מרכז טיפול לילד ועוד); (3) האזור בסביבת הבניין היה מטופח מאוד; (4) לשני הבניינים בפרויקט היתה אבטחה במשך 24 שעות; (5) העירוב נעשה בכל קומה בבניין; (6) בחירת משפחות בעלות פוטנציאל ליצירת אינטראקציה – משפחות עם ילדים, משפחות שגרו בעבר בדיור ציבורי, משמע: המתכננים דאגו לפערים מתונים בין משקי הבית בין הקבוצות השונות.

התכנית הציבורית הבולטת ביותר בארה"ב שכוללת פרויקטים של מגורים משותפים לבעלי רמת הכנסה שונה, קרויה HOPE VI (Housing Opportunities for People Everywhere), תכנית שמיועדת לשיקום הדיור הציבורי המצוי במצב הידרדרות קשה. התכנית הציגה בפני משתתפיה שתי אפשרויות: (1) מעבר לדיור ציבורי אחר במצב טוב יותר, שפותח על-ידי יוזמי התכנית ובדרך-כלל

התאפיין בדיוור מעורב בין בעלי רמות הכנסה שונות; (2) מתן תמריץ עבור שכירת יחידת דיוור בשוק הפרטי (Schwartz & Tajbakhsh, 1997).

Brophy & Smith (1997) מציגים ניתוח של שבעה פרויקטים של דיוור מעורב, שנעשו במסגרת התכנית HOPE VI. מסקנותיהם מצביעות על מספר מרכיבים חשובים בתכנון פרויקט של דיוור מעורב: (1) יש לבחור מיקום אטרקטיבי; (2) השקעה בעיצוב הפרויקט תסייע במשיכת אוכלוסיה חזקה והקפדה על עיצוב אחיד של כלל יחידות הדיוור; (3) אופן ניהול הפרויקט הינו בעל השפעה רבה על מידת הצלחתו. באופן ברור תכנית זו הביאה לקידום המדיניות של דיוור מעורב על בסיס הכנסה ברחבי ארצות הברית (Schwartz & Tajbakhsh, 1997).

IH: Inclusionary Housing מכונה בארה"ב ובמדינות אירופאיות מכונה IH: Inclusionary Housing ("דיוור מכלילי"). תכנית זו הופיעה בעקבות עלייה מהירה מאוד במחירי הדירות בשנות ה-70 וה-80 למאה העשרים. התכנית ניסתה לשלב, הן בין מעמדות כלכליים והן בין קבוצות אתניות שונות באזור מגורים אחד. במסגרת התכנית נבנו דירות זולות יחסית בתוך שכונות המיועדות למעמד הבינוני והגבוה. עיקר הדיווחים על תכנית זו, מגיעים מניו-ג'רסי ומקליפורניה, שבהן מחייבת היא את הפרויקטים השונים למגורים באזור לייעד אחוז מסוים (10%-15%) מהדירות למשקי בית בעלי הכנסה נמוכה ובינונית, בעלות הניתנת למימון על ידם (המינימום הוא בדרך-כלל 10 יחידות דיוור לפרויקט). דרישה נוספת במסגרת התכנית היא שהדירות עבור בעלי הכנסה הנמוכה יהיו פזורות בפרויקט ולא מקובצות באזור אחד. הדירות שמיועדות לבעלי הכנסה נמוכה יותר נבנות מראש כחלק אינטגרלי מהפרויקט. טענת החוקרים היא כי התכנית לא נתנה מענה לצרכי שתי הקבוצות והיה צורך בראייה מקיפה יותר. עם זאת, לתכנית מספר יתרונות מרכזיים: (1) התכנית מציגה מדיניות ממוקדת וגמישה; (2) התכנית פותחת אפשרויות לאינטגרציה חברתית וכלכלית; (3) התכנית יוצרת אפשרויות דיוור חדשות עבור בעלי הכנסה נמוכה (Calavita & Grimes, 1998).

חלק מתכניות המדיניות של דיוור מעורב מחייבות עירוב על בסיס הכנסה כתנאי למימון של פרויקטים פרטיים הזקוקים לאישור. דוגמה לכך הם 8 פרויקטים שנבחנו על-ידי Khadduri & Martin (1997), המציגים דיוור מעורב, המבוסס על חוזה בין בעל פרויקט פרטי לבין משרד השיכון האמריקאי (HUD). לפי חוזה זה, תמורת תמריץ שמקבל יזם הפרויקט ממשרד השיכון, הוא מחויב להשכיר חלק מיחידות הדיוור למשקי בית בעלי הכנסה נמוכה בעלות סבירה ביחס להכנסתם. החוקרים מצביעים על מספר מסקנות מרכזיות ביחס לדיוור מעורב שנעשה במסגרת הפרויקטים שנבחנו: (1) הנהלה חזקה של הפרויקט, המקפידה על אכיפת חוקים הינה הכרחית ליכולת קיום הפרויקט כדיוור מעורב, לאורך זמן; (2) שכונות המתאפיינות ברוב של בעלי הכנסה נמוכה ו/או בינונית ונמצאות בתהליך הידרדרות מצריכות מתן תמריצים עבור עלויות שכירות אטרקטיביות, בכדי למשוך גם משפחות בעלות הכנסה גבוהה לאזור; (3) ההרכב האתני-גזעי של הפרויקט הינו בעל השפעה מועטה על מידת העירוב של הפרויקט מבחינת רמות ההכנסה.

כל התכניות הציבוריות הללו מייצגות תכנון מכוון של דיוור מעורב, באמצעות שליטה בחלק מהמרכיבים שהוצגו בתחילת פרק זה. כמובן שמדיניות תכנונית אינה יכולה לשלוט על כלל המשתנים המשפיעים על אופן היישום של דיוור מעורב. קיימת חשיבות להרחבת המחקר ביחס לבחינת

המשתנים בעלי השפעה גדולה על יכולת מימוש מוצלחת של פרויקטים של דיור מעורב ולגיבוש המלצות יישומיות נוספות לקידום וגיוון מדיניות זו.

3.3 דיור מעורב - סוגיות מרכזיות

למרות ריבוי המחקר והדיון בנושאים של דיור מעורב מבחינה חברתית והשפעתו על תושביו, לא נוצר גוף ידע עם מסקנות מקובלות ביחס לסוגיות אלה. גורם עיקרי לכך נעוץ, להערכתנו, בקשיים המתודולוגיים בחקר יחסים סיבתיים בתחום הנדון. על מנת להסיק מסקנות ביחס לסיבה (דיור מעורב) ומסובב (השפעתו על תושביו), מערך המחקר צריך להתייחס לפחות לשלושת התנאים הבאים: קיומו של מתאם בין השניים, סדר הזמנים ביניהם ובידוד משתנים רלבנטיים אחרים, היכולים להשפיע על התוצאה. קל, יחסית, לבדוק אמפירית קיומו או אי קיומו של מתאם: האם במקום של דיור מעורב יש יותר / פחות קשרים חברתיים בין שתי הקבוצות הנחקרות, דעות קדומות של בני קבוצה אחת כלפי השנייה וכו', בהשוואה למקומות אחרים שבהם מתגוררות בנפרד. אולם קיומו של מתאם הוא, כידוע, תנאי הכרחי ולא מספיק. קשה מאוד, ולעיתים בלתי אפשרי, להקפיד על סדר הזמנים, היינו: לדעת בביטחון שהמשתנה הנחשב לסיבה קדם בזמן למשתנה הנחשב לתוצאה. למשל: שהמגורים באזור המעורב קדמו לגיבוש דעות חיוביות של בני הקבוצה החזקה על בני הקבוצה החלשה, ולא שבעלי דעות חיוביות מלכתחילה הם שבחרו לגור באזור המעורב. יתר על כן, קשה מאוד לבדד את המספר הגדול של משתנים רלבנטיים היכולים להתערב ולהשפיע על משתנה/י התוצאה. קשה אפילו לבדד את הגורמים השכונתיים הרלבנטיים, היינו: למצוא שכונת ניסוי (שכונה עם דיור מעורב) שתהיה זהה / דומה לשכונת הביקורת (ללא דיור מעורב) בכל המשתנים הרלבנטיים, הכוללים את מאפייני התושבים, כמו גיל ושלב במחזור החיים, הרכב גזעי / דתי / אתני וכו', סטטוס חברתי – כלכלי, בעלות על הדירה, ותק בשכונה ועוד, את מאפייני המגורים כמו בניינים מעוטי / מרובי דיירים, את מאפייני השירותים ומקומות המפגש בשכונה ועוד. עוד יותר קשה להבטיח בקרה על משתנים רלבנטיים חיצוניים לשכונה, כמו מדיניות העירייה, או מדיניות הממשלה, או מצב המשק הכלכלי באזור ובמדינה וכו'; מה שנכון למשל, לזמן של גאות במשק, יכול להיות שונה בתקופה של מיתון ושפל כלכלי.

קושי נוסף הבנוי לתוך חקר התחום הנדון הוא המגוון הרחב של תופעות עירוניות, הנכלל תחת הכותרת דיור מעורב מבחינה חברתית. נצביע כאן על אחת האבחנות החשובות בתחום, הגורמת לדעתנו, להבדלים בין תוצאות של מחקרים שונים, העוסקים – לכאורה – באותה תופעה של דיור מעורב, אך למעשה דנים במקרים מאוד שונים.

מקרה אחד הוא זה של שכונה עירונית שהיתה במשך שנים רבות הומוגנית בעיקרה, וחל בה שינוי עם כניסתה של קבוצה אחרת לתוכה. במקרה כזה, הקבוצה האחרת נתפסת כעוכרת שלווה, ואם היא חלשה מן הקבוצה המקורית, גם כפוגעת באופן חמור בערך הכלכלי של הדירות במקום, ערך חשוב מאוד לבני המעמד הבינוני והנמוך, שהדירה מהווה בדרך – כלל הצבר ההון החשוב ביותר למשפחתם. בהתאם לכך, מחקרים שבדקו מקרים כאלה של דיור מעורב מצאו לעיתים קרובות, ריבוי דעות קדומות בין הקבוצות בשכונה המעורבת ומיעוט קשרים חברתיים ביניהן, למרות הקרבה הפיזית והמפגשים שהיא יוצרת. יתר על כן, שכונות כאלה היו בדרך – כלל לא יציבות וחלקן עלה על נתיב של הידרדרות חברתית ופיזית.

מקרה אחר במהותו הוא זה שבו התושבים הבאים לגור בשכונה יודעים מראש שהיא הטרוגנית. זו יכולה להיות שכונה ותיקה במרכז עיר גדולה, שההטרוגניות שלה בולטת לעין, או שכונה חדשה, שמתכנניה הצהירו עליה מראש כמיועדת לקבוצות שונות, או שיצרו בה דיור ברמות שונות, המושך אליו אוכלוסיות מגוונות. במקרה כזה מורים המחקרים שגדל הסיכוי למצוא השפעות חיוביות של דיור מעורב, כמו מיעוט דעות קדומות וריבוי קשרים חברתיים בין בני שתי הקבוצות. אבחנה זו מקדמת את הדיון בנושא ומספקת הסבר – חלקי לפחות – לשוני בין ממצאי המחקר השונים.

אבחנה נוספת, העולה מן המחקרים שנסקרו, היא שגורם חשוב נוסף המגדיל את סיכויי "ההצלחה" של דיור מעורב, הינו מכנה משותף חברתי, המתקיים במקביל לשוני בין הקבוצות בדיור המעורב. לדוגמה: חאגי' יחיא (2003) מצאה, שדמיון ברמת ההשכלה הוא גורם חשוב בהסבר היחסים הטובים בין ערבים ליהודים בשכונות שנבדקו בנצרת עילית; כרמון (1976) מצאה, שוותק בארץ שימש כמכנה משותף מקשר בין עולים מאירופה ומן המזרח התיכון, שמצאו עצמם בשיכון מעורב. זיהוי גורמים היכולים להוות מכנה משותף בשכונות הטרוגניות הוא אחד מכיווני המחקר הפתוחים בתחום הנדון.

שאלות פתוחות נוספות, מחקריות ותכנוניות, כוללות:

- מהם הגורמים שיגדילו את ההסתברות לקיום לאורך זמן של שכונות הטרוגניות?
 - מהם הגורמים הנוספים למכנה משותף חברתי אחד לפחות, היכולים לסייע לדיור מעורב להשיג אחת או יותר ממטרותיו?
 - האם די במפגש הפסיבי (בחצר, בחנות), הנכפה על אנשים שונים בשיכון מעורב, בכדי לגרום להשגת המטרות, או שדרושים לשם כך מפגשים אישיים יזומים? האם שיכון מעורב מגדיל במידה משמעותית את ההסתברות למפגשים אישיים יזומים בין בני קבוצות שונות הגרים בסמיכות זה לזה, ואלו תנאים נוספים מעודדים זאת?
 - האם יכולים תכנון אדריכלי ותכנון חברתי-מרחבי לתרום להשגת מטרות של דיור מעורב, למשל באמצעות מיקום ועיצוב של מקומות מפגש לשכנים בבניין ולתושבים בשכונה?
 - האם אפשר להוכיח שכאשר מצליחים לקיים שכונות מעורבות, וכאשר בני קבוצות שונות בהן מקיימים קשרים חברתיים, נוצרות לבני הקבוצה היותר חלשה תועלות אישיות או קבוצתיות, כמו סיכוי גבוה יותר למצוא עבודה טובה, או התארגנות מקומית להשגת הטבות מן העירייה?
- שאלה אחרונה זו מקשרת בין הדיון בפרק זה על דיור מעורב לבין הדיון בפרק הקודם על הון חברתי, ובמיוחד הון חברתי מגשר. שאלה זו והקודמת לה לעיל תעמודנה במרכז המחקר האמפירי המוצע, המוצג בפרק 5.

פרק 4: עולים מחבר המדינות בישראל

4.1 קהילת עולי חבר המדינות (שנות ה-90) – מאפיינים מרכזיים

4.1.1 מבוא

קהילת עולי חבר המדינות הגיעה לארץ בשני גלי הגירה עיקריים: במהלך שנות ה-70, אז הגיעו כ- 160,000 עולים, ובמהלך שנות ה-90, אז הגיעו כ- 800,000 עולים (לשם וליסק, 2001). קליטת המהגרים בכל תקופה היתה שונה, הן בשל מאפייני המהגרים, לרבות מוצאם ומעמדם החברתי תרבותי, והון בשל מאפייני החברה הקולטת, לרבות מדיניות הקליטה הממשלתית והאווירה החברתית והפוליטית ששררה. ההבדלים בתהליכי הקליטה השפיעו על שוני מובהק בדפוסי התגבשותם הקהילתית של העולים בכל תקופה (בליימן, 2004).

עולי שנות ה-70 נקלטו טוב יותר בישראל, הודות למצב הכלכלי הטוב יחסית ששרר באותה תקופה. קליטתם בתחום התעסוקה ומציאת הדיור היתה מהירה יחסית. גם בתחום השירותים, השתלבו רוב העולים במסגרות הקיימות שיועדו לכלל האוכלוסייה. בשנות ה-90 המוקדמות הגיע לישראל גל עלייה של מאות אלפי עולים, רובם ממדינות המרכז הסלאווי של ברית המועצות, שהיו מרכזי שלטון, תרבות והשכלה (בליימן, 2004).

כל הגירה מופעלת על-ידי כוחות הדוחפים (push) את המהגרים מארץ המוצא וכוחות המושכים (pull) את המהגרים אל מדינת היעד. הכוחות הדוחפים בשנות ה-90 נבעו בעיקר מן המשבר שהתרחש בחבר המדינות ומן היחסים הבעייתיים שנוצרו בין היהודים והלא יהודים בתוכה (סיקרון ולשם, 1998). יהדות חבר המדינות היתה נתונה במשבר. עם התערערות המשטר הסובייטי התעוררו תנועות לאומיות בעלות גוונים אנטישמיים, אשר יצרו איום ממשי על היהודים והעמידו בסימן שאלה את המשך קיומם הכלכלי והתרבותי (סולודקינה, 1995). הכוחות המושכים ניזונו מן הציפיות שהתפתחו כלפי ישראל, הן בהשפעת ההסברה הישראלית והן בהשפעת הפעילות היהודית הדתית (סולודקינה, 1995). רבים מן העולים בשנות ה-90 חיפשו מקלט כלכלי, ולא דווקא מימוש מאוויים לאומיים-תרבותיים. למעשה, היתה זו "הגירה" יותר מאשר עלייה, במובן זה שהתרחשה תנועת אוכלוסייה שזיקתה לקולקטיב היהודי בארץ מוצאם ולמדינת ישראל היתה מעורפלת למדי. בין העולים בלטה קבוצת עילית פרופסיונאלית, שאין רבות דוגמתה בעולם (סיקרון ולשם, 1998; חסון, 1992). הצירוף של מאפייני הזהות והמניעים לעלייה, יחד עם ההון האנושי הרב שאפיין עלייה זו, יצרו קבוצת עולים שלא היו מוכנים להסתגל אוטומטית לדרישות שהחברה הישראלית מציבה בפני כל עולה.

4.1.2 מאפיינים דמוגרפיים-חברתיים

האוכלוסייה היהודית בברית המועצות שרויה כבר תקופה ארוכה בירידה דמוגרפית. הילודה ירדה מאוד והתמותה גבוהה מהילודה, כך התקבל ריבוי טבעי שלילי. תהליך זה בא לידי ביטוי בגילאים המבוגרים יחסית של עולי שנות ה-90 (גילם החציוני עמד על 42.9). גם שיעורי הפיריון היו נמוכים יותר בקרב נשים שעלו מחבר המדינות (1.57) זאת בהשוואה לשיעורי הפיריון בקרב נשים בישראל (2.6). תופעות דמוגרפיות ייחודיות נוספות לאוכלוסיית עולים זו: אחוז נישואי תערובת גבוה יחסית כבר בארצות המוצא ושיעור גבוה של אמהות חד-הוריות (21.2%). רמת הדתיות של קבוצת עולים זו נמוכה בהשוואה לכלל אוכלוסיית ישראל, רק 20% מעולי חבר המדינות שומרים על המסורת במידה רבה, לעומת 37.5% בכלל אוכלוסיית ישראל (סיקרון ולשם, 1998; רייכמן, 2009).

במבנהו ובגודלו של משק הבית של העולים בישראל התרחשו שינויים במשך השנות בארץ. בצד משקי הבית הכוללים משפחה גרעינית (זוג עם ילדים), ניכרים משקי בית המהווים צירוף של משפחות (כמו משפחות של שני אחים, המנהלים משק בית אחד; הורים הגרים עם בן או בת נשואים וילדיהם, כפי שהיה נוהג לעיתים גם בברית המועצות). המספר הממוצע של נפשות במשק הבית של העולים שהגיעו בשנים 1990 עד 1995 היה 3.2 נפשות. ממוצע זה נמוך במקצת מזה של כלל האוכלוסייה היהודית (סיקרון ולשם, 1998).

הון אנושי ורשתות חברתיות: רמה גבוהה של הון אנושי בקרב עולי חבר המדינות, בשנות ה-90, היתה ללא ספק אחת התכונות הבולטות של קבוצה חברתית זו. יהודי חבר המדינות השתייכו למעמד הבינוני במולדתם, בעיקר בכל הנוגע להשכלה ולסטאטוס מקצועי ונמנו ביניהם סופרים, משוררים, אומנים, עיתונאים, ובעלי מקצועות חופשיים כגון מהנדסים, אדריכלים ורופאים. שיעור המשכילים ובעלי המקצוע בקרב עולים אלה גבוה הן משיעורם באוכלוסיית המוצא והן משיעורם באוכלוסייה הישראלית הוותיקה (ליסיציה ופרס, 2000; בליימן, 2004). לפי סולודקינה (1995), שיעורם של בעלי השכלה גבוהה בקרב העולים גדול פי ארבעה מן הממוצע בברית המועצות לשעבר; ולפי סיקרון ולשם (1998), שיעורם של בעלי שלוש עשרה שנות לימוד ומעלה בקרב העולים מגיע ל-55% לעומת 28% בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל בשנת 1989.

מחקרים שונים הצביעו על כך שעולי חבר המדינות נוטים לחבור לאנשים מהקבוצה האתנית שלהם, תוך מעורבות נמוכה יחסית של ישראלים ותיקים. (סיקרון ולשם, 1998; רייכמן, 2009). הרשתות החברתיות הבלתי פורמאליות, הכוללות בני משפחה, קרובים, שכנים וידידים אחרים היוו מקור חיוני לאספקת שירותים משלימים במסגרת המדיניות של קליטה ישירה. הקשרים החברתיים התקיימו בעיקר בתוך קהילת העולים החדשים עצמה. לקרובים ולידידים של העולה נודעת השפעה חשובה ביותר להחלטה על עלייה, לבחירת יישוב המגורים, לאיתור מקום עבודה ולחינוך הילדים (סיקרון ולשם, 1998).

השתלבות תעסוקתית - בין עולי שנות התשעים מברית המועצות לשעבר, ציינו 314,000 איש ואישה כי היו מועסקים קודם עלייתם. כוח עבודה זה כלל הון אנושי ברמה גבוהה, ובו אחוז גדול מאוד של בעלי השכלה גבוהה (סיקרון ולשם, 1998). בתחילת שנות ה-90 לא יכול היה שוק העבודה הישראלי להתמודד עם זרם כה גדול של מהגרים, שהגדיל במידה ניכרת את מספר דורשי העבודה. בעלי השכלה גבוהה התקשו למצוא מקומות עבודה שהולמים את כישוריהם המיובאים מארץ המוצא, וחלקם

נאלצו להתפשר על עבודות שלא התאימו לכישוריהם. מחקרים מראים שלאחר מספר שנות חיים בישראל חלק מהמהגרים חוו ניעות תעסוקתית כלפי מעלה ואפילו צמצמו פערים בהשוואה לילידי ישראל. הדבר נכון בייחוד לגבי אלה שהגיעו לישראל בגיל צעיר, ואילו אלה שהגיעו בגיל 45 ומעלה שילמו מחיר תעסוקתי גבוה מאוד (רייכמן, 2009).

גם סיקרון ולשם (1998) מציגים נתונים המצביעים על כך שהעולים המועסקים נקלטו במקצועות נחותים לעומת השכלתם ומשלח ידם בארץ המוצא. במעט המקרים היה זה מצב מעבר, שאפיין את התקופה הראשונה בישראל; אולם במרביתם נשארו העולים במשלחי יד נחותים (כעובדי שירותים או כעובדים חצי מקצועיים או בלתי מקצועיים) גם מספר שנים לאחר עלייתם. חלק מאלה שלא עבדו במקצועם עברו לעתים הסבה למקצוע שונה. ראוי לציין, כי תוספת ההיצע הגדולה לכוח העבודה נקלטה במשק הישראלי ללא גידול בשיעורי האבטלה של הוותיקים. לא נמצא, שהצטרפותם של העולים (בעיקר בעלי ההשכלה הגבוהה) לכוח העבודה גרמה לקשיי קליטה של הוותיקים בתעסוקה.

Heilbrunn & Kushnirovich (2007) בחנו את מרכיב היזמות של עולי ברית המועצות לשעבר ומצאו כי רוב עסקיהם בישראל פועלים בתחומי המכירות והשירותים וממוקמים בעיקר בערים. אפשר להגדיר את רוב העסקים של העולים כעסקים אתניים ומרבית משקי הבית של יזמים עולים הם חלשים מבחינה חברתית-כלכלית. נראה אפוא שאפשר לתאר את הפעילות העסקית של יזמים מברית המועצות לשעבר כהישרדות או כגלגל הצלה מאבטלה או משכר נמוך.

4.2 מדיניות הממשלה בנוגע לקליטת עולים בשנות ה-90

מדיניות "הקליטה הישירה" שהונהגה בשנות ה-90, הטילה את האחריות לקליטת העולים על העולים עצמם, על הרשויות המקומיות ועל ארגונים וולונטריים (בליימן, 2004). מדיניות הקליטה הישירה אפשרה לעולים למצוא דיור בעצמם, לפי תנאי השוק ולפי העדפותיהם, בשכירות או ברכישה, ובכך "נפתחו" כל אזורי הארץ בפני העולים. משרד הבינוי והשיכון נקט מדיניות של סיוע לעולים ברכישת דיור (נוסף על סל הקליטה) ולא התנה זאת במגורים באזורי הפריפריה, וכדי לעודד בעלי דירות להשכירן לעולים נקבע בחוק פטור מתשלום מס על ההכנסה מהשכרה למגורים. עם התגברות גל העלייה הופנו עולים גם למחנות קרוונים. במקביל החל המשרד בבנייה מואצת של דירות בערי הפריפריה על מנת למוכרן לעולים, אולם העולים העדיפו קנייה או שכירה של דירות (לרוב ישנות) במרכז הארץ, ועלייה ברכישתן של דירות בפריפריה ניכרה רק כאשר מחירן הוזל (גונן, 1998 אצל: הכהן, 2001). שיטת הקליטה הישירה לא היתה מעבר שלם לגישה ביזורית בקליטה, כי אם שילוב של גישה ביזורית וגישה ריכוזית בירוקרטית. גם העיקרון של הפחתת תלותם של העולים במנגנוני הקליטה לא הוסיף בהכרח לחופש הבחירה שלהם ביחס לאופני קליטתם, שכן חשיפתם לשוק החופשי העמידה אותם בפני אילוצים, בעיקרם כלכליים (הכהן, 2001).

בעקבות מדיניות הקליטה הישירה נטו העולים החדשים להתמקם תחילה באזורים בעלי מעמד חברתי נמוך, על מנת שיוכלו לעמוד בתשלום שכר הדירה. חלק ניכר מאוכלוסיית העולים שהתיישבו באזורים אלו התאפיינו בהון אנושי גבוה יותר מהתושבים הוותיקים בשכונות הללו. חלק מהעולים

החדשים בחרו להתמקם קרוב למרכז העירוני, אפילו במחיר של מגורים עם משפחה נוספת באותה דירה (גונן, 1995). טבלה מס. 4.2 א' מתארת את ריכוזי העולים במספר ערים מרכזיות בישראל.

טבלה מס. 4.2 א' : הערים שבהן נקלטו רוב המהגרים, 1989 – 2004 :

Table No. 4.2 a: Number of immigrants in Israeli cities that received many of the 1990's immigrants

עיר	סה"כ תושבים בעיר	סה"כ עולים	עולים מברית המועצות לשעבר	אחוז עולים
אשדוד	217,437	73,960	61,259	34%
חיפה	300,360	69,656	63,224	23%
ירושלים	785,511	63,422	33,126	8%
תל-אביב	467,672	59,152	44,920	13%
ראשון לציון	235,861	44,007	38,902	19%

מקור: שנתון סטטיסטי – אשדוד, 2008

הממשלה וגופים ציבוריים ופרטיים נקטו אמצעי מדיניות שונים לסייע בקליטה בתעסוקה של העולים. בדרך כלל השאירו קליטה זו לשוק העבודה, בהנחה שהוא ייצור מקומות עבודה חדשים בהתאם לצורכי המשק הישראלי. הממשלה נמנעה מליזום תעסוקה מלאכותית (עבודה יזומה), פרט למספר קטן של שירותים ציבוריים, ועיקר הסיוע לקליטה בתעסוקה התבטא במימון חלקי ובסבסוד השכר במקצועות מסוימים (כמו של מדענים), סבסוד לתוספת עובדים במפעלים, במימון וארגון הכשרה ורענון מקצועי בקנה מידה רחב מאוד, בסיוע להסבה מקצועית, באספקת מידע ובסיוע להשמת עובדים (סיקרון ולשם, 1998).

4.3 מאפיינים מרכזיים בקליטה בתחום הדיור

מבחינת דפוסי המגורים של עולי חבר המדינות עולה כי ריכוז בשכונות אתניות הוא תופעה שכיחה. כמחצית מעולי חבר המדינות מתגוררים בשכונות ש – 50% או יותר מתושביהן משתייכים לקבוצת המוצא שלהם (רייכמן, 2009).

חסון (1992) בחן במחקרו את העדפות הדיור ובחירת מקום המגורים של עולי ברית המועצות. המחקר התמקד בקבוצת העולים שעלתה עד מאי 1991, תוך השוואה לסקר קודם שנערך, שהקיף את האוכלוסיה שעלתה עד יוני 1990. הסקר מתבסס על מדגם של 809 עולים, המתגוררים ב – 40 יישובים. מבחינת ממצאי המחקר עולה כי מרבית העולים (54.1%) בחרו את יישוב מגוריהם הראשון מתוך רצון להתגורר ליד קרובים וידידים. התעסוקה והדיור היוו שיקול חשוב בבחירת מקום המגורים הראשון: 11% מהמרוויינים בחרו ביישוב בשל אפשרויות העבודה ו – 8.9% בשל אפשרויות הדיור במקום. לאור ממצאים אלו ניתן לטעון כי בדומה למהגרים במקומות אחרים בעולם, נוטים גם העולים לישראל לבחור במקום המגורים הראשון, בעיקר בשל שיקולים פסיכולוגיים-חברתיים, כלומר שיקולים של קרבה לחברים וידידים, היכולים לספק ביטחון חברתי בשלב הראשוני של הקליטה. עם זאת, מסתמנת לאורך זמן ירידה מסוימת בחשיבות הגורם הפסיכולוגי-חברתי וניכרת עלייה בחשיבות הגורם התעסוקתי.

בסקירת הספרות, העוסקת בעליית שנות ה-90, כמעט שלא נמצאו מחקרים המתארים את שיעורי העולים היושבים בשכונות שונות ואת היחסים בין העולים לוותיקים באותן שכונות מעורבות. אחד הבודדים הוא מחקרה של שובי-הרצברג (1998), העוסק בבחינת תהליך התחדשות עירונית באמצעות עולים חדשים, בשתי שכונות בחיפה: הדר הכרמל ונווה דוד. ממצאי המחקר הצביעו על מיגוון תהליכים שהתרחשו בשכונות, בעקבות כניסתם של עולים חדשים. נמצא שהעולים נוטים להתרכז בשכונות מסוימות בעיר, אך לא במנותק מוותיקים, אלא בשכונות מעורבות ובבניינים משותפים. יחסים חברתיים בין עולים לוותיקים נבדקו לפי שלוש קטגוריות: שותפות מגורים – האם העולים גרים במבני מגורים משותפים עם ותיקים או בנפרד מהם? שביעות רצון העולים מיחס השכנים כלפיהם; תדירות המפגשים החברתיים בין עולים לוותיקים. כשלושת רבעים (77%) מהעולים אמרו, כי הם מרוצים או מרוצים מאוד מהשכנים הגרים עימם וגם בכלל מהישראלים. שביעות רצון של העולים משכניהם הולכת ופוחתת עם העלייה בגיל, במיוחד בקרב גילאי 65 ומעלה. בנוסף נמצא כי עם העלייה בוותק של העולים בארץ פוחת אחוז העולים שלא נפגשים כלל עם ותיקים ועולה אחוז המפגשים בין עולים לבין ותיקים כמעט בכל תדירות של מפגש.

לאור מיעוט המחקרים העוסקים בפריסה המרחבית של עולים ובקרבה/אי קרבה של מגוריהם למגורי ותיקים, ניסינו לאפיין את פריסתם המרחבית של העולים, בהתבסס על נתונים של הלמ"ס, המוצגים בנספח מס. 1. על-פי נתונים אלו ניתן לטעון כי אין גיטאות של עולים מחבר המדינות, אך ישנה נטייה להתקבצותם בשכונות מסוימות בכל עיר. שכונות אלו עשויות להוות "מעבדות מחקר" מעניינות עבור בחינת היווצרות סוגים שונים של הון חברתי, בקרב קבוצת העולים ובינם לבין קבוצות הוותיקים המתגוררים באותה שכונה.

4.4 המפגש עם הוותיקים

מדיניות המערכת הקולטת, אקלים הקליטה, המטען התרבותי אותו הביאו העולים ומנגנוני הגישור – הן של המערכת הישראלית והן של העולים עצמם – כל אלה יצרו מפגש בין שתי מערכות חברתיות. מנקודת ראותם של העולים נתפסה ישראל בצורה שונה מן התדמית המקובלת על הוותיקים. היא נתפסה כקטנה (בעיקר בהשוואה למרחבי חבר המדינות) וכבעלת תרבות פרובינציאלית ומבודדת – מדינה שטרם פתרה בעיות של ביטחון, גבולות ומשטר פוליטי (סיקרון ולשם, 1998; ליסיצקה ופרס, 2000). מבחינת החברה הישראלית הוותיקה, לא ענו העולים על הציפיות המקובלות: הם לא הכירו בעליונותן של התרבות והנורמות המקומיות, ולא גילו נכונות להסתגל למה שנראה לוותיקים כ"מציאות" (סולדקינה, 1995). נודלמן (1997) מתאר קבוצה "מתבדלת" המורכבת מבני הדור המבוגר, בעיקר מאנשי מקצוע שבקרבו, שחשה כי ההגירה גרמה לה הפסד ריבוי-תעסוקתי וגם חברתי.

כמו לגבי הגירות אחרות, התגובה השלילית הנמרצת ביותר באה מצידם של אותם וותיקים שהיו במגע אינטנסיבי עם העולים – בני המעמדות הבינוני-הנמוך והנמוך, תושבי שכונות השוליים ועיירות הפיתוח (ליסק, 1995). בקרב בני שכבות אלה יש רוב של בני עדות המזרח, שתרבות המוצא שלהם רחוקה במיוחד מזו של העולים. אותם משאבים שהקלו על קליטה הכלכלית של העולים החמירו את יחסייהם החברתיים עם שכניהם קשיי היום. המשפחות הקטנות, ההשכלה והניסיון המקצועי אפשרו

מובילות של העולים כלפי מעלה, אך בו זמנית גם קנאה מצד השכנים הוותיקים (ליסיציה ופרס, 2000).

ניתוח של השתלבות עולי חבר המדינות בשנות ה-90 בחברה הישראלית נמצא במחקרם של אל-חאגי ולשם (2000). הם העריכו בפרספקטיבה רב-תחומית את תהליכי השתלבותם של העולים בחברה הישראלית ובתרבותה, את קשריהם ומחויבותם לתרבות ארץ המוצא, מידת גיבושם הקהילתי, השפעתם על התרבות הפוליטית של החברה הישראלית ועל הסיכויים ליצירת חברה אזרחית רב-תרבותית. המחקר כלל מדגם של 707 מרואיינים, המהווים מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת (+18), אשר עלתה מחבר המדינות מינואר 1990 ועד יולי 1999. ממצאי המחקר הצביעו על מספר מגמות מרכזיות. נציין שתיים מהן, בעלות חשיבות למחקרנו: (א) ניכרת תמיכה מסיבית בהמשכות תרבותית ובשימור מוסדות והתארגנויות אתניות; (ב) העולים מהווים קבוצה חברתית מובחנת וסגורה יחסית במבנה מערכות היחסים שהיא מקיימת בתוכה, ולא עם סביבתה החיצונית. כך למשל, 71% מסרו, כי אף אחד מחמשת חבריהם הטובים ביותר בישראל איננו ישראלי ותיק. המפגש עם ישראלים ותיקים מתבצע בעיקר במקום העבודה או בשכונת המגורים.

עולי חבר המדינות בשנות ה-90 רחוקים מן הקטבים: כציבור, הם אינם עשירים ואינם עניים, הם אינם בעלי הכרה יהודית מובהקת ואינם מצטיינים באמפתיה כלפי ערביי ישראל. מבחינה כלכלית-תעסוקתית הם אינם עליית מצוקה שנקלטת בעיקר מטעמים סוציאליים או הומניים, אך מאידך גיסא, אין להגדירם גם כעליית רווחה עתירת הון שאינה זקוקה לסיוע. מדובר בקבוצה שעלותה לכלכלת המדינה ותרומתה לה מאוזנות פחות או יותר (זוסמן, 1998).

חלק שני: המחקר האמפירי

פרק 5: המחקר האמפירי, שאלותיו ונוהליו

5.1 מטרות המחקר האמפירי ושאלותיו

המחקר חותר להרחבת ההבנה של מושג ההון החברתי, בהקשרים של קליטת עליה ותכנון עירוני. הבדיקה האמפירית שתיערך במסגרתו מכוונת לעולים, שהגיעו לישראל ממדינות חבר המדינות.

שלוש מטרות המחקר הן:

א. לקדם את הידע בדבר המושג "הון חברתי", הגדרתו, מרכיביו וקשריו עם משתנים שמשפיעים עליו ושהוא משפיע עליהם; המחקר מתמקד בבדיקת הון חברתי אישי (בניגוד להון חברתי קהילתי).

ב. לקדם את הידע בדבר תהליכי השתלבות של יוצאי חבר המדינות בחברה הישראלית.

ג. לקדם את הידע בדבר קשרים בין משתנים תכנוניים (הניתנים לשליטה חלקית על-ידי מתכנני ערים) לבין הון חברתי ובינם לבין השתלבות המהגרים בחברה הקולטת.

המטרות הנ"ל והידע שנאסף מסקירת הספרות הרלבנטית הנחו את בחירתן של השאלות לבדיקה אמפירית.

במחקרי הון חברתי בולטת ההבחנה בין ה"ח מחבר לה"ח מגשר. מקורה של הבחנה זו, (כפי שצוין בפרק 2.1.5) קשור במחקרו של Granovetter (1973), אשר עסק ברשתות חברתיות והבחין בין קשרים חלשים ("weak ties") לבין קשרים חזקים ("strong ties"). לפי הבחנה זו קשרים חלשים מקשרים את הפרט למעגלי היכרות מרוחקים יותר, בעוד שקשרים חזקים באים לידי ביטוי בעיקר עם קרובי משפחה וחברים מאוד קרובים. בולט בדיון זה מחקרו של Briggs (2004), שמחקריו בנושא ההון החברתי בקרב קבוצות של "מקופחים" (disadvantaged) הוביל למסקנה שה"ח מחבר משמש עבור תמיכה בחיי היום-יום ("to get by"), בעוד שה"ח מגשר משמש כמנוף להתקדמות חברתית עבור אותן קבוצות מקופחות ("to get ahead"). הדיון בסוגים השונים של הון חברתי מעלה סוגיה מרכזית ביחס לקשרים שבין הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר, יש הטוענים כי שני סוגי ההון החברתי סותרים זה את זה במידה מסוימת (Putnam, 2007) ואחרים גורסים שהם משלימים זה את זה (Fernandez & Nichols, 2002), אחת משאלותיו של מחקרנו תיחוד לסוגיה זו.

שאלות אחרות של המחקר מתייחסות להשתלבותם של עולים בחברה הישראלית. מחקרים בינלאומיים וישראלים, שעוסקים בהשתלבות של מהגרים/עולים במדינות הקולטות אותם, שמים דגש עיקרי על השתלבות תפקודית: לימוד השפה המקומית ושימוש בה, בצד השתלבות תעסוקתית-

כלכלית; כך מצאנו במחקר בינלאומי מקיף (32 מדינות נחקרו) שנעשה עבור הקהילה האירופית (Entzinger & Biezeveld, 2003) וכך גם אצל החוקרת הישראלית (Remenick, 2003b). בעקבות ממצאיה הוותיקים של כרמון (1976), בדבר חשיבותה של השתלבות חברתית במכלול הגורמים המשפיעים על השתרשות בחברה הישראלית, בצירוף לידע הרב שנצבר בשנים האחרונות ביחס לחשיבותו של ההון החברתי – ה"ח מחבר וה"ח מגשר – של העולים והן את המקום שתופסת השתלבותם החברתית (השתלבות במונחים של הון חברתי) במכלול הגורמים התורמים להשתרשותם בישראל.

עניין מיוחד יש למחקרנו ב"משתנים תכנוניים", משתנים שלמתכנני ערים יש סיכוי סביר להשפיע על מהלכם, כמו: סוג בניין המגורים (מספר קומותיו), הרכב האוכלוסיה בשכונה החדשה, היצע השירותים החברתיים והציבוריים בסביבת המגורים ועוד. לפיכך שאלות המחקר כוללות גם התייחסות מיוחדת לחלקם של משתנים אלה בהסבר ההשתנות של הון חברתי ושל השתלבות עולים בחברה שאליה הגיעו.

בהתאם לכך, הוצבו חמש שאלות המחקר הבאות:

1. מהן הרמות של הון חברתי מחבר ושל הון חברתי מגשר שתימצאנה בקרב עולים, המתגוררים בישראל שנים ספורות?
2. האם הון חברתי מחבר עולה בקנה אחד עם הון חברתי מגשר או שיש סתירה בין השניים, כך שרמה גבוהה של הראשון מונעת עלייה בשני?
3. מהם המשתנים המשפיעים על רמתם של ההון החברתי המחבר והמגשר בקרב העולים ומהו מקומם של משתנים תכנוניים ביניהם?
4. מהם המאפיינים המרכזיים של תהליכי השתלבות של יוצאי חבר המדינות ומידת השתרשותם בישראל?
5. מהם הגורמים המרכזיים שמשפיעים על תהליכי השתלבות של יוצאי חבר המדינות בחברה הישראלית, מהו מקומו של ההון החברתי לסוגיו ביניהם, והאם נכללים ביניהם גם משתנים תכנוניים?

ביטוי גרפי לשאלות השנייה והחמישית ניתן לראות בתרשים שיוצג להלן בתת-פרק 5.3.

5.2 אוכלוסיית המחקר ומדגם הנחקרים

אוכלוסיית המחקר הינה עולים לישראל מחבר המדינות. הוחלט לחקור עולים באשדוד, כי היא העיר הישראלית שהגיע אליה המספר הגדול ביותר של עולים מחבר המדינות והעיר הגדולה המתוכננת ביותר בישראל. אשדוד תוכננה לקליטת גלי עליה. בשנות התשעים ראשי העיר השתדלו למשוך עולים באמצעות בנייה של רובעי מגורים חדשים, שיועדו לקליטת העולים ולשילובם בחברה הישראלית. מבנה הרבעים קובע חלק ניכר מההתנהלות היומיומית של תושבי העיר. התושבים מכירים היטב את החלוקה לרבעים, שגבולותיהם ברורים, ועל כן הם יכולים להתייחס לשאלות המתייחסות לרובע מגוריהם.

כדי לבדוד משתנים מתערבים, הוחלט לבדוק עולים ממדינות אירופיות של חבר המדינות, שהגיעו לארץ כבוגרים (לאחר גיל ביה"ס התיכון) אך הם עדיין בגילאי העבודה. הוחלט גם לחקור עולים בעלי ותק דומה, כאלה שהגיעו לארץ לפחות שלוש שנים לפני מועד הראיון, אך לא יותר מתריסר שנים לפניו. בהתאם להחלטות אלה, אוכלוסיית המחקר הורכבה מעולים יוצאי רוסיה ואוקראינה, שעלו לישראל בעשור של 1996-2005 והיו בני 30-60 במועד הראיון עמם. מתוכם נבחרו (בעזרת שאלת סינון בראש השאלון) רק מי שגרו לפחות שנתיים בדירתם הנוכחית.

בירורים מוקדמים בעירית אשדוד, שיש לה יחידת תכנון אסטרטגי שמחזיקה בנתונים מעודכנים למדי, העלו שעולים מחבר המדינות מרוכזים בחלק מרובעי העיר, בעיקר ברבעים שנבנו במקביל לגל העלייה בשנות התשעים. מתוכם בחרנו בארבעה רבעים, אשר לפי נתוני העירייה, בשניים מהם ריכוז העולים גבוה – ברבעים י' ו-י"ג העולים מהווים כשני שלישים מן התושבים, ובשניים מהם שיעור עולים בינוני – ברובע ט' וברובע הסיטי כשליש מכלל התושבים עולים. ציפינו למצוא הבדלים בין שני זוגות אלה של רבעים, במיוחד ברמות ההון החברתי המחבר לעומת ההון החברתי המגשר בהם. בכל אחד מארבעת הרבעים רואיינו בדירתם 55-75 עולים, סך הכל 269 ראיונות כשרים לניתוח.

5.3 משתני המחקר והגדרותיהם התפעוליות

מודל המחקר (ר' בעמוד הבא) מציג את משתני המחקר האמפירי והקשרים שייבדקו ביניהם. העובדה הבולטת במודל המוצע היא שהון חברתי משמש בו הן כמשתנה תלוי, העשוי להיות מושפע משורה של משתנים דמוגרפיים-חברתיים ותכנוניים, והן כמשתנה בלתי תלוי, שעשוי להצטרף לקודמיו ולהשפיע על השתלבותם של עולים בחברה הישראלית.

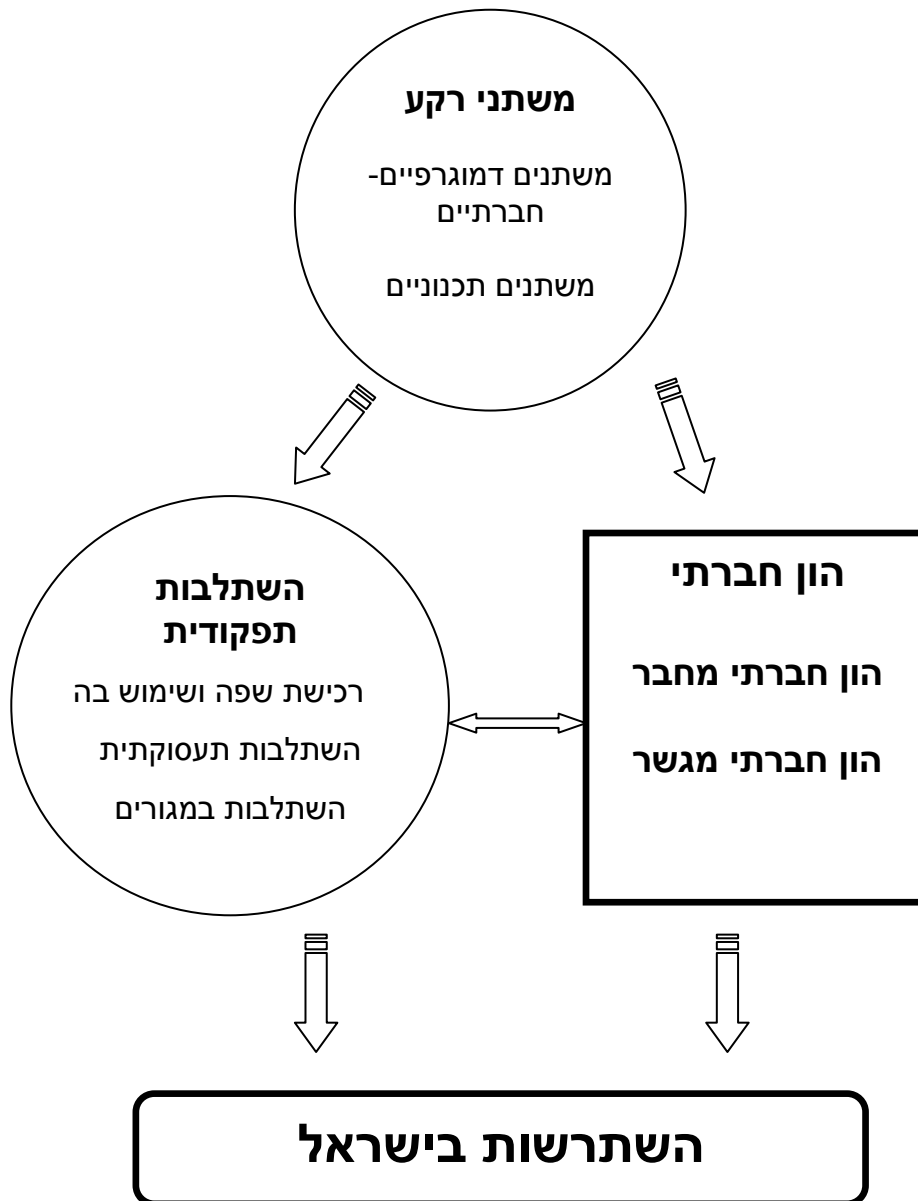
5.3.1 הון חברתי ומשתנים נלווים

מגוון ההגדרות למושג הון חברתי מהווה עדות למורכבות ולקושי באימוץ הגדרה אחת. בפרק 2.1.3 נערך דיון מפורט בעניין זה, כולל הביקורת - המוסכמת עלינו - בדבר עירוב סיבה ותוצאה ברבות מן ההגדרות. מסקנתנו היא, שהון חברתי אישי, המהווה נושא מרכזי של מחקר זה, אמור להימדד באמצעות הקשרים החברתיים של הפרט, קשרים אשר יש לאוחז בהם יכולת להשתמש בהם, בפועל או בפוטנציה, על מנת לקדם את ענייניו ו/או להתגבר על קשיים העומדים בפניו. אמון הדדי ועזרה הדדית, אשר במחקרים רבים נחשב כחלק מהגדרת הון חברתי, נחשבים במחקר זה כתוצאות שכיחות, אך לא הכרחיות, של הון חברתי אישי.

בהתאם לכך, המדד שנבנה לצורך מחקר זה בוחן את רמת ההון החברתי האישי, תוך הבחנה בין הון חברתי מחבר (ה"ח מחבר) והון חברתי מגשר (ה"ח מגשר).

תרשים מס. 5.3 א': מודל להצגת משתני המחקר והקשרים ביניהם

**Graph No. 5.4 (a): Model of the research variables
and the connections between them**

הון חברתי מחבר

הון חברתי מחבר הינו הצורה החזקה ביותר של הון חברתי, המקובלת בתוך משפחה רחבה ובין חברי אותה קבוצה אתנית. הון חברתי מחבר מתייחס לקשרים של אנשים בעלי שייכות משותפת, למשפחה, לקבוצה אתנית, לקהילה דתית וכו'.

עבור ה"ח מחבר יצרנו ציון מחיבור של 3 שאלות, העוסקות בקשרים חברתיים של המרואיניים עם "הדומים" להם, עם בני משפחתם ו/או עם עולים חדשים מחבר המדינות:

1. האם יש קרובי משפחה באשדוד וכמה? (שאלה V104)
 2. האם יש חברים באשדוד וכמה? (שאלה V106)
 3. האם רוב החברים באשדוד עולים או וותיקים? (V107 – תשובות שאלה זו קובצו מחמש קטגוריות לשלוש¹)
- תחילה חיברנו את שאלות 2 ו-3, המתייחסות לכמות חברים ותמהילים למשתנה חדש בן חמש רמות (קרוי mh – הון חברתי מחבר):

1. אין חברים או יש חבר שאינו דובר רוסית
2. יש חבר יחיד דובר רוסית
3. יש חברים אחדים, שלא כולם דוברי רוסית
4. יש חברים אחדים, שכולם דוברי רוסית (מקרב העולים או מבין הוותיקים דוברי רוסית)
5. חברים אחדים שכולם עולים חדשים

לבסוף חיברנו את המשתנה החדש שיצרנו (mh) עם שאלת קיומם של קרובי משפחה באשדוד (V104) וקיבלנו סולם של ציונים (ממינימום 2 ועד מכסימום 9) כשבתחתיתו מי שאין לו, לא משפחה ולא חברים דוברי רוסית בעיר אשדוד ובראשו מי שיש לו 4 ויותר משפחות של קרובים ומספר חברים שכולם עולים יוצאי חבר המדינות.

את שמונה הקטגוריות שהתקבלו עבור ציון ה"ח מחבר קיבצנו ל-4 קטגוריות ע"פ הפירוט הבא:

- ה"ח מחבר נמוך – אין קרובי משפחה ואין חברים או יש חבר יחיד שאינו דובר רוסית;
- ה"ח מחבר בינוני-נמוך – יש משפחה אחת של קרובים או יש חבר יחיד דובר רוסית או שניהם;
- ה"ח מחבר בינוני-גבוה – יש 2-3 משפחות של קרובים או יש חברים אחדים שכולם או רובם דוברי רוסית (עולים או וותיקים דוברי רוסית) או שניהם;
- ה"ח מחבר גבוה – יש 4 ויותר משפחות של קרובים או יש חברים אחדים שכולם עולים או שניהם.

הון חברתי מגשר

הון חברתי מגשר מתייחס לקשרים חברתיים של הפרט עם אחרים השייכים לקבוצות שונות משלו, מבחינת גזע ו/או מוצא אתני ו/או דת ו/או סטטוס חברתי-כלכלי.

עבור ה"ח מגשר יצרנו ציון מחיבור של 3 שאלות, העוסקות בקשרים חברתיים של המרואיניים עם ה"שוונים" מהם. ה"שוונים" במחקר זה הינם תושבים וותיקים באשדוד, שאינם דוברי רוסית:

1. האם יש חברים באשדוד וכמה? (V106)

¹ V107 עבור ה"ח מחבר – (1) יש חברים, שכולם או חלקם אינו דובר רוסית; (2) יש חברים שכולם דוברי רוסית (חלקם עולים וחלקם וותיקים דוברי רוסית); (3) יש חברים שכולם עולים (אין חברים דוברי רוסית מקרב הוותיקים).

2. האם רוב החברים באשדוד עולים או וותיקים? (V107 – תשובות שאלה זו קובצו מחמש קטגוריות לשלוש²)

3. האם בשנה האחרונה ארחת בביתך או התארחת בביתו של ותיק בארץ? (V111)
תחילה חיברנו את שאלות 1 ו- 2 הנ"ל (המתייחסות לכמות חברים ותמהילם) למשתנה חדש בן 4 רמות (קרוי mg – הון חברתי מגשר):

1. אין חברים או יש חבר יחיד דובר רוסית
2. חבר יחיד שאינו דובר רוסית
3. חברים אחדים שחלקם אינו דובר רוסית
4. חברים אחדים שרובם אינם דוברי רוסית

לאחר מכן חיברנו את המשתנה החדש (mg) עם משתנה V111 (האם בשנה האחרונה ארחת בביתך או התארחת בביתו של ותיק בארץ וקיבלנו סולם ציונים (ממינימום 2 ועד מכסימום 7), אשר בתחתיתו מי שאין לו בכלל חברים שאינם דוברי רוסית ואף פעם לא אירח בביתו או התארח בביתו של וותיק, ובראשו מי שיש לו חברים אחדים שרובם אינם דוברי רוסית, והוא אירח או התארח אצל וותיק הרבה פעמים.

את שש הקטגוריות שהתקבלו עבור ציון ה"ח מגשר קיבצנו ל- 4 קטגוריות ע"פ הפירוט הבא:
ה"ח **מגשר נמוך** - אין חברים או יש חבר יחיד דובר רוסית, ובכלל לא אירח ותיק או התארח אצל ותיק;

ה"ח **מגשר בינוני-נמוך** - חבר יחיד שאינו דובר רוסית ובכלל לא אירח ותיק או התארח אצל ותיק;
ה"ח **מגשר בינוני-גבוה** - חברים אחדים שחלקם אינו דובר רוסית ולפעמים אירח ותיק או התארח אצל ותיק;

ה"ח **מגשר גבוה** - חברים אחדים שרובם אינם דוברי רוסית ולפעמים או פעמים רבות אירח ותיק או התארח פעמים רבות אצל ותיק;

אמון

אמון מתייחס לציפייה של אדם כלפי אחרים בקהילתו, שהתנהגות כל אחד מחבריה תהיה תקנית, הגונה ומשתפת פעולה (פוקוימה, 1999; Putnam, 2000). הנושא של אמון נבדק במחקר זה באמצעות שאלות ישירות ביחס למידת האמון של המרואייין במשפחה ובחברים ממעגלי קירבה שונים.

אמון בקרב אוכלוסיית המחקר נבדק בשלוש רמות מרכזיות:

אמון במשפחה – מהי מידת האמון שהיית נותן במשפחה הקרובה שלך? – שאלה W6
אמון באחרים שבסביבת הפרט – מהי מידת האמון שהיית נותן בשכנים שגרים בבניין או ברובע שלך, שהם עולים חדשים? מהי מידת האמון שהיית נותן בשכנים שגרים בבניין או ברובע שלך, שהם וותיקים בארץ? מהי מידת האמון שהיית נותן באנשים שאת/ה עובד/ת איתם? – שאלות W7-W9.

² V107 עבור ה"ח מגשר – (1) יש חברים, רק עולים; (2) יש חברים, כולם או הרוב דוברי רוסית; (3) יש חברים, שלפחות חלק אינו דובר רוסית

אמון במוסדות ובעובדיהם – האם יש לך אמון בעיריית אשדוד, בעובדי המתני"ס, במשטרה המקומית, במשטרת ישראל, בבית המשפט ובממשלת ישראל – שאלות W10-W11 W14- W17.

5.3.2 השתלבות בחברה הישראלית

חמישה תהליכי השתלבות של עולים/מהגרים נבחרו כמשתנים תלויים, ביניהם ארבעה תהליכים ספציפיים: השתלבות תרבותית, השתלבות חברתית, השתלבות תעסוקתית והשתלבות במגורים, ותהליך אחד כוללני: השתרשות בישראל. להלן נפרט את ההגדרות התפעוליות של סוגי השתלבות אלה. נקודת המוצא להגדרתו של כל תהליך היא הפרט, מידת השתלבותו האישית של כל פרט נחקר.

השתלבות תרבותית

אחד המדדים המקובלים להשתלבות תרבותית של עולים/מהגרים בכל מקום בעולם הוא מידת התקדמותם בידיעת השפה המקומית והשימוש שהם עושים בה בחיי היום-יום. הדברים רלבנטיים במיוחד בישראל, שבה העברית היא השפה השלטת בכל האספקטים של החיים התרבותיים (Remennick, 2003a). במחקרנו התייחסנו להשתלבות תרבותית באמצעות שתי שאלות הנוגעות לשפה העברית: האחת, ידיעת השפה העברית (W75) – המרואיינים נשאלו: האם אתה מדבר/ת עברית? כשאפשרויות התשובה היו: לא, כמעט לא; כן, מעט; כן, די טוב; כן, טוב מאד; השאלה השנייה התייחסה לשימוש בעברית בבית המרואייין (W70) - המרואיינים נשאלו: איזו שפה אתם מדברים בבית? כשאפשרויות התשובה היו: רק רוסית; בדרך כלל רוסית; בערך חצי רוסית חצי עברית; בדרך כלל עברית; רק עברית.

נבדק גם השימוש במוסדות תרבות מקומיים, המתנהלים בדרך כלל בעברית: המתני"ס, בית הכנסת ומרכז "מופת" (W79, W91, W95). אפשרויות התשובה היו: לעיתים רחוקות (כמה פעמים בשנה); לפעמים (בערך כל חודש); לעיתים קרובות (כל שבוע או יותר).

השתלבות תעסוקתית

מחקרים רבים הראו כי השתלבות תעסוקתית הינו מדד חשוב ביותר לאינטגרציה של עולים (Remennick, 2003a; כרמון, 1975). נושא זה נבדק באמצעות ארבע שאלות: אחת התייחסה לעצם היות האדם מועסק ולהיקף תעסוקתו - עבודה במשרה מלאה, במשרה חלקית, מובטלת או אחר (W76); שנייה שאלה על רמת ההכנסה (W88); השלישית שאלה על הדמיון בין התעסוקה הנוכחית לעבודה שעסק/ה בה לפני העלייה לארץ - עבודה דומה, לא דומה אך לא רחוק, לא דומה ורחוק מאד (W74); והשאלה הרביעית עסקה בשביעות רצון ממקום התעסוקה – לא שבעת רצון, שביעות רצון בינונית, שבעת רצון, מאד שבעת רצון (W78).

השתלבות חברתית

בדיקת השתלבות חברתית נהוגה רק במיעוט מן המחקרים בנושאי אינטגרציה של מהגרים/עולים. בעקבות כרמון (1975), שיערנו שחשיבותה רבה ומדדנו אותה בעיקר באמצעות המשתנים שיצרנו עבור ה"ח מחבר וה"ח מגשר, כפי שפורטו לעיל. בנוסף לכך, ראינו כחלק מן ההשתלבות החברתית גם את שאלת ההשתתפות בבחירות המקומיות והארציות (W72, W73).

השתלבות במגורים

נושא חשוב ומרכזי בתהליך קליטת עולים, בעיקר כאשר מחקר זה נעשה מנקודת מבט תכנונית והרי שלמדיניות הדיור ככלל ובפרט בישראל יש מרכזיות וחשיבות בתהליכי קליטת עולים. השתלבות במגורים נמדדה בעזרת המשתנים התכנוניים, אשר מפורטים בהמשך בתת פרק 5.3.3.

השתרשות בישראל

שאלון המחקר כלל שתי שאלות כלליות, המתייחסות להשתלבות העולים בחברה:

- תחושת השייכות של המרואיין לחברה הישראלית נבדקה באמצעות שאלה ישירה למרואיין: האם אתה מרגיש חלק מהחברה הישראלית? ניתנו ארבע אפשרויות תשובה: כלל לא, במידה מועטה, במידה בינונית ובמידה רבה מאד; הארבע קובצו לשלוש בשל מיעוט הבחורים באפשרות הנמוכה ביותר.

- כוונת השתקעות קבע בארץ נבחנה באמצעות השאלה: האם אתה מתכוונת להמשיך לגור בישראל? ניתנו חמש אפשרויות תשובה: בטוח שלא, חושב שלא, עוד לא החלטתי, חושב שכן, בטוח שכן; החמש קובצו לשלוש בשל מיעוט זניח (פחות מאחוז אחד) של הבחורים בשתי האפשרויות הנמוכות ביותר.

שתי שאלות אלה, שבכל אחת יכול היה כל מרואיין לקבל ציון 1 או 2 או 3, קובצו לאינדקס כוללני שכונה "השתרשות בישראל". החיבור יצר סולם ציונים (ממינימום 2 ועד מכסימום 6), אשר קובצו לשלוש קטגוריות של תחושת השתייכות נמוכה, בינונית וגבוהה. מבחן מהימנות פנימית של אינדקס זה נתן את התוצאה של $\alpha = 0.828$ ³.

5.3.3 משתנים תכנוניים

בתוקף המרכזיות של מדיניות דיור ככלי לקליטת עולים בישראל ובשל התמחות החוקרת בתכנון עירוני, הוקדשה תשומת לב מיוחדת למשתנים שלמתכנן העירוני יש סיכוי להשפיע עליהם, לפחות חלקית, בשלב תכנון השכונה והעיר. את אלה כינינו "משתנים תכנוניים" וכללנו ביניהם בעיקר היבטים מגוונים של מגורים וסביבתם. הקורא מתבקש לזכור שהתואר מתכנן אינו מתייחס בהכרח למי שעוסק בתכנון פיסי ומרחבי של שכונה ועיר, אלא גם למי שעוסקים בתכנון חברתי וכלכלי.

³ נערך מבחן אלפא של קרוונבך לבדיקת המהימנות הפנימית של האינדקסים. הערך α מתבסס על המתאמים שבין כל פריט לכל אחד מהפריטים האחרים. הערך α משקלל את ממוצע המתאמים ומספר הפריטים שהוכנסו לניתוח. הערך שמתקבל נע בין 0 ל-1, וככל שהוא גבוה יותר, כך המהימנות גבוהה יותר. ברוב התחומים הנכללים במדעי החברה, מהימנות טובה נחשבת למהימנות של 0.6 ומעלה (משיח - איזנברג, 2006).

חלק מן המשתנים התכנוניים שנבדקו, כמו מספר הקומות בבניין, הינם משתנים אדריכליים מובהקים; אחרים נתונים לשליטה ישירה של מתכנני המרחב השכונתי, כמו השירותים בסביבת המגורים; עוד אחרים נמצאים רק חלקית בסמכותם של מתכננים, אך מתכננים בדרג העירוני והארצי עשויים להשפיע עליהם, למשל: צורת החזקה – בעלות או שכירות – בדירה, או עירוב חברתי בסביבת המגורים, שאפשר להשפיע עליהם באמצעות קביעת הסדרי משכנתאות ותמיכה בשכר דירה לקבוצות מסוימות וגם באמצעות ייעוץ בענייני דיר, הניתן לעולים חדשים ולאחרים. כל אלה קשורים בשביעות הרצון של הדיירים מדירותיהם ומאזור מגוריהם, ולפיכך גם שביעות רצון ממגורים נכללה ברשימה זו.

בקבוצה נכלל אף תמהיל חברתי של חברי הילדים, שמתכננים יכולים להשפיע עליו חלקית באמצעות יצירת מקומות מפגש בין בני קבוצות שונות במגורים, בבית הספר ובמוסדות שכונתיים אחרים. לבסוף, נכלל גם תמהיל חברתי במקום העבודה, שמתכננים יכולים להשפיע עליו חלקית באמצעות תכנון אזורי תעסוקה שימשכו מפעלים ו/או עסקים, המאפשרים היצע עבודה מגוון לבעלי כישורים שונים ובכך מקדמים יצירת מקומות עבודה בעלי תמהיל חברתי מגוון. להלן מניינם והגדרתם האופרטיבית של המשתנים התכנוניים.

מספר קומות בבניין

משתנה זה נבדק על-ידי המראיין שביקר בבניין ודיווח על מספר הקומות בו. הבניינים שנבדקו סווגו לקטגוריות הבאות: 2-4 קומות; 5-8 קומות; 9-12 קומות; 13 ומעלה קומות.

שירותים בסביבת המגורים

משתנה זה נבדק הן במסגרת השאלון והן במסגרת הסיורים שערכנו ברבעים השונים. נבדקו המיקום, תדירות השימוש בשירותים חברתיים וציבוריים ותמהיל חברתי של המשתמשים בשירותים חברתיים וציבוריים, כולל: מוסדות חינוך, גינות שכונתיות, מתנ"ס, בית כנסת ומרכז מופת.

חזקה על הדירה

נבדקה באמצעות שאלה על אופי החזקה בדירה: 1 - בעלות; 2 - שכירות.

עירוב חברתי בסביבת המגורים

קיבלנו מן העירייה נתונים על עירוב ברובע המגורים - אחוז עולים בכל רובע שנבדק. באמצעות השאלון בדקנו תפיסה אישית של מידת ההומוגניות/הטרוגניות של סביבת המגורים בשלוש רמות: הבניין, הבניינים הסמוכים והרובע. המרואיינים התבקשו לספר מי לדעתם גר בבניין שלהם / בבניינים הסמוכים / ברובע: האם 1 - כולם עולים, 2 - הרוב עולים, 3 - בערך חצי חצי, 4 - הרוב ותיקים דוברי רוסית, 5 - הרוב ותיקים שאינם דוברי רוסית, 6 - כמעט כולם ותיקים.

שביעות רצון מן הדירה

נבחנה שביעות רצון משלושה מרכיבים, כל אחד בפני עצמו: מן הדירה, מן הרובע ומן המגורים בעיר אשדוד; נמדדו חמש רמות של שביעות רצון, אשר קובצו לארבע (לאחר שמספר הבוחרים ב"כלל לא מרוצה" היה נמוך מאד (פחות מאחוז אחד) ולכן צורף לקטגוריה "לא מרוצה"): 1 - לא מרוצה; 2 - סביר; 3 - מרוצה; 4 - מרוצה מאוד.

תמהיל חברתי של חברי הילדים של המרואיינת

משתנה זה נבדק באמצעות שאלה שבדקה מיהם החברים של ילדי המרואיינת, באמצעות שש קטגוריות שקובצו לארבע קטגוריות המתייחסות לתמהיל החברים בהיבט של עולים / וותיקים: 1 – רוב החברים עולים; 2 – רוב החברים ותיקים דוברי רוסית; 3 – בערך חצי חצי; 4 – רוב החברים ותיקים שאינם דוברי רוסית.

תמהיל חברתי במקום העבודה

משתנה זה נבדק באמצעות שאלה בחנה מהו התמהיל החברתי במקום העבודה ובדקה האם מרבית העובדים במקום העבודה הם עולים או ותיקים. הוצגו ארבע קטגוריות המתייחסות לתמהיל העובדים במקום העבודה בהיבט של עולים / וותיקים: 1 – רוב העובדים עולים; 2 – מעורב; 3 – רוב העובדים ותיקים דוברי רוסית; 4 – רוב העובדים ותיקים שאינם דוברי רוסית.

5.3.4 משתנים דמוגרפיים-חברתיים**מגדר**

הבחנה בין נשים וגברים. 70% מהמרואיינים היו גברים ו-30% נשים.

גיל

המרואיינים כולם נכללו בקבוצת הגיל שבין 30 ועד 60. קבוצות הגיל סווגו באופן הבא: 31-35; 36-40; 41-45; 46-50; 51-60 (שאלות v5-6).

מוצא

המרואיינים נשאלו לגבי ארץ הולדתם והתשובות קובצו לשלוש אפשרויות: אוקראינה, רוסיה ואחר – בילורוסיה, מולדבה ועוד (שאלות v7-9).

שנות וותק בארץ

המרואיינים נשאלו לגבי שנת עלייתם לארץ. מתוך התשובות שנתקבלו יצרנו ארבע קטגוריות: 2-3 שנים; 4-6 שנים; 7-9 שנים; +10 שנים (שאלה v13-v14)

שרות צבאי

המרואיינים נשאלו האם כן או לא שרתו בצבא (שאלה w71).

מצב משפחתי

המרואיינים נשאלו לגבי המצב המשפחתי שלהם, כאשר הוצגו 4 אפשרויות: רווקה, נשוי/אה או חיה עם בן/בת זוג; גרושה או פרודה; אלמן/נה (שאלה v19).

מספר ילדים מתחת לגיל 18

המרואיינים נשאלו ביחס למספר הנפשות במשק הבית ונתבקשו לציין כמה מתוכם ילדים מתחת לגיל 18 ולפרט את הגילאים.

השכלה

המרואיינים נשאלו לגבי רמת השכלתם כאשר הוצגו בפניהם 5 אפשרויות: בייס יסודי; תיכונית חלקית; תיכונית מלאה; אקדמית חלקית ואקדמית מלאה (שאלה w82).

מידת דתיות

המרואיינים נתבקשו לציין כיצד הם מגדירים עצמם מבחינה דתית: דתי מאוד (חרדי/ת); דתי/ה; מסורתי / ת; חילוני.

5.4 נוהלי המחקר האמפירי

המחקר האמפירי עסק בשאלות המחקר הרשומות לעיל והקשרים בין המשתנים הנזכרים בו, על-פי המודל שהוצג (עמוד 67), בקרב אוכלוסיית עולים בני 60-30, שהגיעו לישראל מחבר המדינות בשנים 1996-2005. נבחרה למחקר העיר אשדוד, אשר גרים בה עשרות אלפי עולים ואשר קיים בה מגוון של הסדרי דיוור שתוכננו בכוונה לאפשר השתלבותם של עולים בחברה הישראלית.

5.4.1 מקורות המידע

כלי המחקר המרכזי לאיסוף הנתונים היה שאלון (נספח מס. 2), אשר שימש לראיון פנים מול פנים עם 269 עולים, בארבעה רבעים בעיר. פיתוח השאלון הצריך מחקר מקדים, אשר התבסס על גישה איכותנית, על מנת לחשוף את הרקע התרבותי-מקומי ולנסח שאלות מתאימות. המחקר המקדים כלל ראיונות פתוחים עם אנשי מקצוע שונים בעירייה, ביניהם: מנהלת אגף התכנון, מנהלת לשכת הרווחה, מנהלת היחידה לתכנון אסטרטגי, מנהל יחידת המיחשוב ומנהל מחלקת תשתיות. כמו כן, נערכו ראיונות פתוחים עם מנהל מתנ"ס דיונה (רבעים י' ו – י"ג) ומנהלת מתנ"ס ט'. בנוסף לראיונות פתוחים אלו בוצעו תצפיות בשטחים ציבוריים בשכונות וסיורים רגליים בארבעת רובעי המחקר. כל אלו אפשרו לאפיין את השכונות הנבחרות, הן מבחינה פיסית והן מבחינה חברתית ולקבל נתוני רקע לגבי אוכלוסיית המחקר. רק לאחר סיום שלב זה התחלנו בבניית שאלון המחקר, על בסיס נתוני הרקע שקיבלנו (רשימת הראיונות הפתוחים שהתקיימו באשדוד בסוף רשימת המקורות).

השאלות בשאלון הסופי היו כמעט כולן שאלות סגורות, היינו: המרואיינים נתבקשו לבחור תשובה אחת, ולעיתים יותר, מתוך מספר תשובות מוכנות מראש. השאלון תורגם לרוסית, על מנת לאפשר גם למרואיינים שאינם שולטים בשפה העברית, להשתתף במחקר ובכך להגדיל את מספר המרואיינים הפוטנציאליים למחקר. בעזרת השאלון רואיינו בביתם 269 מרואיינים, בארבעה רבעים שונים בעיר.

בנוסף לשאלון, שימשו את המחקר מקורות מידע רבים: מידע שנאסף בעיריית אשדוד, בעיקר בעזרת המחלקה לתכנון אסטרטגי ויחידת המיחשוב בעיריית אשדוד; סיורים ותצפיות שנערכו ברבעים השונים, בשעות שונות לאורך היום וכללו צילום ותיעוד של פעילות חברתית בשטחים ציבוריים ו/או במוסדות החינוך והתרבות השונים ברובע; ראיונות חצי מובנים עם בעלי תפקידים, הן בעירייה והן ברמת הרובע, בעיקר במתנ"סים.

5.4.2 ביצוע הראיונות ובקרתם

בשלב המקדים לביצוע הראיונות, החוקרת השתמשה בטייטה של שאלון המחקר וראיינה בעזרתה 20 עולים מאוכלוסיית המחקר מארבעת הרבעים, על מנת לנסות ולאתר בעיות מרכזיות בשאלון ולגבש גרסה סופית ומשופרת לפני ההרצה המלאה.

במהלך הרצת קדם המחקר נוכחנו לראות כי אוכלוסיית המחקר מאוד חשדנית כלפי זרים ואינה ממהרת להסכים להכניס מראיין לביתה ולהשיב על שאלותיו. לפיכך, קיבלנו מספר החלטות לשיפור שיעורי ההיענות והתשובות המהימנות: (א) לנוכח אי הבנה של שאלות שנוצרה לעיתים, הוחלט לתרגם את השאלון לרוסית; (ב) הוחלט לשכור מראיינים דוברי רוסית מקרב אוכלוסיית העולים המקומית; (ג) הוכן מכתב, אשר הסביר את מטרת המחקר והציג את הגוף האחראי לשאלון, מוסד הטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה; המרואיינים צוידו במתנה קטנה, בעט שניתן לכל המסכים להשיב לשאלון.

על מנת לבחור את המראיינים, החוקרת קיימה ראיונות התאמה, כאשר תנאי מקדים לכך היה שליטה בשפות הרוסית והעברית. נבחרו ארבעה מראיינים. לפני הפצת השאלון נערכה פגישה עם כל אחד מהמראיינים, על מנת להסביר את השאלון בצורה מפורטת ולהעלות שאלות ו/או נקודות שאינן ברורות למראיין.

כבסיס לביצוע הראיונות, החוקרת הצליחה לקבל מן העירייה רשימת כתובות של עולים מחבר המדינות שהגיעו לארץ בשנים הרלבנטיות והינם בטווח הגילאים שהגדרנו למדגם המרואיינים. הרשימה כללה מאות אחדות של כתובות בכל רובע, אך רק 55-75 רואיינו בכל אחד מארבעת הרבעים. שאפנו למספר גבוה יותר, אך עבודת הראיונות נתקלה בקשיים רבים, ביניהם: בין הכתובות שקיבלנו היו כפילויות ובאחרות לא נמצאו האנשים הרשומים; בין הרשומים נכללו עולים שגרו בדירה פחות משנתיים, ולפיכך לא התאימו למדגם; הנכונות לפתוח את הדלת בפני המראיינים ולהשיב לשאלותיהם לא הייתה גבוהה, למרות האמצעים שנקטנו ותוארו לעיל, כולל המתנה. אף על פי כן, סביר לטעון שהמדגם מייצג את העולים המתגוררים ברבעים הנחקרים, לאחר שבדקנו ומצאנו שאין הבדלים מובהקים במספר משתנים, שלגביהם יכולנו להשוות בין ממצאי המדגם לנתונים דמוגרפיים שהתקבלו מן העירייה.

הראיונות בוצעו בחודשים נובמבר 2008 עד פברואר 2009. כל ראיון נמשך בין 30-50 דקות.

בקה ורימות עבודת המראיינים נעשתה על-ידי עורכת מחקר זה, לאחר קבלת 10 שאלונים מכל מראיין. הבקרה בוצעה בשני משורים: האחד - ביקור מדגמי בחלק מהכתובות בשאלונים שנמסרו מלאים; במהלך אחת הביקורות, אכן גיליתי כי אחד המראיינים ציין כתובות שהוא כלל לא ביקר בהן ועל כן, העסקתו הופסקה מיד (ונותרנו עם 3 מראיינים בלבד). כמובן ש-15 השאלונים שהוא מסר נפסלו; השני - נעזרנו בשאלות בקרה בשאלון, כמו שאלה V113 ושאלה W81 ששתיהן שואלות על תמהיל חברתי במקום העבודה, אך בסגנון שונה ושאלות V45 ו-V48, שששתיהן יש התייחסות לנושא של קרובי משפחה באשדוד לפני רכישת הדירה. שאלונים אשר מולאו בצורה חלקית או שהיו בהם ניגודים פנימיים ברורים בתשובות לשאלות המעקב, נפסלו.

5.5 עיבוד הנתונים

הנתונים שנאספו באמצעות השאלונים נותחו באמצעים מקובלים של ניתוח כמותי, כמפורט להלן. בעיבוד הנתונים נעזרנו בתוכנה הסטטיסטית SPSS (גרסה 16).

סטטיסטיקה תיאורית – לאחר שסיימנו לבנות ולאמת את קובץ הנתונים ארגנו אותם בטבלאות שכיחויות של כלל המדגם. דיווח על התפלגות שכיחויות של כל התשובות לכל השאלות מופיע יחד עם שאלון המחקר בנספח מספר 1. במסגרת הסטטיסטיקה התיאורית יצרנו גם טבלאות שצלבו שני משתנים (ולפעמים יותר), תוך בדיקת המובהקות הסטטיסטית של ההבדל בין קבוצות רלבנטיות, בעיקר באמצעות מבחני חי בריבוע.

קשר (קורלציה) בין שני משתנים – בוצעו מתאמי פירסון לבדיקת הקשר בין שני משתנים. כשהמחקר מסתמך על מדגם גדול כמו במחקר זה, מקובל שימוש במתאם פירסון הפרמטרי, גם כאשר רוב המשתנים סידוריים (ordinal), מיעוטם שמיים (nominal) ואחדים (כמו גיל) רציפים (interval scales).

רגרסיה מרובה לינארית – מבחן זה נחשב למאפשר זיהוי המשתנים הבלתי תלויים שמשפיעים באופן מובהק על משתנה תלוי נבחר, או במילים אחרות, משתנים שבעזרתם אפשר לנבא ברמה סבירה את התנהגותו של המשתנה התלוי. בהתאמה לנאמר לעיל על מבחן פירסון, כאשר המדגם גדול כמו במחקר זה, מקובל להסתמך על מבחני רגרסיה פרמטריים, גם כאשר המשתנים הנבדקים אינם רציפים. אולם, כדי לנבא, מקובל שהערכים שמתקבלים בהרצת הרגרסיה יהיו גבוהים למדי (כנראה מ-0.5 ומעלה). אם ערך R של מבחן הרגרסיה מובהק סטטיסטית אך נמוך (בערך החל מ-0.2 ומעלה), מקובל במדעי החברה להשתמש בתוצאות המבחן לשם הסבר השונות במשתנה התלוי (כפי שנדרש במחקרנו), אך לא לצורכי ניבוי.

רגרסיה אורדינאלית – פרוצדורה זו מומלצת במחקרים בהם המשתנה התלוי הינו אורדינאלי וכולל יותר משתי קטגוריות. השתמשנו בפרוצדורה זו להרצה נוספת בשלושה מודלים שיצרנו לבחינת שאלות המחקר (על-פי מודל המחקר). אולם מכיוון שקיבלנו תוצאות מאד דומות לאלה שהתקבלו בהרצות רגרסיה לינארית, קבענו כי הרגרסיה הלינארית הינה קירוב מתאים וסביר להשתמש בה, בעיקר כשהכוונה היא הסבר ולא ניבוי.

5.6 חקר יחסי סיבה ומסובב

דילמה מרכזית שמציבה תכנית המחקר האמפירי קשורה בכוונה, המובעת במודל המחקר, לבחון קשרים סיבתיים: בין המערך הפיסי-חברתי של המגורים כסיבה לבין הון חברתי כמסובב, ובין הון חברתי כסיבה לבין השתלבות בחברה הישראלית כמסובב. כדי להוכיח קיומו של קשר סיבתי, מוטל על החוקר למצוא קורלציה בין הסיבה למסובב, לאחר שדאג לכך – באמצעות מערך המחקר או באמצעים אחרים – שסדר הזמנים יהיה ברור (הגורם הנחשב כסיבה התרחש לפני זה הנחשב כתוצאה), ולאחר שבודד משתנים רלבנטיים אחרים, שהיו יכולים לגרום לאותה תוצאה.

מערך המחקר המוצע כאן יוצר אפשרות טובה לבחינת קשרים סיבתיים:

- מפני שלא היו לעולים הנבדקים הזדמנויות קודמות לפתח הון חברתי בארץ, בוודאי לא הון חברתי מגשר, ובכך מבטיח מערך המחקר סדר זמנים סביר לבחינת סיבה ומסובב.
- משום שנבחר מדגם גדול מספיק, שמאפשר לערוך מבחנים של רגרסיה מרובה, תוך בידוד סטטיסטי של משתנים רלבנטיים, דמוגרפיים, כלכליים ואחרים.
- כי נבדקו בעיקר עולים שזו דירתם הראשונה בארץ (או כמעט הראשונה) ותנאי מרכזי היה שהם גרים בדירה הנוכחית לפחות שנתיים; חלק ניכר מהם הופנו לגור בדירותיהם ולא בחרו אותן בעצמם, ובכך מערך המחקר עונה מראש לטענת הבחירה העצמית (self selection), אשר הועלתה בעבר במחקרים שבחנו השפעות של דיור מעורב על עמדות והתנהגויות של הדיירים. האמירה שרבים הופנו לדירותיהם מבוססת על ראיונות מקדימים שנערכו עם בעלי תפקידים בעיריית אשדוד ועל שיחות עם תושבים ברבעים שנחקרו. אלה לימדו, כי הרבעים העירוניים שנבנו בשנות התשעים נועדו מלכתחילה לקליטת עולים חדשים, בשילוב עם ותיקים משפרי דיור (שני רבעים – רובע י' ורובע י"ג, נבנו במסגרת הולליים⁴), וכללו דירות באיכות טובה יחסית ובמחירים אטרקטיביים; רבים מן העולים קיבלו – לדבריהם – המלצות מגופי ממשל שונים (דוגמת הסוכנות) היכן כדאי להתמקם, כאשר ההמלצות כוונו לאותם רבעים, שנבנו על-ידי משרד השיכון עבור קליטתם המהירה של עולים. לפיכך, רוב הנחקרים הינם אנשים שעבורם הסביבה החברתית של מגוריהם הייתה נתונה, מבלי שהם ממש בחרו בה, כמקובל בקרב ותיקים בארץ.

⁴ ולליים – ועדות לזירוז הליכי תכנון (ע"פ חוק "הליכי תכנון (הוראת שעה) 1990"). הוועדות הללו יכלו לשנות ייעוד של קרקעות חקלאיות ולהסבן לבנייה, ולאשר במהירות תכניות לבניית מגורים, ללא השתתפות של נציגי ציבור ואנשי מקצוע בלתי תלויים (כרמון, 1999).

פרק 6: העיר אשדוד ואפיון רבעי המחקר

6.1 העיר אשדוד

6.1.1 אשדוד – רקע כללי

העיר אשדוד תוכננה והוקמה בתקופה בה יעדי "פיזור אוכלוסייה", "קליטת עלייה" ובניית נמל עמוק-מים שני, עמדו בראש סולם העדיפויות הלאומיות, ולכן היא נמנית על הערים האחרונות שתוכננו והוקמו ע"פ "תכנית אריה שרון", שמטרתה היתה להגשים מטרת אלו. לאחר הקמת המדינה, ערב מבצע "קדש", שלח ראש הממשלה דיאז, דוד בן גוריון, מכתב לעובד בן עמי, שהיה באותם הימים ראש עיריית נתניה ובו כתב: "עשה בשביל הדרום כפי שעשית בשביל הצפון". רעיון הקמתה של אשדוד נתקל בקשיים לא מעטים ועם סיום מבצע קדש התקבלה הצעתו של בן עמי להקים נמל בקרבת עיר שיש לה תשתית כלכלית. לצורך כך הוקמה החברה לפיתוח אשדוד. במאי 1956 קיבלו המייסדים, קבוצת בוני ערים, אישור מהממשלה לתוכנית ונחתם חוזה בין המדינה לחברה ובו נמסר שטח של 24,000 דונם תמורת התחייבות לתכנן את העיר על כל פרטיה ולבצע בה את עבודות הפיתוח (שנתון סטטיסטי - אשדוד, 2007; אתר האינטרנט של עיריית אשדוד: www.ashdod.muni.il).

בנובמבר 1956, חודש אחרי מבצע קדש הגיעו למקום שהיה בתחום שיפוטה של המועצה האזורית חבל יבנה, 22 משפחות עולים ראשונות, יוצאות מרוקו. בתחילת 1957, הגיעו העולים ממצרים והישוב מנה 370 נפש. ביולי 1957 בישרה ממשלת ישראל על תחילת הקמתה של העיר, בשמה התנ"כי של העיר הפלשתית – אשדוד. בתחילת שנת 1960 מנתה אשדוד 3,500 תושבים. באפריל 1961 החלה בנייתו של נמל אשדוד שהפך במהרה לנמל הגדול במדינה, מבחינת כמות המטענים העוברת דרכו. אין ספק שהפיתוח המואץ בראשית הדרך הושפע במידה רבה מהקמת הנמל ומפעילותה של חברת אשדוד (הרץ, פוגל ושוורץ, 1996). בנובמבר 1961 נבנתה מסילת הרכבת לאשדוד. במקביל, החלה לקום בעיר התשתית התעשייתית וקמו מפעלים שונים בעיר ביניהם: יפו-מור, רבלון ובתי הזיקוק. ב-14/2/1968 קיבלה אשדוד מעמד של עיר והמשיכה בתנופת הפיתוח. התעשייה המתפתחת ואפשרויות המגורים הנוחות הביאו לעיר אוכלוסייה צעירה שקבעה בה את ביתה ואשר השתלבה במערך התעסוקה, התעשייה, החינוך ובחיי העיר בכלל (שנתון סטטיסטי - אשדוד, 2007).

6.1.2 אוכלוסיית העיר

אוכלוסיית העיר גדלה במהירות מ-72,000 תושבים בשנת 1966 ל-125,000 תושבים ב-1995 (הרץ, פוגל ושוורץ, 1996) ול-209,200 תושבים ב-2008. היום אשדוד היא העיר הגדולה ביותר במחוז דרום והחמישית בגודלה בין ערי ישראל. עיקר הגידול בשנים האחרונות נובע מריבוי טבעי של אוכלוסיית העיר, ממאזן ההגירה של התושבים (תושבים נכנסים פחות תושבים יוצאים) ומהשתקעות ראשונית של עולים (אם כי שיעור זה הולך ופוחת). (שנתון סטטיסטי - אשדוד, 2007).

אשדוד היא עיר שהתבססה על גלי עלייה מיום היווסדה. גלי העלייה הגדולים ביותר בהיקפם החלו בתחילת שנות ה-90, עם עלייתם של עולי ברית המועצות לשעבר. במהלך שנים אלו קלטה העיר כ-80,000 עולים. במהלך שנת 1999 הגיעו לאשדוד 4,429 עולים, אך מספרם הלך ופחת ובשנת 2005

הגיעו 1,314 עולים בלבד. כתוצאה מקצבי התפתחות ובנייה גבוהים ומקליטה מאסיבית של גלי עלייה, מאזן ההגירה באשדוד היה חיובי במהלך כל שנותיה. גם כיום מאזן ההגירה חיובי, אך הוא נמצא בתהליך ירידה מואץ: בשנת 1999 שיעור מאזן ההגירה היה 4.66%, בשנת 2002 הוא ירד ל- 1.99% ובשנת 2005 חלה ירידה נוספת ל- 0.45% (שנתון סטטיסטי - אשדוד, 2007).

מבנה הגילים של אוכלוסיית העיר דומה למבנה של כלל אוכלוסיית ישראל ומתאפיין באוכלוסייה צעירה יחסית, דומיננטיות של קבוצת הגילאים 0-20, המהווים מאז 1999 כ- 36% מאוכלוסיית העיר (לעומת 22% בתל-אביב, 30% בבאר שבע). במהלך השנים 2004-2007, נתוני התפלגות הגילאים מצביעים על מגמה שאוכלוסיית העיר מתבגרת. חשוב לציין, כי מבנה הגילים אינו אחיד בכל רובעי העיר והשכונות הוותיקות מתאפיינות באוכלוסייה מבוגרת יותר (שנתון סטטיסטי - אשדוד, 2007).

6.1.3 המבנה האורבני של העיר

אחת התכונות הייחודיות המאפיינות את אשדוד כעיר מתוכננת היא החלוקה לשכונות המכוננות באשדוד "רבעים". כבר בתכנון הראשוני, בשנת 1956, תוכננה העיר ל- 17 רובעי מגורים אוטונומיים, מופרדים מרובעי המסחר והתעשייה (שנתון סטטיסטי - אשדוד, 2007). האדריכלים י. פרלשטיין וא. דודאי קיבלו ב- 1956 את המנדט להכנת תכנית מיתאר לעיר אשדוד (אהרון-גוטמן, 2005).

תכנית המיתאר לאשדוד (ד/ 2000) אושרה בשנת 1960. תכנית זו התוותה את מבנה השכונות במערך של שתי וערב. בכל רובע תוכנן מרכז רובעי המשרת את תושבי הרובע, הן בשרותי מסחר והן בשירותים ציבוריים כגון: גני ילדים, בתי ספר, מתני"ס ועוד. רובעי העיר תוכננו סביב מע"ר - מרכז עסקים ראשי, הממוקם ברובע הקריה (הסיטי). במע"ר עצמו שימושי קרקע מעורבים הכוללים: מגורים בצפיפות גבוהה, מוסדות ציבור מרכזיים, מסחר ועסקים (מתוך: תכנית המיתאר, ד/ 2000). התכנית התוותה מערכת עירונית רצופה המוגדרת לרבעים, על בסיס מערכת שתי וערב של דרכים עורקיות. מערכת דרכים משנית הוגדרה ברמת הרבעים ומטרתה לקשור בין הרבעים, תוך הפרדה בין התנועה מההירה והתנועה האיטית בתוך הרבעים. הכבישים העורקיים מיועדים לתנועה מהירה ללא גישה ישירה לבניינים הגובלים בהם (אהרון-גוטמן, 2005).

ע"פ תכנית המיתאר גובש ציר עירוני ראשי - מזרח-מערב - שראשיתו במחלף הכניסה לעיר, המשכו דרך מרכז תחבורה, המוסדות הכלל עירוניים, רובעי המגורים, מרכז העסקים הראשי ("הסיטי") וסיומו במרכז התיירות והמעגנה (המרינה). בתכנית שולבו אתרים לפיתוח מלונאות ונופש לאורך שפת הים, מהנמל בצפון ועד גבול העיר בדרום. במסגרת התכנית נקבע פארק עירוני מצפון לרובע המגורים א' ו- ב', שיהווה מוקד פעילות של נופש וספורט וחיץ בין העיר לאזור התעשייה. מערכת הדרכים הותאמה לפעילויות הצפויות, תוך הפרדה בין התנועה לנמל ובין התנועה לעיר המגורים ובמקביל הובטח הקשר בין אזורי המגורים לאזורי התעסוקה.

ע"פ פרנקל (1990 אצל: אהרון-גוטמן, 2005) התכנית ביטאה את עקרונות התכנון הבאים:

(1) הפרדה מוחלטת בין אזורים בעלי תפקוד שונה (מגורים, תעשייה וכו'); (2) הקמת מערכת של כבישים עורקיים בעיר אשר תבטיח תחבורה מהירה ונוחה וניתוב של תחבורה מהירה אל מחוץ לרבעים; (3) בינוי המאפשר איכות חיים גבוהה לתושבים (צפיפות נמוכה יחסית, תצפיות לים); (4) פיצול המרקם החברתי של האוכלוסייה לרבעים כאשר כל אחד מהם יתוכנן כך שתקיים בו

אינטגרציה חברתית ושיסופקו בו כל צורכיהם של התושבים ברמת המשפחה; (5) צירוף מגורים ממגוון רמות כלכליות במסגרת הרובע כדי למנוע קיטוב בין מגורי עשירים למגורי עניים או ריחוק בין יוצאי ארצות שונות או בעלי אוריינטציה דתית שונה; (6) מניעת זיהום סביבתי.

17 רובעי המגורים מצוינים באותיות האלף-בית ובכללם רובע מגורים נוסף – הקריה (הסיטי), אשר תוכנן כמרכז העיר, מתאפיין בשימושי קרקע מעורבים (מגורים, מסחר ועסקים). בשנת 2006, כל רובע מכיל בממוצע 16,000 תושבים. הרובע הגדול ביותר הוא רובע ג', המאכלס 20,000 תושבים והרובע הקטן ביותר הוא רובע י', המאכלס 10,000 תושבים (שנתון סטטיסטי - אשדוד, 2007).

הכבישים העורקיים המשמשים גם כקווי גבול בין הרבעים יוצרים משמעויות בהיבטים שונים (אהרון-גוטמן, 2005): מחירי הדירות משני צידיו של כביש עורקי יכולים להיות שונים זה מזה בצורה משמעותית; ילדים משני צידי הכביש ילכו לבתי ספר יסודיים שונים; תעריפי הארנונה שונים; השפות לעיתים שונות; מיגוון החנויות עשוי להיות שונה; קוד הלבוש משתנה ועוד. לפי אהרון-גוטמן (2005) הרובע הפך במהלך השנים, הן ליחידת ארגון ברמה האדמיניסטרטיבית (הרבעים הוגדרו כאזורי הרישום "הטבעיים" של בתי הספר, פינוי פסולת, גינון ועוד) והן ליחידת ארגון חברתי.

התחלת הפיתוח המהיר של המגורים החלה מצפון לדרום, ברובעים א' ו – ב' ואחר כך ברובעים ג', ו', ח' ו – י"א. פיתוחו של רובע ט"ו החל ב – 1986. במקביל התפתחו אזורי התעשייה מצפון לרובעי המגורים. בתחילת שנות ה – 90 החלו בפיתוח הרובעים: ז', ט', י', ו – י"ג וב – 1993 החלו בפיתוח רובע הקריה (הסיטי) וב – 1997 החלו בפיתוח רובע י"ב (הרץ, פוגל ושוורץ, 1996; ראיון עם אדר' חיה גרינברגר, אגף התכנון, עיריית אשדוד, 2006; שנתון סטטיסטי – 2007, היחידה לתכנון אסטרטגי, עיריית אשדוד).

בנייתה של העיר בקצב מהיר מצפון לדרום יצר מצב על-פיו כל "גל עלייה", כל קבוצת מהגרים אשר הגיעה לחופי ישראל יישבה את החלקים הבנויים. כך נוצר מרקם עירוני עם מידה לא מבוטלת של סגרגטיביות. אופני האכלוס של הקהילה החרדית וגם אופן קליטתם ואכלוסם של המהגרים ממדינות חבר המדינות מצביעים על הדומיננטיות הרבה של משרדי הממשלה השונים בקביעת מדיניות האכלוס המקומית. כך למשל, עם ההגירה האינטנסיבית מבריה"מ נבנו שלושה רבעים כ"רבעים רוסיים": רובע ט', רובע י' ורובע י"ג. הרבעים שרמת הסגרגטיביות בהם היא הנמוכה ביותר הם הרבעים הדרומיים: י"א, י"ב ו – ט"ו. אלה הרבעים המבוססים יותר של העיר, הרבעים של "משפרי הדיור": דור שני של תושבי אשדוד אשר שיפרו את מעמדם הכלכלי ורכשו דירות ובתים ברבעים היקרים יותר. הסגרגטיביות החברתית בעיר אינה פונקציה רק של סגרגציה אתנית, אלא גם של סגרגציה מעמדית. הרבעים החלשים ביותר הינם הרבעים החרדים (או המתחרדים): ג', ז' ו – ח', אחריהם שכונות השיקום, בעיקר רבעים ב' ו – ו'. רבעים ט', י' ו – י"ג המזוהים כרבעים של "הרוסיים" מצויים במדרג בינוני מבחינה חברתית-כלכלית (אהרון-גוטמן, 2005)

מפה מס. 6.1.3 א' – רבעים לפי שנת הקמה

Map No. 6.1.3 (a): Urban Quarters in Ashdod by year of establishment

מקור : שנתון סטטיסטי אשדוד 2007/8

תכנית אב לאשדוד – 1996

תכנית האב, אשר הוכנה בשנת 1996 על-ידי הרץ, פוגל ושוורץ התבססה על תכנית המיתאר המאושרת עם דגש על שלוש סוגיות מרכזיות:

1. בחינה מחדש של אפשרות שילוב "פארק החולות" ("הדיונה") במרקם העירוני של אשדוד וההשלכות של כך על תכנון כלל העיר.
 2. בחינה מחדש של עתודות הקרקע לאפשרויות הרחבת העיר והגדלת היצע המגורים, כולל אזור "המשולש החקלאי" במזרח העיר.
 3. פיתוח מקורות תעסוקה חדשים בתחומי תעשיות עתירות ידע ושירותים על מנת לגוון את אופי אוכלוסיית העיר ולקלוט מועסקים, גברים ונשים, בעלי השכלה גבוהה ובעלי מקצועות חופשיים.
- תכנית האב אימצה את עקרונות הפריסה המרחבית של תכנית המיתאר הקיימת והוסיפה פתרונות, הן בתוך העיר והן בסביבתה הקרובה. עקרונות מרכזיים של תכנית האב:
- השענות של פונקציות כלל עירוניות על הכניסה הדרומית לעיר. גיבוש ציר עירוני ראשי – מזרח-מערב – שראשיתו במחלף "עד הלום", המשכו דרך מוסדות כלל עירוניים, אזור הספורט העירוני, רובעי המגורים, מרכז עסקים ראשי ("סיטי") וסיומו במרכז התיירות, מלונאות ונופש (המרינה).
 - השענות העיר על שלוש כניסות מכביש ארצי מס. 4 המחברות אותה למערכת דרכים מטרופולינית וארצית, כולל קשר תחבורתי מכביש ארצי מס. 4 אל אזור התעשייה הצפוני של אשדוד.
 - פיתוח תיירות, מלונאות ונופש לאורך שפת הים, מהנמל בצפון ועד גבול העיר בדרום.
 - פיתוח פארק החולות כמוקד תיירותי ברמה עירונית, אזורית ולאומית יחד עם הכנסת פונקציות של נופש פעיל בחיק הטבע בשולי הפארק.
 - שילוב האזור הצפוני של הדיונה ("פארק החולות") במערך העירוני. הפארק מיועד לשימוש הציבור הרחב, תוך התבססות על הפוטנציאל הטבעי הגלום בו.
 - פיתוח פארק השקמים המשתרע בשוליו הצפוניים של פארק החולות.

מפה מס. 6.1.3 ב' – שימושי הקרקע באשדוד, 2006

Map No. 6.1.3 (b): Land use in Ashdod, 2006

מקור : שנתון סטטיסטי אשדוד 2007/8

6.2 רבעי המחקר

6.2.1 רובע ט' (35% עולים)

רובע ט' הוקם בתחילת שנות ה-90 וממוקם צפונית-מערבית לכניסה הדרומית לעיר, בסמיכות לתחנת הרכבת. מאופיין באוכלוסייה מעורבת של עולים חדשים מחבר המדינות וותיקים (הגדרה לוותיקים: יותר מעשרים שנה בארץ, דוברי רוסית ו/או לא דוברי רוסית). הרובע כולל 11,153 תושבים, מתוכם 5,328 עולים (48% מכלל אוכלוסיית הרובע), ברובם מחבר המדינות (שנתון סטטיסטי – אשדוד, 2007). אוכלוסיית הוותיקים המתגוררת ברובע מתאפיינת בשיעור לא מבוטל של אוכלוסייה דתית והדבר בא לידי ביטוי במאפייני מוסדות הציבור, כפי שיפורט בהמשך.

הרובע נבנה ע"פ תכנית מפורטת 3/במ/14/1 ומתפרס על פני שטח של 780 דונם. ע"פ התכנית חולק הרובע לחמישה אזורים מגורים הנבדלים זה מזה באופי הבנייה:

אזור מגורים א' – מגורים צמודי קרקע, שתי קומות לכל היותר. שטח בניה מירבי: 170 מ"ר ברוטו ליחידה.

אזור מגורים ג' – עד 3 קומות מדורגות (קוטגים דו מפלסיים על-גבי דירות צמודות קרקע בנות קומה אחת). שטח דירה מירבי: 150 מ"ר (שטח הדירה לא יפחת מ-120 מ"ר).

אזור מגורים ג' מיוחד – עד 4 קומות. שטח דירה מירבי: 150 מ"ר (שטח הדירה לא יפחת מ-98 מ"ר).

אזור מגורים מיוחד – בניינים של 14 קומות על-גבי קומת עמודים. גודל ממוצע של דירה באזור זה לא יפחת מ-98 מ"ר.

אזור מגורים מיוחד בשילוב מסחר - מגורים בשילוב קומת מסחר בקומת הקרקע. בניינים של 12 קומות על-גבי קומת מסחר. בבניינים אלו ישנה אפשרות לחלק יחידת דיור אחת לשתי יחידות דיור. שטח דירה מירבי: 150 ברוטו (שטח הדירה לא יפחת מ-98 מ"ר).

שלבי בניית הרובע כללו תחילה את בניית צמודי הקרקע (בטבעת ההיקפית של הרובע), המאוכלסים ברובם על-ידי תושבים וותיקים ורק בשלבים מאוחרים יותר, (תחילת שנות ה-90) החלו בבנייה רוויה במרכז הרובע, פריסת הבניינים היא בצורת האות ח'. בנייה זו אוכלסה בעיקר על-ידי עולים מחבר המדינות. בין הבנייה הרוויה, לבין הבנייה צמודת הקרקע ישנה בנייה נמוכה יחסית (4-3 קומות), המאוכלסת בעיקר על-ידי עולים, אך ניתן למצוא בה גם וותיקים.

בפועל (בשטח) בולטים שלושה אזורים מגורים: צמודי קרקע ובנייה נמוכה של 4-2 קומות; בנייה של 5-9 קומות ובנייה גבוהה יותר של עד 12 קומות.

מוסדות ציבור – ממוקמים במרכז הרובע, בסמיכות לגינה המרכזית. ברובע בית ספר ממלכתי ("אשכול") ובית ספר ממלכתי דתי ("דביר"). כמו כן, יש אולפנה לבנות, גילאי חטיבה – תיכון, והוא כולל בנות מכל רובעי העיר. ברובע שבעה גני ילדים עירוניים (גילאים 3 עד 5/6); שני גני ילדים של החברה העירונית לגילאים צעירים וגן אחד של נעמ"ת.

שירותי תרבות וחברה - ברובע מתנ"ס המרכז את הפעילות הקהילתית ואת פעילות החוגים המיועדת לשתי האוכלוסיות: עולים וותיקים. בשנת 2006 השתתפו בפעילויות הרובע 982 תושבים (שנתון

סטטיסטי – אשדוד, 2007), חשוב לציין שהמתנ"ס החל לפעול בשנת 2005. מערך החוגים במתנ"ס פתוח לכלל תושבי הרובע, עם זאת, ניתן לראות יותר עירוב בין עולים וותיקים, בשכבות הגיל הצעירות. באירועי התרבות המוצעים לשכבות הגיל המבוגרות יותר, ההפרדה בין עולים לוותיקים בולטת יותר ושיעור המשתתפים מקרב אוכלוסיית העולים גבוה משיעור המשתתפים מקרב אוכלוסיית הוותיקים. מדיניות המתנ"ס הינה לעודד פעילויות, בכל שכבות הגיל, הן לעולים והן לוותיקים. לאור זאת, נעשים ניסיונות ליזום פעילויות המאפשרות שילוב בין שתי האוכלוסיות. כך למשל, קודם פרויקט "אצלנו בשכונה" שכלל מופעי שירה, ריקוד ותיאטרון, הן בשפה העברית והן בשפה הרוסית, הדגש היה על מרכיב המחול אשר פונה לכולם, ללא הבדלי שפה. שני תחומים בהם הצליחו יחסית לערב בין שתי האוכלוסיות, בהיבט של תמהיל המשתתפים, הם: סריגה וריקודי עם. גם בתחום ההתעמלות היה עירוב מוצלח יחסית, אלא שהקבוצה היתה גדולה מדי והיה צורך לפצל אותה לשתיים ובאופן "טבעי" הקבוצה התפצלה לעולים ולוותיקים (מרינה אוסרובסקי, רכזת קהילה וקליטה - מתנ"ס רובע ט', ראיון, 2006).

במקביל לפעילויות המשלבות את שתי האוכלוסיות, ישנן פעילויות וחוגים הפונים באופן ספציפי לאוכלוסיית העולים או הוותיקים. במידה ומדובר בפעילות הפונה לאוכלוסיית העולים, סביר להניח שהיא תתקיים בשפה הרוסית (צביה כלפון, מנהלת מתנ"ס רובע ט', ראיון, 2006; מרינה אוסרובסקי, רכזת קהילה וקליטה - מתנ"ס רובע ט', ראיון, 2006).

שטחים פתוחים - אחד האלמנטים הבולטים ברובע הוא הגן המרכזי שנמצא בסמיכות למתחם מוסדות הציבור, במרכז הרובע. בגן עצמו מתקני נופש ופנאי כגון: שולחנות משחק לפינג פונג, מעט מתקנים לילדים (נדנדות ומגלשות), ספסלי ישיבה, מתקני שתייה ומספר סככות לצל. בחלק הצפוני של הפארק ישנו מרכז מסחרי ובו חנויות מזון, מעט מספרות ומספר חנויות בגדים. בולט מאוד עירוב השפות בשילוט החנויות. סביב הגן המרכזי מוקמה הבנייה הרוויה ועל כן, חלק ניכר מדירות בניינים אלו צופות לגן. שתי גינות מרכזיות נוספות ממוקמות בשולי הרובע: בחלק הצפון מערבי ובחלק הדרום מזרחי. גינות, בקנה מידה קטן יותר, פזורות ברובע, לא בצורה מובנית והשימוש בהן הוא מועט יחסית, לגינות הגדולות והמרכזיות יותר ברובע.

צילום 6.2.1 א': פריסת מוסדות הציבור ומבנה אורבני - רובע ט'

Photo No. 6.2.1 (a): 9th Quarter (Rova Tet) - Distribution of public Institutions and urban structure

צילום 6.2.1 ב': תמונות מייצגות של רובע ט'

Photo No. 6.2.1 (b): Images of 9th Quarter (Rova Tet)

בניינים בני 5-12 קומות לצד בנייה של צמודי קרקע ובניינים בני 3-4 קומות.

גינה ציבורית במרכז הרובע בסמיכות למתנ"ס הרובע.

6.2.2 רובע י' (60% עולים)

רובע י' הוקם בתחילת שנות ה-90 וממוקם מצידו הדרומי של כביש הכניסה הדרומית לעיר. למעשה, כביש הכניסה הדרומית יוצר הפרדה ברורה בין רובע ט' (מצידו הצפוני של הכביש) לבין רובע י' (מצידו הדרומי). אוכלוסיית הרובע כוללת בעיקר עולים חדשים מחבר המדינות והשאר הינם וותיקים. הרובע כולל 9,751 תושבים מתוכם 6,020 עולים מחבר המדינות (62% מכלל אוכלוסיית הרובע) (שנתון סטטיסטי – אשדוד, 2007). אוכלוסיית הוותיקים המתגוררת ברובע בד"כ היגרה מרובעים אחרים בעיר או מערים אחרות כגון: באר שבע, שדרות ועוד (שלום לוטטי, מנהל מתנ"ס דיונה – רבעים י'–ג', ראיון, 2006).

הרובע נבנה ע"פ תכנית מפורטת 9/במ/3 ומתפרס על פני שטח של 627 דונם. ע"פ התכנית חולק הרובע לארבעה אזורים מגורים הנבדלים זה מזה באופי הבנייה:

אזור מגורים א' – צמודי קרקע טוריים בשתי קומות. שטח בניה מרבי הוא 150 מ"ר בשתי קומות ולא יותר מ-90 מ"ר בקומת הקרקע. אזור זה כולל גם "בנה ביתך" על מגרש בן כ-400 מ"ר. שטח בניה מרבי יהיה 160 מ"ר בשתי קומות.

אזור מגורים ב' – בניינים בני 2-3 קומות (כולל קומת קרקע).

אזור מגורים ג' – באזור זה מספר מבנים הנבדלים זה מזה בעיקר במספר הקומות שמאפשרת התכנית. ככלל גובה הבניינים באזור זה נע בין 2-4 קומות. בניינים בני 4 קומות בד"כ יהיו מוקמים בצמתים.

אזור מגורים מיוחד – שילוב של מסחר ומגורים, אזור המדרחוב. גובה הבניינים לא יעלה על 7 קומות ולאורך המדרחוב גובה הבניינים יהיה 4 קומות עם גגות רעפים.

באזורי המגורים ב', ג' ובאזור מגורים מיוחד גודל ממוצע של דירה יהיה 93 מ"ר לדירה.

מאפיין מרכזי של הרובע הוא היעדר בנייה רוויה (7 קומות הינו הגובה המרבי ברובע). הבנייה של 3-4 קומות דומיננטית ברחובות הראשיים: רח' הנביאים ושד' המייסדים. בנייה נמוכה יותר של 2 קומות (שיכונים בבנייה נמוכה) ממוקמת לאורך שד' קק"ל – רחוב היקפי, וברחובות קטנים יותר, המחברים בין רח' הנביאים ושד' המייסדים לשד' קק"ל. באותם רחובות קטנים, בסמיכות לשיכונים בני 2 קומות, ממוקמת בנייה צמודת קרקע. אוכלוסיית העולים מתגוררת בעיקר בבנייה של 2-4 קומות ו-7 קומות ואוכלוסיית הוותיקים מתגוררת בצמודי הקרקע.

מוסדות ציבור – אינם ממוקמים במרכז הרובע, אלא בצידו הדרומי. ברובע שני בתי ספר ממלכתיים ("אלונים" ו"אמירים") ובית ספר ממלכתי דתי ("אריאל"). בסמיכות למתנ"ס מוקמה בשנים האחרונות ישיבת הסדר – נווה דקלים, אשר פונתה מגוש קטיף. ברובע 4 גני ילדים עירוניים (גילאים 3 עד 5/6) ומעון יום אחד. בשנים האחרונות, עקב יציאת צעירים מהרובע וירידה במספר הילדים, ישנה מגמה להתמחויות של גני הילדים, כך למשל, ניתן למצוא ברובע י' גן המיועד לילדים כבדי שמיעה והוא משרת את כלל העיר. אחד המקומות המרכזיים ברובע מבחינת פעילות ונוכחות תושבים הוא המרכז המסחרי במדרחוב נביאים. במרכז ניתן למצוא: מעדניות, משרדי תיווך, מספרות, חנויות של כלי בית, משרד נסיעות, מאפייה (של מאפים רוסים), סניף של קופת חולים כללית, ירקות ופירות ועוד. בחלק ניכר מהחנויות יש שילוט בשפה העברית ובשפה הרוסית.

שירותי תרבות וחברה - ברובע מתנ"ס המרכז את הפעילות הקהילתית ואת פעילות החוגים עבור רובעים י' ו - י"ג. הפעילות אמנם מיועדת לשתי האוכלוסיות: עולים וותיקים, אך המתנ"ס נתפס כמשרת בעיקר את אוכלוסיית העולים. באופן בולט, ברובע י' - י"ג, העולים הינם צרכני תרבות פנאי פעילים יותר מהוותיקים (שלום לוטטי, מנהל מתנ"ס דיונה, רובע י' - י"ג, ראיון, 2006). בשנת 2006 השתתפו בפעילויות המתנ"ס 4,647 תושבים (שנתון סטטיסטי - אשדוד, 2007).

הנהלת המתנ"ס מורכבת מאנשי מקצוע וותיקים, חלקם אינם דוברי רוסית וחלקם דוברי רוסית (עלו בשנות ה - 70 וה - 80). לעומת זאת, תחום התרבות במתנ"ס מנוהל ומרוכז ברובו על-ידי יוצאי חבר המדינות, עולים חדשים שעלו בשנות ה - 90 המאוחרות יותר (1997 ואילך). במרבית החוגים, המוצעים במתנ"ס, המדריכים הם דוברי רוסית (יוסי בצלאל, מנהל מתנ"ס דיונה לשעבר, י' - י"ג, ראיון, 2006).

במתנ"ס מעון יום לילדים הפועל כל יום משעה 7:30 עד 17:00. הגנת והסייעת הן מחבר המדינות וכל שאר העובדות הן וותיקות. 30%-40% מהילדים במעון הם מחבר המדינות וכל השאר וותיקים. ניתן להסביר את הרוב היחסי של הוותיקים לאור העובדה שמשפחות צעירות, מקרב אוכלוסיית העולים החדשים, נעזרות במידה רבה בסבתות ובסבים שיטפלו בילדיהם בתקופת הגילאים הצעירים (עד לגילאי גן טרום חובה ו/או חובה), משיקולים כלכליים ותרבותיים. המתנ"ס מפעיל צהרון, הקולט ילדים בשעות הצהריים אשר מגיעים מגני הילדים ומבתי הספר. 70% מהילדים הם בני וותיקים. ילדי עולים, המשתתפים בצהרון, הם בדרך-כלל ממשפחות אמידות יותר שיכולות להרשות לעצמן את המימון של צהרון. מנהלת הצהרון היא עולה חדשה ממולדובה (עלתה ב - 1997) ואיתה עובדות 2-3 נשים, שהן וותיקות (ילידות הארץ). (יוסי בצלאל, מנהל מתנ"ס דיונה לשעבר, י' - י"ג, ראיון, 2006).

המתנ"ס מפעיל מספר תכניות ייחודיות, שתיים הבולטות במיוחד: (1) זהות יהודית קהילתית - שיתוף פעולה בין קהילת אשדוד ליהדות מתקדמת בישראל ומתנ"ס דיונה. הרעיון ליצור התקרבות, הן של העולים והן של וותיקים לנושא היהדות מנקודות מבט שונות ובאמצעות התקרבות זו ליצור חיבור בין שתי קבוצות האוכלוסיה של עולים וותיקים; (2) "אתה גאון" - פרויקט לקידום מצוינות בקרב גילאים צעירים (3-6). הביקוש לכך הוא בעיקר מקרב אוכלוסיית העולים.

בסמיכות למתנ"ס, הוקם "בית איתן" (בית העולה) ובו מועברים קורסים וחוגים לעולים חדשים, דגש על היבטים של קליטה ולימוד השפה העברית. במסגרת "בית איתן" הפנייה היא בעיקר לאוכלוסיית המבוגרים (יוסי בצלאל, מנהל מתנ"ס דיונה לשעבר, י' - י"ג, ראיון, 2006).

יוסי בצלאל (מנהל מתנ"ס דיונה לשעבר) ושלום לוטטי (מנהל מתנ"ס דיונה הנוכחי) העידו בראיונות כי המתנ"ס אכן מהווה נקודת מפגש בפועל ובפוטנציה עבור שתי האוכלוסיות: העולים והוותיקים, אך לא תמיד נקודות מפגש אלו הן חיוביות בתוצאותיהן. לטענתם, בשכבות הגיל הצעירות ישנן אינטראקציות חיוביות יותר, אך בגילאי התיכון ישנה שוב היפרדות בין העולים לבין הוותיקים.

שטחים פתוחים - בניגוד לרובעים ט' ו - י"ג, בהם יש גן מרכזי, דומיננטי בנוכחותו המרחבית ובשימוש בו, הרי שברובע י' יש פיזור של גינות קטנות. גן מנחם פולק, הוא הגן המרכזי ברובע, אך הוא קטן יותר ביחס לגנים המרכזיים ברבעים הסמוכים (ט' ו - י"ג). המרכז המסחרי, מדרחוב הנביאים ומתנ"ס דיונה משמשים כמרכזי הפעילות העיקריים ברובע.

צילום 6.2.2 א': פריסת מוסדות הציבור ומבנה אורבני - רובע י'

Photo No. 6.2.2 (a): 10th Quarter (Rova Yod) - Distribution of public institutions

צילום 6.2.2 ב': תמונות מייצגות של רובע י'

Photo No. 6.2.2 (b): Images of 10th Quarter (Rova Yod)

מדרכוב מסחרי במרכז הרובע ומתנ"ס רובע י'

בניה נמוכה: 2-4 קומות, מתחמים של שיכונים: מספר כניסות בבניין אחד

6.2.3 רובע י"ג (62% עולים)

רובע י"ג הוקם בתחילת שנות ה-90 וממוקם דרומית לרובע י', גם כן בסמיכות לכניסה הדרומית לעיר. גם בין רובע י' ורובע י"ג ישנה הפרדה באמצעות כביש מרכזי, אך ההפרדה מבחינת הירארכיית הכבישים נמוכה יותר מזו שבין רובע ט' לרובע י'. אוכלוסיית הרובע כוללת בעיקר עולים חדשים מחבר המדינות והשאר הינם וותיקים. הרובע כולל 12,710 תושבים מתוכם 8,092 עולים מחבר המדינות (64% מכלל אוכלוסיית הרובע) (שנתון סטטיסטי – אשדוד, 2007). אוכלוסיית הוותיקים שמתגוררת ברובע בד"כ היגרה מרבעים אחרים בעיר או מערים אחרות כגון: דימונה, שדרות ועוד (שלום לוטטי, מנהל מתנ"ס דיונה – רבעים י"ג-י"ג, ראיון, 2006).

הרובע נבנה ע"פ תכנית מפורטת 30/במ/3 ומתפרס על פני שטח של 855 דונם. ע"פ התכנית מערכת הדרכים הרובעית הראשית ממשיכה את מערכת הדרכים הקיימת ברבעים הסמוכים ויוצרת ארבע כניסות לרובע. בנוסף לרחובות אלו יש רחוב היקפי (רחוב דוד המלך) החוצה אותם ומשלים את המערכת הראשית. הגישה לבנייני המגורים הינה מתוך רחובות פנימיים, בחלקם רחובות משולבים.

ברובע כ- 3,420 יחידות דיור, בניינים בני 8 קומות, 3-6 קומות, 4-7 קומות, 3-4 קומות, 2-3 קומות ושתי קומות. לאורך הרחובות הראשיים ממוקמים בנייני מגורים בני 3-4 קומות. הכניסות הצפוניות והמזרחיות לרובע מודגשות על-ידי בניינים גבוהים. הבניינים הגבוהים ברובע מתוכננים בארבעה ריכוזים היוצרים מוקדי גובה דומיננטיים מבחינה ארכיטקטונית ומשאירים בטווח שטח פרטי פתוח (שפ"פ) רחב ידיים. אזור המגורים שבצפיפות נמוכה יותר, ממוקם בדרום השכונה, בקרבת רובע ט"ו, שהינו רובע בנה ביתך.

התכנית מגדירה חמישה אזורי מגורים:

אזור מגורים ב' – בניינים דו קומתיים, בחלקם מדורגים. בכל כניסה לא יותר מארבע דירות. שטח דירה מירבי 115 מ"ר ומותרת הצמדת חצרות פרטיות לדירות.

אזור מגורים ג' – בנייני מגורים של 3-4 קומות. בכל כניסה לא יותר מ-10 דירות. גודל דירה מירבי 93 מ"ר. גם כאן, מותרת הצמדת חצרות פרטיות לדירות בקומת הקרקע. בחלק מהבניינים איפשרו בקומת הקרקע בניית חנויות (חזית מסחרית), בשטח של כ-80 מ"ר.

אזור מגורים ג' מיוחד – בניינים מדורגים של 2-3 קומות. שטח דירה מירבי 93 מ"ר. מותרת הצמדת חצרות פרטיות לדירות.

אזור מגורים מיוחד – בניינים בגובה של 5-8 קומות ובגובה של 9-12 קומות. באותו אזור אפשרו גם בנייה של בניינים מדורגים, 3-6 קומות. שטח ממוצע לדירה 93 מ"ר.

אזור מגורים מיוחד (דיור מוגן לקשישים) – בניין מדורג, 6-8, על-גבי קומת קרקע הכוללת שירותים שונים לרווחת הדיירים. כ-100 דירות בגודל ממוצע של כ-54 מ"ר ליחידה.

בפועל (בשטח) בולטים ברובע שני אזורי מגורים: בנייה נמוכה של 2-4 קומות ובנייה גבוהה של 12 קומות.

מוסדות ציבור – ממוקמים לאורך ציר אלכסוני במרכז הרובע (יפורט עליו בחלק של שטחים פתוחים) ובאזורי המגורים השונים, במרחק סביר מאזורי המגורים, על מנת לאפשר הליכה רגלית ממקום למקום. הכניסה למוסדות הציבור הינה מתוך מערכת הדרכים המשנית או מהרחוב ההיקפי (דוד

המלך). מוסדות הציבור אשר ממוקמים ברובע: שני בתי ספר יסודיים ("רתמים" ו"שקד"), בית ספר יסודי של חב"ד, שלוחה של אגף הגבייה העירוני, לשכת רווחה עירונית ותיכון מקיף ח'. המרכז המסחרי של הרובע ממוקם בשוליים הדרומיים שלו, בסמיכות לגבול עם רובע י"ב. במרכז המסחרי ניתן למצוא מיגוון חנויות: מאפיות, סופר מרשת ויקטורי, ביליארד, חנות מחשבים, סניף להחלפת כסף, חנות פרחים, בית מרקחת, חנות ירקות ופירות ועוד. בחלק גדול מהחנויות יש שילוט בשפה הרוסית.

שירותי תרבות וחברה – עיקר הפעילות הקהילתית וצריכת תרבות הפנאי נעשית במסגרת הפעילויות המוצעות על-ידי מתנ"ס דיונה, שממוקם ברובע י'. אחד הגורמים המרכזיים לטשטוש הגבולות בין רובע י' לרובע י"ג הוא מתנ"ס דיונה שמשרת את שני הרבעים.

שטחים פתוחים – ברובע י"ג ניסו ליצור מערכת שטחים ציבוריים היוצרת מערכת תנועה להולכי רגל. לשם כך, התוותה התכנית ציר אלכסוני החוצה את הרובע ומורכב משתי גינות מרכזיות, מגרשי משחקים ומוסדות ציבור, משלב את רחבת המרכז המסחרי ובהמשך גם את רחבת הכניסה לקרית החינוך (תיכון מקיף ח'). לאורך הציר משולבים שבילי הליכה המאפשרים לחצות את הרובע מצידו המזרחי לצידו הדרומי בצורה קלה ונעימה. שבילים נוספים להולכי רגל מצויים בד"כ בהמשך לדרכים המשולבות ו/או הדרכים הפנימיות ונוצרת מערכת נוחה לתנועת הולכי רגל, המקשרת את הציר המרכזי עם אזורי המגורים ההיקפיים. בנוסף לגינה המרכזית שברובע, לכל אזור מגורים יש גינה בקנה מידה קטן יותר, המשרתת את אזור המגורים שבסמיכות אליה.

צילום 6.2.3 א': פריסת מוסדות הציבור ומבנה אורבני - רובע י"ג

Photo No. 6.2.3 (a): 13th Quarter (Rova Yod – Gimel) - Distribution of public institutions

צילום 6.2.3 ב': תמונות מייצגות של רובע י"ג

Photo No. 6.2.3 (b): Images of 13th Quarter (Rova Yod - Gimel)

שצ"פ אלכסוני החוצה את הרובע, מורכב משתי גינות מרכזיות בשולי הרובע.

בנייה גבוהה של 9-12 קומות, במתחמים מסוימים.

6.2.4 רובע הקריה – הסיטי (37% עולים)

רובע הקריה הוקם ב-1996 וממוקם בהמשך לכניסה הדרומית לעיר, מערבית לרבעים ט', י' ו- י"ג. רובע הקריה או כפי שמכונה על-ידי תושבי אשדוד, "הסיטי", הוא חלק בלתי נפרד מהקריה העירונית ומתאפיין בשילוב אינטנסיבי של מגורים, מסחר ומשרדים. אוכלוסיית הרובע הטרוגנית וכוללת, הן וותיקים והן עולים מחבר המדינות וממדינות נוספות (למשל: צרפת, ארגנטינה וכו'). הרובע כולל 18,021 תושבים מתוכם 6,927 עולים מחבר ההמדינות (38% מכלל אוכלוסיית הרובע) (שנתון סטטיסטי – אשדוד, 2007).

הרובע נבנה ע"פ שתי תכניות מפורטות: 17/במ/3 ותכנית 9/113/03/3 ומתפרס על פני שטח של 599 דונם. ע"פ התכנית הרחוב הראשי ברובע מהווה את ציר הכניסה הדרומי לעיר. הכיכר המרכזית ברובע יוצרת חיבור בין שני חלקי הרובע (הדרומי והצפוני). הרובע מתאפיין בצפיפות מגורים גבוהה (בניינים בני 8-15 קומות), יחסית לרבעים אחרים, ואין בו כלל תכנון לבנייה צמודת קרקע.

לרובע שני חלקים עיקריים הנחצים על-ידי שדרות הרצל: ממזרח לשדרות הרצל נמצא החלק שבו מרוכזים המגורים, בשילוב עם מסחר ומשרדים וממערב לשדרות הרצל נמצא החלק שבו מרוכזים מוסדות הציבור העירוניים: מרכז תרבות, העירייה, מרכז קונגרסים ומרכז תחבורה עירוני. נלווים לשירותים אלו גם שירותי מסחר ברמה העירונית – שני קניונים מרכזיים של העיר. בחלק המערבי מתוכנן להיבנות אזור המיועד למלונאות ונופש, בשילוב פונקציות מסחריות.

מחקרנו מתמקד בחלק המזרחי של הרובע – אזור המגורים ומוסדות הציבור ברמה הרובעית.

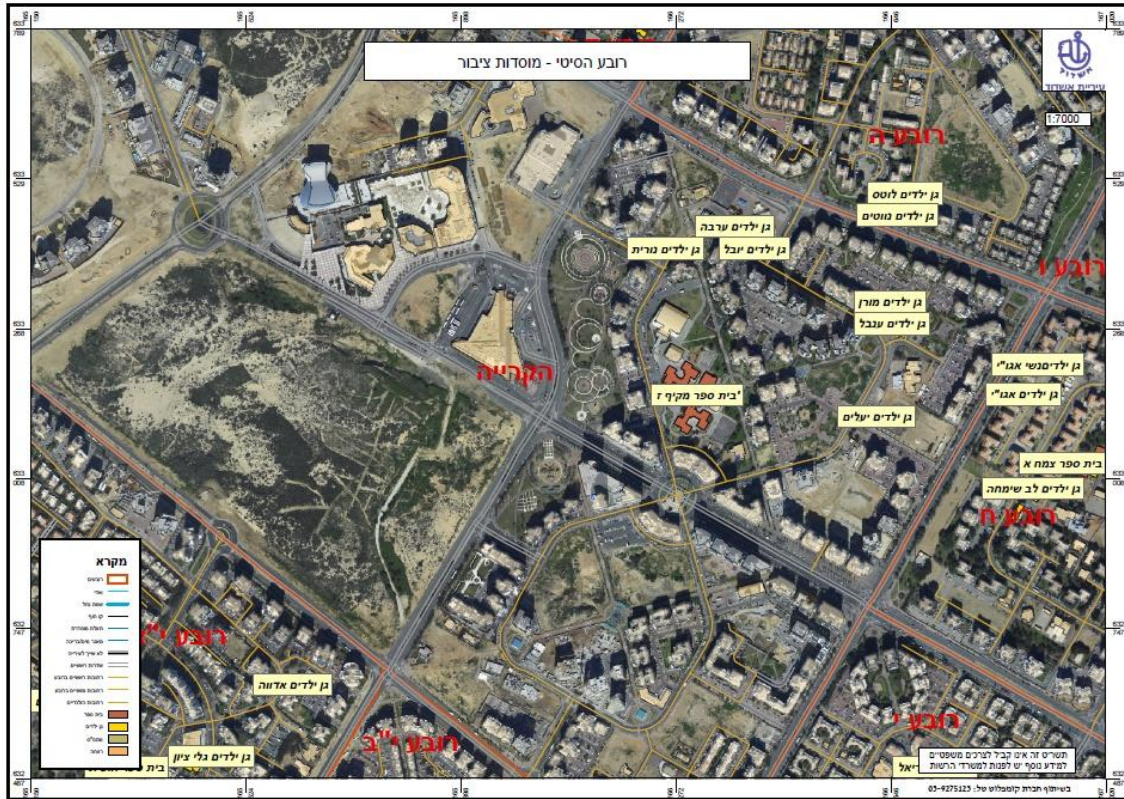
מוסדות ציבור ברמת הרובע – כיום קיימים ברובע שני בתי ספר יסודיים (היובל והקריה – ממלכתית דת) ובית ספר תיכון מקיף ז'. מתוכננים עוד ארבעה בתי ספר יסודיים ובית ספר תיכון נוסף. גני הילדים פזורים בכל הרובע, במיקבץ של אשכולות, סה"כ כ-9 גני ילדים.

שירותי תרבות וחברה – נכון להיום אין מתנ"ס המרכז את הפעילות הקהילתית ברובע והתושבים צורכים פעילויות פנאי במסגרת בתי הספר השונים, במסגרת מוסדות עירוניים, הממוקמים בחלק המערבי של הרובע, ולעיתים אף במסגרת מתנ"סים הממוקמים ברבעים אחרים, בסמיכות לסיטי.

שטחים פתוחים – הריאה הירוקה המרכזית של הרובע ממוקמת בחלק המערבי שלו ולא במרכזו. ריאה ירוקה זו, משמשת כפארק רובעי-עירוני ואכן המתקנים הן בהירארכיה גבוהה יותר (מבחינת מיגוון ואיכות) באופן משמעותי ביחס למתקנים שניתן לראות בגינות רובעיות אחרות (למשל, רובע ט' ורובע י"ג). רובע הקריה מרושת בשבילי הליכה ובנקודות מפגש מסוימות ישנן פינות משחק קטנות הכוללות נדנדה או שתיים, מתקן קטן נוסף וספסל ישיבה עם סככת צל. בראיון עם שלום לוטטי (מנהל מתנ"ס דיונה, המתגורר ברובע הסיטי) עלה הנושא של מחסור בגינות ופינות משחק לילדים ברובע הסיטי. שלום טען כי אחד הנושאים המרכזיים, שתושבי הרובע מתלוננים עליו הוא היעדר גינות ומתקני משחק לילדים, מעבר לקיים בפארק הרובעי-עירוני.

צילום 6.2.4 א': פריסת מוסדות הציבור ומבנה אורבני - רובע הסיטי

Photo No. 6.2.4(a): The Kirya Quarter (Rova City) – Distribution of Public institutions

צילום 6.2.4 ב': תמונות מייצגות של רובע הסיטי

Photo No. 6.2.4 (b): Images of the Kirya Quarter

בנייה גבוהה של 13 קומות ומעלה. אין בנייה נמוכה

מרכז מסחרי עירוני. ברובע עצמו גינות משחק קטנות לאורך שבילי הליכה

טבלה מס. 6.2 א' – הבדלים בין הרבעים

Table No. 6.2 (a): Characteristics of the four studied urban quarters in Ashdod

המשתנים	רובע ט'	רובע י'	רובע י"ג	הסיטי
שנת הקמת הרובע	תחילת שנות ה-90	שנות ה-90	שנות ה-90	החל מ – 1996 (עדיין בבנייה)
סה"כ תושבים ברובע	14,518	10,065	12,989	19,735
עולים (מס. + %)	5,328 (37%)	6,019 (60%)	7,990 (62%)	7,344 (37%)
מס. נפשות לדירה	4.3	4.3	3.9	3.7
% ילדים מתחת לגיל 18	35%	19%	22%	26%
סוגי הבניינים	צמודי קרקע, 3-4 קומות, ובניינים של 9-12 קומות	2-4 קומות ובניינים של 7 קומות.	2-4 קומות ו - 9-12 קומות.	בניינים בני 13 קומות ומעלה.
מספר גני הילדים	9	4 + 1 מעון יום	11	8-10
מספר בית הספר	2 יסודי + 1 אולפנה	3 יסודי	2 יסודי + 1 תיכון מקיף	2 יסודי + 1 תיכון
שירותי חברה ותרבות עיקריים	מתנ"ס	מתנ"ס (י' + י"ג) בית העולה	מתנ"ס (י' + י"ג)	שלוחת מתנ"ס בביה"ס מרכז תרבות עירוני
שטחים ציבוריים פתוחים (שצ"פ)	שצ"פ במרכז הרובע + 2 גינות שכונתיות בשולי הרובע – יוצרים ביחד רצועת שצ"פ ומוסדות ציבור	שצ"פ במרכז הרובע (קטן יחסית) + פארק גדול יותר בשולי הרובע ופיזור של מספר גינות שכונתיות	שצ"פ אורכי במרכז הרובע + 2 גינות שכונתיות גדולות בשולי הרובע	מעט שצ"פים, מעברים ציבוריים (מעין שדירות) בין מתחמי המבנים השונים
שירותי מסחר	מרכז מסחרי רובעי במרכז הרובע	מדרחוב ובו ריכוז שירותי המסחר	מרכז מסחרי קטן בשוליים המערביים	מרכז מסחרי עירוני + מספר מרכזים קטנים שכונתיים (2)

מקורות: היחידה לתכנון אסטרטגי – עיריית אשדוד, 2010, "שנתון סטטיסטי: 2007 – 2008"; ראיון עם אדר' חיה גרינברג, מנהלת אגף התכנון; סיורים בשטח.

פרק 7: ממצאי המחקר

7.1 אוכלוסיית הנחקרים ומאפייניה

מדגם המחקר כלל 269 מרואיינים בעיר אשדוד, בארבעה רבעים: רובע י"ג, רובע י", רובע ט' ורובע הסיטי. הרבעים נבחרו על-פי ההרכב החברתי בהם. נעשתה הבחנה בין רובע שבו אחוז עולים גבוה (הכי קרוב להומוגני) לבין רובע שבו אחוז העולים בינוני (הכי קרוב להטרוגני). הומוגני הוגדר כרוב של עולים ממדינות אירופאיות של חבר העמים, הנמצאים בארץ פחות מ-20 שנה (רובע י' ורובע י"ג). הטרוגני הוגדר כשילוב של עולים וותיקים הגרים בארץ יותר מ-20 שנה (רובע ט' ובורבע הסיטי).

מדגם המחקר התבסס על מספר תנאים מקדימים אשר היוו קווים מנחים לבחירת המרואיינים:

1. עולים ממדינות אירופאיות של ברית המועצות.
2. נמצאים בישראל 4-10 שנים (עלו בין השנים 1996-2004).
3. בני 30-60.
4. גרים בדירתם הנוכחית לפחות שנתיים.

טבלה מס. 7.1 מציגה את המאפיינים העיקריים של אוכלוסיית המדגם. לא נפרט את כל המאפיינים, אלא נציין את הנקודות המרכזיות במאפייני כלל המדגם ואת המרכיבים שלגביהם ישנם הבדלים מובהקים בין הרבעים. מרבית המרואיינים (93%) ציינו שהם נשואים או חיים עם בן/בת זוג. אוכלוסיית המדגם הינה אוכלוסייה משכילה ברובה, חילונית ויותר ממחצית המרואיינים ציינו כי הכנסתם דומה לממוצע הארצי. למרבית המרואיינים יש ילד אחד או שניים, רק 9% ציינו כי יש להם 3 ילדים. בהיבטים של מאפייני דיור ממצאי המחקר מצביעים על כך שיותר ממחצית המרואיינים מתגוררים בדירות של 4 חדרים ו-57% מכלל המרואיינים ציינו כי הדירה בבעלותם.

ניתוח מאפייני המדגם בחלוקה לרבעים מאפשר להצביע על מספר מרכיבים מרכזיים שבהם נמצאו הבדלים מובהקים בין הרבעים. רובע י"ג מאופיין בעולים בעלי וותק גבוה, אך מבוגרים ופחות מבוססים לעומת הרבעים ט', י' והסיטי. ברובע הסיטי, לעומת זאת, גרים הצעירים והמבוססים יותר ובעלי וותק גבוה יחסית בארץ. כמו כן, רובע הסיטי מתאפיין בשיעור גבוה של משקי בית גדולים יחסית (27% ענו כי במשק הבית +5 נפשות). רובע ט' ורובע י' דומים מאוד בהתפלגויות שהתקבלו בהם ביחס לגודל משקי הבית, בשניהם 54% ענו כי משק הבית כולל 3-4 נפשות. משתנה אחרון שלגביו נמצאו הבדלים מובהקים בין הרבעים הוא המשתנה של מספר חדרים בדירה. הממצאים מצביעים על הבדלים בין רבעים ט' והסיטי שמתאפיינים בדירות גדולות יותר בהשוואה למרואיינים המתגוררים ברבעים י' וי"ג בדירות קטנות יותר.

טבלה מס. 7.1: מאפייני האוכלוסייה הנחקרת ברבעים השונים (אחוזים)
Table No. 7.1: Characteristics of the research population in the four urban quarters

רובע הסיטי % עולים בינוני (n=66)	רובע ט' % עולים בינוני* (n=54)	רובע י' % עולים גבוה (n=76)	רובע י"ג % עולים גבוה* (n=73)	כל המדגם n=269	משתנה
שיעור העולים בכל רובע (ע"פ שנתון סטטיסטי אשדוד, 2009)					
37	35	60	62		
* מגדר					
79	74	85	44	70	גברים
21	26	15	56	30	נשים
* גיל					
52	54	43	24	45	31-40
39	31	40	34	36	41-50
9	15	17	32	19	51-60
* ארץ מוצא					
81	80	86	63	78	רוסיה
19	20	14	37	22	אוקראינה
השכלה					
3	2	1	5	3	תיכונית חלקית
55	59	62	55	58	תיכונית מלאה
4	7	3	4	4	אקדמית חלקית
38	32	34	36	35	אקדמית מלאה
וותק בארץ					
9	15	17	15	14	3-5 שנים
27	37	26	18	26	6-8 שנים
64	48	57	67	60	9-12 שנים
מצב משפחתי					
3	2	6	4	4	רווקה
97	94	91	91	83	נשוי/חי עם בן/בת זוג
0	4	3	5	13	גרש/פרוד/אלמן
* מספר נפשות במשק בית					
11	26	28	33	25	1-2 נפשות
62	54	54	53	46	3-4 נפשות
27	20	18	14	20	5+ נפשות
מספר ילדים מתחת לגיל 18 (64% מהמראיינים עם ילדים)					
50	31	42	57	45	1
38	60	47	40	46	2
12	9	11	3	9	3 (+4 - פחות מאחוז אחד)
* הכנסה (הערכה עצמית)					
24	20	25	37	27	מתחת לממוצע
47	80	66	54	61	דומה לממוצע
29	0	9	9	12	מעל ממוצע
דתיות: מסורתי/חילוני (הגדרה עצמית)					
8	0	1	6	4	מסורתי
92	100	99	94	96	חילוני
דירה בבעלות / בשכירות					
53	48	58	65	57	בעלות
47	52	42	35	43	שכירות
* מספר חדרים בדירה					
0	2	1	6	2	2
21	30	46	37	35	3
74	65	52	54	60	4
5	3	1	3	3	5

* ההבדל בין הרבעים מובהק, $p \leq 0.05$.
 המקור: ממצאי המחקר, להוציא הנתונים על שיעור העולים בכל רובע.

* % עולים גבוה – כשני שלישים מכלל אוכלוסיית הרובע הינם עולים.
 * % עולים בינוני – העולים מהווים כשליש מן התושבים.

7.2 הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר

הון חברתי מוגדר במחקרנו על-ידי קשרים חברתיים, על בסיס התפיסה שלקשרים חברתיים יש ערך (value) (Putnam, 2007). המדד שנבנה לצורך מחקר זה בוחן את רמת ההון החברתי האישי, תוך הבחנה בין ה"ח מחבר לה"ח מגשר. בפרק זה נבחן את רמת ההון החברתי של מרואיינו והקשר בינה לבין סדרת מאפיינים דמוגרפיים, חברתיים ותכנוניים.

ה"ח מחבר מוגדר באמצעות קשרים עם "הדומים" – קשרים חברתיים עם קרובי משפחה וקשרים חברתיים עם עולים ו/או וותיקים דוברי רוסית. לשם כך, יצרנו ציון עבור ה"ח מחבר מחיבור של 3 שאלות, העוסקות בקשרים חברתיים של המרואיינים עם "הדומים" להם (פרוצדורת בניית הציון לה"ח מחבר מתוארת בפרק 5):

- א. האם יש לך קרובי משפחה באשדוד וכמה?
- ב. האם יש לך חברים באשדוד וכמה?
- ג. האם רוב החברים באשדוד עולים או וותיקים?

ה"ח מגשר מוגדר באמצעות קשרים עם ה"שונים" – קשרים חברתיים עם וותיקים שאינם דוברי רוסית. לשם כך, יצרנו ציון עבור ה"ח מגשר מחיבור של 3 שאלות, העוסקות בקשרים חברתיים של המרואיינים עם ה"שונים" מהם (פרוצדורת בניית הציון לה"ח מגשר מתוארת בפרק 5):

- א. האם יש לך חברים באשדוד וכמה?
- ב. האם רוב החברים שלך באשדוד עולים או וותיקים?
- ג. האם בשנה האחרונה אירחת בביתך או התארחת בביתו של וותיק בארץ?

7.2.1 רמות הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר בקרב המרואיינים

הממצא הכללי הבולט ביותר הינו כי אוכלוסיית המחקר שלנו מתאפיינת ברמות גבוהות של הון חברתי, הן של ה"ח מחבר והן של ה"ח מגשר. מהשוואת ההתפלגות של שני סוגי ההון ניתן לומר כי רמת ההון החברתי המחבר גבוהה עוד יותר מרמת ההון החברתי המגשר: שלושה רבעים מן המרואיינים הינם בעלי ה"ח מחבר בינוני גבוה, לעומת שני שלישים שהם בעלי רמות גבוהות של ה"ח מגשר.

טבלה מס. 7.2.1 א': הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר – התפלגות שכיחויות (%)
Table No. 7.2.1 (a): Bonding social capital and bridging social capital – frequencies (%)

הון חברתי מגשר (n=266)	הון חברתי מחבר (n=268)	
16	5	נמוך
17	21	בינוני – נמוך
40	32	בינוני – גבוה
27	42	גבוה
100	100	סה"כ

ממצאי המחקר מעידים על קשר חזק ($p \leq 0.00$; $r_p = 0.385$) בין ה"ח מחבר וה"ח מגשר, היינו: עולים מחבר המדינות, בעלי ה"ח מחבר גבוה מתאפיינים גם ברמות גבוהות של ה"ח מגשר. בטבלה שלהלן נראה, כי שני שלישים מבעלי הון מגשר גבוה הינם גם בעלי הון מחבר גבוה ואף אחד מהם אינו בעל הון מחבר נמוך. המסקנה המעניינת היא, כי הימצאות רמה גבוהה של ה"ח מחבר גבוה בקרב אוכלוסיית העולים אינה מונעת את היווצרותו של ה"ח מגשר. לממצא זה נחזור בדיון שבפרק 8.

טבלה מס. 7.2.1 ב': הון חברתי מחבר לפי הון חברתי מגשר (%)

Table No. 7.2.1 (b): Bonding social capital by bridging social capital (%)

כל המדגם (n=265)	ה"ח מגשר גבוה (n=73)	ה"ח מגשר בינוני - גבוה (n=105)	ה"ח מגשר בינוני - נמוך (n=45)	ה"ח מגשר נמוך (n=42)	הון חברתי מגשר
					הון חברתי מחבר
5	0	1	2	26	ה"ח מחבר נמוך
21	14	14	51	17	ה"ח מחבר בינוני - נמוך
32	10	44	36	21	ה"ח מחבר בינוני - גבוה
42	67	41	11	36	ה"ח מחבר גבוה
100	100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 101.98$

מעניין להשוות את רמות ההון החברתי, המחבר והמגשר, לפי חלוקה לרובעי המחקר: י, י"ג, ט' והסיטי. בכל ארבעת הרבעים רמת ההון החברתי המחבר הינה גבוהה. לעומת זאת, רמת ההון החברתי המגשר שונה בין הרבעים: רבעים י ו ט' בולטים ברמה גבוהה יחסית של ה"ח מגשר, לעומת רבעים י"ג והסיטי. זאת למרות שרובע י מוגדר כרובע הומוגני, הן ע"פ הנתונים האובייקטיביים של הומוגניות/הטרוגניות (עולים/וותיקים) והן ע"פ הנתונים של הומוגניות/הטרוגניות נתפסת, בעוד שרובע ט' מוגדר כהטרוגני, מבחינת התמהיל החברתי. לאור זאת, נראה שההסבר להבדל ברמות ההון החברתי המגשר בין הרבעים אינו טמון בהומוגניות / הטרוגניות של הרובע, אלא במרכיבים אחרים, שנדון בהם להלן, בעיקר בפרק הדיון.

טבלה מס. 7.2.1 ג': הון חברתי מגשר לפי רבעים (%)

Table No. 7.2.1 (c): Bridging social capital by urban quarters (%)

כל המדגם (n=266)	רובע הסיטי % עולים בינוני (n=66)	רובע ט' % עולים בינוני (n=53)	רובע י' % עולים גבוה (n=74)	רובע י"ג % עולים גבוה (n=73)	רבעים
					הון חברתי מגשר
16	11	15	4	33	ה"ח מגשר נמוך
17	29	11	18	11	ה"ח מגשר בינוני - נמוך
40	31	45	48	33	ה"ח מגשר בינוני - גבוה
27	29	28	30	23	ה"ח מגשר גבוה
100	100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 33.4$

7.2.2 הון חברתי ופעילות בארגונים ומועדונים

במחקרים רבים, ובמיוחד במחקרו של רוברט פטנס, חברות בארגונים משמשת למדידת הון חברתי. במחקרנו נמצא, שרק מיעוט מבין המרואיינים משתתפים לעיתים קרובות בפעילותם של ארגונים למיניהם, ושעובדה זו אינה מפריעה לרוב מרואיינינו להיות בעלי קשרים חברתיים רבים, ולכן הוחלט שלא לכלול מרכיב זה בהגדרה של ה"ח.

להלן יוצגו שעורי ההשתתפות והפעילות בארגונים למיניהם, ובחלק מן המקרים יבחן הקשר בין השתתפות לבין שני סוגי ההון החברתי. שיעור המשתתפים בפעילות התנדבותית נמוך, לפי עדותם של המרואיינים עצמם: 70% מהמרואיינים ענו שהם לא השתתפו כלל בפעילות התנדבותית במהלך השנה האחרונה; 27% ענו שלעיתים רחוקות ורק 3% השיבו שהם משתתפים לעיתים קרובות. שאלנו על סוגי ההשתתפות בפעילות של ארגונים ומועדונים וקיבלנו את התמונה שבטבלה הבאה:

טבלה מס. 7.2.2 א': התנדבות בארגונים התנדבותיים – שכיחויות (%)

Table No. 7.2.2(a): Participation in volunteer organizations – frequencies (%)

סה"כ	אינני פעיל בארגון / בקבוצה	חבר פעיל בארגון/בקבוצה	(n=269)
100	82	18	ועד בית
100	99	1	ועד רובע
100	98	2	חוג פנאי ותחביב
100	87	13	ועד הורים בגן / בית הספר
100	99	1	פעילות פוליטית ברמה הלאומית
100	96	4	פעילות פוליטית ברמה המקומית
100	100	0	מועדונים חברתיים של ארץ/עיר מוצא
100	100	0	פעילות בבית הכנסת
100	86	14	פעילות ספורטיבית
100	99	1	משמר אזרחי
100	99	1	ארגוני עובדים
100	99	1	ארגוני צדקה ורווחה

בבדיקה צולבת של המשתתפים ה"ח מחבר ומגשר והשתתפות בארגונים התנדבותיים נמצא קשר נמוך אך מובהק בין פעילות התנדבותית לבין ה"ח מגשר. לפיכך, ניתן לומר שה"ח מחבר וה"ח מגשר נבדלים זה מזה בקשר עם התנדבות בארגונים; בקרב המתנדבים, ולו לעיתים רחוקות, שכיחות רמות גבוהות של ה"ח מגשר, לעומת אלו שאינם מתנדבים ומתאפיינים ברמות נמוכות יותר של ה"ח מגשר (ר' טבלה מס. 7.2.2 ב').

בבדיקת קשרי קורלציה בין ה"ח מחבר ומגשר והשתתפות בארגונים התנדבותיים נמצא כי מרואיינים שששתתפים בפעילות התנדבותית כלשהי מתאפיינים ברמות גבוהות יותר של ה"ח מגשר ובמידה מסוימת גם של ה"ח מחבר (מובהקות לפי קריטריון של $p \leq 0.1$). (ר' טבלה 7.2.2 ג').

טבלה מס. 7.2.2 ב': הון חברתי מגשר לפי השתתפות בארגונים התנדבותיים (%)

Table No. 7.2.2(b): Bridging social capital by participation in volunteer organizations

כל המדגם (n=266)	לעיתים קרובות (n=7)	לעיתים רחוקות (n=74)	בכלל לא (n=185)	השתתפות בארגונים
				הון חברתי מגשר
16	0	8	19	ה"ח מגשר נמוך
17	0	15	19	ה"ח מגשר בינוני - נמוך
40	29	51	35	ה"ח מגשר בינוני - גבוה
27	71	26	27	ה"ח מגשר גבוה
100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.01$, $X^2 = 16.01$

טבלה מס. 7.2.2 ג': קורלציות בין ה"ח מחבר, ה"ח מגשר והשתתפות בפעילות התנדבותית

Table No. 7.2.2(c) : Correlation between bonding social capital, bridging social capital and volunteerism

הון חברתי מגשר		הון חברתי מחבר		השתתפות בפעילות התנדבותית
מובהקות	מתאם	מובהקות	מתאם	
p=0.00	$r_p = 0.176$	p=0.07	$r_p = 0.109$	השתתפות בפעילות התנדבותית
p=0.03	$r_p = 0.129$	p=0.05	$r_p = 0.116$	השתתפות בוועד בית
p=0.135	$r_p = 0.09$	p=0.01	$r_p = 0.154$	השתתפות בוועד הורים בגן / ביה"ס
p= 0.16	$r_p = 0.08$	p=0.56	$r_p = - 0.03$	השתתפות בפעילות ספורטיבית

7.2.3 הון חברתי וקשריו למשתנים דמוגרפיים-חברתיים

ניתוח היחסים בין ה"ח מחבר וה"ח מגשר למשתנים מרכזיים במחקר יאפשר הבנה מעמיקה יותר של המשותף והשונה בין שני המושגים. לשם כך, יצרנו מיפוי של כלל הקשרים בין שני משתנים מרכזיים אלה לבין משתנים דמוגרפיים-חברתיים; בינם לבין משתנים תכנוניים ובינם לבין משתנים שעשויים להיות תלויים בהון חברתי.

טבלה מס. 7.2.3 א': מיפוי קורלציות בין ה"ח מחבר, ה"ח מגשר

ומשתנים דמוגרפיים-חברתיים

Table No. 7.2.3(a) :Correlation between bonding social capital, bridging social capital and socio-demographic variables

הון חברתי מגשר		הון חברתי מחבר		משתנים דמוגרפיים-חברתיים
מובהקות	מתאם	מובהקות	מתאם	
p=0.502	r _p =0.04	p=0.761	r _p =0.01	גיל
p=0.00	r _p =0.214	p=0.00	r _p =0.201	ארץ מוצא (1 - אוקראיני; 2 - רוסי)
p=0.00	r _p = - 0.176	p=0.699	r _p = - 0.02	מיגדר (1 - זכר; 2 - נקבה)
p=0.354	r _p = - 0.05	p=0.819	r _p = - 0.01	וותק בארץ
p=0.11	r _p =0.12	p=0.04	r _p =0.151	מספר ילדים מתחת לגיל 18
p=0.32	r _p = - 0.06	p=0.00	r _p =0.285	מספר נפשות במשק בית
p=0.833	r _p =0.01	p=0.417	r _p =0.05	השכלה
p=0.00	r _p =0.202	p=0.03	r _p =0.130	שירות צבאי (1- לא עובד; 2 - שירת בצבא)
p=0.00	r _p =0.195	p=0.00	r _p =0.327	הכנסה
p=0.00	r _p =0.255	p=0.00	r _p =0.176	תעסוקה (1 - לא עובד; 2 - משרה חלקית; 3 - משרה מלאה)

סומנו משתנים שהקשר איתם עומד בקריטריון המובהקות $p \leq 0.05$

הטבלה מלמדת כי משותפים לה"ח מחבר ולה"ח מגשר קשרים מובהקים עם:

ארץ מוצא – ליוצאי רוסיה רמות של ה"ח מחבר ומגשר גבוהות יותר מאלה של יוצאי אוקראינה.

שירות צבאי – מרואיינים ששירתו בצבא הינם בעלי רמות גבוהות יותר של ה"ח מחבר ומגשר.

תעסוקה – מועסקים בהיקף משרה מלאה הינם בעלי רמות גבוהות יותר של ה"ח מחבר ומגשר לעומת אלו שאינם עובדים ו/או מועסקים במשרה חלקית.

הכנסה – בעלי הכנסה גבוהה יותר, מקרב המרואיינים, מתאפיינים ברמות גבוהות יותר של ה"ח מחבר ומגשר.

עוד למדנו, כי ה"ח מחבר וה"ח מגשר שונים זה מזה בכך שבמשתנים מסוימים רק אחד מהם הינו בעל קשר מובהק:

מספר נפשות במשק הבית – ככל שמשק הבית גדול יותר כך רמת ה"ח המחבר גבוהה יותר.

מספר ילדים מתחת לגיל 18 – ככל שיש יותר ילדים מתחת לגיל 18 במשק הבית כך רמת ה"ח המחבר גבוהה יותר.

מיגדר – בקרב גברים נמצא רמות גבוהות יותר של הון חברתי מגשר לעומת נשים. ממצא זה מתקשר לממצאים שעלו בראיונות הפתוחים עם עובדי המתני"ס, עובדי העירייה וגורמים נוספים שמעורבים בפעילות הרבעים, אשר מכירים היטב את אוכלוסיית העולים מחבר המדינות והעידו באופן כללי על יותר פתיחות מצידם של גברים עולי חבר המדינות, לעומת נשים.

הקשרים בין גיל והשכלה לבין שני סוגי ההון החברתי לא נמצאו מובהקים. קשר עם מידת דתיות לא נבדק במסגרת מיפוי זה, כי כמעט ואין שונות במשתנה זה: 96% מהמרואיינים הגדירו עצמם חילוניים.

7.2.4 הון חברתי וקשריו למשתנים תכנוניים

אחד ממניעי מחקר זה היה הרצון לחשוף את הקשרים בין משתנים תכנוניים, כאלה שמתכנן עיר יכול לכוון אותם (בעברית מקצועית: ליידין – to manipulate), ולו חלקית, לבין רמות של הון חברתי. שיערנו, למשל, שמידת העירוב החברתי בסביבת המגורים תהיה קשורה ברמות הה"ח המחבר והמגשר, אך הממצאים אינם תומכים בהשערה זו. המשתנים שמדדו הומוגניות/הטרוגניות ברמת הבניין, המיבנן (בניינים סמוכים) והרובע כולו, מבחינת תמהיל עולים/ותיקים בכל רמה כזו ובאינדקס שהורכב משלושתם, אינם מתואמים עם רמות ההון החברתי של המרואיינים.

לעומת זאת, נמצא קשר עם משתנים תכנוניים אחרים, שלא נוסחה לגביהם השערה מוגדרת לפני ביצוע המחקר. הממצאים מצביעים על קשר עם אותם משתנים תכנוניים, המחייב מחקר המשך מעמיק יותר לגביהם. הכוונה למשתנים תכנוניים שהמתכנן יכול להשפיע עליהם: מספר קומות בבניין המגורים ואופי החזקה על הדירה (בעלות או שכירות). כמו כן, נמצא קשר גם עם שני גורמים נוספים, שלמתכנן יכולה להיות השפעה חלקית עליהם: תמהיל חברתי של חברי הילדים – השפעת המתכנן יכולה לבוא לידי ביטוי בתכנון מערך השרותים הציבוריים שיאפשרו, הן מבחינת מיקום והן מבחינת התכנון הפנימי שלהם תמהיל חברתי מעורב של עולים וותיקים; ותמהיל חברתי במקום העבודה, גם כאן השפעת המתכנן יכולה לבוא לידי ביטוי בתכנון מערך שימושי קרקע המאפשר פיתוח אזורי תעסוקה התואמים לכישורי האוכלוסייה המקומית, הן הוותיקים והן העולים ובכך לאפשר פיתוח היצע תעסוקה מקומי לכלל האוכלוסייה.

מספר קומות בבניין – משתנה זה נבדק במסגרת אפיון בנייני המגורים בהם התקיימו הראיונות. מרואיינים המתגוררים בבניינים בני 5-12 קומות מתאפיינים ברמות גבוהות יותר של ה"ח מגשר לעומת מרואיינים המתגוררים בבנייה נמוכה (4-2 קומות) ולעומת מרואיינים המתגוררים במגדלים (13 קומות ומעלה) כפי שמלמדת הטבלה המפורטת שלהלן. ביטוי לממצא זה נמצא בארבעת רבעי המגורים שנחקרו: ברבעים ט' ו' – " שרבים בס הבניינים בני 5-12 קומות, נמצאו רמות גבוהות יחסית של ה"ח מגשר לעומת רובע י"ג שבו מספר גבוה יחסית של תושבים מתגוררים בבניינים בני 2-4 קומות ורובע הסיטי שדומיננטיים בו מגדלים בני 13 קומות ומעלה.

טבלה מס. 7.2.4 א': ה"ח מחבר לפי מספר קומות בבניין (%)

Table No. 7.2.4 (a): Bonding social capital by floors per building (%)

כל המדגם (n=267)	13 קומות ומעלה (n=47)	9-12 קומות (n=108)	5-8 קומות (n=74)	2-4 קומות (n=38)	מס. קומות בבניין	
					הון חברתי מחבר	ה"ח מחבר נמוך
5	2	4	5	13	ה"ח מחבר נמוך	13
21	30	18	19	21	ה"ח מחבר בינוני - נמוך	21
32	32	35	29	32	ה"ח מחבר בינוני-גבוה	32
42	36	43	47	34	ה"ח מחבר גבוה	34
100	100	100	100	100	סה"כ	100

$p \leq 0.33, X^2 = 10.17$

טבלה מס. 7.2.4 ב': ה"ח מגשר לפי מספר קומות בבניין (%)

Table No. 7.2.4 (b): Bridging social capital by floors per building (%)

כל המדגם (n=269)	13 קומות ומעלה (n=48)	9-12 קומות (n=108)	5-8 קומות (n=74)	2-4 קומות (n=38)	מס. קומות בבניין	
					הון חברתי מגשר	ה"ח מגשר נמוך
16	9	7	19	39	ה"ח מגשר נמוך	39
17	38	13	15	8	ה"ח מגשר בינוני - נמוך	8
40	23	55	34	29	ה"ח מגשר בינוני - גבוה	29
27	30	25	32	24	ה"ח מגשר גבוה	24
100	100	100	100	100	סה"כ	100

$p \leq 0.00, X^2 = 47.87$

אופי החזקה על זירות המגורים - מרואיינים אשר גרים בדירה שהינה בבעלותם הינם בעלי רמת ה"ח מחבר גבוהה יותר לעומת מרואיינים המתגוררים בשכירות. חיזוק לקשר שבין אופי הבעלות וה"ח מחבר מתקבל מכך ש – 98% מהמרואיינים ציינו שלקחו משכנתא עבור קניית הדירה ושכעריבים למשכנתא החתימו בני משפחה.

תמהיל חברתי של חברי הילדים - מרואיינים שתמהיל החברים של ילדיהם הטרוגני יותר מתאפיינים ברמות גבוהות יותר של ה"ח מגשר. ממצא זה מחזק את הגישה שתומכת ביצירת עירוב חברתי במוסדות החינוך, נרחיב על כך בפרק 8.

תמהיל חברתי במקום העבודה - מרואיינים העובדים במקומות עבודה בעלי הטרוגניות גבוהה יותר בהיבט של עולים / וותיקים הינם בעלי רמת ה"ח מגשר גבוהה יותר לעומת אלו העובדים במקומות הומוגניים יותר. יחס דומה אנו מוצאים גם בהקשר של ה"ח מחבר. מועסקים העובדים במקומות עבודה בהם רמת הטרוגניות גבוהה יותר, כלומר מרבית המועסקים אינם דוברי רוסית, גם רמת הה"ח המחבר שלהם (ולא רק ה"ח מגשר) גבוהה יותר בהשוואה למועסקים במקומות בהם רוב העובדים הינם עולים ו/או וותיקים דוברי רוסית. לכאורה, היינו מצפים שמועסקים במקומות עבודה הטרוגניים יהיו בעלי רמת ה"ח מחבר נמוכה יותר, אך היות וכבר ראינו שה"ח

מחבר וה"ח מגשר לא רק יכולים "להתקיים זה עם זה" אלא אף להעצים אחד את השני, הרי שגם בסביבת עבודה הטרוגנית, מבחינת תמהיל העובדים בה (עולים / וותיקים), ניתן לראות רמות גבוהות, הן של ה"ח מחבר והן של ה"ח מגשר. ממצאים אלו מחזקים את אחד הממצאים החשובים במחקרנו כי ה"ח מחבר וה"ח מגשר קשורים זה בזה בצורה חיובית.

טבלה מס. 7.2.4 ג': ה"ח מגשר לפי תמהיל חברתי במקום העבודה (%)

Table No. 7.2.4 (c): Bridging social capital by social diversity at the workplace (%)

כל המדגם (n=259)	רוב העובדים וותיקים שאינם דוברי רוסית (n=62)	מעורב (n=78)	רוב העובדים וותיקים דוברי רוסית (n=90)	רוב העובדים עולים (n=29)	תמהיל חברתי בעבודה
					הון חברתי מגשר
15	3	23	2	55	ה"ח מגשר נמוך
17	7	22	23	11	ה"ח מגשר בינוני - נמוך
40	37	32	57	17	ה"ח מגשר בינוני - גבוה
28	53	23	18	17	ה"ח מגשר גבוה
100	100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 89.8$

טבלה מס. 7.2.4 ד': ה"ח מחבר לפי תמהיל חברתי במקום העבודה (%)

Table No. 7.2.4(d): Bonding social capital by social diversity at the workplace (%)

כל המדגם (n=259)	רוב העובדים וותיקים שאינם דוברי רוסית (n=62)	מעורב (n=78)	רוב העובדים וותיקים דוברי רוסית (n=90)	רוב העובדים עולים (n=29)	תמהיל חברתי בעבודה
					הון חברתי מחבר
5	2	4	4	14	ה"ח מחבר נמוך
21	6	28	26	18	ה"ח מחבר בינוני - נמוך
32	16	32	45	32	ה"ח מחבר בינוני - גבוה
42	76	37	25	36	ה"ח מחבר גבוה
100	100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 49.28$

7.2.5 הון חברתי ומשתנים שעשויים להיות קשורים בו

מרכיב האמון הינו נושא מרכזי וחשוב בכל הקשור לעיסוק במושג הון חברתי. מכיוון שמחקר זה מתייחס להון חברתי אישי, שהוגדר בלעדית באמצעות הקשרים החברתיים של הפרט, נושא האמון נבדק במסגרת קבוצת משתנים העשויים להיות קשורים בהון חברתי. להלן התפלגות השכיחויות של סדרת שאלות שבדקו את מידת האמון שנותנים המרואיינים, עולים חדשים מחבר המדינות, באנשים בכלל, בבני משפחה, באנשים אחרים (שכנים, חברים לעבודה) ובמוסדות ציבוריים מקומיים וארציים.

טבלה מס. 7.2.5 א': אמון כללי באנשים – התפלגויות (%)

Table No. 7.2.5 (a) : General trust – frequencies

אמון כללי באנשים (n=263)	
48	צריך להיזהר מלתת אמון באנשים
43	אפשר לתת אמון באנשים מסוימים
9	אפשר לתת אמון באנשים
100	סה"כ

שאלה כללית זו של אמון מורה על רמת אמון נמוכה מאוד בקרב העולים מחבר המדינות: רק 9% הביעו אמון כללי באנשים, ואילו 48% מעדיפים להיזהר מלתת אמון באחרים. להערכתנו, הרמה הבינונית – "אפשר לתת אמון באנשים מסוימים" – מתייחסת לאמון בבני משפחה, שנמצא גבוה מאוד כפי שבולט מן הטבלה הבאה.

טבלה מס. 7.2.5 ב': אמון במשפחה ובאנשים אחרים – התפלגויות (%)

Table No. 7.2.5 (b) : Trust in family and Other persons - frequencies

אמון במשפחה (n=269)	אמון בשכנים עולים (n=261)	אמון בשכנים וותיקים (n=255)	אמון באנשים שעובדים איתך (n=256)	אמון בעובדי המתני"ס (n=145)	
1	20	13	23	71	לא ניתן להאמין
2	46	36	41	19	במידה מועטה
9	26	43	23	8	במידה בינונית
88	8	8	13	2	במידה רבה
100	100	100	100	100	סה"כ

טבלה מס. 7.2.5 ג': אמון במוסדות ציבור – התפלגויות (%)

Table No. 7.2.5 (c) : Trust in public institutions– frequencies

אמון במשטרה המקומית (n=231)	אמון במשטרת ישראל (n=269)	אמון בעיריית אשדוד (n=269)	אמון בבתי המשפט (n=269)	אמון בממשלה (n=269)	
71	62	37	36	60	לא ניתן להאמין
19	20	31	17	28	במידה מועטה
6	15	30	34	11	במידה בינונית
4	3	2	13	1	במידה רבה
100	100	100	100	100	סה"כ

טבלאות 7.2.5 ב' ו-ג' מצביעות על מספר נקודות מרכזיות:

- רמת אמון מאוד גבוהה במשפחה.
- רמת אמון בינונית באנשים אחרים: אם מצרפים את רמת אמון "במידה בינונית" עם רמת אמון "במידה רבה" כשליש מביעים אמון בשכנים עולים ובאנשים שעובדים עמם ומחצית מהנחקרים מביעים אמון בשכנים ותיקים.
- רמת אמון בינונית בבתי המשפט ובעיריית אשדוד.
- רמת אמון נמוכה מאוד בממשלה, בעובדי המתנסים ובמשטרה המקומית.

בדקנו את הקשרים בין שאלות האמון הנ"ל לבין ה"ח מחבר וה"ח מגשר ומצאנו קורלציות נמוכות (חוץ מאחת: $r=0.345$ בין ה"ח מחבר לרמת אמון במשפחה הקרובה), שאינן מורות על קשרים העלי עניין לניתוח. לפיכך נציג כאן קשרים שנמצאו בין הון חברתי לסדרת משתנים אחרים שמחקרים קודמים קישרו אותם להון חברתי.

טבלה מס. 7.2.5 ד': קורלציות בין ה"ח מחבר, ה"ח מגשר ומשתנים שעשויים להיות תלויים בו

Table No. 7.2.5 (d): Correlation between bonding social capital, bridging social capital and potential dependent variables

הון חברתי מגשר		הון חברתי מחבר		משתנים שעשויים להיות תלויים בהון חברתי
מובהקות	מתאם	מובהקות	מתאם	
p=0.00	$r_p=0.281$	p=0.00	$r_p=0.258$	העדר תחושת בדידות
p=0.00	$r_p=0.308$	p=0.00	$r_p=0.256$	מצב בריאות טוב
p=0.51	$r_p=0.04$	* p=0.08	$r_p=0.106$	הצבעה בבחירות המקומיות
p=0.12	$r_p=0.09$	p=0.01	$r_p=0.151$	הצבעה בבחירות הארציות
p=0.00	$r_p=.228$	p=0.00	$r_p=0.186$	סיוע שהוביל לקבלת עבודה
p=0.00	$r_p=0.352$	* p=0.08	$r_p=0.130$	סיוע בבחירת ביה"ס לילדים
p=0.78	$r_p=0.01$	p=0.00	$r_p=0.162$	לקיחת משכנתא לדירה
p=0.00	$r_p=0.239$	p=0.00	$r_p=0.235$	תחושת שייכות לחברה הישראלית
p=0.03	$r_p=0.128$	p=0.00	$r_p=0.255$	כוונה להמשך מגורים בישראל

סומנו משתנים שהקשר איתם עומד בקריטריון המובהקות $p \leq 0.05$

* קשר מובהק ע"פ קריטריון $p \leq .10$

העדר תחושת בדידות - הינו בעל קשר דומה לה"ח מחבר ולה"ח מגשר. ככל שעולה רמת ההון החברתי משני הסוגים כך פוחתת תחושת הבדידות.

מצב בריאות טוב ככל שרמת ההון החברתי המחבר והמגשר גבוהות יותר כך גם מצב הבריאות טוב יותר מנקודת מבטו של המרואיין.

כצפוי, ובהתאם למחקרים קודמים שבחנו השפעות של הון חברתי בהקשרים של בריאות והעדר תחושת בדידות (Berkman & Glass, 2000) גם ממצאי מחקרנו מאשרים שקשרים חברתיים עם קרובי משפחה ועם חברים למיניהם מפחיתים את תחושת הבדידות ומשפרים את תחושת הבריאות. למעשה, התקבלו כאן מן הקורלציות החזקות ביותר שמצאנו במחקר.

הצבעה בבחירות המקומיות והארציות הינן בעלות קשר לה"ח מחבר, כאשר ברמה הארצית הקשר חזק יותר. ככל שרמת ההון החברתי המחבר גבוהה יותר כך גם שיעור המשתתפים בבחירות הארציות מקרב המרואיינים גבוה יותר. לעומת זאת, לא נמצא קשר בין השתתפות בבחירות המקומיות ו/או הארציות לבין רמת ההון החברתי המגשר.

טבלה מס. 7.2.5 ה': תחושת בדידות לפי הון חברתי מחבר (%)

Table No. 7.2.5(e): Feeling loneliness by bonding social capital (%)

כל המדגם (n=267)	ה"ח מחבר גבוה (n=112)	ה"ח מחבר בינוני-גבוה (n=86)	ה"ח מחבר בינוני-נמוך (n=55)	ה"ח מחבר נמוך (n=14)	הון חברתי	
					תחושת בדידות	מחבר
5	3	2	7	36	לעיתים קרובות	
15	10	14	26	7	לפעמים	
80	87	84	67	57	אף פעם לא	
100	100	100	100	100	סה"כ	

$p \leq 0.00, X^2 = 36.95$

טבלה מס. 7.2.5 ו': תחושת בדידות לפי הון חברתי מגשר (%)

Table No. 7.2.5(f): Feeling loneliness by bridging social capital (%)

כל המדגם (n=265)	ה"ח מגשר גבוה (n=73)	ה"ח מגשר בינוני-גבוה (n=104)	ה"ח מגשר בינוני-נמוך (n=46)	ה"ח מגשר נמוך (n=42)	הון חברתי מגשר	
					תחושת בדידות	מגשר
5	1	2	2	21	לעיתים קרובות	
14	17	9	17	22	לפעמים	
81	82	89	81	57	אף פעם לא	
100	100	100	100	100	סה"כ	

$p \leq 0.00, X^2 = 36.04$

השימוש בהון חברתי נמדד בעזרת שלוש שאלות שהתייחסו להיבטים שונים המשקפים שימוש בהון חברתי: סיוע שהוביל לקבלת עבודה, סיוע בבחירת בייס לילדים ולקיחת משכנתא לקניית דירה. להלן פירוט הממצאים ביחס לכל אחד מהנושאים:

טבלה מס. 7.2.5 ז': מציאת מקום עבודה לפי ה"ח מחבר (%)

Table No. 7.2.5(g): Finding a job by bonding social capital

כל המדגם (n=259)	ה"ח מחבר גבוה (n=109)	ה"ח מחבר בינוני – גבוה (n=84)	ה"ח מחבר בינוני – נמוך (n=54)	ה"ח מחבר נמוך (n=12)	הון חברתי מחבר
					האם מישהו סיפר לך על מקום העבודה או עזר לך לקבל אותה?
38	32	35	50	58	לא
22	17	27	22	25	כן, עולה דובר רוסית
38	49	37	22	17	כן, ותיק דובר רוסית
2	2	1	6	0	כן, ותיק שאינו דובר רוסית
100	100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.03, X^2 = 18.38$

טבלה מס. 7.2.5 ח': מציאת מקום עבודה לפי ה"ח מגשר (%)

Table No. 7.2.5 (h): Finding a job by bridging social capital

כל המדגם (n=258)	ה"ח מגשר גבוה (n=72)	ה"ח מגשר בינוני – גבוה (n=104)	ה"ח מגשר בינוני – נמוך (n=44)	ה"ח מגשר נמוך (n=38)	הון חברתי מגשר
					האם מישהו סיפר לך על מקום העבודה או עזר לך לקבל אותה?
37	35	30	48	53	לא
22	16	20	23	34	כן, עולה דובר רוסית
38	42	49	27	13	כן, ותיק דובר רוסית
3	7	1	2	0	כן, ותיק שאינו דובר רוסית
100	100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 = 27.12$

סיוע שהוביל לקבלת עבודה – יותר מ- 60% העידו שנעזרו באחרים, כדי למצוא את מקום עבודתם, מה שמלמד על חשיבותו של הון חברתי בהשגת מטרות אישיות. שני סוגי ההון החברתי הינם בעלי קשר דומה לשימוש בהון חברתי בכל הקשור בחיפוש עבודה. רמה גבוהה של ה"ח מחבר ומגשר מאפשרות לקבל סיוע דרך קרובי משפחה ו/או חברים על מנת למצוא מקום עבודה. מרואיינים בעלי רמת ה"ח מחבר גבוה וה"ח מגשר גבוה נעזרים בעיקר בותיקים דוברי רוסית למציאת עבודה, בעוד שהסתייעות בותיקים שאינם דוברי רוסית נדירה (רק 5 מתוך 259 מרואיינים).

טבלה מס. 7.2.5 ט': ה"ח מגשר לפי שימוש בה"ח לקבלת המלצה על ביה"ס (%)

Table No. 7.2.5(i): Getting a recommendation regarding a school for a child by bridging social capital

כל המדגם (n=182)	ה"ח מגשר גבוה (n=46)	ה"ח מגשר בינוני- גבוה (n=77)	ה"ח מגשר בינוני-נמוך (n=36)	ה"ח מגשר נמוך (n=23)	הון חברתי מגשר
					איך בחרתם בית ספר לילדכם?
14	9	4	14	57	לא הייתה אפשרות בחירה, לפי אזורי רישום
8	6	5	20	0	רשמנו לביה"ס שרוב החברים של הילדים נרשמו
24	20	26	33	17	קיבלתי המלצה מעולה דובר רוסית
50	61	62	33	13	קיבלתי המלצה מוותיק דובר רוסית
4	4	3	0	13	קיבלתי המלצה מוותיק שאינו דובר רוסית
100	100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 66.49$

סיוע בבחירת ביה"ס לילדים – קרוב ל- 80% מן המרואיינים הסתייעו בהמלצות מאחרים על מנת לבחור ביה"ס לילדיהם, למרות החלוקה העירונית לאזורי רישום.

לקיחת משכנתא לדירה – חשיבותו של ה"ח מחבר בולטת בשימוש בהו חברתי לצורך לקיחת משכנתא. 98% מהמרואיינים שענו כי הם בעלי דירות, ציינו כי הם לקחו משכנתא לדירה ו- 96% מתוכם ציינו שהם ביקשו את המשכנתא מקרובי משפחה ו/או מחברים שהינם עולים חדשים.

ניתן לומר כי רמה גבוהה של הון חברתי מחבר ו/או מגשר מאפשרת מרחב אפשרויות גדול יותר מבחינת המקורות החברתיים אליהם אנו יכולים לפנות לקבלת עזרה בנושאים שנבדקו: מציאת מקום עבודה, קבלת המלצה על בית-ספר לילדים ולקיחת משכנתא לקניית דירה. לצורך בחירת ביה"ס נעזרים בדוברי רוסית, בעיקר בוותיקים שבהם. כמעט שלא נעזרים במי שאינו דובר רוסית. כך גם לגבי חיפוש עבודה.

7.2.6 הון חברתי כמשתנה תלוי – ניתוח רגרסיה מרובה

ניתוח רגרסיה מרובה מאפשר לזהות את המשתנים המסבירים באופן מובהק את השונות במשתנה התלוי, כאשר סדרה של משתנים רלבנטיים מוחזקים קבועים. שני המשתנים התלויים בפרק זה הם ה"ח מחבר וה"ח מגשר. כדי להחליט אילו משתנים בלתי תלויים לכלול בניתוח השתמשנו בעיקר בממצאים של מבחני הקורלציה (פירסון), בדבר המשתנים שהמתאם שלהם עם הון חברתי לסוגיו נמצא מובהק (ר' לעיל). הוספנו לכך את המשתנים "התכנוניים", שזיהוי הקשרים שלהם להון חברתי חשוב במיוחד מבחינתו של המחקר הנוכחי.

ביצענו מספר הרצות של מודל הרגרסיה. במודל הסופי, על-פיו נתאר את הממצאים העיקריים, הוצאנו את כל המשתנים הבלתי תלויים שהתקבלו בהרצות מוקדמות, כלא מובהקים, למעט המשתנים התכנוניים, שנכללו כולם.

להלן תאור של שתי קבוצות המשתנים הבלתי תלויים, שנכללו בניתוח הרגרסיה המרובה:

משתנים דמוגרפיים וחברתיים

ארץ מוצא - אוקראינה-0 ; רוסיה - 1

תעסוקה - לא עובד - 1 ; משרה חלקית - 2 ; משרה מלאה - 3.

במודל רגרסיה של ה"ח מגשר כללנו את שלושת המשתנים שתוארו לעיל ושני משתנים נוספים:

שירות צבאי - לא שירת בצבא - 0 ; כן שירת בצבא - 1

השתתפות בפעילות התנדבותית (בשנה האחרונה) - בכלל לא - 1 ; לעיתים רחוקות - 2 ; לעיתים קרובות - 3.

הכנסה - המרוואיינים נתבקשו לדרג את הכנסתם ביחס להכנסה הממוצעת ברוטו למשפחה בישראל שהינה כ - 11,600 ₪ לחודש ; המרוואיינים בחרו בין 4 דרגות, מהרבה מתחת לממוצע (עד 5,000 ₪) ועד מעל לממוצע.

משתנים תכנוניים

מספר קומות בבניין המגורים - המרוואיינים נתבקשו לאפיין את בניין המגורים שלהם ע"פ מספר הקומות ובהתאם לקטגוריות הבאות: 2-4 קומות - 1 ; 5-8 קומות - 2 ; 9-12 קומות - 3 ; 13 קומות ומעלה - 4.

אופי החזקה על דירת המגורים - בעלות - 0 ; שכירות - 1

תמהיל חברתי של חברי הילדים - ע"פ החלוקה בין עולים וותיקים: הרוב עולים / ותיקים דוברי רוסית - 1 ; מעורב - 2 ; הרוב וותיקים - 3.

תמהיל חברתי בעבודה - ע"פ החלוקה בין עולים וותיקים: רוב העובדים עולים - 1, רוב העובדים וותיקים דוברי רוסית - 2, מעורב - 3, רוב העובדים וותיקים שאינם דוברי רוסית - 4.

טבלה מס. 7.2.6 א': "הון חברתי מחבר" - תוצאות רגרסיה מרובה

Table No. 7.2.6 (a): Bonding social capital – multiple regression analysis

Sig	(SE _B #) B	β	משתנים בלתי תלויים
0.00	(0.05)0.27	0.29	תמהיל חברתי בעבודה
0.00	(0.21) 0.71	0.19	תעסוקה
*0.08	(0.10) - 0.18	- 0.10	צורת חזקה על דירת המגורים

Standard Error of B # ; $p \leq 0.10$; * קשר מובהק ע"פ קריטריון $p \leq 0.05$

Constant=0.372 , $R^2 = 0.141$, $\check{R} = 0.131$, $F=13.93$, $p \leq 0.00$, ($n = 257$)

משתנים שמסבירים רמתו של הון חברתי מחבר

למרות שנמצא מתאם מובהק בין ה"ח מחבר לבין סדרה ארוכה של משתנים, ניתוח הרגרסיה מגלה שרק שניים מהם תורמים תרומה מובהקת סטטיסטית ($p \leq 0.05$) להבנת השונות של ה"ח מחבר, **שניהם מתחום התעסוקה**: רמת הה"ח המחבר של המועסקים במשרה מלאה נוטה להיות גבוהה יותר מזו של המועסקים במשרה חלקית ומזו של המובטלים. בנוסף לכך, ככל שהתמהיל החברתי (תמהיל של עולים וותיקים) במקום העבודה הטרוגני יותר, כך רמת הה"ח המחבר גבוהה יותר. סדרה של ארבעה משתנים שכונו במחקר זה "משתנים תכנוניים" תורמים להסבר השונות של ה"ח מחבר, אך במידה לא מובהקת.

המשתנה התכנוני של צורת חזקה על זירת המגורים תורם במידה מסוימת (מובהקות ע"פ קריטריון של $p \leq 0.10$) להבנת השונות של ה"ח מחבר. מרואיינים שהינם בעלי הדירות מתאפיינים ברמה גבוהה יותר של ה"ח מחבר לעומת מרואיינים ששוכרים דירות.

טבלה מס. 7.2.6 ב': "הון חברתי מגשר" – תוצאות רגרסיה מרובה

Table No. 7.2.6 (b): Bridging social capital – multiple regression analysis

Sig	(SEB#) B	β	משתנים בלתי תלויים
0.00	(0.06) 0.30	0.31	תמהיל חברתי בעבודה
0.01	(0.15) 0.38	0.16	ארץ מוצא
0.01	(0.11) 0.27	0.16	הכנסה
0.05	(0.28) 0.54	0.13	תעסוקה
0.05	(0.12) 0.24	0.12	שירות צבאי
0.04	(0.09) 0.18	0.13	תמהיל חברתי של חברי הילדים
* 0.09	(0.11) 0.19	0.10	השתתפות בפעילות התנדבותית
* 0.15	(0.06) - 0.09	- 0.09	מספר קומות בבניין המגורים

Standard Error of B # ; $p \leq 0.10$ קריטריון ע"פ מובהק ע"פ קריטריון $p \leq 0.05$; *

Constant= -119.787, $R^2 = 0.277$, $\check{R} = 0.246$, $F=8.689$, $p \leq 0.00$, (n = 189)

משתנים שמסבירים רמתו של הון חברתי מגשר

הממצאים מורים על משתנים משלוש קבוצות:

משתני רקע דמוגרפיים – חברתיים – שניים נמצאו כתורמים תרומה מובהקת להסבר ההשתנות של ה"ח מגשר: מוצא רוסי (לעומת אוקראיני) ושירות בצה"ל (לעומת אי שירות).

השתלבות תפקודית בישראל – תעסוקה מלאה (לעומת תעסוקה חלקית ואבטלה), הכנסה גבוהה יחסית למוצע, וברמת מובהקות פחותה אך סבירה, גם השתתפות בפעילות התנדבותית נמצאו כמשפיעים על רמתו של הון חברתי מגשר.

משתנים תכנוניים – הכוונה למשתנים שלמתכנן עירוני יש סיכוי להשפיע עליהם, ובהקשר זה מצאנו כי תמהיל חברתי הטרוגני (עולים וותיקים) במקום העבודה ותמהיל חברתי הטרוגני של חברי הילדים משפיעים על רמתו של ה"ח מגשר. ברמת מובהקות פחותה מצאנו כי גם מספר הקומות בבניין הינו משפיע על רמת הה"ח המגשר.

7.3 השתלבות והשתרשות בישראל

גל העלייה של שנות ה-90 בלט במיוחד בגודלו ובזרם המהיר של אוכלוסיה למדינה קטנה; יותר מ-800,000 עולים מבריה"מ לשעבר הגיעו לישראל בעשור האחרון למאה העשרים. יחד עם העולים שהגיעו בשנות ה-70 משקלם של דוברי הרוסית בארץ הגיע ל-20% מכלל האוכלוסיה היהודית בישראל. מסה קריטית זו של מהגרים היתה בלתי רגילה במונחים של השפעה על החברה הקולטת ובתנאים שנוצרו לתהליכי השתלבות העולים בחברה (Remenick, 2003a ; Leshem & Lissak, 1999).

כל המרואיינים במחקר זה הינם עולים מבריה"מ לשעבר, שהגיעו לישראל בשנים 1996-2004. מיעוטם (23%) מתגוררים בארץ 3-5 שנים ורובם (77%) מתגוררים בארץ 6-12 שנה. רוב גדול מביניהם (78%) הגיעו מרוסיה, מיעוטם (14%) מאוקראינה וכל השאר ממקומות אחרים הנכללים בהגדרה של יוצאי חבר המדינות. עבור שני שלישים מהם (62%) הדירה באשדוד הייתה הדירה הקבועה הראשונה שלהם בארץ.

בפרק זה נבחן את הממצאים המתייחסים לתהליכי השתלבות העולים במספר תחומים מרכזיים. נתמקד תחילה בהשתלבות בהיבט של מגורים (7.3.1), בשל מרכזיות נושא זה במחקר. נבדוק השתלבות מגורים הן במישור של דירת המגורים והן במישור של סביבת הדור – הסביבה החברתית, שירותים חברתיים בסביבת הדור ושביעות רצון מהרובע ומהעיר. בפרק 7.3.2 נבדוק את ההשתלבות התרבותית, תוך שימת דגש על שליטה בשפה העברית, שימוש בה ושימוש במוסדות תרבות. פרק 7.3.3 יציג את עיקרי הממצאים בכל הקשור להשתלבות תעסוקתית ובפרק 7.3.4 נציג ממצאים מרכזיים ביחס להשתלבות חברתית (כולל היבטים של השתלבות פוליטית). נסיים חלק זה בהצגת הממצאים ביחס להשתרשות בישראל וכוונה להמשך מגורים בארץ בקרב קבוצת המרואיינים.

7.3.1 השתלבות בהיבט של מגורים

המחקר נערך בעיר אשדוד, שהינה העיר הישראלית שאליה הגיע המספר הגדול ביותר של עולים מחבר המדינות בשנות ה-90, כ-80,000 עולים, שהגיעו לאשדוד והיוו בשנת 2005 כ-34% מכלל אוכלוסיית העיר. כפי שדווח בפרק 6 אשדוד הינה עיר שמאופיינת בהתיישבות של גלי עלייה, עיר של מהגרים, כשכל גל מרוכז ברבעים מסוימים בעיר. קצב הגעת העולים הכתיב את הרכב הרבעים. רבים מגל העלייה מחבר המדינות התרכזו ברבעים ט', י' ו – י"ג, שנבנו בתחילת שנות ה-90 ונכללים במדגם מחקרנו, בנוסף לרובע הסיטי, שנבנה קצת אחריהם.

מרכיב המגורים הינו מרכיב מרכזי בכל הקשור לתכנון ובפרט בכל הקשור למדיניות קליטת עולים חדשים. במשך שנים רבות, החל מהעלייה של שנות ה-50 ועד לעלייה של שנות ה-90 מדיניות השיכון היוותה כלי מדיניות מרכזי בהכוונת קליטתם של עולים חדשים, כולל כמובן פריסתם הגיאוגרפית.

7.3.1.1 דירת המגורים

תנאי המגורים של המרוויינים טובים, יחסית לצפוי מאוכלוסיית מהגרים, שגרים בישראל 3-12 שנים. יותר ממחציתם (57%) ציינו כי הדירה שהם מתגוררים בה בבעלותם ו – 43% ציינו שהם שוכרים את הדירה. כמעט כל המרוויינים (98%) שצינו כי הדירה בבעלותם סיפרו כי הם לקחו משכנתא על מנת לרכוש את הדירה ו – 86% מתוכם ציינו שהערבים למשכנתא היו קרובי משפחה. ממצאי המחקר מצביעים על כך שלמעלה מ – 70% מהמרוויינים גרים באשדוד כבר יותר מ – 6 שנים. כמו כן, 62% ציינו שהדירה בה הם גרים הינה הדירה הקבועה הראשונה שלהם בישראל. שיעור גבוה של מרוויינים אשר הדירה בבעלותם נמצא כאשר המרוויינים בעלי שנות וותק שבין 9-12 שנים, בעלי הכנסה דומה לממוצע ו/או גבוהה מהממוצע ובעלי משקי בית גדולים יחסית, מבחינת מספר הנפשות.

טבלה מס. 7.3.1.1 א': אופי החזקה על דירת המגורים לפי וותק בישראל (%)
Table No. 7.3.1.1 (a): Housing tenure by years of residency in Israel

כל המדגם (n=268)	9-12 שנים (n=159)	6-8 שנים (n=71)	3-5 שנים (n=38)	וותק בארץ אופי חזקה על הדירה
57	65	53	29	בעלות
43	35	47	71	שכירות
100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 = 16.44$

טבלה מס. 7.3.1.1 ב': אופי החזקה על דירת המגורים לפי הכנסה (%)
Table No. 7.3.1.1 (b): Housing tenure by to income

כל המדגם (n=251)	מעל לממוצע (n=31)	דומה לממוצע (n=153)	מתחת לממוצע (n=67)	הכנסה אופי חזקה על הדירה
57	63	62	43	בעלות
43	37	38	57	שכירות
100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.03, X^2 = 6.99$

טבלה מס. 7.3.1.1 ג': אופי החזקה על דירת המגורים לפי גודל משק בית (%)

Table No. 7.3.1.1 (c): Housing tenure by the size of household

כל המדגם (n=268)	משק בית של +4 נפשות (n=149)	משק בית של 2-3 נפשות (n=88)	משק בית של נפש 1 (n=31)	גודל משק בית אופי חזקה על הדירה
57	61	57	36	בעלות
43	39	43	64	שכירות
100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.03, X^2 = 6.84$

רוב המרואיינים גרים בדוור מרווח, יותר ממחציתם (60%) ציינו כי הם מתגוררים בדירות בנות 4 חדרים; האחרים גרים בדירות 3 חדרים. כמו כן, בניגוד להנחות המקובלות ששיעור לא מבוטל מעולי חבר המדינות חולקים את המגורים בדירה עם סבא ו/או סבתא בנוסף לגרעין המשפחתי של זוג הורים + ילדים (Remennick, 2003a), רק 7% ציינו כי הם מתגוררים עם הוריהם (בנוסף למשפחתם הגרעינית: בן/בת זוג וילדים). גודל משקי הבית המתגוררים בדירות בנות 3 חדרים נע בין משקי בית של נפש אחד ועד למשקי בית של 2-3 נפשות. מחצית המרואיינים (52%) שנכללים בקבוצה של משקי בית בני 2-3 נפשות מתגוררים בדירות בנות 3 חדרים. בהתאם לציפיות, על בסיס מחקרים קודמים, מגורים בדירות בנות 4 חדרים קשורים בהשכלה גבוהה יותר ובהכנסה גבוהה.

טבלה מס. 7.3.1.1 ד': גודל הדירה לפי גודל משק בית (%)

Table No. 7.3.1.1 (d): Size of residence by size of household

כל המדגם (n=267)	משק בית של +4 נפשות (n=147)	משק בית של 2-3 נפשות (n=89)	משק בית של נפש 1 (n=31)	גודל משק בית מס. חדרים בדירה
2	0	6	3	2 חדרים
35	13	52	87	3 חדרים
60	82	41	10	4 חדרים
3	5	1	0	5-6 חדרים
100	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 = 93.97$

טבלה מס. 7.3.1.1 ה': גודל הדירה לפי הכנסה (%)
Table No. 7.3.1.1 (e): Size of residence by income

כל המדגם (n=251)	מעל לממוצע (n=31)	דומה לממוצע (n=153)	מתחת לממוצע (n=67)	הכנסה
				מס. חדרים בדירה
2	0	0	7	2 חדרים
34	16	28	58	3 חדרים
61	74	71	30	4 חדרים
3	10	1	5	5-6 חדרים
100	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 50.4$

טבלה מס. 7.3.1.1 ו': גודל הדירה לפי השכלה (%)
Table No. 7.3.1.1 (f): Size of residence by level of education

כל המדגם (n=267)	השכלה אקדמית (n=105)	השכלה תיכונית (n=162)	השכלה
			מס. חדרים בדירה
2	3	2	2 חדרים
35	27	40	3 חדרים
60	65	57	4 חדרים
3	5	1	5-6 חדרים
100	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 50.4$

כמחצית המרואיינים ענו כי הם מרוצים מדירת המגורים בה הם מתגוררים וכרבע מהמרואיינים ענו שהם אף מרוצים מאוד מדירתם. בבחינת המשתנים שקשורים בשיעור רצון גבוהה בולטים מאוד: בעלות על הדירה, גודל הדירה ומספר קומות. שביעות הרצון מדירת המגורים גבוהה כאשר הדירה הינה בבעלות המתגוררים בה, גודל הדירה נע בין 3-4 חדרים ומספר הקומות בטווח של 5-8 קומות ו/או 9-12 קומות. חשוב לציין שבבחינת שביעות הרצון מדירת המגורים בחלוקה לפי רבעים לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הרבעים ולמעשה בכל ארבעת הרבעים אנו מוצאים שביעות רצון גבוהה יחסית מדירת המגורים (רובע הסיטי – 74% מרוצים מדירת הגורים; רובע ט' – 70% מרוצים מדירת המגורים; רובע י' – 75% מרוצים מדירת המגורים וברובע י"ג – 73% מרוצים).

טבלה מס. 7.3.1.1 ז': שביעות רצון מדירת המגורים לפי גודל דירה (%)
Table No. 7.3.1.1 (g): Satisfaction with residence by size of residence

כל המדגם (n=267)	5-6 חדרים (n=8)	4 חדרים (n=161)	3 חדרים (n=92)	2 חדרים (n=6)	מס. חדרים בדירה
					שביעות רצון מהדירה
4	0	1	7	17	לא מרוצה
23	13	17	34	50	סביר
49	87	48	47	33	מרוצה
24	0	34	12	0	מרוצה מאוד
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 36.45$

טבלה מס. 7.3.1.1 ח': שביעות רצון מדירת המגורים לפי אופי החזקה על הדירה (%)
Table No. 7.3.1.1 (h): Satisfaction with residence by housing tenure

כל המדגם (n=268)	שכירות (n=116)	בעלות (n=152)	אופי חזקה על הדירה
			שביעות רצון מהדירה
4	9	0	לא מרוצה
23	31	17	סביר
49	47	51	מרוצה
24	13	32	מרוצה מאוד
100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 27.63$

טבלה מס. 7.3.1.1 ט': שביעות רצון מדירת המגורים לפי מספר קומות בבניין (%)
Table No. 7.3.1.1 (i): Satisfaction with residence by the number of floors in the building

כל המדגם (n=268)	+13 קומות (n=48)	9-12 קומות (n=108)	5-8 קומות (n=74)	2-4 קומות (n=38)	מס. קומות בבניין
					שביעות רצון מהדירה
4	10	0	3	8	לא מרוצה
23	27	23	20	24	סביר
49	48	47	53	47	מרוצה
24	15	30	24	21	מרוצה מאוד
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.05$, $X^2 = 15.95$

טבלה מס. 7.3.1.1 י': שביעות רצון מדירת המגורים לפי רבעים (%)
Table No. 7.3.1.1 (j): Satisfaction with residence by urban quarters

כל המדגם (n=204)	רובע הסיטי (n=48)	רובע ט' (n=40)	רובע י' (n=55)	רובע י"ג (n=61)	רבעים
					שביעות רצון מהדירה
4	6	2	3	4	לא מרוצה
23	20	28	22	23	סביר
49	47	44	48	56	מרוצה
24	27	26	27	17	מרוצה מאוד
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.71, X^2 = 6.21$

בנייני המגורים

את בנייני המגורים ברובעי המחקר ניתן לסווג לארבע קבוצות בהתאם למספר הקומות: 2-4 קומות (14%); 5-8 קומות (28%); 9-12 קומות (40%); 13+ קומות (18%). מרבית המרואיינים מתגוררים בקבוצות הביניים: 5-8 קומות ו- 9-12 קומות.

טבלה מס. 7.3.1.1 י"א: מספר קומות בבניין לפי רבעים (%)
Table No. 7.3.1.1 (k): The number of floors of the building by urban quarters

כל המדגם (n=268)	רובע הסיטי (n=65)	רובע ט' (n=54)	רובע י' (n=76)	רובע י"ג (n=73)	רבעים
					מס. קומות בבניין
14	0	13	13	29	2-4 קומות
28	5	9	28	62	5-8 קומות
40	35	61	59	9	9-12 קומות
18	60	17	0	0	13+ קומות

$p \leq 0.00, X^2 = 190.98$

טבלה מס. 7.3.1.1 י"ב: רמת תחזוקה של לובי הבניין לפי מספר קומות בבניין (%)
Table No. 7.3.1.1 (l): Lobby maintenance by number of floors in the building

כל המדגם (n=262)	13+ קומות (n=47)	9-12 קומות (n=106)	5-8 קומות (n=74)	2-4 קומות (n=35)	מס. קומות בבניין
					רמת תחזוקה של הבניין
16	17	9	18	29	רמת תחזוקה נמוכה
59	30	76	54	60	רמת תחזוקה בינונית
25	53	15	28	11	רמת תחזוקה גבוהה
100	100	100	100	100	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 = 28.28$

רמת התחזוקה באופן כללי, הן של הלובי והן של חדר המדרגות הינה בינונית. ניתן לראות רמות תחזוקה גבוהות יותר של חדר המדרגות בבניינים של 5-8 קומות ורמות תחזוקה גבוהות יותר של לובי הכניסה בבניינים של +13 קומות.

7.3.1.2 שירותים חברתיים וציבוריים בסביבת הדיור ושביעות רצון מהרובע

בדקנו את השימוש במספר שירותים ציבוריים ואת תמהיל המשתמשים בהם, הן במסגרת השאלון והן במסגרת עבודת השדה ותצפיות בשטח. ניכר שיש פער מסוים בין התשובות שנתקבלו בשאלון לבין הנצפה בשטח. מנתוני השאלון עולה כי השימוש בשירותים ציבוריים כגון: מעונות יום, גינות שכונתיות, מתנ"ס נמוך ביחס למצופה. מתוך אלו שצורכים שירותי חינוך במסגרת בית הספר, מרביתם (74%) ציינו כי תמהיל המשתמשים בבית הספר הינו מעורב.

מרבית המרואיינים (71%) ציינו כי אינם משתמשים בגינות שכונתיות, ממצא מפתיע לאור התצפיות שנערכו ברבעים, בעיקר בהתייחס לרובע ט' ורובע י"ג בהם היינו עדים לפעילות רבה בגינות השכונתיות לאורך היום, הן של מבוגרים והן של ילדים. כשליש מהמרואיינים ציינו כי הם כן משתמשים בגינה אחת או שתיים ומרביתם (64%) ציינו כי תמהיל המשתמשים בגינות הוא מעורב, עולים וותיקים. בדקנו את משתנה שימוש בגינות שכונתיות מול מספר משתנים דמוגרפיים ומצאנו כי מרואיינים בגילאים צעירים יותר ישתמשו יותר בגינות השכונתיות. חשוב לציין, שאמנם שכבת הגיל של +65 לא נכללה במדגם המחקר, אך בתצפיות בשטח בהחלט ניתן לומר ששכבת גיל זו מרבה להשתמש בגינות השכונתיות, בפרט ברבעים י' ו - י"ג.

טבלה מס. 7.3.1.2 א': שימוש בגינות השכונתיות לפי גיל (%)
Table No. 7.3.1.2 (a): The use of neighborhood gardens by age

כל המדגם (n=269)	51-60 (n=50)	41-50 (n=98)	31-40 (n=121)	גיל	
				שימוש בגינה	לא משתמשים
71	94	81	55	שימוש בגינה אחת או שתיים	
29	6	19	45	סה"כ	
100%	100%	100%	100%		

$p \leq 0.00, X^2 = 33.39$

טבלה מס. 7.3.1.2 ב': תמהיל משתמשים בגינות השכונתיות לפי רבעים (%)
Table No. 7.3.1.2 (b): Diversity of users in neighborhood gardens by urban quarters

כל המדגם (n=77)	רובע הסיטי % עולים בינוני (n=14)	רובע ט' % עולים בינוני (n=21)	רובע י' % עולים גבוה (n=18)	רובע י"ג % עולים גבוה (n=24)	רבעים	
					תמהיל משתמשים בגינות	הרוב עולים
34	36	19	0	71	מערב	
64	64	76	94	29	הרוב וותיקים	
2	0	5	6	0	סה"כ	
100%	100%	100%	100%	100%		

$p \leq 0.00, X^2 = 26.86$

שביעות רצון מן הרובע ומן העיר

שביעות רצון ממגורים בעיר אשדוד גבוהה ומרבית המרואיינים (78%) ענו שהם מרוצים עד מרוצים מאוד מהמגורים בעיר. באופן דומה, 76% מהמרואיינים הביעו שביעות רצון גבוהה עד גבוהה מאוד ממגורים ברובע. לא ניתן להצביע על הבדלים מהותיים בין הרבעים בהיבט של שביעות רצון.

טבלה מס. 7.3.1.2 ג': שביעות רצון מן הרובע לפי רבעים (%)

Table No. 7.3.1.2 (c): Satisfaction with the quarter by urban quarters

כל המדגם (n=269)	רובע הסיטי % בינוני של עולים (n=66)	רובע ט' % בינוני של עולים (n=54)	רובע י' % גבוה של עולים (n=76)	רובע י"ג % גבוה של עולים (n=73)	רבעים
					שביעות רצון מן הרובע
4	4	6	4	3	לא מרוצה
20	20	20	26	13	סביר
53	47	52	46	66	מרוצה
23	29	22	24	18	מרוצה מאוד
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.450, X^2 = 8.85$

טבלה מס. 7.3.1.2 ד': שביעות רצון מן העיר לפי רבעים (%)

Table No. 7.3.1.2 (d): Satisfaction with the city by urban quarters

כל המדגם (n=269)	רובע הסיטי % בינוני של עולים (n=66)	רובע ט' % בינוני של עולים (n=54)	רובע י' % גבוה של עולים (n=76)	רובע י"ג % גבוה של עולים (n=73)	רבעים
					שביעות רצון מן המגורים באשדוד
3	8	2	3	0	לא כ"כ טוב
19	18	20	14	22	סביר
49	42	54	54	47	טוב
29	32	24	29	31	טוב מאוד
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.318, X^2 = 10.41$

7.3.2 השתלבות תרבותית

במחקר הנוכחי התייחסנו להשתלבות תרבותית באמצעות שתי שאלות הנוגעות לשפה העברית: ידיעת השפה ושימוש בה בבית המרואיין. לפי רמניק, גיל ההגירה וכישורי השפה משפיעים בצורה חזקה על תהליכי השתלבות תרבותית של מהגרים: גיל צעיר תורם ללמידה חברתית-תרבותית מהירה וכפועל יוצא להסתגלות מהירה; שליטה טובה בשפה המקומית משפרת את הסיכויים ללימודים מוצלחים ומעבר קל יותר לצריכת מוצרים תרבותיים מקומיים. אחד הביטויים להשתלבות תרבותית הוא שמירה על דו לשוניות וגמישות במעבר בין שתי תרבויות (Remenick, 2003a; Remenick, 2003b).

הממצא המרכזי בהקשר של השתלבות תרבותית הוא השליטה הטובה בשפה העברית, אך המשך שימוש בשפה הרוסית בבית. הטרוגניות גבוהה יותר ברמת הרובע, מבחינת התמהיל של עולים וותיקים ותמהיל חברים הטרוגני קשורים בשימוש רב יותר בשפה העברית.

7.3.2.1 שליטה בעברית ושימוש בה

הנחקרים התבקשו להעריך את מידת שליטתם בעברית. ממצאי המחקר מלמדים על שליטה טובה בשפה העברית בקרב מרבית המרואיינים (52% ענו כי הם מדברים עברית "טוב מאוד" ועוד- 36% ענו שהם מדברים "די טוב"). השליטה בעברית טובה יותר באופן מובהק כשגיל המרואיין צעיר יותר, השכלתו גבוהה יותר, הכנסתו גבוהה יותר, כשהוא גבר (נשים דיווחו על שליטה פחותה) וממוצא רוסי (לעומת מוצא אוקרייאני). באופן מפתיע לא נמצא הבדל מובהק בין קבוצות הוותק השונות בארץ, ביחס למידת השליטה בשפה העברית.

טבלה מס. 7.3.2.1 א': שליטה בשפה העברית לפי משתנה הגיל (%)

Table No. 7.3.2.1 (a): Hebrew fluency by age

כל המדגם (n=269)	51-60 (n=50)	41-50 (n=98)	31-40 (n=121)	גיל	
				שליטה בעברית	
12	22	11	7	מעטה	
36	26	33	44	די טובה	
52	52	56	49	טובה מאוד	
100%	100%	100%	100%	סה"כ	

$$P \leq 0.02, X^2=10.7$$

טבלה מס. 7.3.2.1 ב': שליטה בשפה העברית לפי שנות וותק בארץ (%)

Table No. 7.3.2.1 (b): Hebrew fluency by years of residency in Israel

כל המדגם (n=269)	9-12 שנים (n=160)	6-8 שנים (n=71)	3-5 שנים (n=38)	וותק בארץ	
				שליטה בעברית	
12	12	11	11	מעטה	
36	32	40	47	די טובה	
52	56	49	42	טובה מאוד	
100%	100%	100%	100%	סה"כ	

$$P \leq 0.49, X^2=3.37$$

אינדיקציה "אובייקטיבית" לרמת שליטה גבוהה בשפה העברית קיבלנו מעבודת השדה, שבמסגרתה העברנו כ- 300 שאלונים. בעת העברת השאלון הוצגה למרואיינים האפשרות לענות ברוסית או בעברית והופתענו לראות שמרבית המרואיינים (כ-180 מרואיינים) התעקשו שהשיחה תתנהל בעברית, ואכן נעשה שימוש רב יותר בשאלונים שנוסחו בעברית.

שאלה נוספת שעסקה בהשתלבות תרבותית היא "איזו שפה אתם מדברים בבית?" מתברר, שלמרות של-88% יש שליטה סבירה בדיבור עברית, רוב המרואיינים העידו על עצמם שהם מדברים בבית רק רוסית (52%) או בדרך כלל רוסית (24%). אף אחד לא השיב שהיא/הוא מדברים בבית בדרך כלל עברית. בניתוח משתנה זה מול המשתנים הדמוגרפיים ניתן לראות ששימוש בשפה העברית בבית קשור בגיל צעיר, השכלה גבוהה, סטאטוס משפחתי (שימוש רב יותר בעברית בקרב אלו החיים בזוג לעומת אלו החיים לבד) ושנות וותק רבות יותר בארץ, וגם בהכנסה גבוהה ובמוצא רוסי (לעומת מוצא אוקראיני). ממצאים אלו מחזקים את ממצאי מחקרה של Remenick (2003b) שהראו כי השימוש בעברית בבית גדל עם העלייה בזמן שהות בישראל והיה קשור באופן חיובי עם גילאים צעירים יותר. במחקרה ניתנה התייחסות גם לנושא של מיקום השימוש בעברית לא רק במשפחה אלא במקומות נוספים, ולפיהם השימוש בעברית היה מוגבל בעיקר למקום העבודה ולקשרים עם מוסדות ישראליים. רוסית דוברה בבית ובהקשרים לא פורמאליים אחרים.

השליטה בעברית עולה עם הוותק בארץ במידה מתונה. השימוש בעברית כשפת דיבור בבית עולה עם הוותק באופן בולט, במיוחד לאחר 3-5 השנים הראשונות, אך גם בקרב מי שנמצאים בישראל עשר שנים ויותר. רק כרבע מדברים בבית רוסית ועברית גם יחד; כל האחרים מדברים רק רוסית (כמחצית) או בד"כ רוסית (כרבע).

טבלה מס. 7.3.2.1 ג': שפת הדיבור בבית לפי שנות וותק בארץ (%) :

Table No. 7.3.2.1 (c): Language spoken at home by years of residency in Israel

כל המדגם (n=269)	9-12 שנים (n=160)	6-8 שנים (n=71)	3-5 שנים (n=38)	וותק בארץ
				שפת דיבור בבית
52	50	49	69	רק רוסית
24	23	27	26	בד"כ רוסית
24	27	24	5	בערך חצי רוסית חצי עברית
100%	100%	100%	100%	סה"כ

$P \leq 0.05$, $X^2 = 9.11$ (הקטגוריה של "בד"כ עברית" הוצעה מן המבחן)

טבלה מס. 7.3.2.1 ד': שפת הדיבור בבית לפי רמת שליטה בעברית (%):
Table No. 7.3.2.1 (d): Language spoken at home by Hebrew fluency

כל המדגם (n=269)	כן, טוב מאוד (n=140)	כן, די טוב (n=98)	כן, מעט (n=31)	רמת שליטה בעברית
				שפת דיבור בבית
52	46	51	84	רק רוסית
24	28	23	13	בד"כ רוסית
24	26	26	3	בערך חצי רוסית חצי עברית
100%	100%	100%	100%	סה"כ

(הקטגוריה של "בד"כ עברית" הוצעה מן המבחן) $P \leq 0.00$, $X^2 = 15.49$

ממצאים אלו של מידת השליטה בשפה העברית ושפת הדיבור בבית מובילים אותנו להבנה שהשימוש בשפה הרוסית בבית אינו נובע מחוסר שליטה בשפה העברית, אלא – כנראה – מרצון לשמר את השפה הרוסית. הבנה זו מחברת אותנו לממצאים ממחקרים קודמים, המצביעים על הרצון של עולי חבר המדינות לשמר את תרבותם, יחד עם קידום תהליכי השתלבות בחברה הישראלית (רייכמן, 2009; Al-Haj, M., 2004). לנקודה זו נחזור בדיון שבסוף פרק הממצאים.

7.3.2.2 שימוש בעברית והקשר שלה עם עירוב חברתי של חברים ושל שכנים לרוב

עניין אותנו לבדוק אם אפשר למצוא קשר בין שליטה בעברית ושימוש בעברית בבית לבין מה שכיננו משתנים "תכנוניים", היינו: משתנים שלמתכנן עשויה להיות מידה כלשהי של שליטה במ, ביניהם: מספר הקומות בבניין ומידת העירוב החברתי במגורים, שהתייחסה למגורי עולים עם ותיקים, מעטים/רבים. מצאנו הבדלים מובהקים שתואמים היטב את רמת העירוב החברתי ברבעים.

נושא השימוש בשפה העברית בבית נבדק מול המשתנה התכנוני של גובה הבניין ונמצא הבדל מובהק בין קבוצות הבניינים שסווגו ע"פ מספר קומות. ניתן לראות שככל שאנו עולים בגובה הבניינים נמצא שיעור גבוה יותר של מרואיינים אשר עושים שימוש בשתי השפות. עם זאת, עדיין ניתן לראות שבכל סוגי הבניינים שיעור המרואיינים שעושים שימוש רק ברוסית הוא הגבוה ביותר.

טבלה מס. 7.3.2.2 א': שפת דיבור בבית לפי מספר קומות בבניין (%):
Table No. 7.3.2.2 (a): Language spoken at home by the number of floors in the building

כל המדגם (n=268)	+13 קומות (n=48)	9-12 קומות (n=108)	5-8 קומות (n=74)	2-4 קומות (n=38)	מס. קומות בבניין
					שפת דיבור בבית
52	36	45	62	74	רק רוסית
24	31	27	20	16	בד"כ רוסית
24	33	28	18	10	בערך חצי רוסית חצי עברית
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 17.83$

בדקנו ומצאנו, בהקשר של הומוגניות/הטרוגניות נתפסת ואובייקטיבית (ר' נספח מס. 3), כי יש קשר בין כל אחת מהן לבין שפת הדיבור בבית, כמודגם בטבלאות הבאות.

טבלה מס. 7.3.2.2 ב': שפת דיבור בבית לפי מגורים ברבעים שונים (%)

Table No. 7.3.2.2 (b): Language spoken at home by residence in different urban quarters

רובע הסיטי % עולים בינוני (n=66)	רובע ט' % עולים בינוני (n=54)	רובע י' % עולים גבוה (n=76)	רובע י"ג % עולים גבוה (n=73)	כל המדגם (n=269)	
איזו שפה אתם מדברים בבית?					
38	46	59	63	52	רק רוסית
30	32	21	16	24	בד"כ רוסית
32	22	20	21	24	חצי רוסית חצי עברית
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.05, X^2 = 12.33$

טבלה מס. 7.3.2.2 ג': שפת דיבור בבית לפי הומוגניות/הטרוגניות נתפסת ברובע המגורים (%)

Table No. 7.3.2.2 (c): Language spoken at home by perceived homogeneity / heterogeneity in the residential quarters (%)

כל המדגם (n=266)	הרובע שלי מעורב או רוב תושביו ותיקים (n=103)	הרובע עולים ברובע שלי (n=163)	תמהיל חברתי ברובע שפת דיבור בבית
53	43	60	רק רוסית
24	29	21	בד"כ רוסית
23	28	19	בערך חצי רוסית חצי עברית או בד"כ עברית
100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.02, X^2 = 7.2$

בדיקה נוספת שביצענו בהקשר של שליטה בשפה העברית נעשתה מול המשתנה של תמהיל חברתי – הומוגני / הטרוגני, בהקשר של עולים / וותיקים והצביעה על קשר בין תמהיל חברתי מעורב לבין שליטה גבוהה יותר בעברית. בהקשר של שפת דיבור בבית לא מצאנו הבדלים מובהקים ולמעשה, גם כאשר תמהיל החברים מעורב, אצל יותר ממחצית המרואיינים שפת הדיבור בבית היא רוסית.

טבלה מס. 7.3.2.2 ד': שליטה בשפה העברית לפי תמהיל החברים (%)
Table No. 7.3.2.2 (d): Fluency of Hebrew by social diversity of friends

כל המדגם (n=265)	תמהיל החברים מעורב או שרובם וותיקים (n=98)	רוב החברים מורכב עולים או וותיקים דוברי רוסית (n=167)	
האם אתה מדבר עברית?			
11	5	14	מעטה
36	29	41	די טובה
53	66	45	טובה מאוד
100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.02$, $X^2 = 12.49$

טבלה מס. 7.3.2.2 ה': שפת דיבור בבית לפי תמהיל החברים (%)
Table No. 7.3.2.2 (d): Language spoken at home by social diversity of friends

כל המדגם (n=265)	תמהיל החברים מעורב או שרובם וותיקים (n=98)	רוב החברים מורכב עולים או וותיקים דוברי רוסית (n=167)	
איזו שפה אתם מדברים בבית?			
52	53	51	רק רוסית
24	28	23	בד"כ רוסית
24	19	26	בערך חצי רוסית חצי עברית
100%	100%	100%	סה"כ

$p \geq 0.38$, $X^2 = 1.89$

7.3.2.3 שימוש במוסדות תרבות

נושא נוסף שנהוג לבדוק בהקשר של השתלבות תרבותית הוא מידת השימוש במוסדות תרבות מקומיים. גם במחקרנו נגענו בנושא זה ובדקנו את מידת השימוש במוסדות ציבוריים עם גוון תרבותי, ביניהם: מתנ"ס (המציע מיגוון פעילויות תרבות לתושבי הרובע), מרכז "מופת" (מרכז העשרה בלימודים) וניתנה אופציה של "אחר" במידה ויש מוסדות נוספים כגון: תיאטרון, מוזיאונים וכו'. נמצא שמספר המשתמשים במוסדות התרבות היה נמוך ביותר. כך למשל, רק 8% ענו שהם הולכים למתנ"ס (21 מרואיינים). נציין כי קיים פער בין ממצאי הסקר לבין הנצפה בשטח במסגרת עבודת השדה, שכן שני המתנ"סים ברובע ט' וברובע י', דומיננטיים מאוד בפעילותם (מתנ"ס דיונה, ברובע י' במיוחד), בעיקר בקרב קבוצות הילדים: צהרונים, חוגים, הופעות ועוד. לעיתים קרובות מי שאחראי על הבאת הילדים למתנ"ס והוצאתם הם הסבים והסבתות, בזמן שההורים נמצאים בעבודה. כנראה שהפער בין ממצאי השאלון לנצפה בשטח נובע מכך שהמשיבים לשאלון היו הורי הילדים, אשר השיבו לגבי שימוש שלהם במתנ"ס ולא לגבי ילדיהם.

7.3.3 השתלבות תעסוקתית

העלייה מחבר המדינות בשנות ה-90 הוסיפה ותרמה משמעותית להון האנושי במדינת ישראל: יותר מ-55% מהעולים החדשים מחבר המדינות בשנות ה-90, היו בעלי תעודות אקדמיות (זאת לעומת: 25% מקרב הישראלים היהודים בשנות ה-80 המאוחרות). השתלבות תעסוקתית של מהגרים אלו הציבה אתגר משמעותי לשווקים המקצועיים בכלכלה הישראלית (Remenick, 2003b). מחקרים שונים שבחנו את מידת ההשתלבות התעסוקתית של קבוצת עולים זו הצביעו על כך שרק כשליש עד מחצית מהעולים הצליחו למצוא עבודות הרלוונטיות לכישוריהם המקצועיים (Menachem & Geijst, 2000; Noam & Benita, 1995).

במחקר הנוכחי התייחסנו להשתלבות תעסוקתית באמצעות מספר שאלות מרכזיות: עובד / לא עובד והיקף המשרה; עבודה דומה/לא דומה לעבודה הקודמת בארץ ממנה עלה המרואיין; תמהיל חברתי במקום העבודה; רמת ההכנסה ושביעות רצון של המרואיין ממקום העבודה.

ממצאי המחקר ביחס להשתלבות התעסוקתית של קבוצת הנחקרים מצביעים על שיעור גבוה מאוד של מועסקים ושביעות רצון גבוהה ממקום העבודה, שהינה בחלק גדול מהמקרים עבודה דומה לעבודה בה עסקו בארץ המקור שלהם. ממצאים אלו מעודדים ביחס למחקרים קודמים בהם העידו הממצאים על השתלבות תעסוקתית פחות מוצלחת בהיבטים של שיעור מועסקים ושביעות רצון (Lissak & Leshem, 1995; Remenick, 2003b).

7.3.3.1 שיעור מועסקים

הנחקרים התבקשו לדווח האם הם עובדים / לא עובדים ובמידה וכן באיזה היקף משרה. ממצאי המחקר מלמדים על שיעור גבוה מאוד של מועסקים במשרה מלאה. 92% ענו כי הם עובדים במשרה מלאה; 6% ענו כי הם מועסקים במשרה חלקית ורק 2% ענו שהם מובטלים (בישראל שיעור כוח העבודה האזרחי מאוכלוסיית גילאי 25-45 הינה 78%). שיעור המועסקים במשרה מלאה גבוה יותר באופן מובהק כשגיל המרואיין צעיר יותר, ובקרב גברים. כמו כן, שיעור גבוה של מועסקים במשרה מלאה ניתן למצוא בקרב אלו שממוצא רוסי (לעומת מוצא אוקראיני) ובקרב מרואיינים החיים לבד (רווק / גרוש / פרוד / אלמן). ממצאים דומים גם ביחס לבני זוג וגם כאן אנו מוצאים שיעורים גבוהים של מועסקים במשרה מלאה (80%) ושיעורים קצת יותר גבוהים של מועסקים במשרה חלקית (בהשוואה לתשובות המרואיינים) – 19%.

טבלה מס. 7.3.3.1 א': תעסוקה (מרואיין) לפי גיל (%)

Table No. 7.3.3.1 (a): Employment (interviewed) by age (%)

גיל	31-40 (n=121)	41-50 (n=98)	51-60 (n=50)	כל המדגם (n=269)
עובד/לא עובד				
מובטל / מחפש עבודה	1	1	6	2
משרה חלקית / לומד	4	4	14	6
משרה מלאה / משרת בצבא	95	95	80	92
סה"כ	100%	100%	100%	100%

$p \leq 0.01$, $X^2 = 11.96$

טבלה מס. 7.3.3.1 ב': תעסוקה (מרואיין) לפי ארץ מוצא (%)

Table No. 7.3.3.1 (b): Employment (interviewed) by country of origin (%)

כל המדגם (n=246)	רוסיה (n=194)	אוקריאנה (n=52)	ארץ מוצא
			עובד/לא עובד
2	2	0	מובטל / מחפש עבודה
6	4	17	משרה חלקית / לומד
92	94	83	משרה מלאה / משרת בצבא
100%	100%	100%	סה"כ

$$p \leq 0.00, X^2 = 13.5$$

טבלה מס. 7.3.3.1 ג': תעסוקה (מרואיין) לפי מיגדר (%)

Table No. 7.3.3.1 (c): Employment (interviewed) by gender (%)

כל המדגם (n=264)	נשים (n=75)	גברים (n=189)	מיגדר
			עובד/לא עובד
2	4	1	מובטל / מחפש עבודה
6	11	5	משרה חלקית / לומד
92	85	94	משרה מלאה / משרת בצבא
100%	100%	100%	סה"כ

$$p \leq 0.05, X^2 = 5.81$$

7.3.3.2 עבודה דומה / לא דומה לתעסוקה בארץ המוצא

בבדיקת הדמיון של העבודה הנוכחית לעבודה קודמת של המרואינים בארץ המוצא גילינו ממצאים מעודדים בהשוואה למחקרים קודמים (Remenick, 2003a; Remenick, 2003b) שבחנו נושא זה. 73% העידו על עצמם שהם עובדים בעבודה שהינה דומה לעבודתם הקודמת ו - 7% עובדים בעבודה שאינה דומה לעבודה הקודמת, אך אינה רחוקה. שיעור המועסקים בעבודה דומה לעבודתם הקודמת גבוה יותר באופן מובהק כשהמרואיין הינו גבר, ממוצא רוסי (לעומת מוצא אוקראיני), נשוי או חי עם בן/בת זוג ובעל שליטה טובה בעברית.

טבלה מס. 7.3.3.2 א': עבודה דומה / לא דומה לתעסוקה בארץ המוצא לפי מוצא (%)

Table No. 7.3.3.2 (a): Employment similar/not similar to employment in country of origin by country of origin

כל המדגם (n=244)	רוסיה (n=192)	אוקריאנה (n=52)	ארץ מוצא
			עבודה דומה / לא דומה
19	15	33	לא דומה ורחוק מאוד
7	7	6	לא דומה, אך לא רחוק
74	78	61	כן
100%	100%	100%	סה"כ

$$p \leq 0.00, X^2 = 8.27$$

טבלה מס. 7.3.3.2 ב': עבודה דומה / לא דומה לתעסוקה בארץ המוצא לפי שליטה בעברית (%)

Table No. 7.3.3.2 (b): Employment similar/not similar to employment in country of origin by fluency of Hebrew

כל המדגם (n=262)	טובה מאוד (n=139)	די טובה (n=96)	מעטה (n=27)	שליטה בעברית
				עבודה דומה / לא דומה
20	11	24	48	לא דומה ורחוק מאוד
7	7	8	7	לא דומה, אך לא רחוק
73	82	68	45	כן
100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 = 21.79$

7.3.3.3 תמהיל חברתי במקום העבודה

בדקנו את התמהיל החברתי במקום העבודה מבחינת עולים / וותיקים ומצאנו שכמחצית המרואיינים העידו כי מקום עבודתם מעורב (30%) או שרוב המועסקים הינם וותיקים שאינם דוברי רוסית (24%). באופן מפתיע רק 11% ציינו שרוב העובדים הינם עולים. בהמשך, בדקנו משתנה זה מול מספר משתנים דמוגרפיים ומול שליטה בשפה העברית. מצאנו כי שיעור גבוה יותר של מרואיינים ממוצא רוסי עובדים במקומות עבודה בהם רוב העובדים וותיקים שאינם דוברי רוסית (28%), זאת לעומת מרואיינים ממוצא אוקראיני (11%), עם זאת מחצית מהמרואיינים ממוצא רוסי עובדים במקומות עבודה בהם רוב העובדים עולים או וותיקים דוברי רוסית. תעסוקה במקומות עבודה בהם רוב העובדים וותיקים שאינם דוברי רוסית בולטת יותר בקרב מרואיינים שהעידו כי שליטתם בשפה העברית הינה טובה מאוד.

טבלה מס. 7.3.3.3 א': תמהיל חברתי במקום העבודה לפי מוצא (%)

Table No. 7.3.3.3 (a): Social diversity at the workplace by country of origin (%)

כל המדגם (n=243)	רוסיה (n=191)	אוקראינה (n=52)	ארץ מוצא
			תמהיל חברתי בעבודה
47	50	39	רוב העובדים עולים / וותיקים דוברי רוסית
28	22	50	מעורב
25	28	11	רוב העובדים וותיקים שאינם דוברי רוסית
100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 = 17.19$

טבלה מס. 7.3.3.3 ב': תמהיל חברתי במקום העבודה לפי שליטה בעברית (%)

Table No. 7.3.3.3 (b): Social diversity at the workplace by fluency of Hebrew

כל המדגם (n=261)	טובה מאוד (n=139)	די טובה (n=96)	מעטה (n=26)	שליטה בעברית
				תמהיל חברתי בעבודה
46	41	52	50	רוב העובדים עולים / ותיקים דוברי רוסית
30	28	30	42	מעורב
24	31	18	8	רוב העובדים ותיקים שאינם דוברי רוסית
100%	100%	100%	100%	סה"כ

$$p \leq 0.03, X^2 = 10.40$$

7.3.3.4 רמת הכנסה

יותר ממחצית המרוויינים (61%) ציינו כי הכנסתם דומה לממוצע (הכנסה ממוצעת ברוטו הוגדרה כ- 11,600 ₪ לחודש), דבר המעיד על רמת הכנסה בהחלט סבירה, בעיקר כשמדובר באוכלוסיית עולים. בדקנו את הקשר בין רמת ההכנסה למספר משתנים דמוגרפיים ולמידת השליטה בשפה העברית ומצאנו כי מרוויינים בעלי השכלה גבוהה, בני 41-50, ממוצא רוסי ובעלי שליטה טובה בעברית, מרביתם ציינו כי הכנסתם דומה לממוצע או אף מעל לממוצע.

טבלה מס. 7.3.3.4 א': רמת הכנסה לפי השכלה (%)

Table No. 7.3.3.4 (a): Income level by education level

כל המדגם (n=252)	אקדמית (n=100)	תיכונית (n=152)	השכלה
			רמת הכנסה
27	15	34	מתחת לממוצע
61	57	64	דומה לממוצע
12	28	2	מעל לממוצע
100%	100%	100%	סה"כ

$$p \leq 0.00, X^2 = 42.04$$

טבלה מס. 7.3.3.4 ב': רמת הכנסה לפי שליטה בעברית (%)

Table No. 7.3.3.4 (b): Income level by fluency of Hebrew

כל המדגם (n=252)	טובה מאוד (n=137)	די טובה (n=91)	מעטה (n=24)	שליטה בעברית
				הכנסה
27	16	36	50	מתחת לממוצע
61	67	57	42	דומה לממוצע
12	17	7	8	מעל לממוצע
100%	100%	100%	100%	סה"כ

$$p \leq 0.00, X^2 = 21.36$$

7.3.3.5 שביעות רצון מן התעסוקה

נבדקה שביעות רצון כללית ממקום העבודה. רוב המרואיינים (70%) הביעו שביעות רצון גבוהה מעבודתם ועוד 22% הביעו שביעות רצון בינונית. שביעות הרצון ממקום העבודה גבוהה יותר באופן מובהק כאשר המרואייניו הינו בעל השכלה גבוהה וממוצא רוסי. כמו כן, כשהמרואייניו נשוי / חי עם בן/בת זוג ומשקי הבית בעלי מספר נפשות גבוה יותר, גם במקרים אלו שביעות הרצון ממקום העבודה תהיה גבוהה יותר ביחס למרואיינים החיים לבד ו/או במשקי בית קטנים.

טבלה מס. 7.3.3.5 א': שביעות רצון ממקום העבודה לפי השכלה (%)

Table No. 7.3.3.5 (a): Satisfaction with workplace by education level

כל המדגם (n=261)	אקדמית (n=101)	תיכונית (n=160)	השכלה שביעות רצון ממקום העבודה
7	3	9	לא שבע רצון
22	16	26	שביעות רצון בינונית
71	81	65	שביעות רצון גבוהה
100%	100%	100%	סה"כ

$$p \leq 0.01, X^2 = 9.17$$

טבלה מס. 7.3.3.5 ב': שביעות רצון ממקום העבודה לפי מוצא (%)

Table No. 7.3.3.5 (b): Satisfaction with workplace by country of origin

כל המדגם (n=243)	רוסיה (n=191)	אוקראינה (n=52)	ארץ מוצא שביעות רצון ממקום העבודה
7	6	13	לא שבע רצון
22	20	31	שביעות רצון בינונית
70	74	56	שביעות רצון גבוהה
100%	100%	100%	סה"כ

$$p \leq 0.02, X^2 = 7.45$$

7.3.4 השתלבות חברתית

במחקר זה הגדרנו השתלבות חברתית במונחים של הון חברתי, ה"ח מחבר וה"ח מגשר. לפיכך, ממצאיו של מחקר זה בנושא ההשתלבות החברתית של עולים דווחו בפרק 7.2 שעסק בהון חברתי מחבר והון חברתי מגשר. מצאנו כי:

- הקשר החברתי הדומיננטי ביותר של המרואיינים הוא עם בני משפחתם שגרים גם הם באשדוד. ל – 80% מהם היו קרובי משפחה בעיר עוד לפני שהם עצמם בחרו להתגורר בה. במועד הראיון, ל – 56% מהם היו לפחות שתי משפחות של קרובים בעיר ורק ל – 9% אין בכלל

קרובי משפחה באשדוד. וחשוב מכל: 88% מהם הביעו אמון בבני משפחתם ("ניתן להאמין במידה רבה"), למרות שבאופן כללי הם אינם נוטים להאמין באנשים אחרים (רק 26% ענו שניתן להאמין במידה בינונית בשכנים עולים ו – 8% ענו שניתן להאמין במידה רבה בשכנים עולים) ובמוסדות למיניהם (2% ענו שניתן להאמין בעיריית אשדוד במידה רבה; 1% ענו שניתן להאמין בממשלת ישראל במידה רבה).

- קשר חברתי חשוב ומקובל בקרב רוב המרואיינים הינו עם חברים דוברי רוסית, עולים חדשים או וותיקים דוברי רוסית (בדרך כלל מעולי שנות ה – 70). כמחצית המרואיינים ציינו כי מרבית חבריהם הינם רק עולים (14%) ו/או גם עולים וגם ותיקים דוברי רוסית (35%).
 - החיבור בין קשרים עם בני משפחה רבים לבין קשרים רבים עם עולים דוברי רוסית העניק לרוב המרואיינים ציון גבוה של הון חברתי מחבר (42%), רק ל – 5% ניתן ציון נמוך של הון חברתי מחבר.
 - כפי שדווח בפרק 7.2, ציון גבוה של הון חברתי מחבר לא הפריע לרוב המרואיינים לקבל ציונים גבוהים גם של הון חברתי מגשר. ציונים גבוהים אלה נובעים מכך של – 36% יש חברים שהינם גם עולים וגם וותיקים שאינם דוברי רוסית ול- 14% רוב החברים הינם וותיקים דוברי רוסית (וותיקים – נמצאים בארץ 20 שנה ויותר, דוברי רוסית/אינם דוברי רוסית). חיזוק לכך מתקבל גם מבדיקת הנושא של אירוח חברים וותיקים בבית ו – 42% ציינו כי הם אירחו או התארחו אצל חבר וותיק מספר פעמים בשנה ואף 11% ציינו כי הם אירחו הרבה פעמים חבר וותיק בביתם.
- נושא נוסף חשוב בתחום ההשתלבות החברתית הינו השתתפות פוליטית. בעניין זה בחנו שתי שאלות: האחת – השתתפות בפעילות פוליטית – 4% מהמרואיינים מעורבים בפעילות פוליטית מקומית ו – 1% בפעילות פוליטית ארצית; השני – השתתפות בבחירות מקומיות והשתתפות בבחירות ארציות, בשניהם שיעור המצביעים היה 84%.
- מסקנתנו היא, איפוא, שהעולים מחבר המדינות שנחקרו באשדוד מחוברים היטב לרשתות חברתיות באשדוד ושהשתתפותם הפוליטית ערה, לפחות מבחינת אחוזי הצבעה בבחירות מקומיות וארציות.

7.3.5 השתרשות בישראל

בשל החשיבות המיוחדת של השתלבות חברתית במחקר זה, השתלבות במונחים של רכישת ה"ח מחבר וה"ח מגשר, בחנו את הקשרים בין שני משתנים אלה לבין סוגים אחרים של השתלבות העולים בחברה הישראלית.

המרואיינים נשאלו שתי שאלות בהקשר של השתרשות בישראל: האם את/ה מרגיש/ה חלק מן החברה הישראלית? והאם את/ה מתכוון להמשיך לגור בישראל?; התשובות מלמדות שרוב מכריע – 87% מהנחקרים בטוחים או חושבים שיגורו בישראל לצמיתות, למרות שרק כשליש מהמרואיינים ביטאו תחושה חזקה של שייכות לחברה הישראלית ועוד כ – 40% מרגישים שייכות במידה בינונית. המתאם בין שני משתנים אלה, של תחושת שייכות לחברה ושל כוונה להמשיך לגור בארץ עומד על $r_p=0.372$ ($p=0.00$). לנוכח מתאם גבוה זה הוחלט לחבר את שני המשתנים לאינדקס אחד – "השתרשות בישראל". תחושת שייכות לחברה הישראלית + כוונה להמשיך מגורים בישראל = השתרשות בישראל (ר' פרק 5).

טבלה מס. 7.3.5 א': תחושת שייכות לחברה הישראלית ובטחון לגבי המשך מגורים בישראל - שכיחויות (%)

Table No. 7.3.5 (a): Sense of belonging to Israeli society and confidence regarding continued residence in Israel - Frequencies(%)

בטחון לגבי המשך מגורים בישראל		תחושת שייכות לחברה הישראלית	
1	בטוח שלא/חושב שלא	4	לא מרגיש שייכות
12	עוד לא החלטתי	20	במידה מעטה
37	חושב שכן	42	במידה בינונית
50	בטוח שכן	34	במידה רבה
100%	סה"כ	100%	סה"כ

טבלה מס. 7.3.5 ב': תחושת שייכות לחברה הישראלית וכוונה להמשך מגורים בישראל – קורלציות עם משתנים מרכזיים במחקר (%)

Table No. 7.3.5 (b): Sense of belonging to Israeli society and confidence regarding continued residence in Israel - correlations with key study variables

השתרשות בישראל		
מובהקות	מתאם	משתנים דמוגרפיים
p=0.03	r _p =0.12	השכלה
p=0.14	r _p =0.08	וותק
p=0.88	r _p = - 0.00	גיל
* p=0.07	r _p =0.11	מוצא
p=0.12	r _p =0.11	מספר ילדים מתחת לגיל 18
p=0.18	r _p =0.08	שרות צבאי
מובהקות	מתאם	משתנים חברתיים
p=0.00	r _p =0.30	הון חברתי מחבר
p=0.00	r _p =0.25	הון חברתי מגשר
p=0.00	r _p =0.18	התנדבות בארגונים
p=0.00	r _p =0.21	העדר תחושת בדידות
* p=0.10	r _p =0.15	מצב בריאות טוב
מובהקות	מתאם	משתנים תכנוניים
* p=0.10	r _p =0.15	אינדקס הומוגניות/הטרוגניות (עולים/וותיקים) בדיור
p=0.01	r _p =0.15	הומוגניות / הטרוגניות ברמת הבניין
p=0.00	r _p =0.16	הומוגניות / הטרוגניות בבניינים סמוכים
p=0.05	r _p =0.11	הומוגניות / הטרוגניות ברובע
p=0.12	r _p =0.09	תמהיל חברתי בעבודה
p=0.00	r _p =0.17	תמהיל של חברי הילדים
p=0.60	r _p =0.03	מספר קומות בבניין
* p=0.08	r _p =0.10	שכירות / בעלות
p=0.00	r _p =0.32	שביעות רצון ממגורים באשדוד
p=0.00	r _p =0.33	שביעות רצון ממגורים ברובע
p=0.00	r _p =0.33	שביעות רצון ממגורים בדירה
מובהקות	מתאם	השתלבות תרבותית
p=0.00	r _p =0.23	ידיעת השפה העברית
p=0.00	r _p =0.17	שימוש בשפה העברית
מובהקות	מתאם	השתלבות תעסוקתית
p=0.00	r _p =0.36	הכנסה
p=0.00	r _p =0.21	אינדקס תעסוקה
p=0.00	r _p =0.31	שביעות רצון ממקום העבודה
p=0.01	r _p =0.14	עבודה דומה / לא דומה לעבודה בארץ המוצא

□ סומנו משתנים שהקשר איתם עומד בקריטריון המובהקות P≤0.05

* קשר מובהק עיף קריטריון P≤0.10

מיפוי הקשרים בין משתנה ההשתרשות בישראל לבין כלל משתני ההשתלבות של עולים שנבדקו במחקר זה מגבה את מודל המחקר כפי שהוצג בפרק 5 (עמוד 65). הממצאים מלמדים כי:

- (א) יש מתאם משמעותי, בדרך כלל ברמת מובהקות p=0.00, בין השתלבות תפקודית של העולים בכל שלושת המימדים שנבחנו – השתלבות תרבותית (רכישת שפה ושימוש בה), השתלבות תעסוקתית והשתלבות במגורים – לבין השתרשותם של העולים בישראל.

(ב) יש מתאם משמעותי, באותה רמת מובהקות גבוהה, בין הון חברתי – על שני סוגיו – לבין השתרשות בישראל.

(ג) המתאמים בין משתני הרקע משני הסוגים – דמוגרפיים-חברתיים ותכנוניים – לבין השתרשות בישראל נמוכים ורק מיעוטם מובהקים ברמות מובהקות גבוהות. כפי שמורה המודל, וכפי שנמצא ודווח בפרקים קודמים, משתני הרקע הדמוגרפיים והתכנוניים מתקשרים הן להון חברתי והן להשתלבות תפקודית, ולפיכך (בהתאם לאיור של המודל), עיקר הקשר שלהם עם השתרשות בישראל הינו עקיף.

עבור אישוש הקשרים שמצביע עליהם מודל המחקר נעבור למבחן רגרסיה מרובה.

7.3.5.1 השתרשות בישראל כמשתנה תלוי – ניתוח רגרסיה מרובה

תחושת השתרשות בחברה הישראלית – רגרסיה מרובה

כדי לעמוד על המשתנים שתורמים תורמה מובהקת סטטיסטית להבנת השונות של תחושת ההשתרשות נערכו מספר ניתוחי רגרסיה מרובה שכללו וריאציות שונות של משתנים בלתי תלויים, אשר נמצאו בעלי קשר מובהק להשתרשות בישראל. הרגרסיה שאפשרה להצביע באופן ברור על משתנים שתורמים להבנת השונות של השתרשות בחברה הישראלית כללה 4 משתנים בלתי תלויים בהתאם לפירוט הבא:

משתנים דמוגרפיים:

השכלה – לפי החלוקה הבאה: ביה"ס יסודי ותיכונית חלקית – 1; תיכונית מלאה – 2; אקדמית חלקית – 3; אקדמית מלאה – 4.

וوتק בארץ – לצורך המחקר נעשה סיווג בין עולים לוותיקים ע"פ שנות וותק בארץ: עולים - הגיעו מחבר המדינות ב – 13 השנים האחרונות (1997-2004) וותיקים – נמצאים בארץ 20 שנה ויותר, דוברי רוסית או שאינם דוברי רוסית.

משתני השתלבות בארץ:

הכנסה - המרוואיינים נתבקשו לדרג את הכנסתם ביחס להכנסה הממוצעת ברוטו למשפחה בישראל שהינה כ – 11,600 ₪ לחודש.

אינדקס תעסוקה - מורכב ממספר שאלות העוסקות בנושא של תעסוקה: עובד/לא עובד, שביעות רצון ממקום העבודה ועבודה דומה / לא דומה לעבודה בארץ המוצא.

ידיעת השפה העברית – מעטה – 1; די טובה – 2; טובה מאוד – 3.

משתנים של הון חברתי:

הון חברתי מחבר – ה"ח מחבר נמוך – 1; ה"ח מחבר בינוני – נמוך – 2; ה"ח מחבר בינוני – גבוה – 3; ה"ח מחבר גבוה – 4.

הון חברתי מגשר – ה"ח מגשר נמוך – 1; ה"ח מגשר בינוני – נמוך – 2; ה"ח מגשר בינוני – גבוה – 3; ה"ח מגשר גבוה – 4.

משתנים תכנוניים:

הומוגניות/הטרוגניות ברמת הבניין – אינדקס הומוגניות / הטרוגניות מתייחס למרכיב ההומוגניות/הטרוגניות חברתית (עולים וותיקים) ברמת הבניין.

שביעות רצון ממגורים בדירה – לא מרוצה – 1; סביר – 2; מרוצה – 3; מרוצה מאוד – 4.

טבלה מס. 7.3.5.1 א': "השתרשות החברה הישראלית" – תוצאות רגרסיה מרובה
Table No. 7.3.5.1(a): Rootedness in Israeli society – multiple regression results

Sig	B (טעות תקן)	β	משתנים בלתי תלויים
0.00	0.167 (0.05)	0.201	שביעות רצון ממגורים בדירה
0.01	0.182 (0.07)	0.167	הכנסה
0.04	0.08 (0.04)	0.132	הון חברתי מגשר
0.05	0.124 (0.06)	0.125	ידיעת השפה העברית
*0.06	0.133 (0.07)	0.111	הומוגניות / הטרוגניות ברמת הבניין
* 0.10	0.06 (0.05)	0.08	הון חברתי מחבר

סומנו משתנים שהקשר איתם עומד בקריטריון המובהקות $p \leq 0.05$

* קשר מובהק ע"פ קריטריון $p \leq 0.10$

תוצאות המודל: $R^2 = 0.225$, $\check{R} = 0.196$, $F=7.665$, $p \leq 0.00$, $n = 257$

תוצאות מודל הרגרסיה עבור תחושת השתרשות בישראל בקרב עולים מחבר המדינות, מצביעות על מיגוון משתנים התורמים להסבר השונות של השתרשות בישראל. כל אחד מהמשתנים מייצג למעשה תחום השתלבות אחר במיגוון תחומי החיים שעולים חדשים צריכים להתמודד איתם.

השתלבות בהיבט של מגורים

שביעות רצון ממגורים בדירה תורם תרומה מובהקת סטטיסטית להבנת השונות של השתרשות בישראל. הנוחות האישית של העולה, ברמת הדירה, בה הוא/היא מתגוררים, היא ללא ספק נקודת מוצא חשובה לתחושת שייכות חזקה יותר וביטחון בהמשך המגורים בישראל. משתנה נוסף, בהיבט של השתלבות במגורים, התורם להבנת השונות של השתרשות בישראל הוא המשתנה של עירוב חברתי ברמת הבניין. תחושת ההשתרשות של עולים המתגוררים בבניינים בהם קיים עירוב חברתי (עולים וותיקים) חזקה יותר לעומת עולים המתגוררים בבניין ללא עירוב חברתי בין עולים וותיקים.

השתלבות תעסוקתית

מרכיב ההכנסה הוא ללא ספק מרכיב משמעותי בתהליך השתלבותם של עולים ועדות לכך ניתן למצוא במיגון מחקרים קודמים (Leshem & Lissak, 1999; Remenick, 2003b). מחקרנו מחזק את חשיבותו של מרכיב ההכנסה כבעל תרומה משמעותית להבנת השונות של תחושת השתרשות בחברה הקולטת.

השתלבות חברתית

ה"ח מגשר תורם תרומה מובהקת סטטיסטית להבנת השונות של תחושת השתרשות בישראל. מרואיינים עם רמה גבוהה של הון החברתי מגשר, הינם בעלי תחושת השתרשות חזקה יותר לעומת מרואיינים בעלי רמות נמוכות של ה"ח מגשר. חיזוק לכך מתקבל גם מהמשתנה של הון חברתי מחבר, (שאמנם תרומתו מובהקת ע"פ קריטריון של $p \leq 0.10$), אך גם כאן ניתן לומר שככל שרמת הה"ח המחבר גבוהה יותר תחושת ההשתרשות חזקה.

ממצאים אלו מחזקים ממצאים קודמים ממחקרה של Remenick (2003b) לפיהם אינטגרציה והשתלבות תרבותית מתבססות על היכולת של מהגרים ליצור רשתות חברתיות עם חברים בחברה המארחת, הן ברמות הפורמאליות והן ברמות הלא פורמאליות. מחקרנו מאיר באור חיובי יותר את אותם קשרים קרובים בתוך קבוצת עולים - הון חברתי מחבר, המאפשר ואולי אף מסייע ביצירת קשרים עם וותיקים ובהעצמת רמת ההון החברתי המגשר, נרחיב על כך בפרק הדיון.

השתלבות תרבותית

שליטה בשפה העברית הוא ללא ספק מרכיב חשוב בתהליך השתלבות העולים בחברה הישראלית. ממצאי מחקרנו מחזקים את ממצאי מחקרה של Remenick (2003b), לפיהם השפה המקומית ויכולת השליטה בה משפיעה באופן חזק על היבטים מרכזיים של אינטגרציה, כשמשתנה הגיל הוא החזק ביותר מבחינת השפעתו על שליטה בעברית. במודל הרגרסיה אנו רואים כי שליטה בשפה בעברית תורם תרומה מובהקת להבנת השונות של השתרשות בישראל.

חלק שלישי: סיכום, דיון ומסקנות

פרק 8: סיכום ודיון בממצאי המחקר ותרומותיו

8.1 חקר המושג הון חברתי

8.1.1 משמעותו של הון חברתי, הגדרתו ומדידתו

המושג "הון חברתי" נחשב ליצוא הפופולארי ביותר של תיאוריה סוציולוגית, שיש לו ביטוי בלשון היום-יום של אקדמאים ומקצוענים בתחומים מגוונים, של מקבלי החלטות ועיתונאים. רבים מקדמים בברכה את השיח על צורת הון שאיננה כספית, אשר יש לה (ר' בפרק 2 לעיל) השפעות רבות ומשמעותיות על היבטי חיים מגוונים, מבריאות אישית וביטחון (security) אישי ועד דמוקרטיה תוססת וכלכלה משגשגת. מנועי חיפוש בפרסומים מדעיים מורים על אלפי מחקרים בנושא זה (כ-10,000 מראי מקום ב-Google Scholar), כמעט כולם מעשרים השנים האחרונות. למרות הפופולאריות הגבוהה, משמעותו של המושג נותרה עמומה והדיון בדרכים נאותות למדידתו נמשך ללא הכרעה.

ההכרה בכך שלקשרים חברתיים ולמעורבות בקבוצות חברתיות יש השפעות חיוביות על הפרט ועל הקהילה קיימת בסוציולוגיה מראשיתה. היא עמדה, למשל, בבסיס הדיון של אמיל דירקהיים, מאבות הסוציולוגיה, בדרכים למניעת אנמיה חברתית והרס עצמי. מבין ההוגים העכשוויים, הראשון שעסק באופן שיטתי במושג זה הינו פייר בורדייה, שהגדירו כ"צרוף של המשאבים הממשיים או הפוטנציאליים הנובעים מיחסים של היכרות הדדית" (Bourdieu, 1985). ע"פי בורדייה, באמצעות הון חברתי, הפרט יכול לרכוש הון תרבותי, להתקדם מבחינה כלכלית ולהשיג תועלות נוספות. בדומה לו, עסקו סוציולוגים אחרים בבחינת ההון החברתי כמשאב של הפרט, התלוי בקשריו החברתיים (ביניהם: Coleman, 1988).

בראשית שנות ה-90 למאה הקודמת הצטרפו לחקר ההון החברתי חוקרים מדיסציפלינות אחדות, שהבולט ביניהם הוא רוברט פטנס ממדעי המדינה (Putnam, 1993, 2000). הוא הניע את הדיון בהון חברתי כמשאב קולקטיבי, אשר מאפשר פעולה ושיתוף פעולה, היוצרים תועלות לכלל הקבוצה. הוא פתח את "החגיגה של הון חברתי" (אשר גם נשיא ארה"ב אובמה שותף לה, כסטודנט לשעבר בסמינר של פטנס), שבמסגרתה רואים אור פרסומים מחקריים ואחרים, המייחסים להון חברתי השפעות על בריאות ציבור משופרת, מניעת פשע, צמיחה כלכלית מזורזת, אזרחות טובה המתבטאת בשעורי הצבעה גבוהים, השתתפות בפעילות התנדבותית בקהילה ועוד (ר' סקירת מחקרים בפרק 2).

שני סוגי ביקורת עיקריים ראוי להעלות כנגד סדרת פרסומים זו: האחת – יש בם הדגשה רבה של השפעות חיוביות, ממשיות ופוטנציאליות של הון חברתי, תוך התעלמות מהשפעות שליליות; בקבוצות של מאפיונרים ובכנופיות של נוער עבריין מצוי שפע של הון חברתי, שמכוון למטרות שאינן רצויות לחברה בכללה. כיוון שני של ביקורת הוא שבמחקרים שבהם הון חברתי נדון כמשאב של קהילה או אומה (בניגוד למשאב אישי) ערוב בלתי סביר בין סיבה ומסובב, בין גורם ותוצאתו. פורטס, סוציולוג מאוניברסיטת פרינסטון, מעלה בחדות טענה זו ומדגים אותה בעזרת ציטוטים מפטנס (Portes, 1998: 19-21). הוא קבע שראשית יש להבחין הבחנה תיאורטית ברורה בין ההון החברתי לתוצאותיו; שנית, אין די בכך שמחקר מצביע על קיומו של הון חברתי במקום שבו נמדדת תוצאה מוצלחת (צמיחה כלכלית או דמוקרטיה ערה), היינו: אין די במציאתו של מתאם בין הון חברתי למשתנים אחרים, אלא על מנת לטעון שהון חברתי מהווה סיבה לתוצאות כלשהן יש לשמור על כללי יסוד של מחקר סיבתי, בעיקר: להוכיח שמה שנחשב כסיבה קדם בזמן למה שנחשב כתוצאה ולבודד גורמים אחרים שיכולים להשפיע על אותה תוצאה, או יכולים להשפיע הן על הסיבה והן על התוצאה הנדונה. משטר מחקרי כזה לא נשמר בחלק ניכר מן המחקרים האמורים.

גם בישראל התרבו המחקרים בנושאי הון חברתי, אולם כמעט כל המחקרים שמצאונו עוסקים בהון חברתי קהילתי. לדוגמא: גילה מנחם וליהיא להט (2006) עסקו בקשר בין הון חברתי לדמוקרטיה. אברהם פוין (2007) בחן את הקשרים בין הון חברתי לחוסן הקהילה בקיבוצים. על הון חברתי וחוסן חברתי כתבו גם קארין אמית וניקול פליישר (2005), במסגרת פרויקט חברה ובטחון לאומי במוסד ש. נאמן. השימוש במונח הון חברתי רווח בישראל במיוחד בקרב עובדים סוציאליים-קהילתיים ומחנכים; מדגים זאת ספר חדש של צוות שדמות (2010), המרכז למנהיגות בקהילה במכללה האקדמית לחינוך באורנים, ספר שעוסק בפיתוח הון חברתי כבסיס לקהילתיות מתחדשת.

המחקר המוגש בזאת חריג בין כל אלה בכך שהוא חוזר ומתחבר לתיאוריה הסוציולוגית, העומדת בבסיס המחקרים המגוונים של הון חברתי. מחקרנו חוזר ובוחן את ההון החברתי כמשאב של הפרט, הנותן לו כוח שהוא הרבה מעבר לכוחו ביחיד (ר' גם Hanifan, 1920). תרומה עיקרית של המחקר המוצג בזאת לתחום החקר של "הון חברתי" מתבטאת, איפוא, בהפניה מחדשת של הזרקור אל הון חברתי כמשאב אישי, בניגוד להון חברתי כמשאב קולקטיבי, קהילתי.

תרומה תיאורטית של מחקר זה לחקר ההון החברתי מתבטאת בהעלאת הטענה, שיש להגדיר ולמדוד הון חברתי אישי באופן שונה מהון חברתי קהילתי. הגדרה הולמת של הון חברתי אישי צריכה להתייחס רק לקשרים החברתיים של הפרט, אלה שמנוצלים בהווה או עשויים להיות מנוצלים בעתיד כלשהו על מנת לסייע לו בהשגת תועלות כלשהן, בין אם בשאלת כלי שחסר בבית ובין אם בהעברת מידע על מקום לימודים או עבודה; אמון באחרים ועזרה הדדית הינם תוצאה שכוחה, אך לא הכרחית, של הון חברתי אישי. זאת בניגוד להון חברתי קהילתי, שאין לו משמעות ללא מרכיבי ההדדיות, וכנראה גם האמון, אשר חייבים להיות כלולים בהגדרתו ובמדידתו של הון חברתי קהילתי. חיזוק להימנעות מהכללתו של אמון באחרים בתוך הון חברתי אישי אפשר למצוא במסמך האינדיקטורים החברתיים של OECD, הקובע כי אמון הינו אינדיקטור של לכידות חברתית (social cohesion), המבטא תפיסה של היחיד את מהימנותם (reliability) של אחרים

(OECD 2011, p.90). עבור הון חברתי קהילתי (ולא עבור הון חברתי אישי) מקובלת עלינו הגדרתו של פטנס (2000), שלפיה הון חברתי כולל את הקשרים בין הפרטים, רשתות חברתיות ונורמות של הדדיות ואמון הנובעות מהם.

לחיזוק טענתנו נציע הסבר נוסף: הון חברתי הינו הערך (value) הטמון בקשרים חברתיים. לקשרים אישיים יש ערך, גם אם אין אמון הדדי בין הצדדים. קל לראות זאת ביחסי הורים – ילדים; בעת צרה, הורים יבואו לעזרת צאצאם, וברוב המקרים הצאצא יסייע להוריו, גם כאשר שוררים ביניהם יחסי מריבה ואפילו אי אמון הדדי. יחסי משפחה הם כמובן מקרה פרטי של יחסים חברתיים, אמנם מקרה שכיח, אך שונה בחלק ממאפייניו מיחסים חברתיים אחרים. יהיה מי שיטען, שכאשר מדובר ביחסים בין א' ל-ב' שאינם קרובי משפחה, ב' לא ישאיל כלי ל-א' ולא יספק לו מידע מועיל אם אין ל-ב' אמון ב-א' ואם אינו חושב שכאשר הוא עצמו יזדקק לסיוע דומה, הרי א' יגישה לו. הטענה שלנו היא, שאין הכרח שבין שני הצדדים השותפים למעשה של השאלת כלי או העברת מידע מועיל ישררו יחסי אמון וחילופין הדדיים של טובות הנאה; די בכך ששניהם חיים בקהילה שבה השאלת כלים היא נוהל שכיח, כדי שבקשתו של א' מ-ב' תתמלא; ב' יכול לסמוך על כך שכאשר יתעורר צורך אצלו, מישהו בקהילה ימלא אחר הצורך, לאו דווקא א'. מכאן אנו לומדים שלפעמים, הון חברתי אישי מועיל גם ל"פריזיטים", שנתרמים ואינם תורמים, ולא רק למי שמשיבים טובה תחת טובה. ועוד: במערך חברתי שכזה יש מקום גם ל"פראיירים", מי שמרבים לתרום לאחרים אך אחרים ממעטים לתרום להם. ה"פראיירים" שולחים את "לחמם על פני המים", לפעמים הוא חוזר אליהם עטוף בתועלת כלשהי, ולעיתים הם מפיקים הנאה מעצם המעשים הטובים, העולים בקנה אחד עם מה ש"אדם טוב" או "יהודי טוב" או "נוצרי טוב" אמור לעשות בחייו.

נראה שהסבר כזה חיוני על מנת להבין מצבים חברתיים אופייניים לישראלים, שבהם יש עדויות על קשרים חברתיים רבים של פרטים ושל היעזרות במ לעיתים קרובות, בין אם לשמירה על ילדים ובין אם לקבלת מידע בעניינים חשובים, ובכל זאת שיעורי האמון הנמדדים במחקרים ישראלים נמוכים עד נמוכים מאוד, בהשוואה למדינות אחרות.

בהתאם לטענה התיאורטית הנ"ל ולצורך המחקר המתמקד בהון חברתי אישי, עוצבה ההגדרה הבאה למושג הון חברתי: הון חברתי הינו משאב אישי, המורכב מקשרים חברתיים של האדם, אשר בפועל או בפוטנציה הוא משתמש במ כדי לקדם את ענייניו ו/או להתגבר על קשיים העומדים בפניו. זו ההגדרה ששימשה במחקר זה וממנה נגזרו ההגדרות לשני סוגי ההון החברתי שנחקרו כאן: האחד – הון חברתי מחבר, הצורה החזקה של הון חברתי, המתייחסת לקשרים בתוך משפחה רחבה ובין חברים לקבוצה (לעיתים קרובות, אתנית) בעלת זהות משותפת, ובמקרה שלנו: קשרים חברתיים של הנחקר עם בני משפחתו ועם עולים דוברי רוסית; השני – הון חברתי מגשר, המתייחס לקשרים חברתיים של הנחקר עם וותיקים, שאינם דוברי רוסית. כאמור, הכוונה היא לקשרים חברתיים אשר – בפועל או בפוטנציה – הנחקר יכול להשתמש במ לקידום ענייניו ומטרותיו. ואכן, נמצא במחקר שהון חברתי מחבר (עם קרובי משפחה וחברים דוברי רוסית) שימש את הנחקרים לחתימה על ערבות לקבלת משכנתא, ונמצא גם שהון חברתי מגשר סייע להם לזהות בית ספר מתאים לילדיהם. ממצאים אלה נותנים תוקף להגדרות המוצעות של הון חברתי.

ממצאי המחקר נותנים תוקף להגדרות אלה. נמצא שהון חברתי – כפי שנמדד במחקרנו – אכן הועיל לרבים מן הנחקרים לקידום ענייניהם. קרוב ל-60% מן הנחקרים גרים בדירה שבעלותם ו-98% מהם לקחו משכנתא לרכישת הדירה; 86% ציינו שהשתמשו בהון חברתי מחבר שלהם – בקשריהם עם בני משפחה – כדי שישמשו כערבים להלוואות המשכנתא. קרוב ל-60% מן הנחקרים העידו שמישהו סייע להם לקבל את העבודה שהם מועסקים בה; האנשים שסייעו היו עולים אחרים מחבר המדינות, או ותיקים דוברי רוסית, או ותיקים שאינם דוברי רוסית. למעלה מ-85% מן הנחקרים שיש להם ילדים בגילאי בית הספר נעזרו בקשריהם החברתיים כדי לבחור בית ספר לילדיהם; עשו זאת בעיקר כאלה שיש להם הון חברתי מגשר ברמה בינונית-גבוהה או גבוהה.

8.1.2 על הקשר בין הון חברתי מחבר להון חברתי מגשר

ההבחנה בין הון חברתי מחבר (Bonding Social Capital) לבין הון חברתי מגשר (Bridging Social Capital) צורפה לדיון בהון חברתי סמוך לסוף המאה העשרים (ר' פרק 2.1.5). בשנים האחרונות, מעסיקה את החוקרים סוגיית הקשר בין שני סוגי הון אלה. האמירה המקובלת היא שקיימת סתירה ביניהם. לדוגמא: מחקר שעסק בקשר בין הון חברתי לשינוי חברתי מצא, כי קשרים חברתיים הדוקים, התורמים למשאבי הגנה והתמודדות בין אנשים קרובים (הון מחבר) קשורים בהתנהגות פמיליארית שאיננה משרתת את האינטרסים הרחבים יותר של חברי הקבוצה (היינו: פוגעים בהון המגשר) (Kolankiewicz, 1996).

רוברט פטנס (Putnam, 2000) התייחס להון החברתי המחבר כהון מדיר (exclusive) ולהון חברתי מגשר כהון מכליל (inclusive), שני מושגים שמנוגדים זה לזה. לפי פטנס (Putnam, 2000) הון חברתי מחבר עשוי להבטיח תמיכה חברתית אינטנסיבית בשעת משבר או מחלה, אך במקביל, בשל הדמיון החברתי בין החולקים אותו הוא עשוי לחזק את ההומוגניות החברתית ולגרום להדרה של אוכלוסיות שאינן שייכות לאותה קהילה. ההומוגניות החזקה ותחושת הגיבוש עשויים לעודד התבדלות ואיבה כלפי קבוצות אחרות ולתרום לקונפליקטים בין קבוצתיים. משמע: רמה גבוהה של הון חברתי מחבר סביר שתפעל כנגד התפתחותו של הון חברתי שמגשר בין קבוצות שונות.

ממצאי מחקרנו תורמים לידע בכך שהם סותרים את הטענה המקובלת בדבר קיומו של ניגוד בסיסי בין הון חברתי מחבר להון חברתי מגשר. מחקר קודם בקליפורניה כבר מצא שהון חברתי מחבר אינו מגביל את היקפו ורמתו של ההון החברתי המגשר (Fernandez & Nichols 2002). בקרב הנחקרים שלנו באשדוד נמצא קשר מובהק ($r=.39$; $p\leq .00$) בין רמת ההון החברתי המחבר לרמת ההון החברתי המגשר, וביתר פירוט: שני שלישים מבעלי הון חברתי מגשר ברמה גבוהה (הגבוהה ביותר בין ארבע רמות) היו גם בעלי הון חברתי מחבר באותה רמה גבוהה ואף אחד מביניהם לא היה בעל רמה נמוכה של הון חברתי מחבר (ר' טבלה מס. 7.2.1ב).

לממצא זה יש חשיבות בכל חברה, ובוודאי בחברה של מהגרים, כמו חברת העולים מחבר המדינות שחקרנו באשדוד. משמעות הממצא היא שרוב הנחקרים יכלו ליהנות בעת ובעונה אחת הן מקשרים הדוקים עם בני קבוצתם (עולים מבריה"מ האירופאית לשעבר), כאלה שאפשר להסתייע

בהם בחיי היום-יום והם מאפשרים "to get by", על פי הבחנתו של בריגס (Briggs, 2004), והן מקשרים עם בני קבוצות ותיקות בעיר, כאלה שמאפשרים לפי אותה הבחנה של בריגס "to get ahead", היינו: להתקדם בסולם חברתי-כלכלי של המדינה הקולטת. בהתאם לדברי בריגס מצאנו במחקרנו שהון חברתי מחבר קשור ללקיחת משכנתא לקניית דירה, כי בני משפחה חתמו כערבים, ובכך הוא סייע לעולים החדשים "להסתדר" – "to get by"; הון חברתי מגשר נמצא כקשור קשר חזק למציאת עבודה ולמציאת בית ספר טוב לילדים, היינו: הוא מאפשר לעולים להתקדם בחברה – "to get ahead".

8.1.3 השפעתו של תכנון עירוני על הון חברתי

בהרצאה שנשא רוברט פטנס בינואר 2011 באוניברסיטת תל-אביב הוא ציין שני "אמצעים" עיקריים לקידומו של הון חברתי: האחד – חינוך, והשני – תכנון עירוני (ציין ולא פירט). במחקר שלנו ניסינו לחשוף תרומות אפשריות של תכנון עירוני לרמת ההון החברתי בקרב המרוואיינים. לשם כך שימשו אותנו שתי גישות מחקר שונות: האחת – בדיקה באמצעות שאלונים, שנותחו ניתוח כמותני; השנייה – תצפיות שערכנו בשירותים החברתיים שבאזורי המחקר.

הנתונים שנאספו בעזרת שאלון המחקר אפשרו ניתוח כמותני. השיטה שנבחרה: מודל רגרסיה מרובה (פירסון) שבו המשתנה התלוי היה הון חברתי, פעם הון חברתי מחבר ופעם הון חברתי מגשר, ואילו כמשתנים בלתי תלויים הוכנסו לניתוח משתנים שאפשר לחלקם לשתי קבוצות: האחת, משתנים דמוגרפיים וחברתיים: ארץ מוצא, שירות צבאי, תעסוקה, הכנסה והשתתפות בפעילות התנדבותית; השנייה, משתנים תכנוניים (משתנים שלמתכנן עירוני יש סיכוי להשפיע עליהם): מספר קומות בבית המגורים, החזקה על הדירה (בעלות/שכירות), עירוב חברתי במגורים, תמהיל חברתי במקום העבודה (עולים מחבר המדינות וותיקים) ותמהיל של חברי הילדים.

יש סיבות מהותיות וטכניות לכך שהרצות המודלים לא הניבו תוצאות גבוהות של R^2 (ביניהן: סוג המשתנים, התפלגות השונות בתוך המשתנים), אך מכיוון שקיבלנו מובהקות סטטיסטית טובה ($p \leq .00$), אפשר להשתמש בתוצאות המודלים בעבור הסבר של התופעות הנחקרות, אם כי לא ככלי אמין לניבוי. נתמקד כאן בתוצאות המודל של הון חברתי מגשר ($R^2 = .277$; $p \leq .00$), טבלה 7.2.5 ב' לעיל). שישה משתנים בלתי תלויים תורמים תרומה מובהקת להסבר רמתו של הון החברתי המגשר בקרב המרוואיינים, אם מאמצים את הקריטריון של $p \leq 0.05$, ושמונה משתנים תורמים אם מקבלים את $p \leq 0.10$. לצורך דיון זה נשתמש בשמונה, כי סביר לקבל את הקריטריון השני כשמדובר במחקר שחותר להסבר ולא לניבוי.

חמישה משתנים דמוגרפיים-חברתיים נמצאו כבעלי תרומה מובהקת להסבר המשתנה התלוי ונכללו במודל: ארץ מוצא – עולים ממוצא רוסי נוטים להיות בעלי הון חברתי מגשר גבוה יותר מאשר עולים מאוקראינה; תעסוקה, הכנסה ושירות צבאי – הון חברתי מגשר עולה במקביל לעלייה בכל אחד משלושתם; וגם השתתפות בארגוני התנדבות, אשר מעטים משתתפים בה, אך

כצפוי, רמת ההון החברתי המגשר עולה יחד עם העלייה בה. עבור דיון זה, מעניינים אותנו במיוחד שלושת המשתנים התכנוניים, שנכללו בין אלה שתורמים באופן מובהק להסבר השונות:

- **תמהיל חברתי בעבודה (בעל β הגבוהה ביותר במודל)** – כמחצית המרואיינים העידו שכל או רוב העובדים במקום העבודה שלהם דוברי רוסית, כרבע עובדים במקום "מעורב" והרבע הנותר במקום עבודה שרוב עובדיו אינם דוברי רוסית. ככל שמקום העבודה הטרוגני יותר, כך יש לאדם יותר הזדמנויות למגעים חברתיים עם שונים ממנו, והמחקר מורה שהעולה משתמש בהזדמנויות אלה ומגדיל את ההון החברתי המגשר שלו. מעניין לציין, שהמגעים החברתיים שמתאפשרים במקום העבודה דומיננטיים יותר בהשפעתם על ההון החברתי מאלה שמתרחשים בסביבת המגורים. כמתכננים יש לנו השפעה חלקית על משתנה זה, אך בהחלט ייתכן ששיקולים של מיקום אזורי תעסוקה ו/או ייעוד אזורי התעסוקה לתחומים מסוימים שיאפשרו תעסוקה למיגוון אוכלוסיות, במקרה שלנו: הן עולים והן וותיקים, הרי שאז יש לנו יכולת להשפיע ולתכנן מרחבי תעסוקה המעודדים תמהיל חברתי מגוון יותר.

- **תמהיל חברתי של חברי הילדים** – לשני שלישים מן המרואיינים יש ילדים, ובקשנו מהם לספר לנו מיהם החברים של ילדיהם. נמצא שרק 2% העריכו שכל או רוב החברים של ילדיהם הינם ותיקים בארץ שאינם דוברי רוסית, בעוד ש-40% אמרו שכל או רוב החברים הינם ילדי עולים חדשים מחבר המדינות; כ-50% השיבו "בערך חצי חצי" והנותרים אמרו שרוב החברים ילדי "ותיקים דוברי רוסית". בנינו סולם מתשובות אלה והוא נכלל במבחן הרגרסיה המרובה. המודל שהתקבל מלמד שככל שתמהיל החברים של הילדים הטרוגני יותר, כך ההון החברתי המגשר של ההורים גבוה יותר, ושלמשתנה זה יש תרומה משמעותית למשתנה התלוי הנדון. כמתכננים מוטלת עלינו האחריות לתכנון מערך השירותים הציבוריים המהווה מרחב פעילות מרכזי המאפשר מפגש בין אוכלוסיות. תכנון מושכל שישלב שיקול זה בשיקולי התכנון עשוי לאפשר מערך שירותי ציבור המעודד מפגש אינטנסיבי יותר בין שתי האוכלוסיות ובהקשר זה הכוונה לאותם שירותים המשמשים בעיקר את אוכלוסיית הילדים: גני ילדים, בתי ספר, מתנ"ס, גינות ציבוריות.

- **מספר קומות בבניין המגורים** – ממצאי המחקר מצביעים על כך, שהון חברתי מגשר נמוך אופייני בעיקר לבנייה נמוכה (4-2 קומות), אך גם לבניינים גבוהים (13 קומות ומעלה), בעוד שהון חברתי מגשר גבוה נמצא בעיקר בבניינים בינוניים בגובהם, בני 5-12 קומות (עם מעליות, אך לא "מגדלים") (טבלה 7.2.4 ב'). משתנה גובה הבניין הינו מרכיב תכנוני מובהק, הוא משפיע באופן מובהק על רמת הון חברתי מגשר, ומשום כך ראוי לתשומת לב מיוחדת מצידם של מתכננים ובונים, כפי שיודגש גם בפרק 8.3 שלהלן. חשוב להבהיר שממצא זה מחייב מחקר מעמיק יותר על מנת לאשש בצורה מלאה קורלציה זו.

ציפינו למצוא הבדלים ברמת ההון החברתי, המחבר והמגשר, בין ארבעת הרבעים שנחקרו. חשבנו שרבעים שבהם אחוז העולים גבוה (רבעים י' ו-י"ג, יותר מ-60% עולים) יימצא הון חברתי מחבר גבוה ושבאלה שבהם הוא בינוני (רבעים ט' והסיטי, כשליש מהתושבים עולים) יימצא הון חברתי מגשר גבוה במיוחד. הממצאים לא תמכו בציפייה זו. הון חברתי מחבר נמצא גבוה במידה די שווה בכל ארבעת הרבעים, ואילו רמות גבוהות של הון חברתי מגשר נמצאו

ברובע ט' (שמחציתו ותיקים) וגם ברובע י' (שרק שליש מתושביו ותיקים והיתר עולים). האם יש הסבר לכך שדווקא ברבעים ט' ו-י נמצאו קשרים חזקים במיוחד בין עולים וותיקים?

כאמור לעיל, הנושא של השפעת התכנון העירוני על מערכות היחסים החברתיים ברובעי העיר אשדוד נבחן גם בעזרת תצפיות ושיחות עם מפעילים בשירותים החברתיים בעיר. גישה מחקרית זו מאפשרת לנו להציע הסברים לממצא שלפיו רמות גבוהות של הון חברתי מגשר נמצאו דווקא ברבעים ט' ו-י'. השירות החברתי הבולט ביותר בשני רבעים אלה הינם מתנ"סים. אמנם, מתנ"ס רובע י' משרת גם את תושבי רובע י"ג, אך פיסית הוא ממוקם ברובע י' ומהווה מרכיב חשוב ודומיננטי בחיי החברה והתרבות של הרובע. בראיון שנערך עם רכזת קהילה וקליטה ברובע ט', הודגש הרצון של מפעילי המתנ"ס לגבש היצע פעילויות שיהוו נקודות מפגש בין שתי האוכלוסיות: עולים וותיקים. הצלחה בהפגשת שתי האוכלוסיות בולטת בקרב קהל הילדים, המבקר במתנ"סים, וכפי שכבר דיווחנו, תמהיל החברים של הילדים משפיע על הוריהם. יתר על כן, אנשי המתנ"ס יזמו פעילויות מיוחדות שיפגישו גם את המבוגרים, כמו פרויקט "אצלנו בשכונה" שכלל מופעי שירה, ריקוד ותיאטרון, הן בשפה העברית והן בשפה הרוסית; הדגש היה על מרכיב המחול אשר פונה לכולם, ללא הבדלי שפה. שני תחומים בהם הצליחו, יחסית, לערב בין שתי האוכלוסיות הם סריגה וריקודי עם. גם בתחום ההתעמלות היה עירוב מוצלח יחסית, עד שהקבוצה גדלה והיה צורך לפצל אותה לשתיים, ובאופן "טבעי", הקבוצה התפצלה לעולים ולוותיקים (מרינה אוסרובסקי, ראיון, 2006).

באופן דומה פועל המתנ"ס ברובע י' לקירוב אוכלוסיות העולים והוותיקים. המפגש מתקיים הן במעון יום, שפועל במתנ"ס כל יום משעה 7:30 עד 17:00; הגננת והסייעת הן מחבר המדינות וכל שאר העובדות הן וותיקות; 40%-30% מהילדים במעון הם מחבר המדינות וכל השאר וותיקים. המתנ"ס מפעיל גם צהרון, הקולט ילדים בשעות הצהריים אשר מגיעים מגני הילדים ומבתי הספר: 30% עולים ו-70% וותיקים, לדברי יוסי בצלאל, מנהל לשעבר של המתנ"ס (ראיון ב-2006). גם המנהל הנוכחי של המתנ"ס, שלום לוטטי, העיד על תכניות מיוחדות, שמטרתן לקרב בין עולים וותיקים, כולל תכנית על זהות יהודית למבוגרים ותכנית "אתה גאון" – חינוך מתקדם לילדי גן. גם הוא אומר שמפגשים במתנ"ס אמנם מתקיימים בכל הגילאים, אך ההצלחה בולטת בעיקר בקרב הילדים.

בנוסף למתנ"סים פעילים, מייחדים את הרבעים ט' ו-י' בתי ספר יסודיים בעלי מוניטין טוב במיוחד, המושכים ילדים מכלל העיר (בשיחות שערכנו הובהר לנו שהדבר לעיתים מתאפשר, למרות אזורי הרישום), ולפיכך יוצרים תמהיל חברתי מגוון. במרכזם של שני הרבעים מצוי מרכז מסחרי מקומי (לא ברמה עירונית, כפי שקיים בסיטי), המהווה מקום מפגש יומיומי לתושבי הרובע. כמו כן סמיכות המרכז לאזור מוסדות החינוך מעצימה במידה מסוימת את מספר המשתמשים בו ומחזקת את תפקידו כמקום מפגש לשתי קבוצות האוכלוסייה.

השפעה על מפגשים מקומיים בין וותיקים לחדשים יש כנראה גם לתכנון השטחים הציבוריים הפתוחים (שצ"פים). ברובע ט' הגינה המרכזית ממוקמת במרכז הרובע, בסמוך לאזור מוסדות הציבור והמרכז המסחרי ומהווה מקום מפגש לתושבי השכונה. מערך השצ"פים שונה: ברובע י' גינות שכונתיות פזורות באזורים השונים של הרובע ובתצפיות ראינו כי מספר המשתמשים בהן היה מועט יחסית. ברובע ט', הגינה המרכזית במרכז הרובע היתה בולטת במיוחד, הן במספר

המשתמשים בה, לאורך שעות היום השונות, והן בתמהיל המעורב של משתמשים, הן עולים והן וותיקים. לעומת זאת, ברובע י"ג וברובע הסיטי הגינה המרכזית ממוקמת בשולי הרובע ושבילי הליכה מובילים אליה, שבילים שנראו ריקים ברוב שעות היום.

נסכם ונאמר, שניתוח הממצאים של מחקר זה מורה על מספר ניכר של משתנים, אשר מתכננים יכולים לתכננם כך שיועילו למפגשים בין אוכלוסיות ויתרמו לרמות ההון החברתי של התושבים. נחזור לדברים אלה בפרק 8.3 שלהלן.

8.2 חקר השתלבות עולים מחבר המדינות בחברה הישראלית

8.2.1 חקר תהליכי הגירה וקליטה ומקומו של מחקרנו בתחום זה

הנטייה להגר, לעבור מסביבת מגורים אחת לאחרת, מאפיינת את המין האנושי מראשיתו. ככל הידוע לנו כיום, מקורו של מין האדם – ההומו ספינס – ביבשת אפריקה וממנה היגר והתיישב ביבשות תבל כולן. תנועות ההגירה של בני האדם לבשו פנים מגוונות: פלישות, מסעות כיבוש, סחר עבדים וקולוניזציה, כמו גם נדודים והתיישבות בספר הרחוק. כל אלה צורות של הגירה, שבעקבותיה חלה התיישבות קבע, לפחות של חלק מן המהגרים.

בציביליזציה הפוסט-תעשייתית המתפתחות בימינו, תהליכי ההגירה מתחזקים ומתגוונים. באמצע המאה העשרים, בשנים 1945-1970, היגרו בממוצע 4 מליון נפש לשנה; בעשרות השנים האחרונות למאה העשרים עלה הממוצע ל-6 מליון מהגרים לשנה על פני הגלובוס. מתוך כ-100 מיליון מהגרים, אשר בשנת 1990 חיו מחוץ למדינה שבה נולדו או שבאזרחותה הם אווזים, כמחצית התגוררו במדינות המפותחות של OECD שישראל נמנית עימן (Carmon, 1996).

גורם עיקרי לריבוי המהגרים בעידן הנוכחי הינו הפער הגדול והולך ברמות הפיתוח ורמות החיים בין המדינות המפותחות מאוד לבין הפחות מפותחות. אין ספק שזהו גורם מרכזי בהנעתה של הגירה לישראל, במיוחד של הגירה ממדינות ברית המועצות לשעבר, העומדת במרכזו של מחקר זה. בנוסף לכך, במדינות המפותחות פועלים לפחות שלושה גורמים שיוצרים בן צורך במהגרים (Carmon, 1996). החשוב ביניהם הוא המחסור היחסי באנשים השייכים לכוח העבודה; ברבות ממדינות OECD המחסור חמור עקב ירידה תלולה בילודה, הגורמת לכניסה מעטה לכוח העבודה, ועקב הזדקנות האוכלוסייה, המוציאה רבים משורות העובדים; בישראל המחסור פחות חריף, אך קיים, הן בשל ריבוי יחסי של ילדים והן בשל מיעוט העובדים בין גברים חרדים ונשים ערביות. הגורם השני, הפועל בכל המדינות המפותחות, הינו מחסור בעובדים ל"עבודות שחורות", עבודות כפיים, הנעשות לרוב בתנאים קשים ותמורת שכר זעום ואינן מובילות לצבירת זכויות סוציאליות, עבודות שהמשקים העירוני והכפרי במדינות המפותחות אינם יכולים להתקיים בלעדיהן, אך תושבי אותן מדינות מעדיפים לא לעסוק בן, גם כשהם מובטלים מעבודה אחרת; תופעה זו קיימת בישראל,

הן בסקטור העירוני (בעיקר בבניין ובשירותים אישיים) והן בסקטור הכפרי, והמענה העיקרי ניתן לה בצורת זרמים של מהגרי עבודה, חוקיים ובלתי חוקיים, שבהם לא עוסק מחקר זה.

הגורם השלישי הינו צורך גובר בעובדים בעלי השכלה גבוהה וכישורים טכנולוגיים. בשל ההשתנות המהירה של שוק העבודה וגם בשל העדפתם של סטודנטים "מפונקים" במדינות המפותחות ללמוד משפטים ומינהל עסקים ולהתרחק מלימודי מדע והנדסה, ואפילו רפואה. גורם זה פועל בישראל, כי גם בה עלה במידה ניכרת הביקוש לבעלי כישורים גבוהים במדע והנדסה. החל משנות ה-70 למאה העשרים, עולים מבריה"מ נתנו מענה לחלקים ניכרים מביקוש זה, מבלי שהדבר פגע בתעסוקתם של ותיקים (סיקרון ולשם, 1998). המחקר הנוכחי תורם להבנת חלק מתהליכי הקליטה של יוצאי חבר המדינות, כפועל יוצא לביקוש במשק למקצועות שהם הביאו עמם (להלן).

העלייה לישראל מחבר המדינות, שבה ממוקד מחקרנו, הינה קטע מאותו מרכיב של תהליכי הגירה בעידן הפוסט-תעשייתי, הקרוי "שיבה למולדת" (repatriate migration). מרכיב זה התחזק במיוחד לאחר נפילת המשטרים הקומוניסטיים במזרח אירופה, בתקופה שאליה משתייכת העלייה לישראל מחבר המדינות, הנבחנת במחקר זה. בתקופה זו שבים למולדתם "גרמנים אתניים", כמו גם "יוונים אתניים" (Kostakis, 1996) ופיניים (Lillevialle, 1996). בדרך כלל הם נכנסים ל"מדינתם" בתוקף "חוק שבות" מיוחד (Jus Sanguinis, מלטינית: זכות הדם), המעניק להם אזרחות מיד עם הגיעם ל"מולדתם". אזרחים חדשים אלה זכאים בדרך-כלל לשורה של הטבות כלכליות, המעוררות לעיתים קרובות התמרמרות בקרב ילידי המקום ובקרב מהגרים לאותה מדינה שאינם זוכים באותן הטבות.

החברה הקולטת מעניקה זכויות מיוחדות ל"שבים למולדת", אשר בישראל מכונים "עולים", ומצפה מהם שייקלטו היטב ומהר במולדתם. לעתים קרובות, אוכלוסיה חדשה זו אכן נקלטת ומעטים ממנה עוזבים ו"יורדים" בחזרה לארץ שממנה היגרו. אולם, הדור הראשון של השבים, ולעיתים גם אלה שאחריו, ממשיכים לשמר את השפה והמנהגים של המדינה שממנה הגיעו ולשמור על קשרים עם האנשים והתרבות באותה מדינה (Van Hear, 1998). מחקרנו תורם ממצאים שמאששים מסקנה כללית זו, כפי שיפורט בהמשך.

8.2.2 רמת ההשתלבות בישראל של עולים מחבר המדינות ומדידתה

את השתלבותם של מהגרים/עולים בחברה אפשר למדוד משלוש נקודות ראיות: האחת – נקודת הראות של החברה הקולטת, המתעניינת – לדוגמא – בשאלה האם להגירה יש ערך מוסף כלכלי, האם תשלומי המס הנגבים מן המהגרים מכסים את ההוצאות המיוחדות עבורם; השנייה – נקודת הראות של הקבוצה הנקלטת, למשל: האם אחוז חברי הכנסת המשתייכים לקבוצה משקף את חלקה באוכלוסייה; והשלישית – נקודת הראות האישית של הנקלט, למשל: האם הוא מועסק? האם תעסוקתו והכנסתו הולמות את השכלתו / ניסיונו בעבודה / תעסוקתו והכנסותיו בארץ המוצא שלו? המחקר המדווח בזאת מתייחס להשתלבות בחברה הקולטת בעיקר מנקודת ראותו האישית של העולה.

ממצאי המחקר מבוססים בעיקרם על תשובותיהם של כ-270 נחקרים, נשים וגברים בגילאי העבודה (60-30), כולם עולים מן המדינות האירופיות של חבר המדינות, שהגיעו לישראל בשנים 1996-2004.

הנחקרים רואיינו בביתם בחודשים נובמבר 2008 עד פברואר 2009. השאלות לנחקרים בדקו תהליכים ראשיים של השתלבות בישראל, אשר דומים ברובם לאלה שמקובל לבדוק אותם במחקרים סוציולוגיים של הגירה וקליטה, אך מייחדת אותם ההתייחסות להון חברתי – ה"ח מחבר וה"ח מגשר, כמדדים של השתלבות חברתית, וכן תשומת לב מיוחדת לקליטה בתחום הדיור. להלן נדון בעיקרי הממצאים, תוך התייחסות השוואתית לממצאי מחקרים קודמים.

קליטה בתחום הדיור

בשל עניינו המיוחד של מחקר זה במשתנים שמתכננים יכולים להשפיע עליהם, נבדקה בתשומת לב מיוחדת הקליטה בתחום הדיור. בין הממצאים המעניינים: תנאי המגורים של הנחקרים בדרך-כלל טובים, ואפילו טובים מאוד, במיוחד בהתחשב בעובדה שכולם עולים חדשים שהגיעו לארץ רק 12-3 שנה לפני עריכת הראיון עימם: 87% ממשקי הבית שיש בהם 4 נפשות ומעלה גרים בדירות בנות 4 חדרים ומעלה וכך גם 42% ממשקי הבית בני 2-3 נפשות; האחרים גרים בדירות בנות 3 חדרים, ורק 2% מכלל המדגם מתגוררים בדירות בנות 2 חדרים. כל הדירות נמצאות בשכונות מגורים חדשות שנבנו החל משנות ה-90 ואילך, כולן על-פי תכנון וביצוע מתקדמים, שגרמו לכך שסמוך למגורים נמצאים כל השירותים הציבוריים, החברתיים והתרבותיים המקובלים, מתחבורה ציבורית, גני ילדים, בתי ספר יסודיים ותיכונים, שירותי בריאות ומרכזים מפותחים לפעילות חברתית ותרבותית, ועד גינות ציבוריות קטנות וגדולות ומרכזי קניות (ר' פרטים בפרק 6).

למעלה ממחצית הנחקרים (57%) הם בעלי הדירות שבהן הם מתגוררים, והאחרים – שוכרים. הקשר בין בעלות על דירה לבין רמת ההכנסה אינו חזק; גם 43% ממי שהצהירו שהכנסתם נמוכה מן הממוצע הינם בעלי דירתם; הקשר עם וותק בארץ חזק יותר, אך אפילו 30% ממי שנמצאים בארץ רק 3-5 שנים גרים כבר בדירה שבבעלותם.

עבור רוב מכריע מבין הנחקרים – 90% מהם, דירתם באשדוד מהווה את ביתם הראשון בישראל, ועבור כ-70% מבין הנחקרים הדירה שבה רואיינו הינה בית הקבע הראשון שלהם בארץ. משמע: קליטה מהירה מבחינת תנאי דיור וסביבה טובים עד טובים מאוד מאפיינת את מרבית נחקרינו באשדוד, ונראה שהם מודעים לכך: 73% מהם מרוצים עד מרוצים מאוד מדירתם (רק 4% לא מרוצים), 75% מרוצים עד מרוצים מאוד מדירתם (רק 4% לא מרוצים), 75% מרוצים עד מרוצים מאוד מן הרובע שהם גרים בו (רק 4% אינם מרוצים), ו-79% אמרו "טוב" – "טוב מאוד" לגור באשדוד (רק 3% השיבו "לא טוב" והיתר "סביר").

קליטה תרבותית

השתלבות תרבותית של מהגרים/עולים נמדדת בראש ובראשונה באמצעות ידיעת השפה המקומית ושימוש בה. הממצא המעניין בתחום זה הינו עדות עצמית על שליטה טובה-טובה מאוד בעברית בקרב 88% מן הנחקרים (ואכן, רובם העדיפו להשיב על השאלון בעברית ולא ברוסית). ידיעת העברית בקרב נחקרנו בולטת לטובה, יחסית לכל המחקרים האחרים שמצאנו, וגם בהשוואה לסקר החברתי האחרון (למ"ס, 2009). רק 52% מעולי חבר המדינות שהשיבו לסקר החברתי העידו על עצמם שהם דוברי עברית ברמה טובה-טובה מאוד, לעומת 88% מנחקרינו. בכל זאת, שלושה רבעים מן המשיבים במחקרנו העידו על עצמם שהם מדברים בבית רק רוסית (רובם) או בדרך-כלל רוסית; הרבע הנותר מדברים בבית בערך חצי רוסית וחצי עברית; אף מרואיין לא השיב שבביתו מדברים רק עברית, וזאת למרות שיותר ממחצית המרואיינים נמצאים בישראל 12-9 שנה.

מגמה זו של דומיננטיות השפה הרוסית בתחום הפרט, למרות ידיעת השפה העברית, נמצאה גם על-ידי לריסה רמניק (Remennick, 2003b) אשר בחנה אינטגרציה בקרב דור ראשון של מהגרים מברית המועצות באמצעות ארבעה אינדיקטורים: (1) השתלבות תעסוקתית; (2) רשתות חברתיות לא פורמאליות; (3) השתלבות תרבותית – שפה וצריכה של תרבות מקומית; (4) גישת הרוב בחברה הקולטת כלפי קבוצת המהגרים. מדגם המחקר של רמניק כלל 800 משיבים, עולים שהגיעו מבריה"מ לשעבר לאחר ינואר 1989. לפי מחקר של רמניק, שליטה בשפה המקומית משפיעה באופן חזק על כל ההיבטים המרכזיים של אינטגרציה. למרות המגמה הכללית המשותפת בהשוואה למחקרה של רמניק, ניתן לראות כי הנחקרים באשדוד הציגו רמה גבוהה יותר של השתלבות תרבותית, כפי שהיא נמדדת על-ידי השפה שבפיהם. כאמור, 88% מנחקרנו דוברי עברית טובה – טובה מאוד, למרות שחלקם הגיעו לישראל רק לפני 3-5 שנים, בעוד שבקרב נחקרי רמניק, רק מיעוט מבעלי וותק דומה בארץ דיברו היטב עברית ורק 68% מאלה ששהו בארץ 9-12 שנה העידו על שליטה טובה-טובה מאוד בעברית. יתר על כן, בעוד שבאשדוד מצאנו ש-24% מהנחקרים דברו בבית "חצי עברית חצי רוסית", רק 9% מנחקרי רמניק העידו על תערובת של חצי-חצי משתי השפות בביתם, וכל האחרים דברו בבית רק רוסית או בעיקר רוסית.

השתלבות כלכלית

גם ההשתלבות הכלכלית של העולים שנחקרו באשדוד מהירה וגבוהה, יחסית לממצאים במחקרים אחרים. שעור המועסקים במשרה מלאה בקרב נחקרנו מדהים בגובהו – 92% במדגם כולו; 95% בקרב בני 31-50 ו-80% בקרב בני 51-60. עוד 6% מכלל המדגם עובדים במשרה חלקית (14% בקרב בני 51-60) ורק 2% מחפשים עבודה או מובטלים. שעור כה גבוה של מועסקים בכלל ומועסקים במשרה מלאה בפרט, לא מוכר בקרב אף קבוצה ותיקה או חדשה שנחקרה בישראל. רמניק, למשל, מצאה 12% מובטלים בקרב נחקריה בגילאי העבודה (עד 60) ועוד רבים בתעסוקה חלקית. העולים באשדוד לא רק מועסקים, אלא רובם (כ-80%) עובדים – לפי עדותם העצמית – בעבודה דומה לתעסוקתם בארץ המוצא שלהם. גם ממצא זה הרבה יותר גבוה מזה שנמצא במחקרים קודמים; רמניק מצאה, כי בעוד שבארץ מוצאם רוב העובדים עבדו בתעסוקות פרופסיונאליות ומקצועיות, הרי בישראל הם הועסקו בעבודות בלתי מקצועיות או סמי מקצועיות (Remennick, 2003a); במקום אחר היא דיווחה שרק 19% מנחקריה עבדו בישראל באותו סוג של עבודה מקצועית שבה הועסקו במדינת המוצא שלהם (Remennick, 2003b). מחקרים אחרים טענו שרק כשליש עד מחצית מן העולים הצליחו למצוא עבודות רלבנטיות לכישוריהם המקצועיים (Naveh et al., Noam & Benita, 1995; Menachem & Geijst, 2000).

כל המחקרים הנ"ל בנושאי קליטה בתעסוקה התייחסו לעולים שהגיעו בשנות התשעים למאה הקודמת, בד"כ שנות התשעים הראשונות, ולרובם הייתה השכלה אקדמית. המחקר שלנו מתייחס לעולים שהגיעו בשנות התשעים האחרונות ובשנות האלפיים הראשונות ורק ל-40% מהם השכלה אקדמית, לעומת כ-60% בין עולי תחילת שנות ה-90 (לשם וליסק, 2001). האם השוני בתקופת העלייה מסביר את ההבדל הניכר בממצאים? אם בכלל, הרי שבשנות התשעים הראשונות הצמיחה הכלכלית הייתה מהירה יותר מאשר בשנים שבהן הגיעו העולים שנבדקו במחקר הנוכחי. ייתכן שרמת ההשכלה, הנמוכה יותר אצל נחקרנו, השפיעה דווקא לטובה על אפשרויות תעסוקתם, אך ודאי שאין בה כדי להסביר את רמת ההכנסה הטובה שנחקרנו העידו עליה: כשלושה רבעים אמרו

שהכנסתם דומה לממוצע (61%) או אף עולה עליה (12%), ורק רבע טענו שהכנסתם מתחת לממוצע. ככל הנראה, משהו באשדוד גורם לעולים, לפחות לאלה שהגיעו מרוסיה ואוקראינה והם בגילאי העבודה, להיקלט כלכלית טוב יותר ומהר יותר מאשר במקומות אחרים. בפרק הבא ננסה לספק לכך הסבר ראשוני.

הון חברתי והשתלבות חברתית

היבט שעניין אותנו במיוחד במחקר זה הינו ההשתלבות החברתית של העולים הנחקרים, שאותה מדדנו בעזרת ההון החברתי המחבר וההון החברתי המגשר שלהם. נמצא ששלושה רבעים מבין המרוואיינים יש הון חברתי מחבר ברמה גבוהה (בינוני-גבוה עד גבוה), וביתר פירוט: לשני שלישים מהם יש לפחות שתי משפחות של קרובי משפחה באשדוד (רובן באותו רובע שהמרוואיין גר בו) ול-94% מהם יש חברים באשדוד, כ-60% מן החברים דוברי רוסית בלבד. בניגוד למצופה (כפי שהוסבר ב-8.1.2 להלן), קיומו של הון מחבר גבוה לא נראה כמפריע להון המגשר. גם ההון החברתי המגשר של רוב המרוואיינים – שני שלישים מהם – נמצא בינוני-גבוה עד גבוה וביתר פירוט: לא רק שלכמעט לכולם יש חברים, אלא שליותר משליש (37%) יש חברים גם מחוץ לקבוצת "הדומים להם", חברים שאינם דוברי רוסית, ומעט יותר ממחצית המרוואיינים העידו שהתארחו בביתו של ותיק בארץ לפחות כמה פעמים במשך השנה האחרונה. גם בעניין זה, ממצאינו שונים ממצאי מחקרים קודמים. למשל: דומיין ורוזנבאום-תמרי מצאו, שגם לאחר חמש שנים בארץ, מגיעים החברתיים הבלתי-פורמאליים של עולי שנות ה-90 מתקיימים כמעט רק עם עולים מארץ מוצאם; 15-22% בלבד מנחקריהן קיימו מפגשים חברתיים בלתי פורמאליים עם ילידי הארץ או ותיקים שאינם מארץ מוצאם (Domaian & Rosenbaum-Tamari, 1999).

אינדיקטור נוסף שמסמן את רמת הקליטה החברתית הינו "תחושת בדידות". רק 5% מהעולים חשים בדידות "לעיתים קרובות", עוד 15% - "לפעמים", בעוד ש-80% השיבו "אף פעם לא". כצפוי, נמצאה קורלציה שלילית מובהקת בין תחושת בדידות לבין הון חברתי (שני סוגיו) ונמצאו הבדלים מובהקים ברמת הבדידות שחשים בעלי ההון החברתי הנמוך לעומת ההון החברתי הגבוה (טבלאות 7.2.6 ב' ו-ג').

על השתלבות חברתית בישראל מעידים גם השעורים הגבוהים של משתתפים בבחירות: 84% השתתפו בבחירות האחרונות, בבחירות לעירייה ובבחירות לכנסת. נתון זה זהה לשיעור ההשתתפות בבחירות בישראל כולה, כפי שדווח על ידי OECD (2011a, p.29)

האומנם השתלבות מושלמת בחברה הישראלית?

ממצאינו מורים, שלמרות הזמן הקצר שחלף מאז שעלו לישראל (12-3 שנה), רוב גדול מבין הנחקרים מועסקים תמורת שכר (נשים וגברים), בדרך-כלל תעסוקה שהולמת את כישוריהם, הם יודעים עברית, יש להם בסביבתם קרובי משפחה וחברים, הם אינם חשים בדידות והם מביעים שביעות רצון מדירתם ומעירם. כל אלה סימנים מובהקים של קליטה תפקודית מהירה וטובה.

אולם כשהם נשאלים שאלות מסכמות על יחסם לחברה ולמדינה, התמונה שמתקבלת אמביוולנטית: רק 50% השיבו "בטוח שכן" לשאלה בדבר המשך מגורים בישראל, עוד שלישי השיבו "חושב שכן", והאחרים עוד לא החליטו. כשנשאלו אם הם מרגישים "חלק מן החברה הישראלית", רק שלישי השיבו "במידה רבה", עוד 42% - "במידה בינונית", ואילו רבע מן הנשאלים מרגישים חלק

מן החברה הישראלית "במידה מועטה" או בכלל לא. כלומר: למרות ציוניהם הגבוהים מאוד בקליטה תפקודית (אינסטרומנטלית), רובם עדיין לא "מרגישים בבית" בישראל. בהקשר זה נזכיר גם:

- שימוש מועט בשירותים חברתיים (חוץ ממוסדות חינוך) – אמנם שליש העידו על עצמם שהם משתמשים בגינה השכונתית, אך רק בודדים משתמשים במתנ"ס, בבית הכנסת ובמרכז "מופת" המקומי. נציין שתשובות אלה נראות סותרות את הפעילות הרבה שנצפתה במתנ"סים, אך רובה של בני נוער ושל ילדים, המלווים על-ידי סבתא/סבא ולא על-ידי הורים; ההורים כנראה עסוקים מדי מכדי להנות מן השירותים המוצעים בסביבתם, אם כי מושפעים מהם בעקיפין, בזכות הילדים.

- השתתפות מועטה בארגונים התנדבותיים – אומנם, יש פעילים לא מעטים בוועדי הבתים (18%) ובוועדי הורים בבתי הספר ובגנים (13%), אך רק מעטים מן הנחקרים פעילים בארגונים ועמותות: 4% בפעילות פוליטית מקומית, 1% בפעילות פוליטית ארצית; 0.5% בארגוני עובדים, 0.5% בארגוני רווחה, 0.5% במשמר האזרחי; אף אחד מן הנחקרים אינו פעיל בבית כנסת או במועדון הביתי של ארץ המוצא. אלה שעוררים נמוכים מאוד, יחסית למקובל בישראל בכללה, כפי שנמצא בסקר International Society Survey Programme - ISSP (1998); סקר זה מצא כי בישראל בכללה כ-5% השתתפו בפעילות פוליטית, 19% בפעילות צדקה ועוד 10% בפעילות דתית (גילה מנחם, 2010).

- רמת אמון גבוהה במשפחה, בינונית באנשים אחרים ונמוכה במוסדות המדינה – בקרב נחקרינו העולים, מצאנו רמת אמון מדהימה בגובהה בבני המשפחה (88% מאמינים בה במידה רבה עד רבה מאוד) ורמת אמון בינונית בשכנים (35% מאמינים בס במידה בינונית או רבה) ובחברים לעבודה (36% מאמינים בס במידה בינונית או רבה). גם רמת האמון בבתי המשפט גבוהה למדי: 13% "במידה רבה" ועוד 34% "במידה בינונית". לעומת זאת, האמון במוסדות ציבוריים אחרים נמוך יותר, אם לא הרבה יותר; שיעור המביעים אמון בס "במידה רבה" אינו עולה על 4% באף אחד מהם, אולם אם נצרף את הקטגוריות "במידה רבה" ו"במידה בינונית" נגיע לשיעור של 32% המביעים אמון בעיריית אשדוד ו-19% במשטרת ישראל, אולם רק 12%-10% נותנים אמון בעובדי המתנ"ס, במשטרה המקומית ובממשלת ישראל; לגבי שלושת האחרונים, 60-71% השיבו באופן נחרץ "שלא ניתן להאמין בס", אפילו לא במידה מועטה. אם נבודד את רמת האמון הגבוהה מאד שהביעו העולים מחבר המדינות בבני משפחתם, הרי רמת האמון שלהם באחרים בכלל ובמוסדות המדינה בפרט נמוכה מאד, בהשוואה לישראל בכללה. הנתונים הכלל ישראלים מסתמכים על פרסום משווה של מדינות OECD, אשר מצא ש-71% מן הישראלים ביטאו רמת אימון גבוהה באחרים, מקום שמיני בין 30 המדינות המפותחות שנבדקו, שיעור גבוה באופן ניכר מן הממוצע של כלל המדינות שהגיע ל-59% (OECD 2011, p. 91); החוקרים קבעו שרמת אימון גבוהה הינה חיבור של שתי הרמות הגבוהות של תשובות הנחקרים). האמון שהביעו הישראלים במוסדות המדינה שלהם נמוך יותר – רק 53% ברמה הגבוהה, לעומת ממוצע של 56% במדינות OECD (שם, עמ' 93), אך עדיין זהו שיעור גבוה בהרבה מזה שנמצא בקרב העולים שהשיבו לשאלוני מחקרנו.

מה מלמדת אותנו תמונה מעורבת זו, שהציגו הנחקרים, עולים חדשים (12-3 שנה בארץ) מן המדינות האירופיות של חבר המדינות? היא מלמדת שמהגרים/עולים יכולים להגיע במהירות לרמת קליטה תפקודית גבוהה, ובכל זאת להישאר עם תחושות מעורבות לגבי החברה הקולטת ותחושות של אי אמון ברבים מן האנשים, ובעיקר כלפי חלק ניכר מן המוסדות, כולל כאלה שמאוד משתדלים לטפל במ (כמו המתנ"ס). בפרק 8.3 ננסה להסביר איך התאפשרה באשדוד תמונת המצב שנותחה בפרק זה.

8.2.3 הגורמים המשפיעים על רמת "ההשתרשות בישראל" וחלקם של משתנים תכנוניים ביניהם

כדי לבחון את רמת ההשתרשות בישראל של העולים הנחקרים, חוברו תשובותיהם לשתי שאלות – שאלה על תחושת שייכות לחברה הישראלית ושאלה ביחס למידת ביטחונם שישארו בישראל – לאינדקס יחיד, בעל ארבע רמות, שכונה "ההשתרשות בישראל". על-פי ממצאינו, ל-23% רמת ההשתרשות גבוהה, 55% - בינונית-גבוהה, 14% - בינונית-נמוכה וכ-9% - רמה נמוכה של ההשתרשות בישראל.

אינדקס ההשתרשות בישראל שימש כמשתנה תלוי במבחן רגרסיה מרובה (פירסון), ובהרצותיו נכללו שלוש קבוצות של משתנים בלתי תלויים: האחת – משתנים דמוגרפיים-חברתיים, כולל: גיל, ארץ מוצא, וותק בארץ, השכלה, שרות צבאי, מספר ילדים מתחת לגיל 18; השנייה – משתנים "תכנוניים", כולל: מס. קומות בבניין, מדדי הומוגניות/הטרוגניות נתפסת ברמת הבניין, הבניינים הסמוכים והרובע כולו, חזקה על הדירה (שכירות/בעלות), תמהיל חברתי בעבודה, ותמהיל של חברי הילדים; השלישית – משתנים ואינדקסים של קליטה והשתלבות, אשר חלקית המתכנן משפיע גם עליהם, והם עשויים להיות תנאי מוקדם ל"השתרשות בישראל", כולל: השתלבות תרבותית, השתלבות תעסוקתית, קליטה בדיוור וגם הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר.

תוצאות מודל הרגרסיה ($R^2=0.225$; $p \leq 0.00$) מגלות שישה משתנים שמשפיעים על ההשתרשות בישראל (תורמים באופן מובהק להסבר השונות של משתנה תלוי זה). חמישה מן השישה מקורם בקבוצה השלישית הנ"ל, היינו משתנים שמבטאים קליטה בחברה ובכלכלה, אשר סביר שיהוו תנאי מוקדם להשתרשות בארץ:

- קליטה במגורים, שסיכומה מתבטא בשביעות רצון מדירת המגורים, שהיא המשתנה התורם יותר מאחרים להשתרשות בישראל; בידי המתכנן כלים רבים להשפעה על שביעות הרצון של הדייר ממגוריו, עניין שנשוב אליו בפרק הבא.
- ידיעת השפה העברית – מחקרנו מאשש את מה שנמצא במחקרים רבים אחרים, בכל מדינות ההגירה, בדבר ההשפעה הקריטית שיש לרכישת שפת המקום על קליטה בתעסוקה בפרט ועל השתלבות במדינת היעד בפרט. דברים חדים בעניין זה מצאנו במחקר, שבוצע במרכז למחקר חברתי בברלין ומבוסס על מידע ממדינות רבות, כולל: אוסטרליה, בלגיה, בריטניה, גרמניה,

ישראל, צרפת, קנדה ועוד, מחקר שגם זיהה את התנאים המסייעים ללימוד מהיר של השפה (Esser, 2006), תנאים שנדון בהם בפרק הבא.

- הכנסה – מרכיב מרכזי בקליטה כלכלית, הנחשבת כחלק עיקרי של קליטה תפקודית של מהגר/עולה (ר' למשל Entzinger & Biezeveld, 2003, p. 32). באשדוד, כנראה יותר מאשר במקומות אחרים, הייתה למקבלי ההחלטות בענייני עלייה וקליטתה השפעה רבה יחסית על רמת התעסוקה וההכנסה, שנמצאו גבוהות בהשוואה לעולים בעלי וותק דומה ביישובים אחרים.

- הון חברתי מחבר והון חברתי מגשר – קשרים עם אחרים, בני משפחה וחברים בקרבת מקום מגוריו של המהגר/העולה, אינם נמנים בד"כ עם האינדיקטורים שמחקרי קליטה והשתלבות כוללים אותם בבדיקותיהם. הם לא נכללו בין האינדיקטורים שטיפל בהם המחקר הבינלאומי הגדול של אסר (Esser, 2006) ולא בין ארבעת גורמי האינטגרציה שרמניק בדקה (Remennick, 2003b). בניגוד לכך, מחקר זה, שהושפע מכרמון (1976), הציב את ההון החברתי במרכז הבדיקה. ואכן, הממצאים אישרו את ציפיותינו ביחס להשפעתו של ההון חברתי. כל אחד משני סוגי ההון החברתי – המחבר והמגשר – תורם תרומה מובהקת סטטיסטית להסבר השונות בהשתרשות בישראל, גם כשמשתנים רבים אחרים מוחזקים קבועים.

לבסוף, בין המשתנים התורמים תרומה מובהקת להסבר ההשתרשות בישראל נכלל גם משתנה שישי:

- הומוגניות/הטרוגניות ברמת הבניין – במחקר זה ציפינו, שההומוגניות/הטרוגניות חברתית בסביבת המגורים, שמתכננים מרבים לדון בה ולהתלבט בעניינה, תשפיע באופן בולט על מרכיבים רבים של השתלבות בחברה הישראלית. רק מיעוט מציפיות אלה התממש, אך בנייתו אחרון זה של רמת השתרשות בישראל נמצא שלמשתנה זה יש חלק מובהק בהסבר רמת ההשתרשות של העולה בישראל.

בפרק הבא, שיוצגו בו דיון מסכם והשלכות של המחקר על פרקטיקות של תכנון, נחזור לחלק מן הדברים שעלו בסעיף זה ונמקם אותם בין תרומותיו הייחודיות של מחקר זה.

8.3 תרומת המחקר לידע המדעי והמקצועי

בהתאם למטרותיו, המחקר כוון לתרום לידע בשלושה תחומים: האחד – חקר ההון החברתי; השני – חקר תהליכי השתלבות של עולים/מהגרים בחברה הקולטת; השלישי – חקר השפעתם של "משתנים תכנוניים" (משתנים שלמתכננים יש אפשרות פוטנציאלית להשפיע על השתנותם) על הון חברתי ועל השתלבות והשתרשות של עולים. ממצאי המחקר הנוכחי, על רקע מחקרים קודמים שנערכו בנושאים דומים, הוצגו בפרקים הקודמים. כאן ייערך ניסיון ראשון לתמצת את התרומה לידע הבינלאומי והישראלי בנושאים הנדונים. זהו ניסיון מוגבל, הנערך סמוך מאוד לסיום השלב של

עיבוד הממצאים. בדרך-כלל, משמעות המחקר וממצאיו, כמו גם ההערכה של תרומותיו, מתחוררים במשך הזמן, במקביל לכתיבתם של מאמרים לכתבי עת, המבוססים על החיבור לדוקטורט ועל העבודה שבוצעה לקראתו. סביר להניח, שכך יהיה גם במקרה של מחקר זה.

חקר ההון החברתי נמצא בשנים האחרונות בפריחה בכל המדינות, המקיימות מוסדות להשכלה גבוהה ומחקר במדעי החברה. אולם רוב מכריע של המחקרים בעולם וכל המחקרים הישראליים שמצאנו עוסקים בהון חברתי כמוצר ציבורי-קהילתי. ייחודו של מחקרנו הינו בהתמקדות בהון חברתי פרטי-אישי ובקשריו המגוונים עם היבטים רבים בחיי האדם והחברה. חשובה במיוחד תרומת המחקר להגדרתו של הון חברתי אישי, בשונה מהון חברתי קהילתי, כולל שתי צורותיו העיקריות – ה"ח מחבר וה"ח מגשר, כפי שפורט ב-8.1.1 שלעיל. חשיבות תיאורטית ופרקטית רבה יש גם לממצא בדבר ההלימה בין ה"ח מחבר לה"ח מגשר, שהוצגה ב-8.1.2 דלעיל. לממצא זה יש ערך מיוחד בחברה שחיים בה מהגרים רבים, וכיום, כמעט כל החברות/כלכלות המפותחות בעולם מתמודדות עם דילמות קשות, של קליטת הגירה.

במחקר אמריקני רב-היקף (40 קהילות, כ-30,000 בני אדם) בחן רוברט פטנס את הקשרים בין רמת המיגוון האתני בקהילות לבין רמת האמון בתוכן וביניהן ומצא קורלציות שליליות: כשהמיגוון גדל, רמת האמון בתוך הקהילות וביניהן נמצאה בירידה (במחקרים רבים, רמת האמון משמשת כמדד חליפי להון חברתי). בקהילות עם מיגוון גדול של קבוצות אתניות הוא מצא לא רק רמת אמון נמוכה, אלא גם פחות קשרים חברתיים, פחות הצבעה בבחירות ועדויות עצמיות על איכות חיים ירודה (Putnam 2007). ממצאיו אלה עומדים בסתירה לתיאוריות מבוססות של מדעי החברה: הן לתיאוריית המגע, שלפיה אי האמון והדעות הקדומות בין קבוצות אתניות הולכים ויורדים כשיש להן אפשרות להיפגש זו עם זו (במגורים, במקום העבודה), והן לתיאורית הקונפליקט, שאמנם טוענת שגיוון אתני מגביר את אי האמון והקונפליקטים הבין קבוצתיים, אך דווקא מחזק את האמון ושיתוף הפעולה התוך-קבוצתי. פרסום ממצאים אלה של פטנס גרר התקפות עליו ועל שיטות המחקר שלו, הן מצד תומכי התיאוריות הנ"ל והן מצידם של פרופסיונלים ועיתונאים למיניהם, אמריקנים ואירופאים (רי למשל 2007, Leo).

ממצאי המחקר שלנו מאירים מזווית מיוחדת את הדיון הזה, בקשר שבין ערוב חברתי במגורים לבין הון חברתי. מחקרנו נערך באשדוד, ברובעי מגורים של המעמד הבינוני עם אוכלוסייה מגוונת מבחינת ארצות המוצא שלה. ברבעים שנחקרו, שליש עד שני שלישים מן האוכלוסייה הינם יוצאי חבר המדינות, אך יחד איתם מתגוררים עולים מצרפת ומדרום אמריקה, וגם ותיקים מארצות מוצא מגוונות, בעיקר מצפון אפריקה. להערכתנו, מדובר במגוון אתני (וגם דתי, כי רבים – איננו יודעים כמה – מן העולים מחבר המדינות, בעיקר בשנים הרלבנטיות למחקר זה, אינם יהודים) גדול יותר מן המקובל בשכונות אופייניות של המעמד הבינוני בצפון אמריקה ובאירופה. בסביבה זו מצאנו, שלרוב הנחקרים היו הן הון חברתי מחבר גבוה והן הון חברתי מגשר ברמה גבוהה. נכון שמחקרנו עסק בהון חברתי אישי ופטנס מדבר על הון חברתי קהילתי, אך – ראשית – ודאי יש קשר בין השניים, ושנית – מה שחשוב הוא שהמיגוון האתני והמפגשים של רבים ממרואינינו ושל ילדיהם עם אנשים וילדים של ותיקים, הן מבריה"מ לשעבר והן מצפון אפריקה ומדינות אחרות, לא הפריע להם ליצור חברויות רבות; רבות מן החברויות נקשרו בינם לבין עולים כמותם, אך גם עם ותיקים, כולל ותיקים שאינם דוברי רוסית, וגם לא הפריע לשיעורי ההשתתפות הגבוהים בבחירות פוליטיות,

מקומיות וארציות (84%). להלן נציע הסבר למקרה מוצלח זה של קיום בו-זמני של ה"ח מחבר ומגשר, שניהם ברמה גבוהה, למרות ההטרוגניות האתנית, ונצביע על לקחים תכנוניים שאפשר ללמוד מהם, אך קודם לכן, נזכיר עוד תופעות מעניינות במיוחד שנחשפו במחקרנו.

מחקר השוואתי מקיף של תהליכי הגירה וקליטה ב-32 מדינות, שנערך בחסות הקהילה האירופית (Entzinger & Biezeveld, 2003), ריכז את עבודתו מצד אחד בהיבטים של קליטה אינסטרומנטלית, היינו: קליטה כלכלית ותרבותית, ומצד שני בהקשרים הכלל מערכתיים, בהיבטים לגליים – פוליטיים ובהתייחסותן של החברות הקולטות אל המהגרים. אלה הנושאים שלגביהם קיימים מחקרים רבים גם בארץ. הפן המוזנח לעיתים קרובות זו ההשתלבות החברתית, במונחים של התפתחות הון חברתי בקרב המהגרים, ובפן זה התמקד חלק ניכר מעבודתנו. מחקרנו מצביע על מרכזיותו של ההון החברתי של העולה בתהליכי קליטתו, כפי שמודגם במודל המחקר (ר' עמ' 66). הון חברתי בשתי צורותיו, המחבר והמגשר, קשור קשר הדוק בתהליכי קליטה אחרים, בעיקר עם שליטה בעברית, עם השתלבות תעסוקתית ושביעות רצון מהדירה ומסביבתה. להון החברתי תפקיד משמעותי בהשתרשותו של העולה בארץ (כפי שהורה מבחן רגרסיה מרובה). לממצאים אלה אמורות להיות השלכות על מקבלי החלטות בתחומי קליטת עלייה. יתר על כן, מכיוון שממצאינו מורים על כך שמשתנים תכנוניים משפיעים על רמת ההון החברתי, אפשר ורצוי לגזור מעבודתנו גם מספר לקחים תכנוניים, שנתייחס אליהם לקראת סופו של פרק זה.

קבוצת ממצאים בולטת במיוחד בעבודה המסוכמת בזאת מצביעה על קליטה תפקודית (אינסטרומנטלית) מהירה וגבוהה באופן חריג של נחקרנו באשדוד. למרות שמשך שהותם בארץ קצר (3-12 שנה), שכולם לא היו ילדים כשהגיעו לארץ (היו מעבר לגיל ביה"ס התיכון) ושיש ביניהם עשרות רבות של מבוגרים בני 51-60, למרות כל אלה, 88% מהם דוברים עברית ברמה טובה – טובה מאוד ו-98% (!) מביניהם מועסקים (רק 6% בתעסוקה חלקית והאחרים בתעסוקה מלאה). לא רק שהם משתתפים בשוק העבודה, אלא שרובם הגדול (כ-80%) בתעסוקות שוות או דומות לאלה שבהן הועסקו טרם העלייה, היינו: עונות כראוי על הכשרתם. גם תנאי הדירור שלהם טובים במיוחד: כשני שלישים גרים בדירות של 4 חדרים ומעלה, בשכונות חדשות, עם התשתיות הפיסיות והחברתיות הדרושות. ממצאים אלה גבוהים באופן משמעותי ממה שנמצא בסקרים ומחקרים קודמים של עלייה זו. בהתאם לכך, גבוהה שביעות הרצון של הנחקרים ממגוריהם באשדוד: קרוב ל-80% אמרו שטוב-טוב מאוד לגור באשדוד וכמעט כל היתר השיבו "סביר"; פחות מחצי אחוז אמרו ש"בכלל לא טוב" לגור באשדוד.

אין כאן טענה שהכול יפה וטוב בקרב נחקרנו באשדוד. מחקרנו גם מצביע על כך שהקליטה הנפשית שלהם אינה מדביקה את הקליטה התפקודית: הם יודעים עברית, אך בביתם מעדיפים לדבר רק רוסית או בעיקר רוסית; רובם (90%-82%) חשים שלא ניתן להאמין ("בכלל לא" או "במידה מועטה בלבד") בממשלת ישראל, במשטרה הישראלית, במשטרה המקומית ובאנשי המתנ"ס; כשנשאלו על המשך מגורים בישראל רק מחצית השיבו "בטוח שכן", עוד שלישי ענו "סביר שכן" והאחרים עוד לא החליטו. כל אלה הולמים את המסקנה, העולה ממחקרים בינלאומיים רבים על השתלבות מהגרים בחברה, שלפיה התהליכים נמשכים לא שנים אחדות אלא בדרך-כלל מספר דורות, אם הם בכלל מסתיימים. לפיכך, הפער המתגלה בין קליטה תפקודית לנפשית אינו מפתיע, בעוד שגובהה ומהירותה של הקליטה התפקודית קוראים להסבר.

נציע כאן הסברים אחדים לקליטה התפקודית הגבוהה באשדוד. תחילה, הסברים אשר לא נוצרו על-ידי מקבלי החלטות והמתכננים בתקופה הנחקרת:

- העיר התעשייתית אשדוד, שמלכתחילה נבנתה עם נמל, כבישי גישה טובים ומפעלים גדולים כמו חברת חשמל, בתי זיקוק ואלתא, התאימה לקליטת גל של עלייה שכלל עובדים רבים בעלי ניסיון בתעסוקות התעשייתיות.
- מאפייני העולים שהגיעו לאשדוד בתקופה הנחקרת הלמו את הביקוש לכוח אדם במקום: כ-60% מגילאי כוח העבודה בעלי השכלה תיכונית ורק 40% בעלי השכלה גבוהה (חלקית או מלאה), בעוד שבתקופות קודמות היו שעורים גבוהים יותר (כ-60%) של בעלי השכלה גבוהה. לכך ניתן להוסיף את הנכונות הגבוהה של העולים, הן בקרב גברים והן בקרב נשים, לעבודה מאומצת במשמרות רבות לאורך היום, אחד המאפיינים שגרמו למספר מפעלים להעתיק את מקומם לאשדוד, למשל מפעל צעצועים שעבר מחולון לאשדוד, הן בשל שיקולים של עלות הקרקע והן בשל שיקולים של כוח אדם זמין לכל המשמרות (ראיון עם צבי צילקר, 2011).
- הרבעים האשדודיים בעלי הדירוג הגבוה במדרג החברתי-כלכלי הם ד', י"א ו- ט"ו; בעלי הדירוג הנמוך הם ג', ז' ו- ח'. הבדיקה האמפירית של מחקר זה נערכה ברבעים ט', י', י"ג והסיטי, שהם רבעי הביניים באשדוד (תוכן, 2001). אפשר לטעון, שבחירה זו כיוונה מראש אל נחקרים שמצבם התעסוקתי-כלכלי טוב למדי והשאירה מחוץ למחקר את עולי חבר המדינות שמצב ירוד. הסבר זה סביר רק בחלקו המועט, כי הרבעים הנחקרים קלטו את הרוב המכריע מעולי חבר המדינות שהגיעו לאשדוד בתקופה הנחקרת, מה שמתבטא גם בכך שעבור 70% מן הנשאלים הדירה שבה רואיינו הינה בית הקבע הראשון שלהם בישראל.
- הסבר חלקי לשביעות הרצון הגבוהה נעוץ בכך שהאשדודים מרוצים, כי הם משווים את רמת חייהם לזו של אשדודים אחרים ולא לזו שבתל-אביב. אמנם, בעידן התקשורת הגלובלית אדם יכול להשוות עצמו לא רק לשכניו אלא גם לתושבי ארצות רחוקות, ובכל זאת, מחקרים מורים בדרך כלל שקבוצות ההשוואה החשובות לרוב האנשים הינן אלה שהוא מקיים עמן מגעים תכופים בחיי היום-יום.

ההסברים הבאים לתופעה של קליטה תפקודית גבוהה במיוחד של עולים באשדוד בנויים על מרכיבים של תכנון וקבלת החלטות יזומות:

- מדיניות מכוונת של משיכת עולים לאשדוד – בעוד שרוב ראשי הערים בישראל השתדלו לשכנע את הסוכנות היהודית ומשרדי הקליטה והשיכון לא להפנות אליהם עולים רבים, ראש עיריית אשדוד, צבי צילקר, השתדל בכל יכולתו לשכנע את הרשויות שמעליו שתכוונה אל אשדוד כמה שיותר עולים והוא השתדל מאוד להכין את העיר לקראתם, מבחינת דיור, תשתיות פיסיות וחברתיות, וכמובן, תעסוקה. הוא פעל במרץ ובגלוי למען העולים, עד כדי כך שהוותיקים טענו נגדו כי הוא מעדיף את החדשים, מכיוון ששורשיו האישיים ברוסיה, ותוך כדי כך מזניח את הפיתוח עבור הוותיקים (צפדיה ויעקבי, 2007). בראיון עם צבי צילקר, קיבלנו חיזוק לטענה, שהבאת עולים לאשדוד היתה מבחינתו מטרה מוצהרת וחשובה. הוא החל בתהליך בניית האמון עם העולים (ולא רק עם עולי חבר המדינות, אלא כך נהג גם עולי אתיופיה, עולי צרפת ואחרים) עוד לפני עלייתם לארץ. הוא נהג לנסוע לארץ המוצא, יחד עם נציגי הסוכנות היהודית ונטל חלק

פעיל במסע הסברה והכנה לקראת העלייה. בנוסף לכך, עיריית אשדוד יצרה תשתית נרחבת של כיתות לימוד לשפה העברית (ראיון עם צבי צילקר, 2011).

▪ פיתוח יזום של מקורות תעסוקה גדולים וקטנים, בעיקר באזורי התעשייה – באזור התעשייה הכבדה, כולל משרדים ומחסנים של חברת חשמל, סוכנויות רכב, מפעל חברת "טבע", חברת בזק וגם חנויות גדולות של מזון, מוצרי חשמל, רהיטים ועוד; אזור התעשייה הצפוני, שבו תעשיות כמו פז בתי זיקוק, יהודה פלדות, אגן כימיקלים, קונטרים, פי גלילות, מקסימה ועוד; ואזור התעשייה הקלה, המוכנה גם "פארק המאה" ובו מוסכי רכב, המטווח העירוני, מכלל עמל וחברת הכבלים הוט.

▪ תכנון ופיתוח רבעי המגורים – אשדוד הינה עיר שצמחה על-פי תכנון מראש יותר מכל עיר גדולה אחרת בישראל. התכנון הכתיב גידול על-פי רבעים גדולים, כל אחד בן 10-20,000 תושבים, כשבניגוד לערים אחרות כל רובע מהווה יחידה עירונית שאיננה מחולקת לשכונות וכוללת בתוכה מגוון רחב של שירותים: מוסדות חינוך (מגן ועד תיכון) ובריאות, שטחים פתוחים ברמות שונות, מרכז מסחרי, מתני"ס, סניפי בנק ודואר ועוד. מכיוון שאין חלוקה לשכונות ומפני שהשירותים משמשים את כל הרובע, הם מצליחים - ולו חלקית – לממש את המטרה שכוונו אליה, מטרה של מפגש בין האוכלוסיות השונות הגרות ברובע הגדול. תצפיות שנערכו במסגרת המחקר בשטחים ציבוריים פתוחים, במרכזי המסחר המקומיים ובמתני"סים מאששות קיומו של מפגש יום – יומי בין אוכלוסיות שונות.

▪ אכלוס הרבעים – אשדוד תוכננה כמקבץ רבעים לקליטת עלייה. כל רובע היה אמור לקלוט מיגוון של קבוצות, אך בפועל, תזמון בנייתם של הרבעים תאם למועד הצטרפותם של גלי עלייה ספציפיים, כשכל גל הביא עמו קבוצה חברתית-תרבותית מיוחדת. כך קרה, שכמעט בכל רובע יש קבוצת מוצא או קבוצה תרבותית דומיננטית, כמו עולי חבר המדינות, או ותיקים מצפון אפריקה, או חרדים. יחד עם זאת, כל רובע גדול מדי והבנייה בו מגוונת מדי (בין אם מלכתחילה, או במשך הזמן) מכדי שתחייה בו קבוצה אחת. אפילו בשני הרבעים הכי הומוגניים בעיר רובע י' ורובע י"ג, "רק" כ-60% מן התושבים הינם עולי עשרים השנים האחרונות מחבר המדינות, בעוד ש-40% משתייכים למיגוון של קבוצות חברתיות-תרבותיות. חוקרים אחדים מגנים דפוס זה של אכלוס רבעים בקבוצות דומיננטיות גדולות ובצידו מגוון של קבוצות אחרות, בעוד שלהערכתנו, זוהי צורת אכלוס רצויה, אשר מקלה על הקליטה של מהגרים/עולים בחברה החדשה; כך, מצד אחד הם נהנים מן התמיכה של קבוצה ששפתה ואורחות חייה מוכרים להם, ומצד שני הם נחשפים בהדרגה לקבוצות אחרות בחברה, בעיקר באמצעות המפגש שלהם ושל ילדיהם בסביבת העבודה ובשירותים החברתיים והציבוריים בסביבת מגוריהם. המפגשים בשירותי הרובע ובמקומות העבודה הם ככל הנראה הבסיס לאפשרות של מהגרים/עולים לפתח תוך זמן קצר הן הון חברתי מחבר (עם בני קבוצתם) והן הון חברתי מגשר (עם בני קבוצות אחרות). השיטה שנוסתה בישראל ובמקומות אחרים, שיטה שכיוונה למכסימום ערוב ולהרחקת המהגר/עולה מתרבותו הקודמת, הצמיחה לעתים קרובות פירות באושים של אנומיה חברתית, שבמקרים קיצוניים הגיעה עד כדי התאבדויות בקרב בוגרים ופשיעה בקרב צעירים. נראה שיש מקום לנסות גישות אחרות.

▪ טיפוח בו-זמני של לאומיות ישראלית ותרבות עדתית-קהילתית – אפילו מבקרים חריפים של הממשל המקומי כמו צפדיה ויעקבי (2007) אומרים, כי בצד מאמץ לפיתוח הזהות הלאומית-ישראלית, שלטונות העיר אשדוד מכירים בשונות ובייחוד של הקהילות התרבותיות-חברתיות השונות בעיר ואף מטפחים אותן, תוך השקעות נדיבות בתחום התרבות הקהילתית. מירב אהרון (2010) גורסת, בצדק לדעתנו, כי האתניות משמשת באשדוד ככלי של הדרה והכלה בעת ובעונה אחת. האתניות משמשת גשר בין הפרט לקבוצה, מספקת אפשרות להזדהות עם המרחב המקומי ברובע וגם עם החברה הרחבה. הקטגוריה האתנית מציעה לאנשים את יתרון ההשתייכות לקבוצה ומגלה לעולים/מהגרים, כי דרך המלך להשתלבות בתרבות הלאומית-ציונית היא ההשתתפות המובחנת, באמצעות הקבוצה האתנית. להערכתנו, זוהי דרך המלך כיום לא רק בתרבות הלאומית הישראלית, אלא גם בתרבויות של מדינות מהגרים אחרות, כמו קנדה וארה"ב.

בימים אלה של מחאה חברתית בישראל (קיץ 2011), הקוראת ליותר צדק חברתי וסולידריות חברתית, ובתוכם לשיפורים במערכות התכנון העירוני והדיר, יש משמעות מיוחדת לממצאיו של מחקרנו. בהקשר זה נציע לסיום הדיון במחקר שורה קצרה של המלצות פעולה, המיועדות למתכננים ומקבלי החלטות. המלצותינו מכוונות אל המעוניינים לקדם הון חברתי, במיוחד הון חברתי מגשר, שחיוני לסולידריות חברתית, ואל החותרים לתרום להשתלבות עולים ממדינות שונות בחברה הקולטת, באמצעות תכנון עירוני מושכל, ובמיוחד תכנון מושכל של מגורים.

בהקשר של מגורים, המושג השגור ביותר בקרב אנשי המחאה הינו דיור בר-השגה (או דיור בהישג יד – דב"י). מושג זה החל להיות רווח באמצעי התקשורת ובעיבור עוד לפני קיץ 2011. "צוות המומחים" המייעץ לאנשי המחאה מחדיר אל תוך הדיון הציבורי עוד שני מושגים – "דיור מכיל" ו"דיור נאות" – שני מושגים המתקשרים ישירות לממצאי מחקרנו ובהם נעסוק כאן.

"דיור מכיל" (inclusionary housing) משמעו אזור מגורים שגרים בו משקי בית השונים זה מזה במאפיינים חשובים, בעיקר: גיל ושלב במחזור החיים, מוצא גזעי/אתני/עדתי ורמת הכנסה של משק הבית. המחקר הבינלאומי מרבה לעסוק בנושאים אלה של דיור מעורב מבחינה חברתית (ר' פרק 3 בחיבור זה), בסוגיות של גודל היחידה שבה אמור להתרחש העירוב החברתי (רמת הבניין, המבנה, השכונה, הרובע העירוני), של סוגי הקבוצות המעורבות ושל עומק הפער ביניהן, כל אלה בהקשר של התועלות שאמורים הפרטים ו/או החברה להפיק מן הדיור המעורב. בהסתמך על קריאה ביקורתית של הספרות הבינלאומית והישראלית, הציעה Carmon (1976) את "המתכון לדיור מעורב" "מוצלח": מקבצים קטנים שנוטים להומוגניות בתוך אזור מגורים גדול (שכונה, רובע) הטרוגני, עם שירותים חברתיים וציבוריים מפותחים במסגרת היחידה הגדולה, שיוצרים בהכרח מפגשים יומיומיים בין הקבוצות השונות (בבית הספר, בגינה, בחנויות, במתני"ס); זאת תוך שמירה על פערים מתונים בין הקבוצות החולקות שטח מחייה ושירותים משותפים, ועוד: אם יש פער ניכר מהיבט אחד (למשל: מוצא ותרבות אתנית), רצוי שיתקיים מכנה משותף מבחינה חשובה אחרת (למשל, רמת הכנסה).

מבחינתו של מחקר זה ייאמר, שזהו הדפוס שמאפשר מצד אחד חיזוקו של הון חברתי מחבר בתוך קבוצת "הדומים", הגרים בסמיכות זה לזה, ומצד שני מעודד גם הון חברתי מגשר בין פרטים מקבוצות שונות, החייבים להיפגש בחיי היום-יום של הרובע, ומתוך הפגישות המחויבות צומחות בהדרגה – הרבה בזכותם של ילדים – שיחות ומפגשים יזומים בין השונים. דפוס זה מילא תפקיד מועיל בפיתוח בו-זמני של ה"ח מחבר וה"ח מגשר במחקר קודם שכרמון השתתפה בו (זיפלינגר, 2005), וכך גם במחקר הנוכחי. במקרה הנחקר, בנוסף לתערובת של הומוגניות והטרוגניות במסגרת כל רובע שנחקר באשדוד, סייע למפגש בין קבוצות שונות מאוד בתוך אותו רובע (בין "רוסים" ל"מרוקאים") המכנה המשותף של השתייכות למעמד הבינוני האשדודי. לפיכך, מומלץ למתכננים, אשר מעוניינים לעודד פיתוחו של הון חברתי בכלל והון חברתי מגשר בפרט (המועילים להשתלבות עולים בחברה ולחיזוק הסולידריות החברתית) לאמץ את "המתכון" התכנוני הרשום לעיל.

מושג נוסף שעולה במסגרת המחאה החברתית הוא הצורך לתכנן לא "סתם" דיור אלא "דיור נאות", מושג שמקיף לא רק את הצורך בדירת מגורים מרווחת דייה למילוי הצרכים השונים של בני משק הבית, כולל פרטיות, אלא גם את מכלול השירותים הדרושים לבני הבית בסמיכות סבירה למקום מגוריהם מנגישות לתעסוקה ולתחבורה ציבורית ועד מוסדות חינוך ובריאות, שטחים ציבוריים פתוחים, שירותים מסחריים ועוד. מחקר זה תומך בתפיסת הדיור הנאות באמירה, ששביעות רצון מן הדיור וסביבתו והמפגשים עם דומים ועם שונים במסגרות תעסוקה, בתי הספר והשירותים השכונתיים האחרים תורמים להון חברתי של האזרחים ותורמים להשתלבותם של עולים בחברה הישראלית.

מתחת לכותרת הדיור הנאות נמצא גם הדיון בסוג מבני המגורים המתאימים לאוכלוסיות השונות. מחקר זה, שבחן את סוגי הבניינים השונים שבהם מתקיים הון חברתי גבוה מצא שרמה גבוהה של ה"ח מגשר שכיחה פחות בבניינים נמוכים (עד 4 קומות) ובבניינים גבוהים (בני 13+ קומות) ורווחת יותר בבניינים בגובה בינוני, בנייה רוויה בת 5-12 קומות. זו המלצה למתכננים, החוזרת על דברים שעלו במחקרים קודמים: הצפיפות העירונית המומלצת היא צפיפות בינונית-גבוהה, שמאפיינים אותה בניינים בני 5-12 קומות, כזו שמאפשרת ספי כניסה לשירותים מפותחים ולתחבורה ציבורית תקופה, אך אינה מחייבת בנייתם של מגדלי מגורים. מגדלי מגורים נמצאו בלתי מתאימים לחלקים ניכרים מהאוכלוסייה (לבעלי הכנסה בינונית ומטה, שיתקשו לעמוד בתשלומי האחזקה והשיפוצים התקופתיים, לבעלי ילדים קטנים, לחרדים ועוד), בעוד שבניינים בני 5-12 קומות מתאימים יותר לאוכלוסיות רחבות יותר, לשירותים עירוניים מועילים ויעילים וגם לעידוד הון חברתי מגשר. יש להעמיק ולבחון ממצא זה במחקרי המשך. אחת ההשערות שמומלץ לבדוק בהקשר זה האם קיים קשר בין מספר קומות לבין הימצאות/ אי הימצאות של ועד בניין מקומי לעומת חברה חיצונית המנהלת את תחזוקת הבניין. ייתכן שוועד בית המורכב מתושבי הבניין ומהווה נקודת מפגש והזדמנות להיווצרות של הון חברתי מגשר מהווה משתנה חשוב בהקשר של מספר קומות בבניין ורמת ההון החברתי המגשר.

לסיים: חקר המושג הון חברתי, בהקשר התכנוני, נמצא עדיין בתחילת דרכו ויש מקום להרחבה ולהעמקת המחקר בכמה כיוונים עיקריים. ראשית, נראה כי קיים צורך במחקרים אמפיריים נוספים לביסוס הגדרה מקובלת של הון חברתי ופיתוח דרכים למדידתו בקנה המידה העירוני והשכונתי. מוצע לפתח ולנסות כלים מתודולוגיים שיאפשרו מדידת הון חברתי, הן ברמת הפרט והן ברמת הקהילה. בנוסף, ההבחנה בין סוגים שונים של הון חברתי: מחבר, מגשר ומקשר באה לידי

ביטוי בעיקר במחקרים העוסקים בהון חברתי, תכנון קהילתי והעצמת קבוצות חלשות. חסרה התייחסות לנושאים של מיגדר, אתניות, סביבות תרבותיות שונות והיחסים של קבוצות אלו להון חברתי, בהקשר תכנוני מסוים. ניתן לראות, כי מרבית המחקרים מתמקדים בבחינת ההון החברתי בקרב אוכלוסיות חלשות ובשכונות מצוקה. יש מקום לפתח את המחקר בהקשר להון חברתי ביחס לסוגים נוספים של שכונות ואוכלוסיות.

כמתכננים, המעוניינים לקדם שינוי על מנת ליצור השפעות חיוביות, הן בהיבטים מרחביים והן בהיבטים כלכליים-חברתיים, עלינו למצוא דרכים יצירתיות לעודד הון חברתי, כמשאב מועיל לפרט ולקהילה, ולעיתים להשתמש בו להכנת תכניות מושכלות ולקידומן. כפי שהוצג בפרק 2.5, השימוש בו יכול לבוא לידי ביטוי בשלבים המקדימים לתכנון, של ניתוח מצב קיים ואפיון האזור ו/או השכונות, תוך התייחסות לרמת ההון החברתי המאפיינת אזור מסוים, וגם בשלבים מתקדמים, כולל הערכת תכניות לאחר ביצוען, כשמרכיב ההון החברתי משמש קריטריון להערכתן בדומה לקריטריונים כלכליים, פיסיים ואחרים. שילוב המושג הון חברתי בפרקטיקת התכנון עשויה לתרום לקידום תכניות פיתוח עירוני, להתחדשות עירונית ויוזמות סביבתיות, לצמצום פערים חברתיים בין שכונות שונות ואזורים שונים ועוד.

נספחים

נספח מס. 1: שאלון המחקר

הטכניון – מכון טכנולוגי בישראל
הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים
המסלול לתכנון ערים ואזורים

שאלון בנושא מגורים של עולים באשדוד**9.11.08****דברי פתיחה**

שלום. אני מבקש/ת לדבר איתכם ולשאול שאלות במסגרת מחקר שנערך בטכניון, בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים. המחקר עוסק בשכונות עם עולים באשדוד ובקשרים בין קבוצות אוכלוסיה שונות.

תשובותיך לא יועברו לאדם אחר וישמשו לצורכי מחקר בטכניון בלבד.

(5-6) האם גילך בטווח שבין 35-55? $N=269$ (לציין גיל) _____ (ביקשו ממני לראיין רק עולים בגילאים 35-55).

18.6% : +51 ; 16.7% : 46-50 ; 19.7% : 41-45 ; 25.3% : 36-40 ; 19.7% : 31-35

אשאל כעת מספר שאלות בכדי לבדוק אם אני יכולה לראיין אותך.

(7-9) באיזו ארץ נולדת וגדלת? $N=269$ _____

אוקראינה : 20.4% ; רוסיה : 72.5% ; אחר : 7.1%

(10-12) אם את/ה חיה עם בן/בת זוג, באיזו ארץ נולד/ה וגדל/ה בן/בת הזוג? $N=229$ _____

אוקראינה : 14.4% ; רוסיה : 78.2% ; ישראל : 0.4% ; אחר : 7%

(13-14) באיזו שנה עלית לישראל? (שנה) $N=269$ _____

1997 : 22.3% ; 1998 : 22.3% ; 1999 : 14.9% ; 2000 : 9.7% ; 2001 : 10.8% ; 2002 : 5.9% ; 2003 : 5.2% ; 2004 : 8.6%

(במחקר משתתפים רק עולים ממדינות אירופאיות של חבר העמים שעלו בשנים 1997-2004)

(15-16) כמה זמן את/ה גר/ה בדירה זו? $N=269$ _____

2-3 שנים : 11% ; 4-6 שנים : 45% ; 7-9 שנים : 25% ; +10 : 19%

(במחקר משתתפים רק מי שגרים בדירתם הנוכחית לפחות שנתיים)

**הטכניון – מכון טכנולוגי בישראל
הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים
המסלול לתכנון ערים ואזורים
שאלון בנושא קשרים חברתיים ותכנון עירוני
9.11.08**

<p>(32) האם את/ה מרוצה מהדירה בה את/ה גר/ה? $N=269$</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. כלל לא מרוצה (0.7%) 2. לא מרוצה (3%) 3. סביר (23%) 4. מרוצה (49.1%) 5. מרוצה מאוד (24.2%) 	<p>(19) מהו מצבך המשפחתי הנוכחי? $N=269$</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. רווק/ה (3.7%) 2. נשוי/נשואה/חיה עם בן/בת זוג (83.3%) 3. גרושה או פרודה (10.4%) 4. אלמן/ה (2.6%)
<p>(33) האם את/ה שבע/ת רצון מהרובע בו את/ה גר/ה? $N=269$</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. כלל לא מרוצה (1.1%) 2. לא מרוצה (3%) 3. סביר (20.1%) 4. מרוצה (52.8%) 5. מרוצה מאוד (23%) 	<p>(20-21) מספר הנפשות במשק הבית שלך? $N=269$</p> <p>1 – 11.5%; 2 – 13%; 3 – 20.1%; 4 – 35.7%; 5 – 16.7%; 6 – 2.6%; 7 – 0.4%</p>
<p>(34,35) מהו מספר החדרים בדירה בה אתם גרים (כולל חצאי חדרים, לא כולל חדרי אמבטיה, שירותים ומטבח) $N=267$</p> <p>2 חד' – 2.2%; 3 חד' – 34.5%; 4 חד' – 60.3%; 5 חד' – 3%</p>	<p>(22-23) כמה מתוכם ילדים מתחת לגיל 18? $N=173$</p> <p>1 – 45.1%; 2 – 45.7%; 3 – 8.7%; 4 – 0.6%</p>
<p>(36) כמה זמן את/ה גר/ה באשדוד? $n=268$</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 2-5 שנים (22.8%) 2. 6-10 שנים (77.25%) 	<p>(24-25) פירוט הגילאים (שמתחת לגיל 18)</p> <p>(26-27)</p> <p>(28-29)</p> <p>(30) מי גר איתך בדירה? $N=251$</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. מתגורר/ת לבד (12%) 2. בן/בת זוג (10%) 3. בן/בת זוג וילדים (67.7%) 4. בן/בת זוג, ילדים וסבא ו/או סבתא (7.2%) 5. בן/בת זוג והורים (3.2%) 6. אחר, פרט:
<p>(37) האם זו הדירה הקבועה הראשונה שלך בישראל? $N=269$</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. כן (עבור לשאלה 27) (61.3%) 2. לא (38.7%) 	<p>(31) האם טוב לך לגור באשדוד? $N=269$</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. כלל לא טוב (0.4%) 2. לא כ"כ טוב (2.6%) 3. סביר (18.6%) 4. טוב (49.1%) 5. טוב מאוד (29.4%)

(45,47) **מדוע בחרת לגור באשדוד? בחר/י בשתיים-שלוש הסיבות החשובות**

ביותר: N=269 (ההתפלגויות שמוצגות מייצגות את הבחירה הראשונה של המרואיינים)

1. כי אנשי הסוכנות/משרד הקליטה המליצו על מקום זה (3.7%)
2. כי יש לי באשדוד קרובי משפחה (63.6%)
3. כי יש לי באשדוד חברים (6.3%)
4. כי העיר יפה/כי אהבתי את העיר (12.3%)
5. בגלל מקום עבודה (10%)
6. מפני שיש פה דירות טובות/ במחיר טוב (3.7%)
7. מפני שקיבלתי מענק מקום (0.4%)

(48) **האם היו לך קרובי משפחה באשדוד לפני שרכשת/שכרת את**

הדירה הנוכחית? N=269

1. לא (19.7%)
2. כן, מעטים (56.1%)
3. כן, רבים (24.2%)

(49) **האם היו לך חברים באשדוד לפני שרכשת/שכרת את**

הדירה הנוכחית? N=269

1. לא (44.6%)
2. כן, מעטים (48.3%)
3. כן, רבים (7.1%)

היכן גרת (לפני הדירה הנוכחית) לפחות במשך שנתיים? N=103

דירה I

- (38-39)
1. רובע א' (8.7%); 2. רובע ב' (12.6%); 3. רובע ג' (6.8%); 4. רובע ד' (6.8%);
 5. רובע ה' (3.9%); 6. רובע ו' (2.9%); 7. רובע ז' ; 8. רובע ח' (4.9%); 9. רובע ט' (4.9%); 10. רובע י' (13.6%); 11. רובע י"א; 12. רובע י"ב; 13. רובע י"ג
 14. רובע י"ד; 15. רובע ט"ו; 16. רובע ט"ז (8.7%);
 17. מחוץ לאשדוד (25.2%), היכן? _____

דירה II N=18

- (40-41)
1. רובע א'; 2. רובע ב'; 3. רובע ג'; 4. רובע ד' (16.7%); 5. רובע ה'; 6. רובע ו' (11.1%); 7. רובע ז'; 8. רובע ח' (5.6%); 9. רובע ט' (5.6%); 10. רובע י' (16.7%); 11. רובע י"א; 12. רובע י"ב; 13. רובע י"ג (11.1%); 14. רובע י"ד; 15. רובע ט"ו; 16. רובע ט"ז
 17. מחוץ לאשדוד (33.3%), היכן? _____

(42) **האם הדירה בה את/ה גר/ה בבעלותך? (במידה והתשובה 1 עבור לשאלה 43,**

כל תשובה אחרת עבור לשאלה 45) N=268

1. בבעלותי (56.7%)
2. בשכירות (43.3%)
3. אחר, פרט: _____

(43) **האם לקחת משכנתא על הדירה? N=153**

1. כן (98.7%)
 2. לא (1.3%)
- אם התשובה היא כן:**

(44) **מי היו הערבים למשכנתא? N=144**

1. קרובי משפחה (86.1%)
2. חברים שהם עולים¹ חדשים (9.7%)
3. חברים שהם ותיקים² דוברי רוסית (4.2%)
4. חברים שהם ותיקים שאינם דוברי רוסית

¹ עולים - הגיעו מחבר העמים באחת עשר השנים האחרונות (1997-2004)
² ותיקים - נמצאים בארץ 20 שנה ויותר (דוברי רוסית/אינם דוברי רוסית)

בשאלות הבאות נשאל על אנשים ועל שירותים בבניין וברובע. בעיקר נתעניין בעולים (שהגיעו מחבר העמים בעשר השנים האחרונות) ובוותיקים (נמצאים בארץ 20 שנה ויותר): דוברי רוסית או שאינם דוברי רוסית).

<p>(53) איך היית מגדיר את ההכנסה המשפחתית של רוב הדיירים בבניין שלך ובבניינים הסמוכים? N=211</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ההכנסה המשפחתית של רוב הדיירים נמוכה משלי (0.5%) 2. ההכנסה המשפחתית של רוב הדיירים דומה לשלי (55.5%) 3. ההכנסה המשפחתית של רוב הדיירים גבוהה משלי (12.8%) 4. משתנה מאוד מדייר לדייר (31.3%) 9. לא ידוע 	<p>(50) ספרי לי מי גר בבניין שלך? N=269</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. כולם עולים (6.3%) 2. הרוב עולים (43.5%) 3. הרוב ותיקים דוברי רוסית (24.9%) 4. בערך חצי חצי (20.1%) 5. הרוב ותיקים שאינם דוברי רוסית (4.1%) 6. כולם ותיקים 9. אחר _____
<p>(54) ספרי לי מיהם החברים של ילדיך? N= 219</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. כולם עולים (5%) 2. הרוב עולים (34.7%) 3. הרוב ותיקים דוברי רוסית (11.9%) 4. בערך חצי חצי (46.6%) 5. הרוב ותיקים שאינם דוברי רוסית (1.4%) 6. כולם ותיקים (0.5%) 9. אחר _____ 	<p>(51) ספרי לי מי גר בבניינים הסמוכים? N=260</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. כולם עולים (3.5%) 2. הרוב עולים (40.4%) 3. הרוב ותיקים דוברי רוסית (20.4%) 4. בערך חצי חצי (30%) 5. הרוב ותיקים שאינם דוברי רוסית (5.4%) 6. כולם ותיקים 9. אחר _____
	<p>(52) ספרי לי מי גר ברובע? N=266</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. כולם עולים (3%) 2. הרוב עולים (36.5%) 3. הרוב ותיקים דוברי רוסית (21.8%) 4. בערך חצי חצי (31.2%) 5. הרוב ותיקים שאינם דוברי רוסית (6.8%) 6. כמעט כולם ותיקים (0.8%) 9. אחר _____

בכל אחד מהשירותים הבאים, אמור/אמרי לי האם את/ה או מישהו במשק הבית משתמש/ת בהם ואם כן, היכן השירות נמצא ומיהם האנשים שמשתמשים בשירות זה?

מיהם המשתמשים בשירות?			מיקום השירות			האם משתמשים ובאיזו תדירות			שם בית ספר / גן/ גינה	לא, לא רלוונטי	סוג השירות	
הרוב עולים ³	מעורב	הרוב ותיקים ⁴	מחוץ לאשדוד	מחוץ לרובע	בתוך הרובע	לעיתים קרובות כל שבוע או יותר	לפעמים בערך כל חודש	לעיתים רחוקות כמה פעמים בשנה		לקדד רק את המס. ללא שם ביה"ס		
3 (100%)	2	1	(58)	2	1 (100%)	(57)	2	1	(56)	1	9	N=3 מעון יום
3 (38.6%)	2 (22.7%)	1 (38.6%)	(62)	2 (20.5%)	1 (79.5%)	(61)	2	1	(60)	1	9	N=44 גן ילדים
3 (75%)	2 (25%)	1	(66)	2 (25%)	1 (75%)	(65)	2	1	(64)	1	9	N=4 צהרון
3 (77.3%)	2 (15.2%)	1 (7.6%)	(70)	2 (39.4%)	1 (60.6%)	(69)	2	1	(68)	1	9	(67) ביה"ס יסודי N=66
3 (58.3%)	2 (36.1%)	1 (5.6%)	(74)	2 (27.8%)	1 (72.2%)	(73)	2	1	(72)	1	9	(71) ביה"ס יסודי N=36
3 (77.2%)	2 (14.1%)	1 (8.7%)	(78)	2 (48.9%)	1 (48.9%)	(77)	2	1	(76)	1	9	(75) ביה"ס תיכון N=92
3 (23.8%)	2 (28.6%)	1 (47.6%)	(82)	2 (57.1%)	1 (42.9%)	(81)	2 (76.2%)	1 (4.8%)	(80)	1	9	(79) מתנ"ס N=21
3 (63.5%)	2 (2.7%)	1 (33.8%)	(86)	2 (5.4%)	1 (94.6%)	(85)	2 (16.2%)	1 (4.1%)	(84)	1	9	(83) גינה שכונית/מגרשי משחק N=74
3 (42.9%)	2	1 (57.1%)	(90)	2 (14.3%)	1 (85.7%)	(89)	2	1	(88)	1	9	(87) גינה שכונית/מגרשי משחק N=7
3 (20%)	2 (40%)	1 (40%)	(94)	2	1 (100%)	(93)	2 (60%)	1 (40%)	(92)	1	9	(91) בית כנסת N=5
3 (16.7%)	2 (16.7%)	1 (66.7%)	(98)	2 (100%)	1	(97)	2 (50%)	1	(96)	1	9	(95) מרכז "מופת" N=6
3 (57.1%)	2 (28.6%)	1 (14.3%)	102	2 (85.7%)	1 (14.3%)	101	2 (28.6%)	1	100	1	9	(99) שרות אחר; ציין N=7

כמה שאלות על חברה ועל פגישות עם משפחה וחברים.

³ להזכיר למרואיין את ההגדרה לעולים – הגיעו מחבר העמים באחת עשר השנים האחרונות (1997-2007)
⁴ להזכיר למרואיין את ההגדרה של ותיקים – נמצאים בארץ 20 שנה ויותר (דוברי רוסית/אינם דוברי רוסית)

<p>(107) האם רוב חבריך באשדוד עולים או ותיקים? N=265</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. רק עולים (13.6%) 2. גם עולים וגם ותיקים דוברי רוסית (35.1%) 3. הרוב ותיקים דוברי רוסית (14.3%) 4. גם עולים וגם ותיקים שאינם דוברי רוסית (36.2%) 5. הרוב ותיקים שאינם דוברי רוסית (0.8%) 	<p>(103) האם אתה/מרגיש/ה חלק מהחברה הישראלית? N=269</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. לא מרגיש כלל (3.3%) 2. במידה מועטה (20.4%) 3. במידה בינונית (42%) 4. במידה רבה מאוד (34.2%)
<p>(108,110) במידה וחלק מחבריך הם ותיקים, איפה הכרת אותם? (אפשר יותר מתשובה אחת)</p> <ol style="list-style-type: none"> 91 בבניין 92 בשכונה/ברובע 93 בבית הספר 94 במקום העבודה 95 במתנ"ס 96 אחר, פרט: _____ 	<p>(104) האם יש לך ו/או לבן/בת זוגתך קרובי משפחה באשדוד? N=268</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. אין (עבור לשאלה 76) (9.3%) 2. יש משפחה אחת של קרובים (23.5%) 3. יש 2-3 משפחות של קרובים (55.6%) 4. יש 4 ויותר משפחות של קרובים (11.6%)
<p>(111) האם בשנה האחרונה ארחת בביתך או התארחת בביתו של ותיק בארץ? N= 266</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. בכלל לא (47.4%) 2. כן, לפעמים (כמה פעמים בשנה) (41.7%) 3. כן, הרבה (מספר פעמים חודש) (10.9%) 	<p>(105) איפה גרים קרובי משפחתך, הנמצאים באשדוד? N=244</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. יש לפחות משפחה אחת בבניין שלי (3.3%) 2. יש לפחות משפחה אחת בבניינים הסמוכים (28.3%) 3. יש לפחות משפחה אחת ברובע (31.1%) 4. ברבעים אחרים בעיר (37.3%)
<p>(112) האם אתה/מבלה עם חברים מחוץ לבית? N=269</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. בכלל לא (30.1%) 2. כן, לפעמים (כמה פעמים בשנה) (55.4%) 3. כן, הרבה (מספר פעמים בשבוע/חודש) (14.5%) 	<p>(106) האם יש לך ו/או לבן/בת זוגתך חברים⁵ באשדוד? N=269</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. אין (1.9%) 2. יש חברה (4.5%) 3. 2-3 חברים (53.2%) 4. יש 4 ויותר חברים (40.5%)
<p>(113) האם האנשים שעובדים איתך הם עולים או ותיקים? N=262</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. עולים מבריה"מ לשעבר (8%) 2. ותיקים דוברי רוסית (35.1%) 3. חצי חצי / מעורב (31.7%) 4. ותיקים שאינם דוברי רוסית (25.2%) 9. לא עובדת 	

⁵ חברים – אנשים שאתה/מרגיש/ה נוח איתם ומרגיש שאתה/ יכולה לדבר איתם על דברים פרטיים ו/או להתקשר אליהם לעזרה

קעת כמה שאלות על אנשים שאפשר/אי אפשר לסמוך עליהם.
(5) **באופן כללי, האם לדעתך: (אמון – סומך עליהם שיעזרו לי כשאני צריך אותם) N=263**

1. צריך להיזהר מלתת אמון באנשים (47.5%)
2. אפשר לתת אמון באנשים מסוימים (43%)
3. אפשר לתת אמון באנשים (9.5%)
9. לא יודעת

מהי מידת האמון שהיית נותנת בכל אחת מהקבוצות הבאות: (אמון – סומך עליהם שיעזרו לי כשאני צריך אותם)

לא רלוונטי	בכלל לא	מועטה	בינונית	רבה	רבה מאוד		
9	1 (0.7%)	2 (2.2%)	3 (8.9%)	4 (36.1%)	5 (52%)	המשפחה הקרובה שלך N=269	(6)
9	1 (20.3%)	2 (46%)	3 (25.7%)	4 (6.9%)	5 (1.1%)	שכנים שגרים בבניין או ברובע שלך שהם עולים חדשים N=261	(7)
9	1 (12.9%)	2 (36.5%)	3 (43.1%)	4 (7.1%)	5 (0.4%)	שכנים שגרים בבניין או ברובע שלך שהם ותיקים N=255	(8)
9	1 (23.4%)	2 (41.4%)	3 (22.7%)	4 (10.5%)	5 (2%)	אנשים שאתה עובדת/אתם N=256	(9)
9	1 (71%)	2 (19.3%)	3 (7.6%)	4 (1.4%)	5 (0.7%)	עובדי המתנ"ס N=145	(10)
9	1 (71.4%)	2 (19%)	3 (5.6%)	4 (2.2%)	5 (1.7%)	המשטרה המקומית N=231	(11)

(12) **האם לדעתך, אנשים דוברי רוסית בשכונה שלך N=230** (13) **האם לדעתך, אנשים ותיקים בשכונה שלך N=215**

1. בכלל לא עוזרים לעולים בשכונה (17.2%) 2. לפעמים עוזרים לעולים בשכונה (58.1%) 3. בד"כ עוזרים לעולים בשכונה (24.7%) 9. לא יודעת	1. בד"כ עוזרים זה לזה (17.4%) 2. לפעמים עוזרים זה לזה (67%) 3. בכלל לא עוזרים זה לזה (15.7%) 9. לא יודעת

האם יש לך אמון במוסדות הבאים?

לא ניתן להאמין	במידה מועטה	במידה בינונית	במידה רבה	המוסד	
1 (37.2%)	2 (30.9%)	3 (29.7%)	4 (2.2%)	עיריית אשדוד N=269	(14)
1 (61.7%)	2 (20.4%)	3 (14.5%)	4 (3.3%)	המשטרה N=269	(15)
1 (36.1%)	2 (17.5%)	3 (33.8%)	4 (12.6%)	בית המשפט N=269	(16)
1 (59.9%)	2 (28.3%)	3 (11.2%)	4 (0.7%)	הממשלה N=269	(17)

ציין/י בבקשה באיזו מידה את/ה מסכים/ה עם המשפטים הבאים:

לא מסכים	ניטרלי	מסכים	
1 (39.4%)	2 (20.1%)	3 (40.5%)	(18) אם אחד השכנים שלי, רוסי, יצטרך הלוואה קטנה – 150 ₪, אני אתן לו ברצון. N=269
1 (40.1%)	2 (31.6%)	3 (28.3%)	(19) אם אצטרך הלוואה קטנה – 150 ₪, אחד משכניי הרוסים ייתן לי ברצון. N=269
1 (37.9%)	2 (24.5%)	3 (37.5%)	(20) אם אחד השכנים שלי, ותיק, יצטרך הלוואה קטנה – 150 ₪, אני אתן לו ברצון. N=269
1 (41.3%)	2 (32%)	3 (26.8%)	(21) אם אצטרך הלוואה קטנה – 150 ₪, אחד משכניי הותיקים ייתן לי ברצון. N=269
1 (68.4%)	2 (19%)	3 (12.6%)	(22) כאשר אני נוסע מהבית אני יכול לסמוך על שכניי, העולים החדשים, שיפקחו עין על הבית N=269
1 (66.2%)	2 (24.5%)	3 (9.3%)	(23) כאשר אני נוסע מהבית אני יכול לסמוך על שכניי, הותיקים, שיפקחו עין על הבית N=269

(25) האם יש מצבים בהם את/ה מרגיש/ה בידדות? N=268

1. לעיתים קרובות (5.2%)
2. לפעמים, מדי פעם (5.2%)
3. לעיתים רחוקות (9.7%)
4. אף פעם לא (79.9%)

(24) איך את/ה מעריך/ה את מצב בריאותך? האם מצב הבריאות הוא: N=268

1. לא טוב (1.5%)
2. לא כל כך טוב (7.8%)
3. טוב (44.8%)
4. טוב מאוד (45.9%)

(26) האם במהלך השנה האחרונה השתתפת בפעילות התנדבותית כלשהי? N=269

1. בכלל לא (69.9%)
2. לעיתים רחוקות (27.5%)
3. לעיתים קרובות (2.6%)

ציינו/י האם את/ה חבר/ה או לא חבר/ה באחד מהארגונים המפורטים בטבלה שלהלן. במידה וכן, אשאל מספר שאלות על תדירות השתתפותך בקבוצה ועל המשתתפים. הערה למראיינים: הוסיפו למטה פרטים מעניינים.

מיהם החברים בארגון, הרוב עולים או ותיקים?					באיזו תדירות את/ה משתתפת/ת במפגשים?				האם את/ה חבר/ה פעיל בקבוצה?		
הרוב עולים מבריה"מ לשעבר	בערך חצי חצי	הרוב ותיקים דוברי רוסית	הרוב ותיקים דוברי רוסית שאינם דוברי רוסית		מספר פעמים בשנה	מספר פעמים בחודש			לא	כן	
1	2	3	4	(29)	1	2	3	(28)	1 (81.8%)	2 (18.2%)	N=269 ועד בית
1	2	3	4	(32)	1	2	3	(31)	1 (99.6%)	2 (0.4%)	N=269 ועד רובע
1	2	3	4	(35)	1	2	3	(34)	1 (97.8%)	2 (2.2%)	N=269 חוג פנאי ותחביב
1	2	3	4	(38)	1	2	3	(37)	1 (87.4%)	2 (12.6%)	N=269 ועד הורים בגן/בית ספר
1	2	3	4	(41)	1	2	3	(40)	1 (98.9%)	2 (1.1%)	N=269 פעילות פוליטית ברמה הלאומית
1	2	3	4	(44)	1	2	3	(43)	1 (95.9%)	2 (4.1%)	N=269 פעילות פוליטית ברמה המקומית
1	2	3	4	(47)	1	2	3	(46)	1 (100%)	2	N=269 מועדונים חברתיים של ארץ או עיר המוצא (פרט אלו)
1	2	3	4	(50)	1	2	3	(49)	1 (100%)	2	N=269 פעילות בבית הכנסת
1	2	3	4	(53)	1	2	3	(52)	1 (85.9%)	2 (14.1%)	N=269 פעילות ספורטיבית
1	2	3	4	(56)	1	2	3	(55)	1 (99.6%)	2 (0.4%)	N=269 משמר אזרחי
1	2	3	4	(59)	1	2	3	(58)	1 (99.3%)	2 (0.7%)	N=269 ארגוני עובדים או התארגנויות מקצועיות אחרות
1	2	3	4	(62)	1	2	3	(61)	1	2	N=269 קבוצות תמיכה לבעיות רפואיות או מוגבלות
1	2	3	4	(65)	1	2	3	(64)	1 (0.4%)	2	N=269 ארגוני צדקה ורווחה
1	2	3	4	(68)	1	2	3	(67)	1 (100%)	2	N=269 קבוצות אחרות

*עקב מספר משיבים קטן מאוד שהעידו שהם כן פעילים בארגונים התנדבותיים, חסר משמעות להציג התפלגות התשובות לגבי תדירות ההשתתפות במפגשים ולגבי תמהיל החברים בארגון.

עכשיו כמה שאלות כלליות יותר,

- (69) **האם את/ה מתכוונת להמשיך לגור בישראל? N=269**
1. בטוח שלא
 2. חושב שלא (0.7%)
 3. עוד לא החלטתי (11.9%)
 4. חושב שכן (37.5%)
 5. בטוח שכן (49.8%)
- (70) **איזו שפה אתם מדברים בבית? N=269**
1. רק רוסית (או שפה זרה אחרת ציין) (52.4%)
 2. בד"כ רוסית (24.2%)
 3. בערך חצי רוסית חצי עברית (20.4%)
 4. בד"כ עברית (2.2%)
 5. רק עברית (0.7%)
- (71) **האם שירתת בצבא? N=269**
1. לא (62.5%)
 2. כן (36.4%)
 3. שרות לאומי (0.4%)
 4. אחר (0.7%)
- (72) **האם הצבעת בבחירות האחרונות לעירייה? (2004) N=269**
1. לא (16%)
 2. כן (84%)
- (73) **האם הצבעת בבחירות האחרונות לכנסת? (2006)**
1. לא (16.4%)
 2. כן (83.6%)
- (74) **האם עבודתך הנוכחית הינה מסוג דומה לעבודה שעסקת בה לפני עלייתך לארץ? N=262**
1. כן (72.9%)
 2. לא דומה, אך לא רחוק; פרט (7.3%)
 3. לא דומה ורחוק מאוד; פרט: (19.8%)
- (75) **האם את/ה מדברת עברית? N=269**
1. לא, כמעט לא (1.5%)
 2. כן, מעט (10%)
 3. כן, די טוב (36.4%)
 4. כן, טוב מאוד (52%)
- בשנה האחרונה, מה מבין האפשרויות הבאות מתאר את פעילותך העיקרית ופעילות בן-זוגך או בת-זוגתך?**
מס' תשובה	תשובה	N=269 (76) מרואיינת	N=224 (77) בן/בת זוג
1	עובדת/ת במשרה מלאה	(89.2%)	(77.7%)
2	עובדת/ת במשרה חלקית	(6.3%)	(13.8%)
3	לומדת/ת	3	(1.8%)
4	לומדת/ת ועובדת/ת	4	(3.1%)
5	פנסיונר/ית	5	(0.4%)
6	מובטלת/ת מחפשת עבודה	(1.9%)	(0.9%)
7	משרתת/ת בצבא (שירות סדיר/קבע)	(0.7%)	(0.9%)
8	מטפלת/ת בבית או בבני המשפחה	(0.7%)	(1.3%)
9	אחר _____	(0.4%)	9
10	חולה (מחלה ממושכת) או נכה (בעלת/ת מגבלה גופנית)	10	10
- (78) **האם את/ה מרוצה ממקום עבודתך? N=261**
1. לא שבעת רצון (6.9%)
 2. שביעות רצון בינונית (22.2%)
 3. שבעת רצון (58.2%)
 4. מאוד שבעת רצון (12.6%)

- (79) **איך מצאת את מקום עבודתך? N=260**
1. דרך חברת כוח אדם (11.2%)
 2. דרך המלצה מחבר (18.5%)
 3. חיפוש עצמאי (36.5%)
 4. דרך קרוב משפחה (28.1%)
 5. מרכז הכוונה מקצועית (1.2%)
 6. עצמאית (4.6%)
- (80) **האם מישהו סיפר לך על מקום העבודה לפני שהתחלת לעבוד בו או עזר לך (נתן המלצה) לקבל את העבודה? N=260**
1. לא (37.7%)
 2. כן, עולה דובר רוסית (21.9%)
 3. כן, ותיק דובר רוסית (37.7%)
 4. כן, ותיק שאינו דובר רוסית (2.7%)
- (81) **האם מרבית העובדים במקום עבודתך הם עולים או ותיקים? N=261**
1. רוב העובדים עולים (11.1%)
 2. מעורב (30.3%)
 3. רוב העובדים ותיקים דוברי רוסית (34.9%)
 4. רוב העובדים ותיקים שאינם דוברי רוסית (23.8%)
- (82) **השכלה N=269**
1. בי"ס יסודי (0.4%)
 2. תיכונית חלקית (2.6%)
 3. תיכונית מלאה (57.6%)
 4. אקדמית חלקית (4.5%)
 5. אקדמית מלאה (34.9%)
- (83) **איך היית מגדיר את עצמך? N=268**
1. דתי/ה מאוד (חרדית)
 2. דתי/ה
 3. מסורתית (3.7%)
 4. חילונית (96.3%)
- (84) **האם בן/בת זוגך/זוגתך מרוצה ממקום עבודתו? N=220**
1. לא שבע/ת רצון (7.3%)
 2. שביעות רצון בינונית (21.8%)
 3. שבע/ת רצון (60%)
 4. מאוד שבע/ת רצון (10.9%)
- (85) **איך בחרתם בית ספר לילדכם? N=182**
1. לא היתה אפשרות בחירה – רישום לפי אזורי מגורים (13.7%)
 2. רשמנו לביה"ס שאליו נרשמו רוב החברים של הילדים (7.7%)
 3. קיבלתי המלצה מעולה דובר רוסית (24.7%)
 4. קיבלתי המלצה מוותיק דובר רוסית (50%)
 5. קיבלתי המלצה מוותיק שאינו דובר רוסית (3.8%)
5. **נתוני רקע**
- ולסיום מספר נתוני רקע לסטטיסטיקה בלבד:
- (86) **מין המרואיינת N=269**
1. זכר (70.3%)
 2. נקבה (29.7%)
- (87) **האם יש מחשב בבית? N=267**
1. אין (8.2%)
 2. מחשב 1 (54.7%)
 3. שני מחשבים (36.7%)
 4. שלושה מחשבים (0.4%)
- (88) **הכנסה ממוצעת ברוטו למשפחה בישראל היא כ – 11,600 ₪ לחודש. האם ההכנסה של המשפחה שלכם היא? N=252**
1. הרבה מתחת למוצע (עד 5,000 ₪) (9.5%)
 2. מתחת למוצע (5001 עד 10,000 ₪) (17.1%)
 3. דומה למוצע (61.1%)
 4. מעל למוצע (13 עד 18 אלף ₪) (11.1%)
 5. הרבה מעל למוצע (18 אלף ₪ ומעלה) (1.2%)
 6. לא זוכר/לא יודע/מסרב להשיב

אנו מודים לך על שיתוף הפעולה ועל הקדשת זמנכם למילוי השאלון.

דף למילוי עצמי על-ידי המראיין בסיום הראיון

כתובת _____

משך הראיון _____

(89) נכונות המרואיין להשיב $N=269$: 1. נמוכה (5.9%) 2. בינונית – (21.2%) 3. בינונית + (48.3%) 4. גבוהה (24.5%)

(90-91) מספר קומות בבניין $N=269$ _____

2-4 קומות: 14.2%; 5-8 קומות: 27.6%; 9-12 קומות: 40.3%; +13 קומות: 17.9%

(92-93) מספר דיירים בבניין (לפי תיבות דואר) $N=268$ _____

(94) גינה $N=269$: 1. יש (33.8%) 2. אין (66.2%)

(95) גינה – רמת התחזוקה $N=93$: 1. נמוכה (6.5%) 2. בינונית (72%) 3. גבוהה (21.5%)

(96) לובי הבניין – רמת התחזוקה $N=268$: 1. נמוכה (15.3%) 2. בינונית (57.8%) 3. גבוהה (25%) 9. אין לובי (1.9%)

(97) חדר המדרגות – רמת התחזוקה $N=268$: 1. נמוכה (33.2%) 2. בינונית (55.6%) 3. גבוהה (11.2%)

(98) מועדון דיירים $N=268$: 1. יש (4.1%) 2. אין (95.9%)

(99) רמת התחזוקה של המועדון $N=11$: 1. נמוכה 2. בינונית (100%) 3. גבוהה

התרשמות כללית מהבניין: _____

התרשמות כללית מהמרואיינים ומהראיון (כולל קשיים מיוחדים)

נספח מס. 2: טבלת ריכוזי עולים בערים השונות

	בריה"מ	סך הכל			יישוב,
	לשעבר				אזור סטטיסטי *
	Former	Total			מקום לידה
	USSR				
10.36%	3,176	30,655			אילת
9.49%	52	548	1	א"ס	
20.66%	69	334	2	א"ס	
10.65%	28	263	3	א"ס	
8.63%	361	4,184	4	א"ס	
10.76%	246	2,287	5	א"ס	
13.33%	515	3,864	6	א"ס	
13.26%	340	2,565	7	א"ס	
9.38%	506	5,394	8	א"ס	
4.92%	168	3,412	9	א"ס	
15.64%	464	2,966	10	א"ס	
10.68%	350	3,277	11	א"ס	
4.93%	77	1,561	12	א"ס	
#DIV/0!					
#DIV/0!					
35.40%	44,529	125,776			אשדוד
24.83%	9,487	38,206			רובע 1
24.73%	3,141	12,702			תת-רובע 11
22.75%	1,167	5,129	111	א"ס	
28.28%	827	2,924	112	א"ס	
24.67%	1,147	4,649	113	א"ס	
34.17%	3,295	9,642			תת-רובע 12
30.60%	735	2,402	121	א"ס	
32.81%	663	2,021	122	א"ס	
36.35%	1,897	5,219	123	א"ס	
19.23%	3,051	15,862			תת-רובע 13
#VALUE!	132	א"ס	
2.97%	89	2,999	133	א"ס	
33.98%	1,001	2,946	134	א"ס	
16.31%	491	3,010	135	א"ס	
26.59%	1,137	4,276	136	א"ס	
12.66%	333	2,631	137	א"ס	
38.10%	19,301	50,658			רובע 2
45.22%	6,144	13,587			תת-רובע 21
69.66%	2,914	4,183	211	א"ס	
47.59%	1,737	3,650	212	א"ס	
52.70%	1,161	2,203	213	א"ס	
9.35%	332	3,551	214	א"ס	
45.07%	4,928	10,935			תת-רובע 22
52.16%	2,079	3,986	221	א"ס	
45.42%	1,355	2,983	222	א"ס	
37.67%	1,494	3,966	223	א"ס	
35.90%	3,984	11,096			תת-רובע 23
31.13%	966	3,103	231	א"ס	
39.40%	1,840	4,670	232	א"ס	
35.45%	1,178	3,323	233	א"ס	
28.22%	4,245	15,040			תת-רובע 24
24.40%	1,447	5,931	241	א"ס	
46.03%	1,526	3,315	242	א"ס	

28.22%		865	3,065		243 א"ס		
14.91%		407	2,729		244 א"ס		
42.64%		15,741	36,912				רובע 3
21.94%		192	875			תת-רובע 31	
21.94%		192	875		312 א"ס		
70.80%		12,962	18,307			תת-רובע 32	
70.18%		3,516	5,010		321 א"ס		
68.70%		2,342	3,409		322 א"ס		
72.46%		842	1,162		323 א"ס		
46.41%		988	2,129		324 א"ס		
83.24%		3,094	3,717		325 א"ס		
75.69%		2,180	2,880		326 א"ס		
14.59%		2,587	17,730			תת-רובע 33	
16.05%		1,028	6,405		332 א"ס		
19.27%		997	5,173		333 א"ס		
10.28%		339	3,299		334 א"ס		
7.82%		223	2,853		335 א"ס		
#DIV/0!							
#DIV/0!							
5.07%		748	14,743				בית שאן
4.93%		128	2,594		1 א"ס		
4.22%		111	2,630		2 א"ס		
3.99%		206	5,162		3 א"ס		
6.95%		303	4,357		4 א"ס		
#DIV/0!							
#DIV/0!							
23.09%		33,062	143,216				נתניה
16.31%		7,897	48,429				רובע 1
11.43%		907	7,935			תת-רובע 11	
5.18%		146	2,817		111 א"ס		
8.95%		384	4,289		112 א"ס		
48.05%		333	693		113 א"ס		
32.35%		44	136		115 א"ס		
18.54%		1,916	10,337			תת-רובע 12	
11.85%		82	692		121 א"ס		
27.01%		1,231	4,558		122 א"ס		
8.93%		288	3,226		123 א"ס		
16.93%		315	1,861		124 א"ס		
16.83%		5,074	30,157			תת-רובע 13	
13.90%		296	2,130		131 א"ס		
5.38%		119	2,212		132 א"ס		
5.24%		150	2,864		133 א"ס		
23.32%		1,151	4,935		134 א"ס		
20.55%		756	3,679		135 א"ס		
21.63%		1,056	4,881		136 א"ס		
12.19%		291	2,388		137 א"ס		
16.80%		568	3,380		138 א"ס		
18.63%		687	3,688		139 א"ס		
20.63%		11,053	53,575				רובע 2
33.47%		2,625	7,843			תת-רובע 21	
32.95%		983	2,983		211 א"ס		
31.15%		619	1,987		212 א"ס		
35.61%		1,023	2,873		213 א"ס		
18.76%		2,180	11,623			תת-רובע 22	
14.00%		779	5,566		221 א"ס		
22.10%		762	3,448		222 א"ס		

24.49%		639	2,609		223 א"ס		
23.45%		3,106	13,247			תת-רובע 23	
26.15%		489	1,870		231 א"ס		
24.43%		892	3,651		232 א"ס		
23.53%		1,081	4,594		233 א"ס		
20.56%		644	3,132		234 א"ס		
15.06%		3,142	20,862			תת-רובע 24	
18.73%		760	4,058		241 א"ס		
20.02%		677	3,382		242 א"ס		
13.50%		384	2,845		243 א"ס		
11.57%		522	4,512		244 א"ס		
15.59%		568	3,644		245 א"ס		
6.61%		62	938		246 א"ס		
14.43%		111	769		247 א"ס		
8.12%		58	714		248 א"ס		
34.24%		14,112	41,212				רובע 3
47.22%		4,544	9,623			תת-רובע 31	
45.00%		189	420		311 א"ס		
42.17%		1,815	4,304		312 א"ס		
51.96%		2,540	4,888		313 א"ס		
#VALUE!		-	11		314 א"ס		
#VALUE!			315 א"ס		
29.27%		4,751	16,231			תת-רובע 32	
25.13%		1,391	5,535		321 א"ס		
31.74%		579	1,824		322 א"ס		
26.25%		771	2,937		324 א"ס		
27.20%		621	2,283		325 א"ס		
38.03%		1,389	3,652		326 א"ס		
31.36%		4,817	15,358			תת-רובע 33	
47.21%		2,051	4,344		331 א"ס		
47.02%		1,879	3,996		332 א"ס		
14.51%		435	2,998		333 א"ס		
#VALUE!		-	10		334 א"ס		
16.10%		246	1,528		335 א"ס		
8.30%		206	2,482		336 א"ס		
#DIV/0!							
#DIV/0!							
22.44%		52,523	234,073				חיפה
19.59%		6,169	31,485				רובע 1
18.89%		704	3,726			תת-רובע 11	
27.16%		623	2,294		111 א"ס		
5.66%		81	1,432		112 א"ס		
26.83%		2,860	10,659			תת-רובע 12	
32.65%		1,852	5,672		121 א"ס		
20.21%		1,008	4,987		122 א"ס		
15.23%		2,605	17,100			תת-רובע 13	
11.17%		321	2,874		131 א"ס		
9.76%		546	5,594		132 א"ס		
13.36%		527	3,946		133 א"ס		
25.84%		1,211	4,686		134 א"ס		
33.69%		466	1,383				רובע 2
33.69%		466	1,383			תת-רובע 21	
34.48%		20	58		211 א"ס		
33.66%		446	1,325		212 א"ס		
28.35%		1,119	3,947				רובע 3
34.37%		430	1,251			תת-רובע 31	

42.24%		185	438		311 o"א		
29.46%		165	560		312 o"א		
31.62%		80	253		313 o"א		
21.37%		50	234			תת-רובע 32	
22.86%		16	70		321 o"א		
18.18%		16	88		322 o"א		
23.68%		18	76		323 o"א		
25.95%		639	2,462			תת-רובע 33	
25.12%		51	203		331 o"א		
11.28%		15	133		332 o"א		
12.24%		12	98		333 o"א		
2.25%		2	89		334 o"א		
28.83%		559	1,939		335 o"א		
26.85%		10,912	40,636				רובע 4
24.49%		4,310	17,602			תת-רובע 41	
28.17%		1,085	3,852		411 o"א		
21.49%		630	2,931		412 o"א		
26.88%		829	3,084		413 o"א		
21.87%		790	3,613		414 o"א		
#VALUE!		-	23		415 o"א		
27.72%		377	1,360		416 o"א		
21.87%		599	2,739		417 o"א		
31.41%		6,434	20,483			תת-רובע 42	
42.95%		405	943		421 o"א		
23.07%		1,085	4,704		422 o"א		
33.35%		1,836	5,505		423 o"א		
36.38%		1,816	4,992		424 o"א		
29.78%		1,292	4,339		425 o"א		
6.59%		168	2,551			תת-רובע 43	
6.59%		168	2,551		431 o"א		
12.48%		5,097	40,852				רובע 5
10.88%		1,341	12,327			תת-רובע 51	
9.81%		492	5,015		511 o"א		
14.35%		409	2,851		512 o"א		
9.86%		440	4,461		513 o"א		
13.74%		2,410	17,540			תת-רובע 52	
19.71%		334	1,695		521 o"א		
12.20%		142	1,164		522 o"א		
8.55%		30	351		523 o"א		
16.45%		531	3,227		524 o"א		
13.31%		378	2,840		525 o"א		
16.61%		99	596		526 o"א		
13.04%		374	2,867		527 o"א		
30.51%		101	331		528 o"א		
9.42%		421	4,469		529 o"א		
12.25%		1,346	10,985			תת-רובע 53	
10.21%		426	4,171		531 o"א		
13.15%		362	2,753		532 o"א		
14.27%		530	3,713		533 o"א		
8.05%		28	348		534 o"א		
39.47%		11,862	30,050				רובע 6
42.22%		1,799	4,261			תת-רובע 61	
30.59%		182	595		611 o"א		
35.31%		405	1,147		612 o"א		
48.11%		1,212	2,519		613 o"א		
30.35%		2,857	9,414			תת-רובע 62	

נספח מס. 3 : ממצאים נוספים מן המחקר האמפירי

תחושת שייכות לחברה הישראלית והון חברתי מחבר ומגשר

תחושת שייכות לחברה הישראלית וכוונה להמשך מגורים בישראל - ה"ח מחבר וה"ח מגשר קשורים, הן בתחושת השייכות והן בכוונת המשך מגורים בישראל באופן חיובי. מרואיינים בעלי רמת ה"ח המחבר גבוהה הינם בעלי תחושת שייכות חזקה יותר ביחס למרואיינים בעלי רמות נמוכות יותר של ה"ח מחבר. יחס דומה אנו מוצאים בהקשר של הכוונה להמשך מגורים בישראל – בעלי רמת ה"ח מחבר גבוהה יותר בטוחים יותר בהמשך מגוריהם בישראל לעומת בעלי רמות ה"ח מחבר נמוכות יותר. לגבי ה"ח מגשר, ניתן לומר כי בעלי רמות גבוהות יותר של ה"ח מגשר הינם בעלי תחושת שייכות חזקה יותר.

טבלה מס. 3 א': תחושת שייכות לחברה הישראלית לפי הון חברתי מחבר (%)

Table No. 3 (a): Sense of belonging to Israeli society according to bonding social capital (%)

כל המדגם (n=268)	ה"ח מחבר גבוה (n=112)	ה"ח מחבר בינוני - גבוה (n=86)	ה"ח מחבר בינוני - נמוך (n=56)	ה"ח מחבר נמוך (n=14)	הון חברתי מחבר
					תחושת שייכות
24	13	23	39	50	במידה מועטה
42	50	36	39	29	במידה בינונית
34	37	41	22	21	במידה רבה
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 23.74$

טבלה מס. 3 ב': כוונה להמשך מגורים לפי הון חברתי מחבר (%)

Table No. 3 (b): Intention of continuing situated according to bonding social capital (%)

כל המדגם (n=268)	ה"ח מחבר גבוה (n=112)	ה"ח מחבר בינוני - גבוה (n=86)	ה"ח מחבר בינוני - נמוך (n=56)	ה"ח מחבר נמוך (n=14)	הון חברתי מחבר
					כוונה להמשך מגורים
13	4	13	23	36	עוד לא החלטתי
37	37	39	39	21	חושב שכן
50	59	48	38	43	בטוח שכן
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 21.61$

טבלה מס. 3 ג': תחושת שייכות לחברה הישראלית לפי הון חברתי מגשר (%)

Table No. 3 (c): Sense of belonging to Israeli society according to bridging social capital

כל המדגם (n=266)	ה"ח מגשר גבוה (n=73)	ה"ח מגשר בינוני - גבוה (n=105)	ה"ח מגשר בינוני - נמוך (n=46)	ה"ח מגשר נמוך (n=42)	הון חברתי מגשר
					תחושת שייכות
24	10	22	32	43	במידה מועטה
42	46	44	33	40	במידה בינונית
34	44	34	35	17	במידה רבה
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00$, $X^2 = 21.52$

טבלה מס. 3 ד': כוונה להמשך מגורים לפי הון חברתי מגשר (%)

Table No. 3 (d): Intention of continuing situated according to bridging social capital (%)

כל המדגם (n=266)	ה"ח מגשר גבוה (n=73)	ה"ח מגשר בינוני - גבוה (n=105)	ה"ח מגשר בינוני - נמוך (n=46)	ה"ח מגשר נמוך (n=42)	הון חברתי מגשר
					כוונה להמשך מגורים
12	8	11	22	12	עוד לא החלטתי
38	33	39	32	48	חושב שכן
50	59	50	46	40	בטוח שכן
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.192$, $X^2 = 8.69$

הסביבה החברתית – עירוב חברתי בסביבת המגורים

בדקנו את העירוב החברתי המתבטא במידת ההומוגניות/הטרוגניות ברמת הבניין, מיבנן ורובע. להלן מספר טבלאות המציגות את התמהיל החברתי ע"פ נתוני העירייה לעומת התמהיל החברתי, כפי שהוא נתפס בעיניי המרואיינים.

טבלה מס. 4 א': הומוגניות/הטרוגניות "נתפסת" ברמת הבניין לפי רבעים (%)
Table No. 4 (a): Level of Homogeneity / heterogeneity "perceived" by the building
(%) according to quarters

כל המדגם (n=266)	רובע הסיטי % בינוני של עולים (n=66)	רובע ט' % בינוני של עולים (n=54)	רובע י' % גבוה של עולים (n=76)	רובע י"ג % גבוה של עולים (n=70)	רבעים תמהיל חברתי בבניין
50	27	41	55	74	כולם עולים/הרוב עולים
50	73	59	45	26	מעורב / הרוב וותיקים
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 = 32.8$

טבלה מס. 4 ב': הומוגניות / הטרוגניות "נתפסת" ברמת המיבנן לפי רבעים (%)
Table No. 4 (b): Level of Homogeneity / heterogeneity "perceived" by the building
complex according to quarters

כל המדגם n=260	רובע הסיטי % בינוני של עולים n=64	רובע ט' % בינוני של עולים n=53	רובע י' % גבוה של עולים n=70	רובע י"ג % גבוה של עולים n=67	רבעים תמהיל חברתי במבנן
44	12	34	50	75	כולם עולים/הרוב עולים
56	88	66	50	25	מעורב / הרוב וותיקים
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 = 54.59$

טבלה מס. 4 ג': הומוגניות / הטרוגניות "נתפסת" ברמת הרובע לפי רבעים (%)
Table No. 4 (c): Level of Homogeneity / heterogeneity "perceived" by the quarter
according to quarters

כל המדגם n=266	רובע הסיטי % עולים בינוני n=64	רובע ט' % עולים בינוני n=54	רובע י' % עולים גבוה n=76	רובע י"ג % עולים גבוה n=72	רבעים תמהיל חברתי ברובע
40	6	30	47	68	כולם עולים/הרוב עולים
60	94	70	53	32	מעורב / הרוב וותיקים
100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

$p \leq 0.00, X^2 =$

- אהרון-גוטמן, מ. (2005), לתכנן ולחיות את עיר הלאום המודרנית: על גבולות ומגבלות האזרחיות בישראל של שנות ה-2000. חיבור על מחקר לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, במסגרת החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, הפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת תל-אביב.
- אהרון-גוטמן, מ. (2010), "כלוב הברזל של האתניות", סוציולוגיה ישראלית – כתב עת לחקר החברה בישראל, י"ב (1): 201-181.
- בליימן, מ. (2004), התארגנות קהילתית לאספקת שירותים ומשמעויותיה לתכנון עירוני, חקר מקרה: קהילת עולים בחיפה. חיבור על מחקר לקבלת תואר מגיסטר למדעים, במסגרת המסלול לתכנון ערים ואזורים, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, חיפה: הטכניון.
- גונן, ע. (1995), "בין עיר לפרבר", אופקים בגיאוגרפיה, 44-45: 139-140.
- גייקובס, ג. (1961), מותן וחייהן של ערים אמריקאיות גדולות. תרגום מאנגלית: מרים טליתמן, תל-אביב: הוצאת בבל.
- הכהן, ד. (2001), "עלייה וקליטה", בתוך: יער, א. ושביט, ז. (עורכים), מגמות בחברה הישראלית, כרך א', תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה: 447-456; 477-465.
- הרץ, י., פוגל, א. ושוורץ, ד. (1996), תכנית מיתאר – אשדוד, אדריכלים ומתכנני ערים בע"מ.
- זוסמן-דרוקר, ה. (1998), מגורים הומוגניים או הטרוגניים: עמדות והתנהגות בקרב יהודים "דתיים מודרניים" בעיר רעננה. חיבור על מחקר לקבלת תואר מגיסטר למדעים, במסגרת המסלול לתכנון ערים ואזורים, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, חיפה: הטכניון.
- זיפלינגר, י. (2005), קידום צדק חברתי באמצעות חידוש עירוני: עיון תיאורטי ומחקר אמפירי באור יהודה. חיבור לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, במסגרת המסלול לתכנון ערים ואזורים, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, חיפה: הטכניון.
- חאגי' יחיא, ה. (2003), סמיכות מגורים בין ערבים ויהודים: נקודת המבט של ערבים המתגוררים בנצרת עילית. חיבור על מחקר לקבלת תואר מגיסטר למדעים, במסגרת המסלול לתכנון ערים ואזורים, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, חיפה: הטכניון.
- חסון, ש. (1992), הגל הגדול: העדפות דיור ובחירת מקום מגורים של עולי ברית המועצות, ספטמבר 1989 עד מאי 1991, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- כרמון, נ. (1975), השגת מטרות חברתיות באמצעות מדיניות שיכון – התפתחות השאיפה ובדיקת האפשרות. חיבור על מחקר לקבלת תואר דוקטור למדעים, חיפה, הטכניון, המסלול לתכנון ערים ואזורים.
- כרמון, נ. (1990), "העלייה מברית המועצות לישראל: היקפה, אופיה ופתרונות הדיור הדרושים לה", תכנון סביבתי, חוברת 42-43: 26-40.
- כרמון, נ. (1999), "מדיניות השיכון של ישראל: 50 השנים הראשונות", בתוך: נחמיאס, ד. ומנחם, ג. (עורכים), המדיניות הציבורית בישראל, תל-אביב: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- לבנון, י. (2004), מקומן של רשימות תפוצה מקומיות בדוא"ל בבניית רשת חברתית מקומית והון חברתי קהילתי. חיבור על מחקר לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- ליסציה, ס. ופרס, י. (2000), "עולי חבר העמים – גיבוש זהות ותהליכי אינטגרציה", סוציולוגיה ישראלית, ג' (1): 7-30.
- ליסק, מ. (1995), העולים מחבר העמים בין התבדלות לסגרגציה, ירושלים: המרכז לחקר המדיניות החברתית.

- לשם, א. וליסק, מ. (2001), "התגבשותה החברתית והתרבותית של הקהילה הרוסית בישראל" עמ' 27-77, מתוך: לשם, א. וליסק, מ. (עורכים), *מרוסיה לישראל – זהות ותרבות במעבר*, תל-אביב: אדום – הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- מנחם, ג. ולהט, ל. עם סימן טוב א. (2006), "הון חברתי, משילות, דמוקרטיה ותפוקות מדיניות: ניתוח מושגי וכמה הערות על ההקשר הישראלי", *סוציולוגיה ישראלית*, 2(2): 397-424.
- משיח-איזנברג, מ. (2006), *יישומים סטטיסטיים במחשב בשיטות צעד אחר צעד*, רעננה: הוצאת לומדון.
- נודלמן, ר. (1997), "בחיפוש אחר עצמנו", *יהודי ברית המועצות במעבר*, 3(18): 19-40.
- סולודקינה, מ. (1995), "גורמים לא חומריים והשפעתם על הקליטה", *יהודי ברית המועצות במעבר*, 2(17): 166-175.
- סיקרון, מ. ולשם, א. (1998), *דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של עולי ברית המועצות לשעבר, 1990-1995*. ירושלים: מאגנס.
- עיריית אשדוד - היחידה לתכנון אסטרטגי (2007), *שנתון סטטיסטי 2006/7*, אשדוד.
- עיריית אשדוד - היחידה לתכנון אסטרטגי (2007), *שנתון סטטיסטי 2007/8*, אשדוד.
- פויון, א. (2007), *חוסן הקהילה, הון חברתי בקיבוץ, רמת אפעל: יד טבנקין*.
- פוקוימה פ. (1999), *עניין של אמון, הוצאת אור עם*.
- פרס, י. ובן רפאל, א. (2006), *קירבה ומריבה – שסעים בחברה הישראלית, הוצאת עם עובד*.
- צפדיה, א. ויעקובי, ח. (2007), "רב תרבותיות, לאומיות והפוליטיקה של העיר: המקרה של אשדוד", *סוציולוגיה ישראלית*, 1(1): 127-148.
- קלוש, ר. (1991), *עיונים בגלגוליו של רעיון השכונה*. חיבור לתואר דוקטור לפילוסופיה, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, חיפה: הטכניון.
- רייכמן, ר. (2009), "הגירה לישראל: מיפוי מגמות ומחקרים אמפיריים 1990-2006", *סוציולוגיה ישראלית*, י" (2): 339-379.
- שדמות – מרכז למנהיגות בקהילה, (2010), *לשם שינוי ביחד: בינוי קהילה – פיתוח הון חברתי כבסיס לקהילתיות מתחדשת, אורנים – המכללה האקדמית לחינוך: הוצאה לאור – השירות לעבודה קהילתית, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, תל-אביב*.
- שובי-הרצברג, ח. (1998), *תפקידים של מהגרים/עולים בהתחדשות שכונות עירוניות: חקרי אירוע של הדר הכרמל ונווה דוד בעיר חיפה*. חיבור על מחקר לקבלת תואר מגיסטר למדעים, במסגרת המסלול לתכנון ערים ואזורים, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, חיפה: הטכניון.
- שלהב, י. ופרידמן, מ. (1989), *התפשטות תוך הסתגרות: הקהילה החרדית בירושלים*. ירושלים: מכון לחקר ישראל.
- תוכן, (2001), *תכנית אסטרטגית יישומית לפיתוח התעסוקה באשדוד*, אשדוד: תוכן ואורנית גל.
- תלמוד, א. ובראט, ו. (2003), "הון חברתי: סקירה ביקורתית ומבט מהסוציולוגיה של הרנטה", *סוציולוגיה ישראלית*.

Aldridge S., Halpern D. & Fitzpatrick, S. (2002), *Social Capital – A Discussion Paper*. London: Prime Minister's Strategy Unit.

Al-Haj, M & Leshem, E. (2000), *Immigrants from the Former Soviet Union in Israel: Ten Years Late*,. Haifa: The Center for Multiculturalism and Educational Research. University of Haifa.

Al- Haj, M. (2004), *Immigration and Ethnic Formation in a Deeply Divided Society: The Case of The 1990s Immigrants from the Former Soviet Union in Israel*. Leiden, The Netherlands: Brill.

Amit, K. and Fleischer, N. (2005), "Between Social Resilience and Social Capital in: Friedland, N., Arian, A., Kirschenbaum, E., Amit, K. and Fleischer, N., *The Concept of Social Resilience*, Haifa: Samuel Neaman Institute.

Andrews, H.F. (1986), "The Effects of Neighborhood Social Mix on Adolescents' Social Networks And Recreational Activities", *Urban Studies*. 23: 501-517.

Atkinson, R. and Kintrea, K. (2000), "Owner-Occupation, Social Mix and Neighborhood Impacts", *Policy & Politics*, 28(1): 93-108.

Baron, J., and Hannan, M. (1994), "The Impact of Economics on Contemporary Sociology", *Journal of Economic Literature*. 32: 1111-1146.

Baron, S., Field, J., Schuller, T. (2000), *Social Capital: Critical Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Berkman, L.F. and Glass, T. (2000), "Social Integration, Social Networks, Social Support and Health", in: Berkman, L.F. and Kawachi, I. (eds.), *Social Epidemiology*. DUP.

Bothwell, S.E., Gindorz, R., and Lang, R.E. (1998), "Restoring Community Through Traditional Neighborhood Design: A Case Study of Diggs Town Public Housing", *Housing Policy Debate*.. 9, (1+4): 89-114.

Bjornskov, C. and Svendsen, G.T. (2005), *Measuring Social Capital – Is There A Single Underlying Explanation?*, A Working Paper 03-5, Denmark: The Department of Economics, Aarhus School of Business.

Boal, F.W. (1981), "Ethnic Residential Segregation, Ethnic Mixing and Resource Conflict: A Study in Belfast, Northern Ireland", in: Peach C., Robinson, V. and Smith, S. (eds.), *Ethnic Segregation in Cities*. London: Croom Helm, 235-251.

Bourdieu, P. (1985), "The Forms of Capital" in: Richardson, J.G. (ed), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*.. 241-258, New York: Greenwood.

Bourdieu, P. (1986), "The Forms of Capital" in: Richardson, J. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. 241-248, New York: Greenwood

Braham, J. and Rahn, W., (1997), "Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of

Social Capital", *American Journal of Political Science*. 41 (3): 999-1023.

Briggs, Xavier S. (1997), *Social Capital and the Cities: Advice to Change Agents*. Presented as an International Workshop on Community Building, Italy: The Rockefeller Foundation, Bellagio.

Briggs, Xavier S. (1997), "Moving Up versus Moving Out: Neighborhood Effects in Housing Mobility Programs", *Housing Policy Debate*. 8 (1): 195-234.

Briggs, Xavier S. (1997), "Social Capital and the Cities: Advice to Change Cities", *National Civic Review*, 86(2): 111-117.

Briggs, Xavier S. (2003), "Bridging Networks, Social Capital and Racial Segregation in America", *Faculty Research Working Paper Series*, John F. Kennedy School of Government, Harvard University.

Briggs, Xavier S. (2004), "Social Capital: Easy Beauty or Meaningful Resource?", *Journal of the American Planning Association*. 70 (2): 151-158.

Brophy, P.C. & Smith, R.N., (1997), "Mixed-Income Housing: Factors for Success", *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*. 3(2): 3-31

Burt, R. (1992), *Structural holes: The Social Structure of Competition*, Cambridge: Harvard University Press.

Calavita, N. & Grimes, K. (1998), "Inclusionary Housing in California, The Experience of Two Decades", *Journal of The American Planning Association*. 64 (2): 150-169.

Carmon, N., (1976), "Social Planning of Housing", *Journal of Social Policy*. 5(1): 49-59.

Carmon, N. (1996), "Immigration and Integration in Post-Industrial Societies: Qualitative and Quantitative Analysis". In: Carmon, N. (editor), *Immigration and Integration in Post-Industrial Societies: Theoretical Analysis and Policy Implications*. London: Macmillan, 21-35.

Carmon, N. (2001), "Neighborhood" In: Smelser, N.J. and Baltes, P.B. (eds.), *International Encyclopedia for the Social and Behavioral Science*. Vol. 15, Oxford: Elsevier Science, 10490 – 10496.

Carpenter, J.P., Amrita, G.D. & Takahashi, L.M. (2004), "Social Capital and Trust in South-East Asian Cities", *Urban Studies*. 41 (4): 853-874.

Castles, S. and Miller, M.J. (1998), *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Second Edition, London: Macmillan.

Chiesura, A. and De Groot, R. (2003), "Critical Natural Capital: A Socio – Cultural Perspective", *Ecological Economics*. 44 (2-3): 219-231.

Cole, I. and Goodchild, B. (2001), "Social Mix and the "Balanced Community" in British Housing Policy – A Tale of Two Epochs", *Geojournal*. 51: 351-360.

- Coleman, S. James., (1988), "Social Capital in the creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*. 94 (supplement): 95-120.
- Coleman, J., (1990), *Foundation of Social Theory*. Cambridge: Belknap.
- Coleman, J., (1997), "Social Capital in the Creation of Human Capital" in: Halsey, H., Lauder, H., Brown, P., and Wells, A. (eds.), *Education, Culture, Economy and Society*. Oxford: Oxford University Press, 80-95.
- Cusack, T., (1999), "Social Capital, Institutional Structures and Democratic Performance: A Comparative Study of German Local Governments", *European Journal of Political Research*. 35: 1-34.
- Dansereau, F., Germain, A. & Eveillard, C., (1997), "Social Mix: Old Utopias, Contemporary Experience and Challenges", *Canadian Journal of Urban Research*. 6 (1): 1-24.
- Dawkins, C.J. (2006), "Are Social Networks the Ties that Bind Families to Neighborhoods?", *Housing Studies*. 21 (6): 867-881
- DeFilippis, J. (2001), "The Myth of Social Capital in Community Development", *Housing Policy Debate*. 12, (4): 781-806.
- DiPasquale, D. and Glaeser, E. L. (1999), "Incentives and Social Capital: Are Homeowners Better Citizens?", *Journal of Urban Economics*. 45: 354-384.
- Domaian & Rosenbaum Tamari (1999), "Immigrants from the Former Soviet Union and their Social Integration in the Israeli Society: Expectations and Realities, *International Review of Sociology*, 9(2).
- Entzinger, H. and Biezeveld, R. (2003), "Benchmarking in Immigrant Integration", *Research Report for the European Commission*, Rotterdam, Erasmus University.
<http://migransintegracio.hu/uploads/pdf/328.pdf>.
- Esser, H. (2006), "Migration, Language and Integration", *AKI Research Review 4*, Programme on Intercultural Conflicts and Societal Integration, Social Science Research Center Berlin.
http://193.174.6.11/alt/aki/files/aki_research_review_4.pdf
- Ferman, B. (2006), "Leveraging Social Capital", in: Dilworth, R. (ed.), *Social Capital in the City: Community and Civic Life in Philadelphia*. Philadelphia: Temple University Press.
- Fernandez, M. & Nichols, L., (2002), "Bridging and Bonding Capital: Pluralist Ethnic Relations in Silicon Valley", *International Journal of Sociology and Social Policy*. 22 (9,10): 104-122.
- Flora, L.J., Sharp, J. & Flora, C., (1997), "Entrepreneurial Social Infrastructure and Locally Initiated Economic Development in the Nonmetropolitan United State, *The Sociological Quarterly*. 38 (4): 623-645.
- Foley, M. and Edwards, B. (1999), "Is it time to disinvest in social capital?", *Journal of Public Policy*. 19

- Fukuyama, F., (1999), *Social Capital and Civil Society*. The Institute of Public Policy George Mason University.
- Fukuyama, F., (2001), "Social Capital, Civil Society and Development", *Third World Quarterly*. 22(1): 7-20.
- Gans, H. (1961), "The Balanced Community", *Journal of the American Institute of Planners*. 27 (2): 176-184.
- Granovetter, M. (1973), "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*. 78: 1360-1380.
- Greenbaum, S.D. and Greenbaum, P.E. (1985), "The Ecology of Social Networks in Four Urban Neighborhoods", *Social Networks*, 7 (1): 47-76.
- Gress, J. (2004). "Sowing the Seeds of Social Capital", *Journal of the American Planning Association*. 70 (2): 176-183.
- Hall, P. (1999), "Social Capital in Britian", *British Journal of Political Science*. 29 (3): 417-461.
- Hampton, K., Quan Hasse, A., Wellman, B. and Witte J. (2002), *Capitalizing on the Internet – Social Contact, Civic Engagement and Sense of Community*. Working Paper.
- Hanifan, L.J. (1920), *The Community Center*. Boston: Silver, Burdett.
- Healy, T. (2003), "Social Capital: Challenges for its Measurement at International Level", *Workshop: Social Capital and Economic Development*. Anniversary Conference on Sustainable Ties in the Information Society.
- Helibrunn, S. and Kushirovich, N. (2007), "Immigrant and Indigenous Enterprises: Similarities and Differences", *International Journal of Business Performance Management*, 9 (3): 344-361.
- Hibbit, K., Jones, P. and Meegan, R. (2001), "Tackling Social Exclusion: The Role of Social Capital in Urban Regeneration on Merseyside – From Mistrust to Trust?", *European Planning Studies*. 9 (2): 141-161.
- Hudson, L. and Chapman, C. (2002), *The Measurement of Social Capital in the United States*. Paper Prepared for the International Conference on the Measurement of Social Capital, London.
- Ingellhart, R. (1997), *Modernisation and Post-modernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inkeles, A. (2000), "Measuring Social Capital and its Consequences", *Policy Science*. 33: 245-268.
- Isaacs, R. R. (1948), "The Neighborhood Theory: An Analysis of its Adequacy", *Journal of the American Institute of Planners*. 14, (2): 15-23.
- Jackman, R.W., (2001), Social Capital, in: Smelser, N.J (ed.), *The International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Elsevier Science Ltd.

- Jacobs, J., (1961), *The Death and Life of Great American Cities: The Failure of Town Planning*. New York: Random House.
- Johnston, R.J., Gregory, D., Pratt, G., and Watts, M. (eds.) (2000), *The Dictionary of Human Geography*. forth edition, Blackwell Publishers, Malden Mass.
- Jupp, B. (1999), *Living Together: Community Life on Mixed Tenure Estates*. London: Demos.
- Katz, P. (1994), *The New Urbanism: Toward an Architecture of Community*, McGraw – Hill Professional.
- Kawachi, I., Kennedy, B.P, Lochner, K. and Prothrow – Stith, D. (1997), "Social Capital, Income Inequality, and Mortality", *American Journal of Public Health*. 87(9): 1491-1498.
- Kavanaugh, A.L. and Patterson, S.J. (2001), "The Impact of Community Computer Networks on Social Capital and Community Involvement", *American Behavioral Scientist*. 45 (3): 496-509.
- Khadduri, J. & Martin, M. (1997), "Mixed Income Housing in the HUD Multifamily Stock", *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*. 3 (2): 33-69.
- Knack, S. & Keefer, P., (1997), "Does Social capital have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation", *Quartely of Economic*. 112: 1251-1288.
- Kolankiewicz, G. (1996), "Social Capital and Social Change", *The British Journal of Sociology*, 47 (3): 427- 441.
- Kostakis, D. (1996), "Are They Really Greeks? The Resettlement Experience of the Former Soviet Citizens of Greek Origin in Greece and the Reactions of the Receiving Society", *Proceedings of the Second International Workshop on Ethnic Diasporas and Repatriate Migration*. 129-138, Frankfurt.
- Kreuter, M. (1997), *National Level Assessment of Community Health Promotion Using Indicators of Social Capital. WHO/EURO Working Group Report*, Atlanta: CDC.
- Krishna, A. and Uphoff, N. (1999), *Mapping and Measuring Social Capital: A Conceptual and Empirical Study of Collective Action for Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan India: Forthcoming as a Publication of the Social Development Department, The World Bank*.
- Leenders, R. Th.A.J., Gabbay, S.M., (1999), *Corporate Social Capital and Liability*. Chapter 1, Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers.
- Leo, J. (2007), Bowling with our Own: Robert Putnam's Sobering New Diversity Research Scares its Author, *City Journal*, June 25, 2007.
- Leshem, E. and Lissak, M. (1999), "Development and Consolidation of Russian Community in Israel", in: Weiss, S. (ed.), *Roots and Routs: Ethnicity and Migration in Global Perspective*, 136-171. Jerusalem: Magnes Books.
- Levi, M., (1996), "Social and Unsocial Capital: A Review Essay of Putnam's "Making Democracy

Work", *Politics and Society*. 24 (1), 45-55.

Light, I., (2004), "Social Capital's Unique Accessibility", *Journal of the American Planning Association*. 70 (2), 145-150.

Lin, N. (2001), "Building a Network Theory of Social Capital", in: Lin, N., Cook, K. and Burt, R. (eds.), *Social Capital – Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter.

Lillevialle, M. (1996), "The Psychosocial Aspects of the Acculturation Process among Ethnic Finnish Immigrants from the Former Soviet Union", *Proceedings of the Second International Workshop on Ethnic Diasporas and Repatriate Migration*. 117-123, Frankfurt.

Lomas, J., (1998), "Social Capital and Health: Implication for Public Health and Epidemiology", *Social Science and Medicine*. 47(9): 1181-1188.

Menachem, G. and Geijst, I. (2000), "Language and Occupation among Soviet Immigrants to Israel in the 1990s in: Olshtain, E. and Horenczyk, G. (eds.), *Language, Identity and Immigration*, 301-324. Jerusalem: Magnes Books.

Mumford, L. (1954), "In Defense of the Neighborhood", *Town Planning Review*. 25 (1): 256-270.

Nahapiet, J., and Ghoshal, S., (1998), "Social Capital, Intellectual Capital and Organizational Advantage", *The Academy of Management Review*. 23 (2): 242-266.

Narayan, D. and Pritchett, L. (1999), "Cents and Sociability: Household Income and Social Capital in Rural Tanzania", *Economic Development and Culture Change*. 47(4): 871-879.

Naveh et. Al., Noam, G. and Benita, E. (1995), *The Employment and Economic Situation of Immigrants from the Former Soviet Union: Selected Findings from a National Employment Survey*. Jerusalem: JDC – Brookdale Institute of Gerontology and Human Development.

Newton, K., (1997), "Social Capital and Democrac", *American Behavioral Scientist*. 40 (5): 574-585.

Newton, K., (1999), "Social Capital and Democracy in Modern Europe", in: Van Deth, J.W., Maraffi, M., Newton, K., and Whiteley, P.F., *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.

Ostendorf, W., Musterd, S. and De Vos, S. (2001), "Social Mix and the Neighborhood Effect – Policy Ambitions and Empirical Evidence", *Housing Studies*. 16, (30): 371-380.

Ostrom, E., (1994), "Constituting Social Capital and Collective Action", *Journal of Theoretical Politics*. 6(4): 527-562

Peach, C. (2000), "The Consequences of Segregation" in: Boal, W.F. (ed.), *Ethnicity and Housing Accomodating Differences*, Ashgate. 10-26.

Perry, C. (1929), "The Neighborhood Unit, A Scheme of Arrangement for the Family – Life Community", Reprint in: *Neighborhood and Community Planning, Regional Survey of New York and its Environs*. vol. VII, 1974.

Petro, N.N., (2001), "Creating Social Capital in Russia: the Novgorod Model", *World Development*. 29: 229-245

Portes, A., (1995), "Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", in: Portes, A., (ed.), *The Economic Sociology of Immigration*. New York: Russell Sage Foundation, 1-41.

Portes, A., (1998), "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", *Annual Review of sociology*. 24: 1-24.

Portney, K.E. and Berry, J.M., (1997), "Mobilizing Minority Communities: Social Capital and Participation in Urban Neighborhoods", *American Behavioral Scientist*, 40 (5): 632-644.

Purdue, D. (2001), "Neighbourhood Governance: Leadership, Trust and Social Capital", *Urban Studies*. 38 (12): 2211-2224.

Putnam, R.D., (1993a), "The Prosperous Community - Social Capital and Public Life", *The American Prospect*. 4 (13).

Putnam, R.D., (1993b), *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.

Putnam, R.D., (2000), *Bowling Alone*. New York: Simon & Schuster.

Putnam, R.D. (2001), "Social Capital Measurement and Consequences", *Canadian Journal of Policy Research*. 2: 1-15.

Putnam, R. (2007), "Diversity and Community in Twenty-First Century", *Scandinavian Political Studies*, 30 (2): 137-174

Reingold, D.A., Van Ryzin, G. and Ronda, M., (2001), "Does Urban Public Housing Diminish the Social Capital and Labor Force Activity of Its Tenants?", *Journal of Policy Analysis and Management*. 20 (3): 485-504.

Remenick, L. (1998), "Identity Quest among Russian Jews of the 1990s: Before and After Emigration" In: Krausz E. and Tulea, G. (eds.) *Jewish Survival: The Identity Problem at the Close of the 20th Century*. New Brunswick & London Transaction, 241-258.

Remenick, L. (1999), "Women with a Russian Accent in Israel. On the Gender Aspects of Immigration", *The European Journal of Women's Studies*, 6(4): 441-461.

Remenick, L. (2003a), "The 1.5 Generation of Russian Immigrants in Israel: Between Integration Sociocultural Retention", *Journal of Transnational Studies*, 12(1): 39-66.

Remenick, L. (2003b), "What Does Integration Mean? Social Insertion of Russian Immigrants in Israel", *Journal of International Migration and Integration*, 4 (1): 23-49.

Robison, L., Schmid, A. and Siles, M., (2002), "Is Social Capital Really Capital?", *Review of Social Economic*. Vol LX/1

- Rosenbaum, J.E., Stroh, L. Flynn, C.A. (1998), "Lake Parc Place: A Study of Mixed Income Housing", *Housing Policy Debate*. 9 (4): 703-740.
- Rohe, W.M. and Stewart, L.S. (1996), "Homeownership and Neighborhood Stability", *Housing Policy Debate*, 7 (1): 37-81.
- Rohe, W.M. (2004), "Building Social Capital Through Community Development", *Journal of the American Planning Association*, 70 (2): 158-164.
- Rose, R. (2000), "Getting Things Done in an Antimodern Society: Social Capital Network in Russia", in: Dasgupta, P. and Serageldin, I., *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, 147-171. Washington, D.C: World Bank.
- Rosenbaum, J.E., Stroh, L.K. and Flynn, C.A. (1998), "Lake Parc Place: A Study of Mixed-Income Housing", *Housing Policy Debate*, 9 (4): 703-740.
- Saegert, S., Winkel, G. (1998), "Social Capital and the Revitalization of New York City's Distressed Inner City Housing", *Housing Policy Debate*, 13 (1): 189-226.
- Saegert, S., Winkel, G. and Swartz, C., (2002), "Social Capital and Crime in New York City's Low Income Housing", *Housing Policy Debate*. 13 (1): 189-226.
- Sampson, R., Raudenbush, S., and Earls, F., (1997), "Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy", *Science*. 277: 918-924.
- Sarkissian, W., (1976), "The Idea of Social Mix in Town Planning: An Historical Review", *Urban Studies*. 13: 231-246.
- Schafft, K.A. & Brown, D.L. (2000), "Social Capital and Grassroots Development: the Case of Roma Self-Governance in Hungary", *Social Problems*. 47: 201-219.
- Schneider, M., Paul, T. and Melissa, M., (1997), "Institutional Arrangements and the Creation of Social Capital: The Effects of Public School Choice", *American Political Science Review*. 91: 82-93.
- Schnur, O. (2005), "Exploring Social Capital as an Urban Neighbourhood Resource: Empirical Findings and Strategic Conclusion of a Case Study In Berlin – Moabit", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 96 (5): 488-505.
- Schuller, T., Baron, S. and Field, J. (2000), "Social Capital: A Review and Critique" in: Baron, S., Field, J. and Schuller, T. (eds.), *Social Capital: Critical Perspective*, Oxford.
- Schwartz, A. & Tajbaakhsh, K., (1997), "Mixed-Income Housing: Unanswered Questions", *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*. 3 (2): 71-92.
- Silver, C. (1985), "Neighborhood Planning in Historical Perspective", *Journal of the American Planning Association*. 51(2): 161-174.
- Sirianni, C. and Friedland, L. (1998), *Civic Innovation in America*, Berkeley: University of California

Press.

Skidmore, P., Bound, K. and Lownsborough, H. (2006), *Community Participation – Who Benefits?*, Joseph Rowntree Foundation.

Skocpol, T. (1996), "Unravelling from Above", *The American Prospect*, 25: 20-25.

Smallacomb, P.S. (2006), "Rootedness, Isolation and Social Capital in an Inner – City White Neighborhood", in: Dilworth, R. (ed.), *Social Capital in the City: Community and Civic Life in Philadelphia*. Temple University Press, 177-196.

Smith, G., (1998), "A Very Social Capital: Measuring the Vital Signs of Community Life in Newham" in: Knight et al. (eds.), *Building Civil Society: Current Initiative in Voluntary Action*. West Malling: Chrities Aid Foundation, 51-73.

Solow, R. (2000), "Notes on Social Capital and Economic Performance" in: Dasgupta, P. and Serageldin (eds.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, Washington, DC: World Bank, 6-10.

Teachman, J., Paasch, K., and Carver, K., (1997), "Social Capital and the Generation of Human Capital", *Social Forces*. 75 (4): 1343-1359.

Temkin, K. & Rohe, W.M., (1998), "Social Capital and Neighborhood Stability: An Empirical Investigation", *Housing Policy Debate*. 9 (1+4): 61-88.

Uslaner, E. and Conley, R., (2003), "Civic Engagement and Particularized Trust, The Ties that Bind People to their Ethnic Communities", *American Politics Research* 31 (4): 331-360.

Van Hear, N. (1998), *Newdiasporas: The Mass Exodus, Dispersal and Regrouping of Migrant Communities*, London: University of London Press.

Van Kempen, R. & Van Weesep, J. (1998), "Ethnic Residential Patterns in Dutch Cities: Backgrounds, Shifts and Consequences", *Urban Studies*. 35 (10): 1813-1833.

Van Vliet, W. (1985), "Housing Policy as A Planning Tool", *Urban Studies*. 22: 105-117.

Vidal, A. (2004), "Building Social Capital to Promote Community Equity", *Journal of the American Planning Association*. 70 (2): 164-168.

Wellman, B., Quan-Haase, A., Witte, J. and Hampton, K. (2002), "Capitalizing on the Internet: Network Capital, Participatory Capital and Sense of Community" in: Wellman, B. and Haythornwaite, C. (eds.) *The Internet in Everyday Life*, Oxford: Blackwell.

Whiteley, P.F., (1999), "The Origins of Social Capital", in: Van Deth, J.W., Maraffi, M., Newton, K., and Whiteley, P.F., *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.

Whiteley, P.F., (2000), "Economic Growth and Social Capital", *Political Studies*. 48 (3): 443-466.

Wilson, P.A. (1997), "Building Social Capital: A Learning Agenda for the Twenty-first Century",

Urban Studies. 34 (5-6): 745-760.

Woolcock, M. (1998), "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*. 27 (2): 151-208.

Woolcock, M. (2004), "Why and How Planners Should Take Social Capital Seriously?", *Journal of the American Planning Association*, 70 (2): 183-188.

Woolcock, M. and Narayan, D. (2004), "Implications for Development Theory, Research and Policy", *World Bank Research Observer*, 15(2): 225-249.

Yiftachel, O. & Carmon, N., (1997), "Socio-Spatial Mix and Inter-Ethnic Attitudes: Jewish Newcomers and Arab-Jewish Issues in the Galilee", *European Planning Studies*. 5(2): 215-237.

אתרי אינטרנט שנצפו:

www. Ashdod.muni.il - אתר האינטרנט של עיריית אשדוד

World Bank (1998), The Social Capital Initiative,
<http://www.inform.umd.edu/IRIS/soccap.html>

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה
<http://www/cbs/gov/il>

OECD (2011), Society at a Glance 2011 – OECD Social Indicators
www.oecd.org/els/social/indicators/SAG

OECD, Better Life Initiative Compendium of OECD Well-Being Indicators
www.oecd.org/dataoecd/4/31/47917288/pdf

פירוט הראיונות הפתוחים באשדוד

- 18.3.2005 – ראיון (ראשון) עם אדר' חיה גרינברגר, מנהלת אגף התכנון, עיריית אשדוד.
- 27.7.2005 – ראיון (ראשון) עם אינג' צביקה גרוסמן, מנהל יחידת המיחשוב, עיריית אשדוד.
- 10.8.2005 – ראיון עם גב' גלית רוזן, מנהלת לשכת הרווחה (רבעים י' ו – י"ג), עיריית אשדוד.
- 21.5.2006 – ראיון (ראשון) עם ד"ר לאה שמיר – שנאן, מנהלת היחידה לתכנון אסטרטגי, עיריית אשדוד.
- 22.5.2006 – ראיון עם שלום לוטטי, מנהל מתנ"ס "דיונה" (רבעים י' ו – י"ג).
- 22.5.2006 – ראיון (ראשון) עם גב' מרינה אוסטרובסקי, רכזת קהילה וקליטה, מתנ"ס רובע ט'.
- 22.5.2006 – ראיון עם אינג' ארקדי ברובר, מנהל מחלקת תשתיות ויו"ר ועד תושבים רובע ט'.
- 29.12.2006 – ראיון עם יוסי בצלאל, מנהל מתנ"ס "דיונה" (רבעים י' ו – י"ג).
- 11.10.2007 – ראיון עם צביה כלפון, מנהלת מתנ"ס רובע ט'.
- 20.10.2007 - ראיון (שני) עם אדר' חיה גרינברגר, מנהלת אגף התכנון, עיריית אשדוד
- 6.11.2007 - ראיון (שני) עם אינג' צביקה גרוסמן, מנהל יחידת המיחשוב, עיריית אשדוד.
- 16.12.2007 – ראיון (שני) עם גב' מרינה אוסטרובסקי, רכזת קהילה וקליטה, מתנ"ס רובע ט'.
- 23.1.2008 - ראיון (שני) עם ד"ר לאה שמיר – שנאן, מנהלת היחידה לתכנון אסטרטגי, עיריית אשדוד.

Abstract

The research investigates the concept of social capital in the contexts of urban planning and immigrant absorption. The research is aimed at contributing theoretically to the study of the concept in these two contexts, in addition to showing the relevance and potential benefit of social capital to decision-making in those fields.

Social capital is composed of links between people in a family, community, and society, which are used as resources that enable the individual and the group to advance their goals. Social capital complements the concepts of economic capital and human capital, with the claim that people's activities are shaped not only by human and financial resources, but also by their social relations. Social capital is thought to be the most popular export of sociological theory; it has been absorbed as part of the ordinary language of academics and professionals in various fields, of decision-makers and journalists. Many welcome discussion on kinds of capital that are not monetary, and yet, have great and significant influence on diverse aspects of life, from personal health and security to vivid democracy and flourishing economy.

Thousands of researches have examined aspects of social capital in the last twenty years, but almost all dealt with social capital as a community resource. An important contribution of this research is throwing a new light on social capital as an individual resource, contending that it should be defined differently than the communal concept. Accordingly, the following definition was formulated: social capital is an individual resource, composed of personal social contacts that a person have used or can potentially use to further his/her interests and/or overcome difficulties in his/her path. Trust and reciprocity are a common consequence and not a necessary component of individual social capital. This stands in contrast to community social capital, which has no meaning without the component of reciprocity and probably also trust; therefore, these two should be included in the definition and measurement of community social capital.

In the last decade, an addition to the research was the differentiation between bonding social capital and bridging social capital. Bonding social capital is the strongest form of social capital that is common within extended families and members of the same ethnic group; this form is built on shared identity. Bridging social capital links people of different social groups, different by race or ethnicity or socio-economic status. A common claim is that the two kinds of social capital contradict each other by their very nature; that bonding social capital is exclusive and cannot live together with bridging social capital, which is inclusive. The findings of this research do not support this widespread claim: In the population investigated a high degree of compatibility was found between the two kinds of social capital; those who had high bonding social capital tended to have high bridging social capital.

The research model presents the research variables and the links among them. At its centre stands the social capital, which serves both as a dependent variable that can be influenced by a series of socio-demographic variables and planning variables, and as an independent variable that with the previous ones can influence the integration of new immigrants in Israeli society. The research design allows us to draw cause and effect conclusions due to observing three basic rules of causal analysis: adequate knowledge about the temporal order of the relevant phenomena, a significant correlation between the phenomena examined, and control of other variables that could have influenced the result.

The model was examined by empirical work that was conducted among immigrants from former USSR living in Ashdod, the city that was planned for immigrant absorption and its leaders invested deliberate efforts in attracting immigrants to the city and absorbing them. In order to focus on testing the research model and with the aim of reducing the number of intervening variables, the selected sample included only immigrants of working age (30-60) from the European states of USSR (almost only Russia and the Ukraine), who arrived in Israel in the years 1996-2004 and live in four urban quarters of Ashdod. The quarters differ from each other in several planning characteristics and the rates of immigrants living in them: in the 10th and 13th Quarters, immigrants constitute approximately two-thirds of the residents, while in the 9th and the City Quarters, a third of all residents are immigrants. The sample included 269 women and men who were interviewed in their homes at the beginning

of 2008, by means of a structured research questionnaire. Developing the questionnaire required a preliminary research, based on a qualitative approach that revealed the cultural and local background and that helped to formulate the questions. This preliminary research included interviews with officials and professionals in Ashdod municipality and in several social services in the selected quarters.

The research findings point to swift and high level of immigrant absorption from the functional-instrumental point of view. Of the interviewees in Ashdod, 88% stated that their fluency in Hebrew was good to very good and 98% were employed, most of them in work similar to what they had done abroad. Living conditions, starting from the size of the apartment and including services nearby, were rated good to very good, and most interviewees were satisfied with them. These findings are more positive than findings of previous research on immigrants to Israel in the 1990s. An important part of the difference may be attributed to the activities of the local authorities in the fields of planning and developing local services aimed at absorption.

The city of Ashdod embraced a comprehensive policy for immigrant absorption, including the following components: first, attracting immigrants to come and live in Ashdod – the mayor was personally involved in convincing both the relevant Israeli authorities and the immigrants themselves that Ashdod had build a most appropriate infrastructure for absorbing large numbers of new immigrants; second, developing working places that were suitable for the motivations and levels of education and vocational training of the immigrants; third, planning and developing new residential quarters - big quarters that were not divided into small neighborhoods were planned and the public services of each quarter were made to serve as meeting points between different communities that came to live in each quarter; fourth, inhabitation of the new quarters - the quarters were built in accordance with the waves of immigrants; in each quarter there is one dominate group of the same origin or culture that live together with fairly large other ethnic communities; we believe that these is an appropriate way to inhabit socially mixed residential quarters, i.e. each person lives in the vicinity of others like him/her (good for bonding social capital) and at the same time has opportunities to meet persons of other cultures who live in the same quarter (encourage bridging social capital); and finally, simultaneous cultivation of both national

Israeli and specific ethnic culture – ethnicity in Ashdod is being used as both excluding and for including tool.

The functional-instrumental absorption was found to be quick, but nevertheless, the emotional absorption is just partial. In spite of good knowledge of Hebrew, three quarters of the interviewees speak only or mainly Russian at home. The level of trust in family members is high, but trust in state institutions, such as the police or the government, is very low. The feeling of belonging to Israeli society is low among a quarter of the interviewees, and half of them are not entirely sure they will stay in Israel.

International and Israeli research on issues of immigrant integration seldom focuses to social integration. In this research the social aspects of the integration process was granted a central place, and is measured mainly by means of bonding and bridging social capital, which were found to be high among two-thirds to three-quarters of the interviewees. The findings support the suppositions inherent in the research model, according to which social capital serve as both independent and dependent variable: it is influenced by background factors, part of which are socio-demographic and part are planning variables, and in turn, social capital is among the significant factors that influence the rootedness of immigrants in Israel.

Analysis of the findings that dealt with influences of "planning variables", variables on which an urban planner may have an impact, enables a discussion of the implications of the research on practical matters related to immigrant absorption and urban planning. Such a discussion may be organized around the terms "decent housing" and "inclusionary housing," two terms that have lately found their way into the public discourse in Israel, by way of the sweeping social protests of summer 2011.

The research indicates the high significance of "decent housing" in advancing process of immigrant absorption. The meaning of "decent housing" goes beyond the living conditions in the apartment to the service facilities around the residence, from places of employment and good schools, to community centers and open public spaces. "Decent housing" is also housing that facilitates the development of social capital. Our findings teach us that social capital is fostered in an environment of medium to high urban density - buildings of 5-12

floors, more than it does in lower-rise buildings of up to 4 floors or in the high-rise buildings of 13 and more floors.

“Inclusionary housing” is a residential area deliberately populated by residents of diverse groups. Planners are divided between themselves about the appropriate model of the preferred social mix. According to our findings, which support the conclusions of Carmon (1976; 2005), the recommended model is a heterogeneous large urban unit (like an urban quarter in Ashdod), which can contain a number of homogeneous clusters, none of them small; this way, residents can develop both bonding social capital with similar-to-themselves persons, and bridging social capital, with different-from-themselves persons. The bonding capital may assist them “to get by” and the bridging capital may enable them “to get ahead” (Briggs 2003); both are critical in people’s life, especially new immigrants. Moreover, our findings suggest that when planning social heterogeneity by one important variable, ethnicity for example, it is important to keep another important variable homogeneous so that it can serve as a common denominator. In the Ashdod case, the common denominator of the various ethnic groups was their socio-economic status; the great majority belonged to the middle class.

Investigating social capital in the context of urban planning is still in its initial stage and should be expanded and deepened in several directions. There is a need for more empirical research to establish an accepted definition and accepted means for measuring social capital – individual and communal – in the context and scale of urban residential areas. Also, it is important to develop the research on the different ways social capital develops in different types of communities and neighborhoods and the way social capital influences the attitudes and behavior of their members.

Tables, Graphs, Photos and Maps

Tables

Table No. 4.2(a): Number of immigrants in Israeli cities that received many of the 1990's immigrants	61
Table No. 6.2(a): Characteristics of the four studied urban quarters in Ashdod	99
Table No. 7.1: Characteristics of the research population in the four urban quarters	101
Table No. 7.2.1(a): Bonding social capital and bridging social capital – frequencies	102
Table No. 7.2.1(b): Bonding social capital by bridging social capital	103
Table No. 7.2.1(c): Bridging Social capital by urban quarters	103
Table No. 7.2.2(a): Participation in volunteer organizations – frequencies	104
Table No. 7.2.2(b): Bridging social capital by participation in volunteer organizations	105
Table No.7.2.2(c): Correlations between bonding social capital, bridging social capital and volunteerism	105
Table No. 7.2.3(a): Correlations between bonding social capital , bridging social capital and socio-demographic variables	106
Table No. 7.2.4(a): Bonding social capital by floors per building	108
Table No. 7.2.4(b): Bridging social capital by floors per building	108
Table No.7.2.4(c): Bridging social capital by social diversity at the workplace	109
Table No.7.2.4(d): Bonding social capital by social diversity at the workplace	109
Table No. 7.2.5(a): General trust – frequencies	110
Table No. 7.2.5(b): Trust in family and other persons – frequencies	110
Table No. 7.2.5(c): Trust in public institutions– frequencies	110
Table No. 7.2.5(d): Correlations between bonding social capital , bridging social capital & potential dependent variables	111
Table No. 7.2.5(e): Feeling loneliness by bonding social capital	112
Table No. 7.2.5(f): Feeling loneliness by bridging social capital	112
Table No. 7.2.5(g): Finding a Job by bonding social capital	113
Table No. 7.2.5 (h): Finding a job by bridging social capital	113
Table No. 7.2.5(i): Getting a recommendation regarding a school for a child by bridging social capital	114
Table No. 7.2.6(a): Bonding social capital – multiple regression analysis	115
Table No. 7.2.6(b): Bridging social capital – multiple regression analysis	116
Table No. 7.3.1.1(a): Housing tenure by years of residency in Israel	118
Table No. 7.3.1.1(b): Housing tenure by income	118
Table No. 7.3.1.1(c): Housing tenure by the size of household	119

Table No. 7.3.1.1(d): Size of residence by size of household	119
Table No. 7.3.1.1 (e): Size of residence by income	120
Table No. 7.3.1.1(f): Size of residence by level of education	120
Table No. 7.3.1.1(g): Satisfaction with residence by size of residence	121
Table No.7.3.1.1(h): Satisfaction with residence by housing tenure	121
Table No. 7.3.1.1(i): Satisfaction with residence by the number of floors in the building	121
Table No. 7.3.1.1(j): Satisfaction with residence by urban quarters	122
Table No. 7.3.1.1 (k): The numbers of floors of the building by urban quarters	122
Table No. 7.3.1.1(l): Stairwell maintenance by number of floors in the building	122
Table No. 7.3.1.2(a): The use of neighborhood gardens by age	123
Table No. 7.3.1.2(b): Diversity of users in neighborhood gardens by urban quarters	123
Table No. 7.3.1.2(c): Satisfaction with the quarter by urban quarters	124
Table No. 7.3.1.2(d): Satisfaction with the city by urban quarters	124
Table No. 7.3.2.1(a): Hebrew fluency by age	125
Table No. 7.3.2.1(b): Hebrew fluency by years of residency in Israel	125
Table No. 7.3.2.1(c): Language spoken at home by years of residency in Israel	126
Table No. 7.3.2.1(d): Language spoken at home by Hebrew fluency	127
Table No. 7.3.2.2(a): Language spoken at home by the number of floors in the building	127
Table No. 7.3.2.2(b): Language spoken at home by residence in different urban quarters	128
Table No. 7.3.2.2(c): Language spoken at home by perceived homogeneity / heterogeneity in the residential quarter	128
Table No. 7.3.2.2(d): Fluency of Hebrew by social diversity of friends	129
Table No. 7.3.2.2(e): Language spoken at home by social diversity of friends	129
Table No. 7.3.3.1(a): Employment (interviewed) by age	130
Table No. 7.3.3.1(b): Employment (interviewed) by country of origin	131
Table No. 7.3.3.1(c): Employment (interviewed) by gender	131
Table No. 7.3.3.2 (a): Employment similar/not similar to employment in country of origin by country of origin	131
Table No. 7.3.3.2(b): Employment similar/not similar to employment in country of origin by fluency of Hebrew	132
Table No. 7.3.3.3(a): Social diversity at the workplace by country of origin	132
Table No. 7.3.3.3(b): Social diversity at the workplace by fluency of Hebrew	133
Table No. 7.3.3.4(a): Income level by education level	133
Table No. 7.3.3.4(b): Income level by fluency of Hebrew	133
Table No. 7.3.3.5(a): Satisfaction with workplace by education level	134
Table No. 7.3.3.5(b): Satisfaction with workplace by country of origin	134
Table No. 7.3.5(a): Sense of belonging to Israeli society and confidence regarding	

continued residence in Israel - frequencies	136
Table No. 7.3.5(b): Sense of belonging to Israeli society and confidence regarding continued residence in Israel - correlations with key study variables	137
Table No. 7.3.5.1(a): Rootedness in Israeli society – multiple regression analysis	139

Illustrations and Photos

Illustration no. 5.3(a): Model of the research variables and the connections between them	67
Photo No. 6.2.1(a): 9th Quarter (<i>Rova Tet</i>) - Distribution of public institutions and urban structure	86
Photo No. 6.2.1(b): Images of 9th Quarter (<i>Rova Tet</i>)	87
Photo No. 6.2.2(a): 10th Quarter (<i>Rova Yod</i>) - Distribution of public institutions	90
Photo No. 6.2.2(b): Images of 10th Quarter (<i>Rova Yod</i>)	91
Photo No. 6.2.3(a): 13th Quarter (<i>Rova Yod - Gimel</i>) - Distribution of public institutions	94
Photo No. 6.2.3(b): Images of 13th Quarter (<i>Rova Yod - Gimel</i>)	95
Photo No. 6.2.4(a): The Kirya Quarter (<i>Rova City</i>) - Distribution of public institutions	97
Photo No. 6.2.4(b): Images of the Kirya Quarter	98

Maps

Map No. 6.1.3(a): Urban Quarters in Ashdod by year of establishment	81
Map No. 6.1.3(b): Land use in Ashdod, 2006	83

Table of Contents

Abstract

Part One: Theoretical and Empirical Basis for the Research	4
Chapter 1: Introduction	4
Chapter 2: Social Capital	6
2.1 Definitions and Categories	6
2.1.1 The Concept Capital and its varied Meanings	6
2. 1. 2 The Concept Social Capital Compared to Other Kinds of Capital	7
2.1.3 Definitions of Social Capital	9
2.1.4 Social Capital as a Private Product and as a Public Product	15
2.1.5 Kinds of Social Capital and Their Differential Consequences	17
2.2 Methods of Measuring Social Capital	19
2.2.1 Variables for Measuring Social Capital	19
2.2.2 Social Capital – Level of Measurement	21
2.2.3 Social Capital - Sources of Data	21
2.2.4 Measuring Social Capital - Central Complexities	22
2.3 Factors Supporting the Creation of Social Capital	24
2.3.1 Joint History and Culture	24
2.3.2 Civil Society	24
2.3.3 Social Links	25
2.3.4 Family and Education	26
2.3.5 Urban Planning and Design	27
2.4 Influence of Social Capital	28
2.4.1 Influence on Economic Aspects	28
2.4.2 Influence on Political Aspects	29
2.4.3 Influence on Social Aspects	30
2.5 Connections Between Town Planning and Social Capital	34
2.5.1 Why is it Important for Planners to Recognize the Concept Social Capital in its Various Contexts?	35
2.5.2 What Can Planners Do to Increase Social Capital?	39

Chapter 3: Socially Mixed Housing	44
3.1 Development of the Idea of “Mixed Housing”	44
3.1.1 Spatial Segregation of Social Groups	44
3.1.2 Planners Reaction to the Dilemma of Segregation	46
3.2 Research of the Consequences of Socially Mixed Housing	49
3.2.1 Goals of Mixed Housing and Evaluation of their Achievement	49
3.2.2 Mixed Housing Policy and its Lessons from its Implementation	53
Chapter 4: Immigrants From Former USSR in Israel	58
4.1 Characteristics of the Community of Immigrants from Former USSR in Israel	58
4.1.1 Introduction	58
4.1.2 Social and Demographic Characteristics	59
4.2 Immigrants Absorption in the 1990s - Governmental Policy	60
4.3 Absorption in the Field of Housing	61
4.4. The Meeting with the Veteran Citizens of Israel	62
Part Two: Empirical Research	64
Chapter 5: The Questions and Procedures of the Empirical Research	64
5.1 The Goals of the Empirical Research and Its Questions	64
5.2 The Research Population and The Sample of Interviewees	65
5.3 Research Variables and Their Operational Definitions	66
5.3.1 Social Capital and Accompanying Variables	66
5.3.2 Integration in Israeli Society	70
5.3.3 Socio-Demographic Variables	72
5.4 Empirical Research Procedures	74
5.4.1 Sources of Data	74
5.4.2 Carrying Out Interviews and Verification	75
5.5 Data Analysis	76
5.6 Investigating the Relationships between Cause and Effect	76

Chapter 6: The City of Ashdod and Characterization of its	78
Investigated Urban Quarters	78
6.1 The City of Ashdod	78
6.1.1 Ashdod – General Background	78
6.1.2 The City Population	78
6.1.3 Urban Structure of the City	79
6.2 The Urban Quarters of the Research	84
6.2.1 The 9 th Urban Quarter (<i>Rova Tet, in Hebrew</i>)	84
6.2.2 The 10 th Urban Quarter (<i>Rova Yod, in Hebrew</i>)	88
6.2.3 The 13 th Urban Quarter (<i>Rova Yod-Gimel, in Hebrew</i>)	92
6.2.4 The Kirya Quarter – The City	96
Chapter 7: Research Findings	100
7.1 Characteristics of the Interviewees	100
7.2 Bonding Social Capital and Bridging Social Capital	102
7.2.1 Levels of Bonding Social Capital and Bridging Social Capital Among the Interviewees	102
7.2.2 Social Capital and Participation in Organizations and Clubs	104
7.2.3 Social Capital and its Connections with Socio-Demographic Variables	105
7.2.4 Social Capital and its Connections with Planning Variables	107
7.2.5 Social Capital and Variables that Might be Connected to It	110
7.2.6 Social Capital as a Dependent Variable -- Multiple Regression Analysis	114
7.3 Integration and Rootedness in Israel	117
7.3.1 Integration from the Point of View of Housing	117
7.3.1.1 Residential Apartment	118
7.3.1.2 Social and Public Services Near to the Residence, and Satisfaction with the Urban Quarter	123
7.3.2 Cultural Integration	125
7.3.2.1 Fluency in Hebrew and Using it	125
7.3.2.2 Use of Hebrew and its connection to the Social Mix of friends and Neighbors	127
7.3.2.3. Use of Cultural Institutions	129

7.3.3 Occupational Integration	130
7.3.3.1 Employment Rate	130
7.3.3.2 Work Similar/Dissimilar to that in Country of Origin	131
7.3.3.3 Social Mix in Place of Work	132
7.3.3.4 Level of Income	133
7.3.3.5 Satisfaction with Occupation	134
7.3.4 Social Integration	134
7.3.5 Rootedness in Israel	136
7.3.5.1 Rootedness in Israel as a Dependent Variable – Multiple Regression Analysis	138
Third Part: Summary, Discussion and Conclusions	141
Chapter 8: Summary and Discussion of the Research Findings And its Contribution	141
8.1 Investigating the Concept Social Capital	141
8.1.1 Significance of Social Capital, its Definition and Measurement	141
8.1.2 On the Link Between Bonding Social Capital and Bridging Social Capital	144
8.1.3 The Influence of Urban Planning on Social Capital	145
8.2 Studying the Integration of Immigrants from Former USSR into Israeli Society	148
8.2.1 The Study of Migration and Integration and the Place of our Research in this Field	148
8.2.2 Level of Integration of Immigrants from Former USSR into Israeli Society, and its Measurement	149
8.2.3 Factors Influencing the Level of “Rootedness in Israel” and the Place of Planning Variables Among Them	154
8.3 Contribution of the Research to the Scientific and Professional Knowledge	155
Appendices	163
Appendix No.1: The Research Questionnaire and the Frequencies of Interviewees Answers	164
Appendix No. 2: Table of Immigrants Concentrations in Various Towns	176
Appendix No.3: Additional Findings from the Empirical Research	181
References	184

Social Capital In the Contexts of Urban Planning and Immigrant Integration

Research thesis

**In Partial Fulfillment of the
Requirements for the
Degree of Doctor of Philosophy**

Einat Amoyal

**Submitted to the Senate of
The Technion – Israel Institute of Technology**

Adar 5761

Haifa

March 2011

In memory of my father

Dr. Jehuda Yinon

1935-2008

The study was conducted under the supervision of Professor Naomi Carmon from the Faculty of Architecture and Town Planning, the Graduate Program for Urban and Regional Planning.

I would like to thank Professor Naomi Carmon for her devoted mentorship, which was extremely fruitful as well as rewarding. I greatly appreciate the huge amount of time that you have put into this project. Thank you for your wisdom and for enabling me to achieve a very professional research project. Many thanks for the trust and support throughout the years and for enriching me with original and challenging thinking methods.

I would like to thank Professor Rachel Kalush for her willingness to listen and counsel throughout the project.

I would like to thank the Pinchas Sapir National Lottery Foundation and the “Hekdesh Shlomo Glass and Penny Balvan Foundation” for their generous financial support that enabled the administration of the empirical study.

I would also like to thank the Technion Graduate School for their financial support throughout the years of my doctoral studies.

I would like to thank the administration office of the Faculty of Architecture and Town Planning, especially Shoshi Sakuri, as well as the Technion Graduate School, which persistently took care of my academic affairs.

Many thanks to Yasmin Alkelai and Tania Kolobov for their professional statistical assistance.

I would like to thank all the people who accompanied me throughout the years of this research and were always supportive and encouraging: Yochi and Victor, who helped me put things into proportion; Iris Brener and Nurit Hadar, my best friends, who were always there to listen and cheer me up; Avi and Ina for being there for Rani and our daughters during many long weekends of studying; Tami Gaveirly, Tzili Bar-Yosef and all the members of the Strategic Planning Unit of Tel-Aviv Municipality, who - with a lot of sympathy - enabled me to combine professional training with academic research.

Many thanks and love to my family members: To my parents, my father the late Jehuda Yinon and my mother Bracha Yinon, who encouraged and supported me during all these years and put a great deal of effort trying to make things easier for me. Unfortunately, my father did not reach the joy of seeing me graduating, but his unique personality, as well as the great amount of faith that he had in me, have inspired me and enabled me to complete this study.

To my brothers, Moshe and Yoav Yinon for their guidance and counseling whenever needed.

Most of my thanks, appreciation and love go to Rani, my partner and husband, and to my two wonderful daughters Yael and Noam. To Rani - who has always supported and encouraged me and who has made a lot of compromises throughout these years with great deal of love and sympathy. In many ways, this research project resulted from our great relationship. I would like to thank my amazing daughters, Yaeli and Noam, who were born into this reality of never ending studies and academic assignments, but were always patient and understanding. Rani, Yael and Noam-Thank you for giving me so much strength and joy of life and for being my beloved family.

Social Capital

**In the Contexts of Urban Planning
and Immigrant Integration**

Einat Amoyal